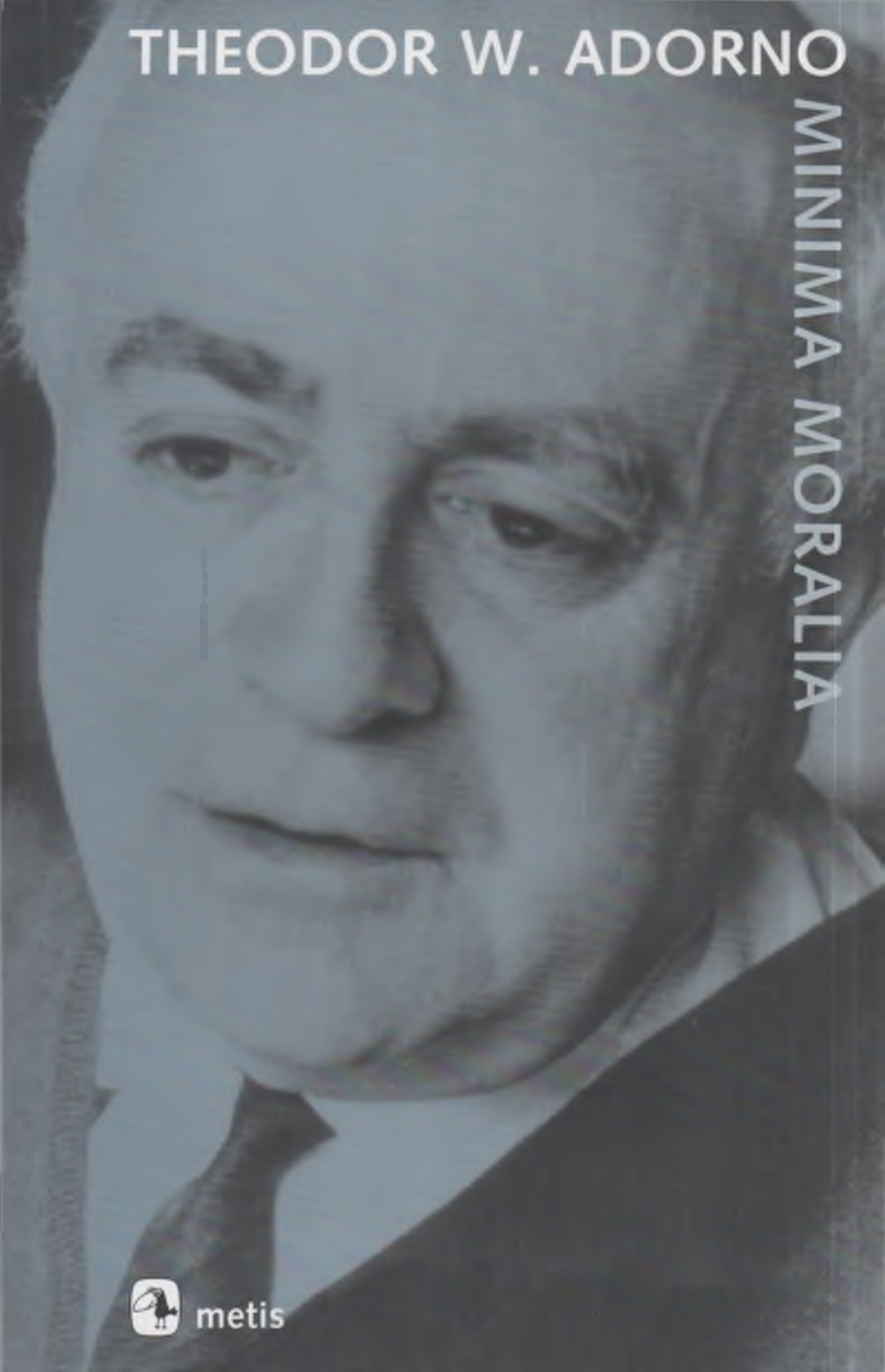
THEODOR W. ADORNO

MINIMA MORALIA

metis

THEODOR W. ADORNO
MINIMA MORALIA
Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar

Theodor W. Adorno (1903-69) "Frankfurt Okulu" ya da "Eleştirel Kuram" olarak anılan düşünce hareketinin en önemli üyelerindendir. Babası, Protestanlığa geçmiş Yahudi kökenli bir şarap imalatçısı, annesi Fransız/Korsika kökenli bir opera sanatçısıydı. Katolik bir aileden gelen annesi tarafından nüfus kütüğüne Wiesengrund-Adorno olarak kaydettirilen Adorno, 1943'ten itibaren sadece anne soyadını kullanmıştır.

Frankfurt'ta müzik ve felsefe öğrenimi gördü. Siegfried Kracauer, György Lukacs, Ernst Bloch ve Walter Benjamin gibi dönemin radikal yazarlarının etkisi altında Marksizme yaklaştı, ancak herhangi bir siyasal partiye katılmadı. Düşüncesinin oluşumunda asıl önemli olan figürler, besteci Arnold Schönberg ile Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün yöneticisi Max Horkheimer'di. Adorno da 1930'ların başında Enstitüye katıldı. Nazilerin Almanya'da iktidarı almalarından sonra İngiltere'ye, ardından ABD'ye göç etti. Burada, kendi yönetimindeki bir çalışma grubuyla, sonradan aynı başlıkla yayımlanacak olan *Otoriter Kişilik* (*The Authoritarian Personality*, 1950) araştırmasını yönetti. Savaştan sonra Frankfurt'a dönerek Horkheimer'le birlikte Enstitü'yü yeniden kurdu. Diğer önemli yapıtları, *Philosophie der neuen Musik* (1949; Modern Müziğin Felsefesi), *Dialektik der Aufklaerung* (Horkheimer ile, 1947; *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı) ve *Ästhetische Theorie*'dir (1970; Estetik Kuramı).

Metis'te yazarın bir makale seçkisi olan *Edebiyat Yazıları* (2004) ve *Sahicilik Jargonu* (2012) da yayımlanmıştır. Adorno'nun *Negative Dialektik* (1960) ve *Probleme der Moralphilosophie* (1963) adlı eserleri de Metis yayın programındadır.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis Felsefe
MINIMA MORALIA
Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar
Theodor W. Adorno

Özgün Adı: Minima Moralia
Reflexionen aus dem beschädigten Leben

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt/M., 1951
© Metis Yayınları, 2005

İlk Basım: Ekim 1998
Yedinci Basım: Ağustos 2012

Die Herausgabe dieses Werkes wurde
aus Mitteln von Inter Nationes, Bonn, gefördert.

Bu eser Inter Nationes'in (Bonn)
katkılarıyla yayımlanmıştır.

Yayıma Hazırlayanlar: Garo Antikacıoğlu,
Müge Gürsoy Sökmen

Fotoğraf: T. W. Adorno © Ilse Mayer-Gehrken
Suhrkamp Verlag

Kapak Tasarımı: Emine Bora
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-207-9

THEODOR W. ADORNO

MINIMA MORALIA

SAKATLANMIŞ YAŞAMDAN YANSIMALAR

ÇEVİRENLER: ORHAN KOÇAK, AHMET DOĞUKAN

metis

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM
1944

Marcel Proust için 23
Çimenli tümsek 24
Suda balık 25
Sonunda huzur 27
Allah sizden razı olsun Doktor Bey 27
Antitez 29
They, the people 30
Sahteliğin çekiciliği 31
Her şeyden önce, çocuğum 32
Ayrılmış - birleşmiş 33
Bütün malım ve mülkümle 34
Inter pares 35
Koruma, yardım ve tavsiye 36
Le bourgeois revenant 37
Le nouvel avare 38
İnceliğin diyalektiği üzerine 39
Mülkiyet hakları 41
Evsizlere sığınak 41
Kapıyı vurmadan girin 43

Struwwelpeter 44
Geri alınmaz, değiştirilmez 46
Kurunun yanında yaş da 47
Plurale tantum 49
Tough baby 49
Zihnimizde onlara yer yok 50
English spoken 51
On parle français 52
Peyzaj 52
Cüce meyve 53
Pro domo nostra 54
Baklayı çıkarmak 55
Vahşiler daha soylu değildir 56
Ateş hattından uzakta 57
Başında-kavak-yelleri-esen-Hans 61
Kültüre dönüş 61
Ölüme Götüren Sağlık 62
Haz ilkesinin berisinde 64
Dansa davet 66
Ego iddir 67
Ondan hep söz et, ama hiç düşünme 69
İçerde ve dışarda 71
Serbest düşünce 72
Haksız yıldırma 74
Post-Sokratikler için 75
"Nasıl da hastalıklı görünüyor büyüyen her şey" 76
Düşünmenin ahlakı üstüne 78
De gustibus est disputandum 79
Anatole France için 80
Ahlak ve zamansal sıralanış 83
Boşluklar 85

İKİNCİ BÖLÜM

1945

Aynanın arkasına 89
Leylek de bebekleri oradan getiriyor 92
Akıllının ahmaklığı 92
Haydutlar 93
Cüretkârlığımı bağışlayın 95
Soyağacı araştırması 96
Kazı 96
Hedda Gabler'in gerçek yaşamı 98
Onu ilk gördüğüm andan beri 100
Ahlak için kısa not 101
Temyiz mahkemesi 102
Daha kısa sunumlar 103
Ölümsüzlüğün ölümü 104
Ahlak ve üslup 106
Karnı zil çalmak 107
Mélange 107
Ölçüsüzlüğe ölçüsüzlük 108
İnsanlar sana bakıyor 110
Küçük insanlar 110
Bilgisiz kanı 112
Pseudomenos 113
İkinci hasat 114
Sapma 119
Mamut 120
Soğuk konukseverlik 122
Gala yemeği 124
Açık artırma 125
Tepelerin üzerinde 127
Intellectus sacrificium intellectus 128
Tanı 129
Büyük ve küçük 130

Mesafeyi korumak 132
Başkan Yardımcısı 134
Zaman çizelgesi 136
Muayene 137
Küçük Hans 138
Güreş kulübü 140
Saf oğlan 141
Şantaj 142
Sağır ve dilsizler okulu 143
Vandallar 145
Resimsiz resim kitabı 147
Amaçlılık ve çoğaltım 148
Velvele 150
Titreşim ayarı 152
Janus'un sarayı 154
Monad 156
Vasiyet 158
Altın ayarı 159
Sur l'eau 163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1946-1947

Sera bitkisi 167
Acele işe şeytan karışır 168
Fundalıktan geçen oğlan 169
Golden Gate 171
Göz açıp kapayıncaya kadar 171
Bütün küçük çiçekler 172
Ne cherchez plus mon coeur 173
Prenses Kertenkele 175

L'Inutile beauté 177
Constanze 178
Philemon ve Baukis 179
Et dona ferentes 180
Oyunbozan 181
Günedönen 184
Su katılmamış şarap 185
Duy şimdi, nasıl kötü kalpli olduğunu onun 186
Il servo padrone 189
Aşağıya, hep daha aşağıya 191
Fazilet timsali 192
Rosenkavalier 194
Odette için requiem 196
Monogramlar 198
Kötü yoldaş 200
Bulmaca 201
Olet 203
I.Q. 204
Wishful Thinking 205
Gerilemeler 207
Müşteriye hizmet 208
Monoton 210
Büyükanne olarak kurt 211
Pahalı röprodüksiyon 215
Entelektüel tarihe katkı 216
Juvenalis'in yanlışı 218
Kurbanlık kuzu 221
Teşhirci 222
Küçük acılar, büyük şarkılar 223
Who is who 224
Gönderilen bilinmiyor 226
Consecutio temporum 227
La nuance / encor' 228
Alman şarkısı da bunu yapar 231

In nuce 232
Sihirli Flüt 234
Sanat nesnesi 235
Oyuncakçı dükkânı 237
Novissimum Organum 239
Sakatatçılık 241
Abartmayın 244
Son baskı 246
Gizliciliğe karşı tezler 249
Suistimale karşı uyarı 256
Son olarak 258

NOTLAR 261

Max için,
Şükran ve Vaatle

SUNUŞ

Burada dostuma bazı parçalarını sunabildiğim kederli bilim, en eski çağlardan beri felsefenin asıl alanı olarak görülmüş ama onun yönteme dönüşmesiyle birlikte düşünsel ihmale, veciz keyfiliklere ve sonunda unutuluşa terk edilmiş bir bölgeyle ilişkilidir: Doğru yaşam öğretisi. Felsefecilerin bir zamanlar yaşam olarak bildikleri şey, önce özel yaşamın, sonra da sadece tüketimin alanı haline gelmiştir: Maddi üretim sürecinin bir eklentisi olarak onun peşinden sürüklenip giden, özerklikten veya kendine ait bir tözden yoksun bir eklenti. Yaşamın en dolaysız hakikatini anlamak isteyen kişi, onun yabancılaşmış biçimini incelemek, bireysel varoluşu en gizli, en gözden ırak noktalarında bile belirleyen nesnel güçleri araştırmak zorundadır. Dolaysız olandan dolaysız biçimde söz etmek, yarattıkları kuklaları geçip gitmiş tutkuların ucuz mücevher benzeri taklitleriyle süsleyen o romancılar gibi davranmak olur. Bir makinenin parçalarından başka bir şey olmayan insanlar, böyle romanlarda, hâlâ özne olarak davranma kapasitesine sahip kişiler gibi sunulmaktadır bize – sanki hâlâ onların eylemine bağlı olan bir şey varmış gibi. Yaşama bakışımız, artık yaşam olmadığı gerçeğini gizleyen bir ideolojiye dönüşmüştür.

Yaşamla üretim arasındaki –ilkini ikincinin anlık bir görünüşüne indirgeyen– bu ilişki tümüyle saçmadır. Araçlarla amaçlar yer değiştirmiştir. Ancak, bu ahmak *quid pro quo*'nun [bir şeye karşılık bir başka şey; alışveriş] farkında olan cılız bir sezgi de henüz yaşamdan büsbütün silinmiş değildir. İndirgenmiş ve alçaltılmış öz, kendisini bir yüzeye dönüştüren büyüye karşı inatla direnmektedir. Üretim ilişkilerindeki değişmenin kendisi de, büyük ölçüde, sadece üretimin yansıma biçimi ve gerçek yaşamın karikatürü olan "tüketim alanında" olup bitenlere, demek insanların bilincinde ve bilinçdışında meydana gelen değişmelere bağlıdır. İnsanlar, ancak üretime karşı durarak, bu düze-

nin içinde büsbütün erimeyi reddederek insana daha yakışan bir dünyanın doğmasını sağlayabilirler. Tüketim alanının kendi kötü amaçları için savunduğu yaşam görünüşü de tümüyle silinecek olursa, mutlak üretim bütün vahşetiyle egemen olur.

Yine de, yaşam görünüşe dönüştüğü ölçüde, özneden yola çıkan bir düşünüş de yanlışlardan kurtulamayacaktır. Tarihsel devinimin bugünkü evresinde kazandığı karşı konulmaz nesnellik şimdilik sadece öznenin çözülmesine yol açtığı ve onun yerini de henüz bir yenisi almadığı için, bireysel deneyim şu anda eski özneye dayanmak zorunda kalmaktadır. Tarihsel olarak bitmiş, mahkûm olmuştur bu eski özne: Hâlâ kendi-içindir, ama artık kendinde değildir.[1] Özne hâlâ kendi özerkliğinden emindir, ama toplama kamplarının özneye açıkça gösterdiği hiçleşme şimdi öznellik biçiminin kendisini de etkisi altına almaya başlamıştır. Öznel düşünüşte, kendine karşı eleştirel bir uyanıklık geliştirdiği anlarda bile, duygusal ve çağdışı bir yön vardır: Dünyanın seyriyle ilgili bir yakınmayı andırıyordur – reddedilmesi gereken bir yakınma, ama samimi olmadığı için değil, yakınan öznenin bu yakınma halinde tutulup kalması ve böylece dünyanın seyrine kendi payıyla katılması tehlikesine yol açtığı için. Kişinin kendi bilinç durumuna ve deneyimine sadakati, bireyseli aşan ve yapılmış olduğu maddenin adını koyan o sezişi inkâr ettiği ölçüde, her an sadakatsizliğe dönüşme olasılığıyla yüklüdür.

İşte, yöntemi *Minima Moralia*'nınkini de belirlemiş olan Hegel de her düzeydeki öznelliğin sırf kendi-için-varoluşuna karşı geliştiriyordu savlarını. Yalıtılmış her şeyden nefret eden diyalektik teori, aforizmayı da düpedüz benimseyemez. En fazla, *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünden alınma bir deyimle, birer "söyleşi" olarak hoş görebilir böyle özdeyişsel biçimleri. Ama bunun zamanı geçmiştir. Yine de, bu kitap ne sistemin dışarda hiçbir şeyin kalmasına izin veremeyen bütünsellik iddiasını unutacaktır, ne de yine sistemin kendisinin bu iddiayı çelmelediğini. Hegel, başka her durumda tutkuyla savunduğu ilkeye özneyle ilişkisinde hiç saygı göstermemiştir: Konunun içinde olmak ve "hep ötesinde olmamak", "konunun içkin içeriğine nüfuz etmek." Eğer bugün özne kayboluyorsa, aforizmalar da "uçucu ve geçici olandaki özsel ve zorunlu olanı görme" görevini üstlenmek durumundadırlar. Hegel'in pratiğine karşı ama düşüncesine uygun olarak, negatiflik üzerinde ısrar eder aforizmalar: "Tinin yaşamı, ancak kendini mutlak parçalanmışlıkta keşfettiğinde kendi hakikatine erişir.

Tin, bir şeyin boş, geçersiz ya da sahte olduğunu söyleyip başka bir şeye geçen, bir pozitif olarak negatiften yüz çeviren bir güç değildir. Tin ancak negatifin yüzüne dimdik baktığında, yuvasını orada kurduğunda bir güç haline gelir." [2]

Hegel'in kendi sezişine ters düşmek pahasına bireyi küçümseyişi, bir paradoks gibi görünse de, liberal düşünüşle zorunlu içiçeliğinden kaynaklanıyordur aslında. Bütün karşıtlıkları boyunca iç uyumunu koruyan bir bütünlük anlayışı, sürecin yöneltici uğraklarından biri olarak gördüğü bireyleşmeye, bütünün kuruluşunda yine de daha önemsiz bir rol vermeye zorlamıştır onu. Tarih-öncesinde[3] nesnel eğilimin insanları aşarak, hatta bireysel nitelikleri ortadan kaldırarak kendini ortaya koymasının ve genelle tikel arasındaki barışın –düşüncede kurgulandığı halde– tarihte şimdiye değin hiçbir zaman gerçekleşmeyişinin bilinci Hegel'de bir çarpılmaya uğrar: Huzurlu bir aldırışsızlıkla bir kez daha tikelin tasfiyesi lehinde kullanıyordur oyunu. Yapıtının hiçbir noktasında bütünün önceliğine kuşkuyla yaklaşmaz. Hegel'in mantığında olduğu gibi tarihte de kendi üzerinde düşünen yalıtılmışlıktan yüceltilmiş bütüne geçişin tartışmalı niteliği ne kadar artarsa, varolanın meşrulaştırılması olarak felsefe de nesnel eğilimin zafer alayına o kadar büyük bir şevkle katılır. Bireyleşme denen toplumsal ilkenin sonunda yazgısallığın zaferine dönüşmesi de felsefeye bu açıdan yeterli vesile sunuyordur. Hegel, hem burjuva toplumunu hem de onun temel kategorisi olan bireyi hipostazlaştırırken,[4] ikisi arasındaki diyalektiği yeterince çalıştırmamıştır. Bütünlüğün kendini üretmek ve yeniden-üretmek için tam da üyelerinin birbirine karşıt çıkarları arasındaki bağlantıları kullandığını klasik iktisatın yardımıyla görebilmektedir elbet. Ama birey kategorisinin kendisi, Hegel için çoğu zaman indirgenmez bir veridir: Tam da bilgi teorisinde çözdüğü, ayrıştırdığı şey. Oysa bireyci bir toplumda geçerli olan, genelin kendini tikellerin karşılıklı etkileşimi aracılığıyla gerçekleştirmesinden ibaret değildir; birey de özünde toplumdan yapılmıştır.

Bu yüzden, toplumsal analizin bireysel deneyimden öğreneceği çok şey vardır, Hegel'in teslim ettiğiyle karşılaştırılamayacak kadar çok; öte yandan, büyük tarihsel kategoriler de, işlenmesine yardımcı oldukları onca suçtan sonra, sahtekârlık şaibesinden muaf sayılamazlar artık. Hegel'in felsefesinin şekillenmesinden bu yana geçen yüz elli yıl içinde, karşı çıkış gücünün bir kısmı yeniden bireye geçmiştir. Bireyin deneyim zenginliği, iç farklılaşması ve canlılığı, Hegel'de

karşılaştığı o ataerkil ve küçümseyici ilgiye sığamayacak kadar büyüktür bugün: Toplumun toplumsallaşması bireyi ne kadar zayıflatmış ve temellerini çürütmüşse bu zenginlik ve canlılık da o kadar artmıştır. Bireyin çürüme dönemindeki öz-deneyimi ve karşılaştıkları, bir kez daha bilginin kaynaklarından biridir şimdi – o birey ki, hiç tınmadan kendini pozitif bir biçimde egemen kategori olarak kurguladığı bütün bir dönem boyunca bu bilgiyi sadece karartmak ve bulandırmakla kalmıştı. Farklılığın silinmesinin başlı başına bir amaç ilan edildiği bu totaliter korolar döneminde, kurtuluşun toplumsal gücünün bile bir kısmı geçici olarak bireysel alana çekilmiş olabilir. Eğer eleştirel teori orada oyalanıyorsa, sadece suçlu bir vicdanla yapmıyordur bunu.

Ama böyle bir denemenin tartışmalı bir yönü olduğunu da inkâr edemem. Bu kitabın büyük kısmı savaş sırasında, düşünmenin zorunlu olarak düşüncelere dalmak ve seyretmek anlamına geldiği bir dönemde yazılmıştı. Beni kovan şiddet, böylece kendisini tam olarak anlamamı da engellemiş oluyordu. Sözü edilemeyecek kadar korkunç kolektif olaylar karşısında bireysel konulardan hâlâ söz açabilmenin de bir suç ortaklığı içerdiğini kendime itiraf edememiştim henüz.

Üç bölümde de çıkış noktası en dar haliyle özel alandır: Göçmen aydının özel alanı. Buradan toplumsal ve antropolojik boyutları daha belirgin olan düşüncelere geçilir; bunlar, psikoloji, estetik ve özneyle ilişkisi içinde bilimle ilgilidir. Her bölümün sonundaki aforizmalar da, bu düşünceleri felsefeye doğru geliştirir, kesin ve kapsayıcı olma iddiası taşımadan: Hepsinin amacı, kurcalanması gereken bazı noktaları belirtmek veya daha sonraki bir zorlu düşünme çabası için küçük modeller sunmaktır.

Bu kitabın yazılmasının dolaysız vesilesi, Max Horkheimer'in 14 Şubat 1945'te kutlanan ellinci yaş günüydü. Kompozisyon, dış koşullar nedeniyle ortak çalışmalarımıza ara vermek zorunda kaldığımız bir dönemde yapıldı. Şükran ve sadakati, bu kesintiyi yok sayarak göstermeyi amaçlıyor kitap. Bir iç diyaloga tanıklık ediyor: Hiçbir düşünce yok ki burada, onu kâğıda geçirmeye vakit bulmuş adam kadar Horkheimer'e de ait olmasın.

Minima Moralia'nın özgül yaklaşımı, paylaştığımız felsefenin kimi yönlerini öznel deneyim açısından sunma çabası, parçaların, parçası oldukları felsefenin taleplerini tam olarak yerine getirmemelerini de zorunlu kılıyor. Biçimin bağlayıcı olmayan ve bağlantısız niteliği,

belirtik teorik tutarlılığın reddedilmesi, bunun bir ifadesidir. Aynı zamanda, bu azla yetiniş, ancak iki kişi tarafından gerçekleştirilebilecek bir işin sadece biri tarafından inatla sürdürülmesinin doğurduğu haksızlığı da bir ölçüde hafifletebilecektir belki. Öte yandan, bu ortak çabadan bugün de vazgeçmiş değiliz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1944

•

Yaşam yaşamıyor.
Ferdinand Kürnberger

1

Marcel Proust için. — Yeteneklerinden ya da zayıflıklarından ötürü, sanatçı ya da düşünür olarak "entelektüel" uğraşlara dalan zengin aile çocukları, "meslektaş" gibi tatsız bir sözcükle anılan kişilerle geçinmenin hiç de kolay olmadığını göreceklerdir. Sorun sadece bağımsızlıklarının kıskanılması, niyetlerinin ciddiyetinden kuşkulanılması ya da egemen güçlerin gizli temsilcisi olarak görülmeleri değildir. Çok köklü bir hıncı yansıtsalar da, bu tür kuşkuların çoğu zaman hiç de temelsiz olmadığı ortaya çıkar sonuçta. Ama direncin asıl kaynağı başka yerdedir. Bugün zihinsel konularla uğraşmanın kendisi de "pratikleşmiş", departmanları ve giriş kısıtlamalarıyla katı bir işbölümünün geçerli olduğu bir ticari faaliyet haline gelmiştir. Para kazanmanın getirdiği alçalmadan tiksindiği için zihinsel uğraşı seçen varlıklı kişi, bu gerçeği kabul etmeye yatkın olmayacaktır. Bunun için de cezalandırılır. Bir "profesyonel" değildir; bu yüzden, kendi konusunu ne kadar iyi bilirse bilsin, hevesli amatörler sınıfına yerleştirilir rekabetçi hiyerarşi içinde; ve kariyer yapmak için de at gözlüğü takmak, en katı, en duyarsız uzmandan bile daha uzmanca davranarak kendi konusunun içine hapsolmak zorunda kalır. En çok öfke uyandıran şey, ekonomik durumu sayesinde bir ölçüye kadar gerçekleştirebildiği işbölümünü askıya alma isteğidir: Toplumun dayattığı işlemleri onaylamaya çok yatkın olmadığını sezdirir bu istek, oysa otoriter yeterlilik anlayışı da bu türden tuhaflıklara izin vermez. Resmi bir sözleşmeye bağlı olmadan çalışan zihni ortadan kaldırmanın yollarından biridir düşüncenin departmanlaştırılması. Üstelik hiç zor değildir bunu yapmak, çünkü sırf yaptığı işten zevk almakla bile işbölümünü yadsımış olan kişi, bu çalışmanın standartları açısından birtakım açık-

lar vermiş olacaktır, kendi üstünlüğüyle bağlantısız olmayan açıklar. Böylece korunur düzen: Bazıları başka türlü yaşayamayacakları için oyuna katılmak zorunda kalır, başka türlü yaşayabilecek olanlar da oyuna katılmak istemedikleri için dışarda bırakılır. Bağımsız aydınların terk ettiği sınıf, kendi taleplerini tam da kaçakların sığındığı alanın içinden ortaya sürerek öcünü almaktadır sanki.

2

Çimenli tümsek.[1] — Anababalarımızla ilişkilerimiz, sıkıntılı bir dönüşüm geçiriyor. Ekonomik iktidarsızlık, bir zamanlar sahip oldukları o heybetli, ürkütücü otoriteyi de aldı onlardan. Bize zorla benimsetmeye çalıştıkları gerçeklik ilkesine,[2] kolay vazgeçmeyenler karşısında her zaman gazaba dönüşebilen o ciddiyet ve ayıklığa isyan etmiştik. Oysa şimdi genç olduğunu iddia eden ama bütün tepkilerinde eskilerden çok daha yetişkin, çok daha kaşarlanmış olduğunu gördüğümüz bir kuşak var karşımızda – o asık yüzlü, otoriter ve sarsılmaz gücünü, hiçbir çatışmaya girmeksizin kendi isteğiyle teslim olmuş, feragat etmiş olmasından alan bir kuşak. Belki tarihin her döneminde hissettiği bir şeydir insanların: Babalar kuşağının fiziksel gücü azaldıkça iktidarı da aşınıp zararsızlaşır, ama aynı anda genç kuşak da daha gençlerin soluğunu duymaya başlar ensesinde: Düşmanca karşıtlıklarla bölünmüş bir toplumda, kuşaklar arasındaki ilişki, dipteki kaba gücün varlığını gizleyemeyen bir rekabet ilişkisidir hep. Ama bu, Oidipus karmaşasından değil, düpedüz baba katilliğinden esinlenmiş bir modele doğru geriliyor bugün. Nazilerin simgesel canavarlıklarından birinde, çok yaşlılar öldürülmüştü. Böyle bir ortam, anababalarımızla aramızda, geç varılmış ama artık aldanıştan uzak bir karşılıklı anlayışın doğmasını sağlar, tıpkı mahkûmlar arasında olduğu gibi. Bu gecikmiş anlayışı gölgeleyen tek şey, geçmişte henüz ellerinde bir şeyler varken bize yaptıkları yardımın, gösterdikleri şefkatin bir benzerini, şimdi kendimiz de güçsüz olduğumuz için, onlara gösteremeyeceğimizden duyduğumuz korkudur. Onlara uygulanan şiddet, onların uyguladığı şiddeti unutmamıza yol açar. Başvurdukları ussallaştırmalar, kendi özel çıkarlarını genel çıkar olarak aklamak için başvurdukları o çok nefret ettiğimiz yalanlar bile, onlarda hakikate uzanmak is-

teyen bir eğilim olduğunu, her türlü kuşkuya karşı aşılanmış çocuklarının büyük bir iç rahatlığıyla yadsıdığı bir karşıtlığı çözmeye çabaladıklarını ortaya koyar. Yaşlı kuşağın eskimiş, tutarsız, güvensiz düşünceleri bile, sonrakilerin parıltılı budalalığından daha verimli bir diyalog zemini sunar bize. İhtiyarlarımızın o nörotik tuhaflıkları, ruhsal sakatlıkları bile, bu hasta sağlıkla, bu kural haline getirilmiş çocuksulukla karşılaştırıldığında, bir kişilik sağlamlığı, insanca çabalar sonucunda elde edilmiş bir özellik olarak görünür. O zaman dehşetle farkına varırız: Geçmişte, dünyayı temsil ettiği için ailemizle çatışırken, çoğu kez, kötü bir dünyaya karşı daha da kötüsünün gizli sözcülüğünü yapmışızdır aslında. Burjuva ailesini aşmaya yönelen siyaset dışı çabalar, çok zaman, onun daha da dallanıp budaklanmasını sağlamakla kalır; ve bazen de, toplumun lanetli üreme hücresi olan aile, aynı zamanda bir başka topluma ulaşmak için verilebilecek en ödünsüz çabaların da besleyici hücresiymiş gibi görünür bize. Aile tarihe karışır ama sistem ayakta kalırken, aileyle birlikte sadece burjuvazinin en etkili organı değil, bireyi baskı altında tutsa bile onu güçlendiren, hatta belki onu yaratan direnç de ortadan kayboluyor. Ailenin bitişi, muhalefet güçlerini de felce uğratıyor. Yükselen kolektivist düzen, sınıfsız toplumun bir karikatürüdür: Burjuvaziyle birlikte, bir zamanlar anne sevgisinden güç alan Ütopyayı da tasfiye etmektedir.

3

Suda balık. — Tekelci sanayinin her şeyi kuşatan dağıtım aygıtınca yerinden edilen dolaşım alanı, bu iflastan sonra, tuhaf bir ikinci yaşama kavuştu. Aracı mesleklerin ekonomik temelleri yok olurken, milyonlarca insanın özel yaşamı da acentelerin ve aracıların yaşamına dönüşüyor; tüm özel alan, ortada bağlanacak hiçbir iş olmadığı halde, her bakımdan ticari faaliyeti andıran bir sürecin içine çekiliyor. İşsizinden memuruna, yatırımlarını temsil ettiği kişilerin her an gazabına hedef olabilecek kamu görevlisine kadar, bütün bu tedirgin insanlar, her yerde hazır ve nazır olduğunu sandıkları yürütme gücüne ancak duygudaşlıkla, gayretkeşlikle, işe yarayarak ve bezirganca davranarak yaranabileceklerine inanıyorlar: Bir "bağlantı" olarak görülmeyen hiçbir ilişki kalmayacak yakında, ilkin "muteber" olup olmadığına ba-

kılmayan hiçbir arzu kalmayacak. Bir dolayım ve dolaşım kategorisi olan bağlantılar kavramı, gerçekte dolaşımın asıl zemini olan pazardan çok, kapalı ve tekelci hiyerarşiler içinde bulmuştur gelişme ortamını. Ama şimdi bütün toplum hiyerarşikleştiği için, geçmişte özgürlüğün hiç değilse görüntüsünün varolduğu her yerde bu kirli bağlantıların ürediği görülüyor. Sistemin akıldışılığı, bireyin ekonomik yazgısı kadar asalak psikolojisinde de ifadesini buluyor. Eskiden, mesleki ve özel yaşam arasındaki o çok suçlanan burjuva işbölümüne benzer bir şeylerin hâlâ varolabildiği bir dönemde –bir işbölümü ki kayboluşuna sevinelim mi üzülelim mi bilemiyoruz şimdi– özel alanda pratik amaçlar güden adama yontulmamış bir sonradan görme olarak bakılırdı. Bugünse, belirgin bir art niyet sahibi olmadan özel faaliyetlere dalmanın bir terbiyesizlik, "ecnebilik", hatta küstahlık olduğu düşünülüyor. Suçlanan bir tutum haline geldi bir şeyin peşinde olmamak: Bu yağmada başkalarına yardım edilmesine de ancak karşılığında bir şeyin istenmesi koşuluyla izin veriliyor. Sayısız insan, mesleklerin tasfiyesinden bir meslek yaratıyor kendine. İyi insanlar bunlar, herkesle kaynaşan, herkesin sevdiği makul insanlar, bütün rezillikleri insanca bir hoşgörüyle bağışlayan ve standartlaşmamış her türlü dürtüyü de derhal duygusal olarak damgalayan sağduyulu insanlar. İktidarın bütün koridorlarını, bütün girdisini çıktısını bilirler, en gizli niyetlerini sezerler ve gönüllü propagandistliğini üstlenirler, geçimlerini de bundan çıkarırlar. Bütün siyasal kamplarda rastlanır onlara, hatta sistemin yadsınmasının fazlaca veri alındığı ve bu yüzden de kendine özgü bir konformizmin, gevşek ama incelikli bir konformizmin serpildiği muhalif kampta bile. Belli bir iyi kalplilikle sempati toplarlar, başkalarının işlerine gösterdikleri o sevecen ilgiyle – spekülasyon haline gelmiş diğerkâmlık! Zekidirler, şakacıdırlar, duyarlı tepkileri vardır: Eski bezirganın zihniyetini, bir gün öncesinin psikolojik keşifleriyle süslemişlerdir. Her konuda yeteneklidirler, aşkta bile, ama inanmadan. Aldatırlar, ama içgüdüsel bir tepkiyle değil, ilke gereği aldatırlar: Kendilerini de başkalarına kaptırmak istemedikleri bir kâr olarak değerlendirdikleri için aldatırlar. Bir çekme-itme ilişkisi vardır zekâyla aralarında, bir dostluk-nefret bağlantısı: Düşünceliler için hem kışkırtıcı bir konudurlar, hem de onların en büyük düşmanıdırlar. Çünkü direncin son sığınaklarına da gizlice sızarak, aygıtın taleplerinden hâlâ muaf kalabilmiş saatleri kirletenler de onlardır. Gecikmiş bireycilikleri, bireyin son kalıntılarını da zehirlemektedir.

4

Sonunda huzur. — Gazetelerin birinde bir işadamının ölümünün ardından yazılmış bir anma yazısında şu cümle göze çarpıyordu: "Vicdanının rahatlığı, kalbinin iyiliğiyle yarışırdı." Kederli dostların böyle durumlarda kullanılan o şatafatlı üslupla yaptıkları bu gaf, iyi kalpli merhumun vicdani kaygıdan yoksun olduğunun böyle bir dil sürçmesiyle ağızdan kaçırılması, cenaze alayını en kısa yoldan hakikatin alanına ulaştırıyor. Eğer yaşı ilerlemiş bir insan son yıllarında eriştiği olağanüstü huzurlu ruh halinden ötürü övülmekteyse, yaşamının bir alçaklıklar dizisi olarak geçtiğine hükmedebiliriz. Heyecanlanma huyundan kurtulmuştur. Vicdan rahatlığı, yüce gönüllülük olarak sunulur: Her şeyi bağışlayan çünkü her şeyi fazlaca iyi anlayan birinin yüce gönüllülüğü. Kişinin kendi suçlarıyla başkalarınınkiler arasındaki alacak verecek hesabı, yarışı daha önde bitirenin lehine bir sonuçla kapatılır. İnsan bu kadar uzun bir yaşamdan sonra kimin kime nasıl bir kötülük yaptığını ayırt etme yeteneğini de yitirmiştir. Evrensel yanlışlık gibi soyut bir kavramın ışığında her türlü somut sorumluluk da silinir. Alçaklığın cisimleşmiş hali olan adam, kendini adaletsizliğin kurbanı olarak gösterir: Ah delikanlı ah, toysun, dünyayı daha hiç tanımıyorsun... Ama sakinliğe ve sevecen tavırlara daha orta yaşlarında erişenler de genellikle böyle bir huzurdan avans alıyorlardır. Habis olmayan kişinin yaşamında gördüğümüz şey sakinlik değildir; tam tersine, özellikle yalın ve bakir bir katılık ve hoşgörüsüzlüktür. Doğru nesneyi bulamayan sevgisi, ancak yanlış nesneye duyduğu nefretle ifade edebilir kendini ve bu da onun nefret ettiği şeye benzemesine yol açar. Burjuvazi hoşgörülüdür oysa: İnsanları oldukları gibi sever, çünkü onların olabileceklerinden nefret etmektedir.

5

Allah sizden razı olsun Doktor Bey.[1] — Zararsız hiçbir şey kalmadı. Küçük zevkler, düşünme yükümlülüğünden vareste tutulduğunu sandığımız bütün o yaşam belirtileri, artık yalnız dikkafalı bir bönlüğü, inatçı bir körlüğü yansıtmakla kalmıyor, kendi karşıtlarına da

hizmet ediyorlar. Çiçeklerin üzerine düşen dehşet gölgesi algılanmadığı anda bahar dalı bile yalana dönüşür; "ne kadar hoş!" gibi masum bir ünlem bile mide bulandıracak kadar nahoş bir varoluşun mazereti olur. Artık güzellik ve avunu yoktur – korkunç olanı gören, ona dayanabilen ve olumsuzluğun avunusuz bilinci içinde yine de daha iyi bir dünya olasılığına bağlı kalan bakıştan başka. Bütün doğal, kendiliğinden davranışlardan, her türlü tezcanlılıktan kuşkulanmak gerekir, çünkü varolanın daha üstün gücü karşısında fazlaca bükülgen bir tavır anlamına gelir bu. Eskiden yalnız kadeh tokuşturma sahnelerinde kendini gösteren rahatlık ve serbestliğin dipte yatan o kötücül anlamı, daha dostane duygulara da bulaşmıştır artık. Trendeki rastlansal söyleşide, varacağı anlamın cinayet olduğunu bildiğimiz halde tartışmadan kaçınmak için onayladığımız birkaç söz bile çoktan ihanetin içine çekmiştir bizi: Hiçbir düşünce iletişimin dışında duramaz, onu yanlış yerde, yanlış bir uzlaşma içinde dile getirmek, doğruluğunu da yok etmek olur. Gittiğim her film, bütün uyanıklığıma karşın, biraz daha aptallaştırıyor beni, biraz daha kötüleştiriyor. Kolay kaynaşma yeteneği de, bu soğuk dünyada hâlâ birbirimizle konuşabileceğimiz yanılsamasını beslemekle adaletsizliğin suçortağı oluyor. Öylesine söylenip geçilmiş tatlı sözler ve gelişigüzel cevaplar, seslenilen kişiye verilen ödünlerle onun seslenende bir kez daha alçaltılmasına yol açarak, suskunluğun sürmesine hizmet ediyor. Tatlı sözlülüğün ve sokulganlığın içinde gizil bir boyut olarak hep varolan o habis ilke, asıl vahşetini eşitlikçi zihniyette açığa vurur. Alçakgönüllülük ve tenezzül birdir. Ezilenlerin zaaflarına ayak uydururken, aslında bu zaaflarda iktidarın önkoşulunu onaylamış ve egemenliğin uygulanabilmesi için zorunlu olan kabalığı, duyarsızlığı ve şiddeti kendimizde de geliştirmiş oluruz. Eğer bugün tenezzül jesti bir yana bırakılmışsa ve ortada görünen sadece uyum ve kaynaşmaysa, bunun bir tek nedeni vardır: İktidarın bu kusursuz gizlenişi, yadsıdığı sınıf ilişkisinin daha da amansızca sürmesine hizmet ediyordur. Aydın için, biraz olsun dayanışma gösterebilmenin tek yolu katı bir yalnızlıktır şimdi. Her türlü işbirliği, toplumsal katılma ve kaynaşmanın bütün insanca değeri, insanlık dışı koşulların sessizce onaylanmasını örten bir maskedir yalnızca. İnsanların çektikleri acılardır asıl paylaşılması gereken: Onların haz ve eğlencelerine doğru atılmış en küçük adım, acılarının daha da şiddetlenmesine yol açacaktır.

6

Antitez. — İnsanlara mesafeli davranan kişiyi bekleyen bir tehlike vardır: Kendisinin başkalarından daha iyi olduğunu sanmak ve topluma yönelttiği eleştiriyi de kendi özel çıkarını gizleyen bir ideoloji olarak istismar etmek. Kendi yaşamını doğru bir varoluşun çelimsiz ve kırılgan imgesine uygun olarak kurmaya çabalarken, imgenin hem kırılganlığını hem de hiçbir zaman gerçek yaşamın yerini tutamayacağını aklından çıkarmaması gerekir. Ama içindeki burjuvanın ağırlığı, böyle bir bilince bağlı kalmasını zorlaştırır. Mesafeli gözlemci de aktif katılımcı kadar dolanmıştır dünyaya; ilkinin tek avantajı, bunu bilmesinden ve bir de her çeşit bilginin verebileceği o çok küçük, çok sınırlı özgürlükten ibarettir. İş dünyasından uzaklığı da ancak yine o dünyanın sunduğu bir lükstür. Çekilme ve uzaklaşma jestinin tam da yadsıdığı dünyanın bazı özelliklerini taşımasının nedeni de budur. Kendisinde de burjuvanınkinden ayırt edilemeyecek bir soğukluk geliştirmek zorunda kalır. Monadolojik ilke,[1] protesto ederken bile egemen evrenseli içinde taşımaktadır. Proust, fotoğraflarda, bir dükün büyükbabasıyla orta sınıftan bir Yahudininkinin, aralarındaki toplumsal statü farklarını unutturacak kadar birbirini andırdığını söylemişti; bu gözlem aslında çok daha geniş bir alanda da geçerlidir: Bir çağın birliği, bireysel varoluşun mutluluğunu, hatta manevi tözünü oluşturan bütün ayrımları nesnel olarak siler, ortadan kaldırır. Eğitimin gerilemesinden söz ediyoruz, oysa Grimm'inkiyle ya da Bachofen'inkiyle[2] karşılaştırıldığında, kendi düzyazımıza da kültür endüstrisininkini çok andıran bazı söyleyiş özelliklerinin bizden habersiz sızmış olduğunu görebiliriz. Latince ve Yunanca'ya da Wolf ya da Kirchhoff[3] kadar hâkim değilizdir artık. Uygarlığın yeniden cehalete dönüştüğünü belirtiriz, ama kendimiz de mektup yazma sanatını unutur, Jean Paul'dan[4] bir metni, yazarın kendi döneminde okunmuş olabileceği gibi okuma yeteneğini yitiririz. Yaşamın kabalaşmasına, hunharlaşmasına bakarak ürpeririz, ama nesnel olarak bağlayıcı bir ahlaktan yoksun olduğumuz için de, her adımda, insani ölçüler açısından barbarca olan, hatta iyi ailelerin o çok şüpheli değerleri açısından bile densizlik sayılması gereken davranışların, konuşmaların ve hesapların içinde buluruz kendimizi. Liberalizmin çözülüşüyle birlikte, burjuvazinin asıl ilkesi olan rekabet de, aşılmak şöyle dursun, toplumsal sürecin nes-

nelliğinden taşarak, bu sürecin çarpışan ve itişen atomlarının bileşimine ve böylece de bir bakıma onun antropolojisine sızmıştır. Yaşamın üretim sürecine bağımlı kılınması, bizim kendi üstün irade ve seçişimizin sonucu sanmaya pek yatkın olduğumuz o yalnızlık ve yalıtılmışlığın bir benzerini zaten herkese bir aşağılanma olarak tattırmaktadır. Kendi tikel çıkarları söz konusu olunca her bireyin kendini bütün ötekilerden daha iyi sayması da, başkalarına bütün müşterilerin toplamı olarak kendinden daha çok değer vermesi kadar eski bir bileşenidir burjuva ideolojisinin. Eski burjuva sınıfının iflasından beri bu iki düşünce de, hem burjuvazinin son düşmanları hem de son burjuvalar olan aydınların zihninde bir tür ikinci yaşam sürdürmüştür. Aydınlar, varoluşun çıplak yeniden-üretimi karşısında hâlâ düşünmeye yeltenmekle, ayrıcalıklı bir grup olarak davranırlar; ama işi orada bırakmakla da bu ayrıcalığın boşluğunu ilan etmiş olurlar. Özel varoluş, insana yaraşır bir varoluşa benzemeye çalışmakla ona ihanet eder, çünkü benzeyişi genel gerçekleşme imkânından yoksun bırakıyordur ve üstelik bu gerçekleşmenin kendisi de bağımsız düşünceye her zamankinden daha çok muhtaçtır. Kurtulmak imkânsızdır bu çelişkiden. Tek sorumlu davranış biçimi şu olabilir: Kendi bireysel varoluşumuzu bir ideolojiye dönüştürmekten kaçınmak ve özel yaşamımızı da en alçakgönüllü, en iddiasız ve en gürültüsüz biçimde sürdürmek — ama artık iyi yetişmiş olmanın bir gereği olarak değil, bu cehennemde hâlâ soluyabilecek havayı bulabiliyor olmanın utancından ötürü.

7

They, the people.[1] — Aydınlar daha çok birbirleriyle çekiştikleri için, kendilerinin insanlığın geri kalan kısmından daha kötü olduğu sanısına kapılabilirler; bu bir yanılgıdır oysa. Birbirlerini tanıdıkları ortam, ortamların en utanç vericisi, en alçaltıcısıdır: Rekabet içindeki ricacıların ortamı. Bu yüzden en tiksindirici yanlarını göstermek zorunda kalırlar birbirlerine. Başka insanlar, en başta da aydının hep hayranlıkla söz ettiği sade vatandaşlar, satacak bir şeyi olan ama müşterilerin de kendi yasak bölgesine girebileceğinden hiç endişelenmeyen bir kişi konumundayken bulurlar onu. Araba tamircisi ya da garson kız, küstahlıktan kaçınmakta fazla zorluk çekmezler: Nezaket za-

ten işlerinin gereğidir, mecburdurlar kibar davranmaya. Öte yandan, cahil insanlar da mektuplarını yazdırmak için aydınlara başvurduklarında oldukça iyi bir izlenim edinebilirler. Ama sade vatandaşlar toplumsal üründen paylarını alabilmek için kendi aralarında kavgaya girişmeyegörsünler, edebiyatçıların ya da müzik yönetmenlerininkini kat kat aşan bir haset ve garez egemen olacaktır davranışlarına. Şahane mazlumların yüceltilmesi, sonuçta, onları mazlumlaştıran şahane sistemin yüceltilmesinden başka bir şey değildir. Kol emeğinden bağışık olanların haklı suçluluk duyguları, "kırsal yaşamın budalalığı"[2] için bir mazeret haline gelmemelidir. Aydınlar hakkında yazan ve dürüstlük adına onları suçlayarak kötü şöhretlerini kazandıran da yine aydınlardır – ama böylece yalanı da pekiştirmiş olurlar. Bugünkü anti-entelektüalizm ve irrasyonalizmin büyük kısmı, ta Huxley'ye kadar, işleyişini anlamaksızın rekabetten yakınan ve böylece onun ağına düşen aydınlarca başlatılmıştır. En asli çalışma alanlarında, *tat twam asi*[3] bilgeliğine uzak kalmışlardır. Sonradan Hint tapınaklarına doluşmalarının nedeni de budur.

8

Sahteliğin çekiciliği. — Mutfak personeline duyulan bir *amor intellectualis* [düşünsel aşk] vardır, kendilerini kuramsal çalışmalara ya da sanatlara adamış kişileri hep bekleyen bir tehlike, bir tür günaha çağrı: Kendilerine yönelik tinsel taleplerini gevşetme, standartlarını düşürme ve hem konularında hem de ifade biçimlerinde, salim zihinle reddetmiş oldukları her türden kötü alışkanlığa yeniden dönme çağrısı. Aydın için, kültür alanında bile artık hiçbir sabit, garantili kategori kalmamıştır, günün hayhuyu da binlerce talebiyle zihinsel yoğunlaşmaya müdahale etmektedir, bu yüzden bugün biraz olsun kaydadeğer bir şeyler ortaya koyabilmek için harcanması gereken çaba nerdeyse hiç kimsenin altından kalkamayacağı kadar ağırlaşmıştır. Uyumluluğun bütün üreticilerce hissedilen basıncı da aydının kendi standartlarını düşürmesine yol açan bir başka etmendir. En genel anlamıyla zihinsel öz-disiplinin merkezidir bugün çözülme sürecine giren. Kişinin düşünsel yeterliliğini oluşturan tabular, bütün o yaşanmış deney birikintileri ve açıkça dile getirilmemiş sezişler, her zaman birtakım

iç dürtülere karşı mücadele halindedirler; mahkûm etmeyi öğrendiğimiz ama ancak sormayan ve sorgulanmayan bir otorite tarafından kontrol altında tutulabilecek kadar güçlü dürtülerdir bunlar. İçgüdüsel yaşam için geçerli olan, zihinsel yaşam için de geçerlidir: Belirli bir renk ya da ses bileşimini bayağı ve yavan bularak kullanmaktan kaçınan ressam ya da besteci de, bazı basmakalıp ya da bilgiççe ifade biçimlerinden acı duyan yazar da, aslında kendi içindeki bir bölgenin bunlara doğru aktığını bildiği için bu kadar şiddetli bir tepki gösteriyordur. Bugünkü kültürel çamuru yadsıyabilmek için, parmak uçlarımızda uyandırdığı o rahatsız edici kaşıntıyı duyabilecek kadar ona bulaşmış, ama aynı zamanda onu reddedebilecek gücü de yine bu bulaşma içinde kazanmış olmak gerekir. Bu güç kendini bireysel direnç olarak ortaya koysa da sadece bireysel bir olgu değildir: Güçlü bir düşünsel vicdanın içinde, ahlaki süperego kadar, toplumsallık ânının da payı vardır. İyi toplum ve iyi yurttaşa ilişkin bir anlayıştan doğar böyle bir vicdan. Bu anlayış sönmeye, silinmeye yüz tutarsa –kim hâlâ körce inanabiliyor ki ona!– zihnin alçalma dürtüsü de frensiz kalır ve barbar kültürün getirip bireyin içine yığdığı bütün tortu yüze çıkar: Yarım eğitim, gevşeklik, teklifsizlik, kabalık. Genellikle "insanlık" olarak, başkalarınca anlaşılma isteği ya da dünyevi sorumluluk olarak gerekçelendirilir bu. Ama zihinsel öz-disiplinden vazgeçiş fazla kolay bir fedakârlıktır: Bu fedakârlığa "katlanan" kişinin kendine duyduğu güveni ciddiye almamız mümkün olmaz. En çarpıcı örnek de maddi durumları değişmiş aydınlardır: Sadece yazıyla para kazanmanın doğru olacağına kendilerini sözümona zorla inandırdıkları anda, geçmişte tantanalı sözlerle reddettikleri ucuz şeylerden zerre kadar farklı olmayan bayağılıklar üretmeye koyulurlar. Tıpkı eski-zengin mültecilerin kendi ülkelerinde yapmak isteyip de göze alamadıkları o bencil cimriliğe yabancı topraklarda başlamaları gibi, ruhsal yönden yoksullaşanlar da kendi cennetleri olan o cehenneme sevinçle dalarlar.

9

Her şeyden önce, çocuğum.[1] — Yalanın ahlak dışı olmasının nedeni, kutsal ve dokunulmaz hakikati çiğnemesi değildir. Onları daha da köşeye sıkıştırıp yok etmek amacıyla üyelerinin ağzından işkenceyle

laf alan bir toplum, hakikat üzerinde hak iddia edemez. Tümel hakikatsizlik tikel hakikat üzerinde ısrar ederse, onu kendi karşıtına dönüştürmüş olur. Yine de, her yalanın içinde itici bir şey vardır ve bunun bilinci, kırbaçla aşılanmış olsa bile, zindancıların daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Asıl yanlışlık, aşırı dürüstlüktür. Yalan söyleyen adam utanç duyar, çünkü her yalan, hakikat ve dürüstlüğe övgüler düzerken bir yandan da yaşamak için insanı yalan söylemeye zorlayan bir dünyanın alçaltıcılığını öğretir ona. Bu utanç, daha incelmiş, daha karmaşık kişiliklerin yalanlarında gedikler açar. Beceriksizce yalan söylerler; karşıdaki kişi açısından yalanı bir ayıba, bir kabahate dönüştüren de bu beceriksizliktir. Yalan söyleyenin onu aptal sandığını gösterir bu, bir horgörü belirtisidir. Bugünün usta pratisyenlerinin elinde, gerçekliği çarpıtmaktan ibaret olan eski dürüst ve masum işlevini yitirmiştir yalan. Kimse kimseye inanmamakta, herkes her şeyin içyüzünü bilmektedir. Yalan söyleyen adamın asıl söylemek istediği, karşısındaki insana da onun kendisi hakkındaki düşüncelerine de kayıtsız olduğunu hissettirmektir. Bir zamanlar liberal bir iletişim aracı olan yalan, her bireyin, kendi çevresinde buz gibi bir atmosfer oluşturarak bu atmosferin sığınağı içinde semirmesini sağlayan küstahlık yöntemlerinden biri haline gelmiştir bugün.

10

Ayrılmış - birleşmiş. — İnsanca gerekçelerini yitirmiş olduğu bir çağda yine de yaşamaya devam eden evlilik kurumu, bugün genellikle bir sağkalma hilesi olarak kullanılıyor: İki suçortağı, aslında kokuşmuş bir bataklıkta birlikte yaşarken, birbirlerine yaptıkları kötülüğün sorumluluğunu da dışarıya yöneltiyorlar. Kirden uzak tek evlilik tarzı, iki eşin de bağımsız bir yaşam sürdürdüğü, cebri bir ekonomik çıkar ortaklığına katlanmak yerine birbirlerine karşı sorumluluklarını özgürce kabullendikleri bir evlilik olurdu. Bir çıkar ortaklığı olarak evlilik, ilgili tarafların alçalması anlamına gelir her zaman; ve öyle hain bir dünyadır ki bu, farkında olanlar bile kaçınamaz böyle bir alçalıştan. Bu nedenle, ahlaksızlıktan uzak bir evliliğin ancak özel çıkarlarının peşinde koşmak zorunda olmayanlara, demek zenginlere özgü bir imkân olduğu da söylenebilir. Ne var ki sadece biçimsel, içi

boş bir imkândır bu, çünkü çıkar peşinde koşmak tam da bu ayrıcalıklı kesimlerde bir ikinci doğa haline gelmiştir – mutluluk da dahil hiçbir ayrıcalığa tutunmaya çalışmazlardı eğer böyle olmasaydı.

11

Bütün malım ve mülkümle. — Boşanma, iyi huylu, yumuşak başlı, eğitimli insanlar arasında gerçekleştiğinde bile, değdiği her şeyi kaplayan ve solduran bir toz bulutu kaldırır çoğu kez. Mahremiyetin alanı, paylaşılmış yaşamın o biraz dalgın, korunmasız güveni, ilişki koparıldığı anda öldürücü bir zehire dönüşmüştür sanki. İnsanlar arasındaki yakınlık, sabırdır, hoşgörüdür, saplantılar ve tuhaf huylar için bir sığınaktır. Açığa çıkarıldığında içindeki zaaf ânını da belli eder ve boşanmada da böyle bir açığa çıkma kaçınılmazdır. Güvenin bütün envanterine el koyar boşanma. Daha önce sevgi ve özenin göstergeleri olan şeyler, barışın ve karşılıklı uzlaşmanın imgeleri, bağımsız değerler olarak serbest kalırken, kötücül, soğuk, habis yönlerini de gösterirler. Profesörler, ayrıldıktan sonra, karılarının dairelerine gizlice girerek yazı masalarının çekmecelerinden bir şeyler aşırırlar ve hali vakti yerinde kadınlar da eski kocalarının vergi kaçakçısı olduğunu ifşa ederler. Evliliğin şu evrensel şefkatsizlik içinde insanca hücreler kurmanın son imkânlarından biri olduğu söylenebilir belki; ama evrensel de evliliğin bozulmasıyla kendi öcünü alır: Kural dışı kaldığını sandığımız şeye el koyarak onu hakların ve mülkiyetin yabancılaşmış taleplerine bağımlı kılar, hayali bir güvenlik içinde yaşamış olanları alaya alır. Tam da en korunmuş olan şey hunharca meydana çıkarılarak teşhir edilir. Ayrılmış çift daha önce ne kadar "cömertse", mülkiyet ve yükümlülük gibi şeylere ne kadar az kafa yormuşsa, alçalışı da o kadar sefilce olur. Çünkü çekişmenin, sövgünün ve sonu gelmeyen çıkar çatışmalarının asıl gelişme ortamı, tam da bu hukuksal olarak belirsiz, tanımlanmamış alandır. Evlilik kurumunun altındaki bütün o karanlık temel; karısının emeği ve mülkiyeti üzerinde kocanın o barbarca iktidarı; bir erkeği yatmaktan vaktiyle zevk duyduğu bir kadınla evlenmeye zorlayabilen ve bir öncekinden daha az barbarca olmayan o cinsel baskı – ev yıkılınca bütün bunlar da mahzenlerden ve temellerin arasından sürünerek gün ışığına çıkarlar. Daha önce iyi evrense-

li[1] kapalı ve kısıtlayıcı bir bağlılığın içinde bulmuş olanlar, şimdi toplumun baskısı altında, dışardaki kısıtlanmamış kötülüğün evrensel düzeninden hiç farklı olmayan alçaklar olarak görmek zorunda kalırlar kendilerini. Evrensel, evlilikte tikelin utanç lekesi olarak açığa vurur kendini, çünkü bu toplumda tikelin, demek evliliğin, doğru evrenseli gerçekleştirmesi imkânsızdır.

12

Inter pares.[1] — Erotik nitelikler alanında bütün değerlerin tersyüz oluşu nerdeyse tamamlanmak üzere. Liberalizmde, bizim zamanımıza gelinceye kadar, varlıklı kesimlerden evli erkekler, kapalı bir ortamda yetişmiş mazbut eşlerinden alamadıkları doyumu, şarkıcı kızlarda, bohem kadınlarda, Viyanalı *süsse Mädel*'de ["tatlı dilberler"] ve *cocotte*'larda ["hafifmeşrep kadınlar"] arama alışkanlığındaydılar. Toplumun rasyonelleşmesiyle birlikte, bu kaçamak mutluluk imkânı da ortadan kalktı. *Cocotte*'lar ortadan kayboldu, *süsse Mädel*'in de Anglo-Sakson ülkelerinde ve teknik bir uygarlığa sahip öteki toplumlarda belki de zaten hiçbir karşılığı yoktu. Buna karşılık, bugün birer asalak gibi kitle kültürüne yapışan şarkıcı kızlar ve bohem kadınların da bu kültürün mantığına sımsıkı bağlandıklarını görebiliyoruz; o kadar ki, bütün şehvetiyle bunların anarşisine, kendi mübadele değerlerini özgürce belirleyişlerine koşan adam, ertesi sabah, kadını asistan olarak kendi yanına almasa bile, hiç değilse tanıdığı bir film patronuna ya da senariste tavsiye etmeye söz vermiş olarak uyanma riskini göze almak zorunda kalıyor. Bugün, hesapsız aşkı andıran bir şeylere hâlâ istek duyan kadınlar, tatlı kaçamaklar uğruna kocalarınca ihmal edilmiş olan o hanımefendilerin arasından çıkıyor sadece. Kocalarının kusurları yüzünden onların gözünde anneleri kadar sıkıcı olmaya devam etseler bile, kendilerinden esirgenen şeyi onlar başkalarına verebiliyorlar hiç değilse. Çoktan frijitleşmiş hafifmeşrep kadın iş dünyasını temsil ederken, iyi yetiştirilmiş mazbut eş özlemle dolu ama hiç de romantik olmayan bir cinselliği üstleniyor. Demek sosyete hanımları da kendi onursuzluklarının onuruna erişiyorlar sonunda – ortada ne sosyetenin, ne de hanımların kaldığı bir anda.

13

Koruma, yardım ve tavsiye. — Bütün mülteci aydınlar sakat kalmış insanlardır ve kendi gururlarının kapalı odasında bu gerçeği birdenbire anlayarak daha da sarsılmak istemiyorlarsa eğer, zayıflıklarını en başta kendi kendilerine itiraf etmeleri yerinde olur. Sendikaların ya da otomobil trafiğinin yapısını ne kadar iyi bilirse bilsin, kendisi için her zaman anlaşılmaz kalacak bir ortam içinde yaşıyordur mülteci aydın; yanılmaya, yolunu şaşırmaya yargılıdır hep. Kitle kültürünün tekelci ortamında kendi bireysel varoluşunu sürdürmek için giriştiği çabalarla nesnel ve sorumlu bir çalışma arasında aşılması imkânsız bir uçurum vardır. Kendi dili elinden alınmış, bilgisini besleyen tarihsel boyut da budanmıştır. Bu tecrit durumu, üyelerine güvenmeyen, farklı olarak damgalananlara düşmanca davranan kapalı siyasal grupların oluşmasıyla daha da ağırlaşır. Toplumsal ürünün yabancı uyrukluların payına düşen kısmı her zaman yetersizdir ve bu yüzden de genel rekabetin içinde kendi aralarında umutsuz bir ikincil çekişmeye girmek zorunda bırakır onları. Kişide izi kalmaması imkânsızdır bunun. Dolaysız güdümün alçalışından muaf kalabilmiş adam bile, özel bir leke olarak taşır bu muafiyeti: Toplumun yaşam süreci içinde, gerçeğe değmeyen, hayali bir varoluş. Yurtsuzlar arasındaki ilişkiler, toplumun yerleşik üyeleri arasındakilerden bile daha zehirlidir. Bütün vurgular yanlıştır, bütün perspektifler çarpık. Özel yaşam, bir vampir gibi, her zamankinden daha hırslı, daha gözü dönmüş bir halde öne çıkar: Artık varolmadığı için, hâlâ canlı olduğunu kanıtlamaya çabalamaktadır. Kamu yaşamı, telaffuz edilmeyen bir bağlılık yeminine indirgenir – genel platforma bağlılık. Yakalamanın, el koymanın ve hırsla yiyip bitirmenin manik ama soğuk bakışı yerleşir gözlere. Tek çare, kendimizle ve başkalarıyla ilgili tanılar yapmayı sürdürmektir: Gözlerimizi açmak, olup bitenleri anlamak ve böylece kıyametten kaçınamasak bile onu o korkunç şiddetinden, demek körlükten arındırmaya çalışmak. Çok ihtiyatlı olmak gerekir bu noktada, özellikle de kişisel dostların seçilmesinde – seçim diye bir şey hâlâ mümkünse tabii. Kudret sahiplerine yanaşmaktan ve onlardan "bir şeyler beklemekten" özellikle kaçınmak gerekir. Muhtemel avantajlara dikilmiş göz, bütün insan ilişkilerinin ölümcül düşmanıdır; bu ilişkilerden dayanışma ve bağlılık doğabilir, ama pratik çıkar kaygılarından asla. Kudretlilerinin ayna imgeleri de daha tehlikesiz değildir:

Uşaklar, yaltakçılar, dilenciler: Kendilerinden daha iyi durumda olanlara, ancak mülteci ekonomisinin koşullarında gelişme imkânı bulabilen bir eski zaman rindliğiyle yaranmaya çalışanlar. Bunlar kendi koruyucularına bazı küçük avantajlar sağlayabilirler, ama bu avantajları kabul ettiği anda da onu aşağı çekerler – o da buna çok yatkındır zaten, yabancı bir ülkede kendisi de çaresiz olduğu için, her gün bu türden avantajlar kollamaktadır. Avrupa'da batını jest çoğu zaman en kaba kişisel çıkar için bir bahaneydi belki; yine de bugünün mültecilik koşullarında, zahitlik düşüncesi, kendisi de birçok yerinden su alan pejmürde bir kavram olsa bile, hâlâ en kabul edilebilir can filikası olarak görünüyor. Ama pek az kişinin önünde denize dayanıklı bir örnek olduğunu da teslim etmek gerekir. Yolcuların çoğu için, açlıktan ölmek ya da çıldırmak tehlikesi demektir böyle bir kurtuluş.

14

Le bourgeois revenant.[1] — Yirminci yüzyılın ilk yarısının Faşist rejimleri, eskimiş bir ekonomik biçimi pekiştirirken, onu sürdürmek için gerekli olan terörü de artırdılar; düzenin akıldışı niteliği artık büsbütün göze batar hale gelmişti çünkü. Özel yaşam da payını aldı bundan. O kapalı, havasız özel alan, tikel çıkarların partizanlığı, çoktan miadını doldurmuş aile biçimi, mülkiyet hakkı ve kişilikte yansıması – dışsal otoritenin güçlendirilmesiyle birlikte bütün bunların da vadesi uzadı. Ama rahatsız bir vicdan da eşlik etti buna, yanlışlık ve sahteliğin artık hiç bastırılamayan bilinci de eşlik etti. Burjuva değerlerinde bir zamanlar iyi ve temiz olan her şey, bağımsızlık, sebat, basiret, ihtiyatlılık gibi özellikler bütünüyle çürüdü, kirlendi. Çünkü burjuva varoluş biçimleri hunharca korunurken, ekonomik önkoşulları aşınıp gitmişti. Mahremiyet, aslında gizliden gizliye zaten özdeş olduğu mahrumiyete bıraktı yerini bütünüyle. Tikel çıkarlara o inatçı bağlılığa şimdi bir öfke de karışıyor: Daha farklı, daha iyi bir dünyayı artık tasarlayamamanın öfkesi. Masumluklarını yitirdikleri anda habisleşiyor burjuvalar. Küçük bahçeyi sanki epeydir bir "emlak" haline gelmemiş gibi şu anda bile şefkatle sulayan ama girmek isteyebilecek yabancıyı da korkuyla geri çeviren el, siyasal mültecinin sığınma talebini de reddetmiştir çoktan. Şimdi nesnel olarak tehdit altında olduğu

için, yöneticilerin ve asalaklarının öznelliği de tümüyle insanlık dışı bir içerik kazanmaktadır. Böylece gerçekleştirir kendini sınıf: Dünyanın gidişine yön veren tahripkâr iradeyi üstlenerek, kıyamet habercisi hortlaklar gibi yaşamaya devam etmektedir burjuvalar.

15

Le nouvel avare.[1] — İki çeşit tamahkârlık vardır. Birincisi, kadim olanıdır: Kişinin hem kendinden hem de başkalarından her şeyi esirgemesine yol açan tutku. Bu tipin fizyonomik özelliklerini Molière ölümsüzleştirmiş, Freud da onu makatsal karakter[2] kavramıyla açıklamıştır. Ünlü cimride, masalların o kılık değiştirmiş halifesinin sofuluk maskesini andıran gizli milyoner dilencide buluruz bu tipin en mükemmel örneğini. Onun koleksiyoncuyla, manik kişilikle ve nihayet büyük âşıkla ilişkisi, Gobseck'in Esther'le ilişkisi gibidir.[3] Gazetelerin yerel haberlerle ilgili sütunlarında, hâlâ zaman zaman rastlanabilecek bir tür antikadır. Zamanımızın cimrisiyse kendisine hiçbir şeyi, başkalarına her şeyi pahalı gören kişidir. Eşdeğerlik hesaplarıyla düşünür ve bütün özel yaşamını o yasaya, kişinin aldığından azını vermesini ama yine de bir şeyler almasını sağlayacak kadarını vermesini öngören yasaya bağımlı kılmıştır. Bütün iyi davranışlarına apaçık bir "gerekli mi, zorunda mıyım?" sorusu eşlik eder. Bu tip, gördüğü bir iyiliğin "öcünü almak" için gösterdiği telaşla ele verir kendini: Her masrafın karşılığının alındığı mübadele zincirinde hiçbir kayıp halkaya tahammülü yoktur. Bütün işlerini açıkta ve rasyonel bir tarzda yürüttüğü için de, Harpagon ve Scrooge'dan farklı olarak, suçlanması ya da aklının çelinmesi imkânsızdır.[4] İnsafsız olduğu kadar da dost canlısıdır. Gerektiği zaman, yadsınmaz bir biçimde doğrunun yanına geçer ve doğruyu yanlışa dönüştürür. Eski cimrinin o sefil açgözlülüğünün kurtarıcı bir yanı vardı: Kasadaki altınlar zorunlu olarak hırsızları da çekiyordu. Hatta şu da söylenebilir: Tıpkı erotik bir sahip olma arzusunun ancak kişinin kendini teslim etmesiyle tatmin edilebilmesi gibi, eski pintiliğin tutkusu da ancak fedakârlık ve kayıpla dindirilebiliyordu. Yeni cimriler zahitliklerini artık bir günah gibi değil, bir erdem gibi yaşıyorlar oysa. Sigortalarını yaptırmışlar.

16

İnceliğin diyalektiği üzerine.[1] — Doğmakta olan sanayi toplumunda her türlü insani ilişkinin imkânsızlaşacağını sezen Goethe, *Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları*'nda, inceliği, yabancılaşmış insanlar arasındaki kurtarıcı uyarlanma olarak sunmaya çalışmıştı. Vazgeçişten ayrılamayacak bir şey olarak görünüyordu bu uyarlanma ona; bütünsel temastan, tutkudan ve katışıksız mutluluktan el çekilecekti. İnsani olan, Goethe için, tarihin sorgulanmaz akışını, ilerlemenin insanlık dışı niteliğini, öznenin sönümlenişini kendi davası gibi olumlayan bir öz-sınırlama anlamına geliyordu. Gelgelelim o dönemden bu yana olup bitenler, Goethe'vari bir vazgeçişin doyum olarak görünmesine yol açacak türdendir. Bu arada incelik ve insanlık da –bunlar aynı şeydi onun için– Goethe'ye göre bizi gitmekten alıkoyacakları noktaya kendileri gitmişlerdir. Çünkü artık bildiğimiz gibi kesin bir tarihsel ânı vardır inceliğin. Burjuva bireyinin kendini mutlakiyetçi zorun sultasından kurtardığı andır bu. Özgür ve tek başına, sadece kendine hesap vermektedir birey; öte yandan, mutlakiyetin geliştirdiği hiyerarşik saygı ve düşüncelilik de eski ekonomik temelinden ve korkutucu gücünden sıyrılmıştır ama imtiyazlı gruplar içinde bir arada yaşamayı katlanılabilir kılacak kadar da varlığını korumaktadır henüz. Mutlakiyet ile liberallik arasında bu ilk bakışta paradoks gibi görünen etkileşim, sadece *Wilhelm Meister*'de değil, Beethoven'in geleneksel kompozisyon örgülerine karşı tavrında, hatta mantıkta Kant'ın nesnel olarak bağlayıcı fikirleri öznel olarak kurgulamasında bile gösterir kendini. Beethoven'in dinamik ve patlayıcı sergilemeleri izleyen düzenli özetlemelerinde, Kant'ın skolastik kategorileri bilincin birliğinden çıkarsamasında açıkça "incelikli" olan bir yön vardır. İnceliğin koşulu, eski sağlamlığını ve yekpareliğini çoktan yitirmiş ama yine de sürüp giden konvansiyondur. Onarılmaz bir yıkıntı halinde, sadece biçimlerin parodisinde yaşayıp gidiyordur: Cahillerin yararlanması için keyfi olarak düzenlenmiş veya geçmişten derlenmiş bir görgü kuralları demeti, gazetelerin gönüllü "görgü danışmanlarının" hep öğütlediği türden – şeref saatlerinde bu konvansiyonlara can vermiş olan anlaşmaysa şimdi araba sahiplerinin ve radyo dinleyicilerinin gözü kapalı konformizmine bırakmıştır yerini. Törensel ânın göçüşü, ilk bakışta inceliğe yarayacak gibidir. Özerk olmayan ve zarar verecek ölçüde dışsal

kalan her şeyden kurtulduğunda incelikli davranışın da artık sadece her insani durumun kendi özgül gereklerini dikkate alması beklenir. Ama böyle bir özgürleşmiş incelik, nominalizmin her bağlamda karşılaştığı zorlukların ortasına düşecektir. İncelik düpedüz törensel konvansiyonlara boyun eğmek anlamına gelmiyordu: Daha sonraki hümanistlerin ironikleştirdiği de tam bu türden konvansiyonlardı. İncelikli tavır, kendi tarihsel zemini kadar paradoksaldı aslında. Konvansiyonun yetkisiz kalmış iddialarıyla bireyin başıbozuk yönelişleri arasında bir uzlaşma –gerçekte imkânsız bir uzlaşma– istiyordu. İncelikli davranışın konvansiyondan başka ölçüsü yoktu. Konvansiyon, ne kadar kuruyup solmuş bir halde olursa olsun, bireysel hak iddiasının tözünü oluşturan evrenseli temsil ediyordu. Farkların ayrıştırılmasıdır incelik. Bilinçli sapmalardan oluşur. Ama özgürleşmiş –ayrıştırılacağı bir evrensel kalmamış– incelik, bir mutlak olarak karşısına dikildiği bireyi cezbetmeyi de başaramaz ve sonunda mutlaka haksızlık eder ona. Neyin tartışılıp neyin tartışılmayacağını belirleyen hiçbir kuralın kalmadığı bir dünyada, artık iyi yetişmenin doğal gereği sayılmayan "sağlığınız nasıl" sorusu mütecessislik ya da kötü niyetliliğe, nazik konular karşısında suskunluksa bomboş bir aldırışsızlığa dönüşür. Böylece birey de inceliğe karşı düşmanlık –sebepsiz de olmayan bir düşmanlık– beslemeye başlar: Sözgelimi belli bir kibarlık biçimi, kendisiyle bir insan olarak konuşulduğu duygusunu vermekten çok, insanlık dışı durumunu sezdiriyordur ona ve kibar kişi de sırf kibarlığı sürdürdüğü, bu aşılmış ayrıcalığı devam ettirdiği için nezaketsiz görünme riskiyle karşı karşıyadır. Özgürleşmiş ve tümüyle bireyselleşmiş incelik sonunda sadece bir yalan haline gelir. Bugün inceliğin bireydeki sahici ilkesi, hakkında konuşmayı sahiden reddettiği şeyde saklıdır: Her bireyde cisimleşen fiili ve daha çok da potansiyel güç. Kişilere teklifsiz davranma ve onları oldukları gibi kabul etme önerisinin ardında gayretkeş bir "yerine oturtma" isteği yatıyordur aslında: Bireyi ve önündeki olasılıkları, ağzından çıkan her sözün içerdiği zımni kabullenişler aracılığıyla, gittikçe katılaşan evrensel hiyerarşi içindeki yerine yerleştirme isteği. İnceliğin nominalizmi, en evrensel olanın, demek kaba dışsal gücün, en mahrem durumlarda bile galip gelmesine yardım eder. Konvansiyonu yararsız, günü geçmiş ve dışsal bir süs olarak bir yana atmak, her şeyin en dışsal olanını, bir dolaysız egemenlik dünyasını olumlamak anlamına gelir. Bu incelik karikatürünün bile bugünün laubali ahbapçavuşluğu –ki özgürlüğün kötü

bir şakaya dönüşmesidir– sonucunda ortadan kalkmasının yaşamı daha da katlanılmaz kılması, insanların bugünkü koşullarda birlikte yaşamasının ne kadar imkânsızlaştığını gösteren örneklerden sadece bir tanesidir.

17

Mülkiyet hakları. — Geçmişte, pazar ilişkilerini hesaplayabilen kişinin kendi yaşamını belirlemesi bir ölçüde mümkündü. Bugünse böyle bir şey için anlamlı bir çerçeve yok. Üstelik herkes için geçerli bu. Ne kadar güçlü olursa olsun, ilke olarak herkes bir nesne durumunda şimdi. Generallik mesleği bile artık yeterli korunma sağlayamıyor. Faşist çağda hiçbir anlaşma genel kurmay karargâhını hava saldırılarına karşı güvenceye alacak kadar bağlayıcı değil; geleneksel ihtiyatlılıklarına bağlı kalan generalleri ise Hitler ipe çektiriyor, Çan Kay Şek kurşuna dizdiriyor. Bütün bunlara bakarak şu sonuca varabiliriz: Sağ çıkmak isteyen kişi –sağkalmanın tuhaf, saçma bir yanı da var, o ağrılı düşleri andırıyor biraz, dünyanın sonunu yaşayıp da sonradan bir evin bodrum katından sürüne sürüne çıktığımız düşleri– her an kendi yaşamına son vermeye de hazır olmalıdır. Zerdüşt'ün "özgürce seçilmiş ölüm"ü öngören o coşkulu, şen doktrininin vardığı kasvetli hakikat budur. Özgürlük daralıp büzülerek saf olumsuzluğa dönüşmüş, *art nouveau* günlerinde "güzel ölüm" olarak bilinen şey de, ölümden çok daha korkunç şeylerin olduğu bir dünyada, yaşamanın sonsuz alçalışıyla ölmenin sonsuz azabını kısa kesme isteğine indirgenmiştir. – İnsanlığın nesnel sonu, sadece başka bir adıdır bunun: Birey olarak bireyin, insan türünü temsil ederken, türü gerçekleştirmesini sağlayabilecek özerkliği yitirdiğini anlatmaktadır.

18

Evsizlere sığınak. — Özel yaşamın düştüğü durumu, sahnesine bakarak anlayabiliriz. Sözcüğün alışılmış anlamıyla barınak, artık imkânsızdır. İçinde büyüdüğümüz geleneksel evler çekilmezleşmiştir:

Orada yaşanan her konforun bedeli bilgiye ihanettir bugün, en küçük sığınma duygusuna bile aile çıkarlarının küflü kokusu karışmaktadır. Bir *tabula rasa* üzerinde inşa edilen o modern, işlevsel konutlarsa, uzmanların zevksizler için imal ettiği, içlerinde yaşayanlarla hiçbir bağlantısı olmayan yaşama kutularıdır, ya da yolunu şaşırarak tüketim alanına girmiş fabrika tesisleri – zaten sönüp gitmiş olan bağımsız varoluş özlemine taban tabana zıttır bütün bunlar. Modern insan tıpkı hayvanlar gibi yerde uyumak istiyor, demişti bir Alman dergisi, Hitler'den önce, kahince bir mazohizmle: Yatakla birlikte, düşle uyanıklık arasındaki eşiği de ortadan kaldırıyor. Uykusuzlar her an göreve çağrılabilirler, her şeye hazır ve dirençsizdirler, aynı anda hem dikkatli hem bilinçsiz. Sahici ama satın alınmış bir eski konakta sığınak arayan kişi kendini diri diri mumyalamış olur. Bir otel ya da pansiyona taşınarak kendi ikametgâhımızın sorumluluğundan kaçma çabası da mülteciliğin dışardan dayatılmış koşullarının bilgece bir seçim olarak görünmesini sağlar. En ağır darbeyi yiyenlerse, her yerde olduğu gibi, seçme imkânına sahip olmayanlardır. Kentin çöküntü bölgelerinde değilse bile, yarın yerini kümeslere, arabalara, vagonlara, kamplara ya da düpedüz açık havaya bırakabilecek kulübelerde yaşamaktadırlar. Ev, geçmişte kalmıştır. Çalışma ve toplama kampları kadar, Avrupa kentlerinin bombalanması da, teknolojinin içkin gelişmesiyle eve çoktan biçilmiş olan hükmün sonunda infaz edilmesidir sadece. Evler eski konserve kutuları gibi kullanılıp atılacak şeylerdir artık. Gerçekleştirilme fırsatı bir kez kaçırıldıktan sonra sadece burjuva yaşamının köklerini çürütmekle kalan sosyalist toplum da sahici bir barınak imkânını yok etmektedir. Bu sürece hiç kimse direnemez. Kişi, dar anlamıyla zanaate ne kadar karşı olursa olsun, mobilya tasarımı ve iç dekorasyona ilgi duymaya başladığı anda bir kitap koleksiyoncusunun o fazla süslü zevklerini de benimsemeye başladığını fark eder. Belli bir uzaklıktan bakıldığında, Viyana Atölyeleri ile Bauhaus arasındaki fark o kadar büyük değildir.[1] Saf işlevsel çizgiler, işlev ve amaçlarından kurtularak, Kübizmin temel yapıları kadar süslemeci olmaya başlamışlardır bugün. Bütün bunların karşısında, bağlanmamış, askıda bırakan bir tavır hâlâ en doğru davranış biçimi olarak görünmektedir: Toplumsal düzenle kendi ihtiyaçlarımız elverdiği sürece özel yaşamımızı sürdürmek, ama onun hâlâ toplumsal bir dayanağı ve bireysel bir anlamı olduğu yanılsamasına kapılmamak. "Ev sahibi olmamam, iyi talihimin bir parçası bile sayılabilir," diyordu Nietzs-

che *Şen Bilim*'de. Bugün eklememiz gerekir: Kendi evimizi ev olarak görmemek, orada kendimizi "evimizde" hissetmemek, ahlakın bir parçasıdır. Bugün bireyin kendi mülkü karşısında düştüğü zor durumu biraz olsun gösterir bu – hâlâ herhangi bir mülkü kalmışsa tabii. Oynamak zorunda olduğumuz oyun şudur: Artık özel mülkiyetin kimseye ait olmadığını, çünkü tüketim mallarının bu kadar bollaştığı koşullarda hiç kimsenin bunların kısıtlanması ilkesine tutunmaya hakkı olmadığını, ama yine de sırf mülkiyet ilişkilerinin körce sürdürülmesine hizmet eden o bağımlılık ve muhtaçlık durumuna düşmemek için bile kişinin bazı şeylere sahip olmak zorunda olduğunu görmek ve dile getirmek. Ama bu paradoksun tezinin varacağı yer yıkımdır: Nesneler karşısında, sonunda insanlara da yönelen sevgisiz bir umursamazlık. Antitez ise, telaffuz edildiği anda, rahatsız bir vicdanla sahip oldukları şeylere tutunmak isteyenlerin ideolojisine dönüşür. Yanlış yaşam, doğru yaşanamaz.

19

Kapıyı vurmadan girin. — Teknoloji, jestlerle birlikte insanların da dakikleşmesine, kesinleşmesine ve hunharlaşmasına yol açıyor, insan hareketlerini her türlü duraksamadan, düşüncelilikten ve edepten arındırıyor. Onları nesnelerin amansız ve denebilirse tarih dışı taleplerine bağımlı kılıyor. Böylece, sözgelimi bir kapıyı yavaşça, sessizce ama sıkıca kapatma yeteneği de yitiriliyor. Arabaların ve buzdolaplarınınkiler çarpılarak kapatılmak zorunda; kimi kapılarsa kendiliklerinden kapanıyor, içeri girenleri arkalarına bakmama ve kendilerini kabul eden evi korumama gibi nezaketsizliklere mahkûm ederek. Yeni insan tipini anlamak istiyorsak, onu çevresindeki nesneler dünyasının sürekli etkisine maruz kalan, sisteminin en derin noktalarında bile oradan izler taşıyan bir varlık olarak düşünmemiz gerekir. Artık içeri doğru açılacak pencerelerin yerinde sadece sağa sola itilecek sürgülü camların olması özne için ne demektir? Yumuşak kapı mandallarının yerinde döner tokmakların olması, avluların ortadan kalkması, sokak kapısının önündeki birkaç basamağın ve bahçe duvarının yokolması acaba nasıl etkilemiştir onu? Sırf motorunun gücünden ötürü, sokakların haşaratını, yayaları, çocukları ve bisikletlileri ezip geçme isteğini

bir kez olsun içinde duymamış sürücü var mıdır? Makinelerin kendi kullanıcılarından talep ettikleri hareketler de Faşist zorbalıkta gördüğümüz o vahşi, sert, huzursuz savrukluk ve dengesizliği içermiştir çoğu zaman. Yaşantının kuruyup gitmesinin bir nedeni de şu olmalı: Nesnelerin saf işlevsellik yasasının buyruğuna girmekle aldıkları biçim, onlarla teması sadece işleticiliğe indirgemekte ve gerek insanların hareket özgürlüğünde gerekse nesnelerin özerkliğinde herhangi bir fazlalığa, eylem ânının içinde tüketilmeyecek ve yaşantının çekirdeği olarak varlığını sürdürecek herhangi bir artığa izin vermemektedir.

20

Struwwelpeter.[1] — Hume, kendisinden daha dünyevi yurttaşlarının karşısında, epistemolojik düşünüşü, kibar beylerin hiçbir zaman iltifat etmediği o "saf felsefeyi" savunmak zorunda kaldığında, şu muhakemeye başvurmuştu: "Titizlik ve kesinlik her zaman güzelliğe yararlıdır, doğru akıl yürütme de ince duygulara."[2] Bu sözün kendisi de bir pragmatizm içeriyordu gerçi, yine de pratiklik konusunda bütün söylenmesi gerekenleri örtük bir biçimde ve tersten giderek söylüyor. Yaşamın pratik düzenleri, insana yararlı gibi görünseler de, bir kâr ekonomisinde ancak insani niteliklerin köreltilmesine hizmet edebilirler ve yaygınlaştıkça da bütün şefkatli ilişkilerin parçalanıp kopmasına yol açarlar. Çünkü insanlar arası şefkat, amaçsız ilişkilerin de olabileceğini bilmek demektir aslında: Amaçların kavgasına batmış kişilerin hâlâ sezebildiği bir avunu kaynağı, eski imtiyazlardan miras alınmış ama imtiyazsız bir düzen vaadini de içeren bir seziş. İmtiyazın burjuva aklınca ortadan kaldırılması, sonunda bu vaadi de yok ediyor. Eğer zaman para demekse, zamandan, en çok da kendi zamanımızdan tasarruf etmek ahlaklı bir davranış olarak görünür ve böyle bir tutumluluk da başkalarına karşı düşüncelilik olarak aklanır: Açıksözlü davranmış, hiçbir şeyi gizlememişizdir. Birbirleriyle alışverişlerinde insanlar arasına sokulan her türlü örtü, sadece nesnel olarak bütünleşmekle kalmayıp bundan gönenç de duydukları aygıtın işleyişinde bir arıza olarak görülür. Karşılıklı şapka çıkarmak yerine bir "mer'aba"nın aşina kayıtsızlığıyla selamlaşmak, mektup yazmak yerine hitapsız ve imzasız ofis içi yazışmalar göndermek, insani temasta baş

göstermiş bir hastalığın rastgele belirtileridir sadece. Yabancılaşma tam da insanlar arasındaki mesafenin kaldırılmasında gösterir kendini. Çünkü ancak birbirlerini alışverişle, tartışma ve uygulamayla, denetim ve işlevle usandırmaktan kaçınabildikleri sürece insanlar arasında dışsal biçimlerin o hassas telkâri bağlantıları oluşabilir ve içsel olan da ancak bu dış biçimlerde billurlaşabilir. Jung'un izleyicileri gibi kimi gericiler bunu bir ölçüde sezmişlerdir. G. R. Heyer'in[3] *Eranos* denemelerinden birinde şu cümleye rastlıyoruz: "Uygarlığın şekillendirici etkisine henüz fazlaca maruz kalmamış toplulukların ayırt edici özelliklerinden biri, konuya dolaysızca yaklaşmamaları, hatta ondan söz etmekten bir süre kaçınmalarıdır; sohbet, böyle insanlar arasında, asıl konusuna sarmallar çizerek adeta kendiliğinden varır." Bugünse düz çizgi, iki nokta arasında olduğu gibi iki insan arasında da en kısa yol sayılmaktadır. Tıpkı son zamanlarda prefabrik ev duvarlarının tek parça olarak imal edilmesi gibi, insanlar arasındaki duvarın harcı da onları birbirinden ayrı tutmanın basıncıyla ortadan kaldırılmaktadır. Farklı olan hiçbir şey artık anlaşılamamakta, şef garson eli değmiş bir Viyana spesiyalitesi olarak değilse bile, çocuksu bir güven ya da yersiz bir yakınlaşma olarak görülmektedir. Faydacı düzen, iş yemeğinin başlangıcında hal hatır sormak için söylenen birkaç cümleyle, kendi karşıtını bile devralıp soğurmuştur. İnsanların birbirleriyle konuşma yeteneğini yitirmeleriyle işten söz etmenin ayıp sayılması aslında aynı şeydir. Her şey zaten iş olduğu için, "iş" sözcüğünü ağza almak da yasaktır – asılmış bir insanın evinde "ip" sözcüğünün telaffuz edilememesi gibi tıpkı. Merasimin, eski tarz nezaketin, boş gevezelik olduğundan –kimi zaman haklı da olarak– kuşkulanılan amaçsız sohbetin o sözde demokratik tasfiyesiyle birlikte, insan ilişkilerinin artık hiçbir şeyi tanımsız bırakmayan o sözde netleşme ve saydamlaşmasıyla birlikte, çıplak vahşet de yaşama egemen olmaktadır. Hiç duraksamadan, uzun boylu düşünmeden ve yan konulara sapmadan söylenen dolambaçsız sözde, Faşist yönetimde dilsizlerin suskunlara verdiği komutun biçim ve tınısını başından beri andıran bir şeyler vardır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde her türlü ideolojik süslemeyi kaldıran yalınlığın kendisi de insanlara nesne gibi davranmanın ideolojisine dönüşmüştür çoktan.

21

Geri alınmaz, değiştirilmez. — Hediye verme âdetini unutuyoruz. Mübadele ilkesinin çiğnenişinde anlamsız ve inanılması güç bir şey var; zaman zaman çocuklar bile kuşkuyla bakıyor hediye verene, sanki hediye onlara sadece fırça ya da sabun satmak için başvurulan bir hileymiş gibi. Bunun yerine hayır derneklerimiz var artık, resmi lütufkârlıklarımız ve toplumun görünürdeki yaralarını gözlerden saklamak için yaptığımız planlı çalışmalarımız var. Bu türden örgütlü çalışmalarda insanca dürtülere yer yoktur; ve zaten bağışta her zaman aşağılayıcı bir şey vardır: Dağıtılır, hakça bölüştürülür, kısaca onu alanı bir nesne durumuna düşürür. Kişisel hediyenin bile, öngörülmüş bütçeye titizlikle bağlı kalarak, karşıdaki insanı iyice tartarak ve mümkün olan en az çabayı harcayarak gerçekleştirilen bir toplumsal işlev durumuna düştüğü, akılcı bir nezaketsizliğe dönüştüğü söylenebilir. Vermenin asıl sevinci, alanın da sevincini hayal edebilmekten geliyordu. Seçmek, zaman ayırmak, zahmete katlanmak, ötekini bir özne olarak görmek demektir bu: Savrukluğun ve gelişigüzelliğin tam tersi. İşte bunu kimse yapamıyor gibi şimdi. Olsa olsa, kendilerinin de sevebileceği şeyleri veriyorlar, ama tabii birkaç derece daha kötüsünü. Vermenin yozlaşması, o iç karartıcı icattan, "hediyelik eşya" diye üretilen şeylerden de anlaşılabiliyor; kişinin ne vereceğini bilmediği çünkü aslında vermek istemediği varsayımına dayanıyor bu yeni icat. Bu ürünler de alıcıları kadar bağlantısız. Başından beri birer uyuşturucuydular pazarda. Verilen hediyeyi değiştirme hakkınınsa şundan başka anlamı yok: "Al bunu, sana ait, ne istersen yap onunla, eğer hoşuna gitmediyse geri verip yerine başka bir şey al, benim için hiç fark etmez." Üstelik normal hediyeler vermenin yol açtığı sıkıntılı mahcubiyetle karşılaştırıldığında, satılabilirlik ilkesinin bu mutlaklaştırılması bile daha insanca seçeneği temsil ediyor, çünkü hiç değilse alıcının kendi kendine bir hediye almasına imkân veriyor – böyle bir şey hediyenin doğasına aykırı olsa bile.

Ürünleri yoksulların bile erişebileceği bir yakınlığa getiren üretim patlaması yanında, hediye vermenin yozlaşması önemsiz, bu konuda düşünmek de duygusallık sayılabilir. Ne var ki, bir bolluk ortamında hediye gereksizleşse bile –üstelik, bu da bir yalandır, hem özel hem de toplumsal bir yalan, çünkü bugün bile hayalgücümüzü biraz çalış-

tırmakla müthiş sevindiremeyeceğimiz hiç kimse yoktur– insanlarda vermemenin yarattığı bir boşluk olacaktır. Vermeyen insanın en vazgeçilmez yetileri dumura uğrar; çünkü katışıksız içselliğin tecrit hücresinde değil, ancak dışarda, nesnelerle canlı bir temas içinde gelişebilir bu yetiler. Vermeyen insanların yaptıkları her şeyden bir soğukluk yayılır: Gereken şefkat sözcüğü söylenmemiş, beklenen düşünceli davranış gösterilmemiştir. Bu soğukluk, kaynaklandığı kişileri de ürpertmeye başlar sonunda. Bütün şefkatli, iyi ilişkiler, hatta belki de organik doğanın bir parçası olan o barışma bile, bir hediyedir. Fazla mantıklı düşündüğü için bu yeteneğini yitiren kişi, kendini de şeyleştirir ve donar.

22

Kurunun yanında yaş da. — Kültürel eleştirinin en eski ve en merkezi motiflerinden biri, yalan konusudur: Kültür, insana yaraşan bir toplumda yaşandığı yanılsamasını yaratmakta, bütün insan ürünlerinin temelinde yatan maddi koşulları gözlerden saklamakta ve rahatlatıp uyuşturarak, varoluşun kötü ekonomik belirleniminin sürüp gitmesine hizmet etmektedir. Kültürün de bir ideoloji olduğu düşüncesidir bu ve ilk bakışta hem burjuva şiddet doktrinince hem de onun muarızınca paylaşıldığı, demek hem Nietzsche hem de Marx tarafından savunulduğu sanılır. Ama işte, insanı yalana karşı uyaran bütün nasihatler gibi bu düşüncenin kendisi de ideolojiye dönüşmeye pek yatkındır. Özel yaşam alanında görebiliriz bunu. Para düşüncesi ve peşinden getirdiği bütün çatışmalar, kaçınılmaz biçimde, en şefkatli, en erotik, en yüceltilmiş ruhsal ilişkilere bile sızar. Bu yüzden, kültürel eleştiri de, tutarlılık mantığına ve doğruluk ruhuna bağlı kalmak adına, bütün ilişkilerin açıkça ve amansızca kendi maddi kökenlerine indirgenmesini, tarafların çıkarlarına göre oluşmuş bir maddi bağlantıya eşitlenmesini talep edebilir. Çünkü anlam, bildiğimiz gibi, kökenden bağımsız değildir ve maddi olanı örten ya da dolayımlandıran her şeyde samimiyetsizliğin, duygusallığın, demek gizli ve bu yüzden çok daha zehirli olan çıkarın izini seçmek de hiç zor değildir. Gelgelelim, davranışlarımızda bu ilkeye radikal bir biçimde bağlı kalırsak eğer, yanlış olanla birlikte doğru olanı da silmiş, evrensel pratiğin dışına –güçsüzce de olsa– taşma çabalarıyla daha soylu bir dünyaya iliş-

kin bütün o hayalci tasarıları da yok saymış ve böylece kültürün dolaylı olarak hizmet ettiği söylenen o barbarlığı en dolaysız biçimde çağırmış oluruz. Nietzsche'den sonraki kültür eleştirmenlerinde bu kayma açıkça görülür; Spengler en iyi örnektir. Ama Marksistler de pek kaçınamamışlardır bu tutumdan. Kültürel ilerlemeye duyulan o Sosyal Demokratik inançtan arınıp da barbarlığın güçlenişiyle karşı karşıya kaldıklarında, "nesnel eğilim" adına o barbarlığı savunma noktasına savrulabilmekte ve kendi can düşmanlarını kurtarıcı olarak görmeye başlamaktadırlar – bu düşman, "antitez" olduğu için, kendisi istemese de öykünün iyi bir sonla noktalanmasına gizemli bir biçimde hizmet edecektir! Bu bir yana, bir yalan olarak görülen tin'e karşı maddi öğenin vurgulanması da, daha önce bir içkin eleştiriden geçirilmiş olan o siyasal iktisatla tuhaf, kuşkulu bir akrabalığın doğmasına yol açar: Yeraltı dünyasıyla polis arasındaki yakınlığı andıran bir akrabalık. Ütopya bir yana bırakıldıktan ve teori-pratik birliği şart koşulduktan sonra hepimiz fazla pratikleştik. Teorinin iktidarsızlığından duyulan kaygı, her şeye kadir üretim sürecinin önünde eğilmek ve böylece de sonunda teorinin sahiden iktidarsız olduğunu kabullenmek için bir gerekçe sağlar. Bu garezin belirtilerine en has Marksist söylemde bile rastlanabilir; bugün de ticari zihniyetle ciddi eleştirel yargının, kaba maddecilikle kaba olmayanının gittikçe birbirini andırmaya başladığı görülmektedir, o kadar ki özneyle nesneyi ayırt etmek iyice zorlaşmıştır. – Kültürün gerçekten de tümüyle yalana dönüşmeye başladığı bugünün koşullarında, bu ikisini birbiriyle özdeşleştirme çabası daha da uğursuzlaşmakta ve her türlü muhalif düşünceyi zayıf düşürmekten başka bir amaca hizmet etmemektedir. Maddi gerçekliğin sadece mübadele değerleri dünyasından, kültürünse bu dünyanın egemenliğini yadsıyan her şeyden oluştuğu söylenirse, varolan varolmaya devam ettiği sürece böyle bir yadsımanın da bir yanılsamadan ibaret kalacağı doğrudur elbet. Ancak, özgür ve adil mübadelenin kendisi de bir yalan olduğu için, onu yadsımak aynı zamanda hakikat adına da konuşmak demektir: Metâ dünyasının yalanının karşısında, onu yadsıyan yalan bile bir tür düzeltici haline gelir. Kültürün şimdiye kadar başarısız kalmış olması, kurunun yanında yaşı da ocağa atarcasına bu başarısızlığı sürdürmenin gerekçesi olamaz. Aynı yazgıyı paylaşan insanlar, kendi maddi çıkarları konusunu geçiştirmek ya da bu çıkarların düzeyine inmek yerine, kendi ilişkileri üzerinde düşünerek çıkarları özümlemeli ve böylece aşmalıdırlar.

23

Plurale tantum.[1] — Toplum, çağdaş bir kuramda öne sürüldüğü gibi, çeşitli "dolaplar"dan oluşuyorsa eğer, onu en iyi temsil eden model de kolektif'in tam tersi olan şeydir: Monad olarak birey. Her bireyin kesinlikle tikel olan çıkarlarının izini sürmekle, sahte bir toplumda kolektif'in doğasını da incelemiş oluruz. Farklı dürtülerin gerçeklik ilkesine cevap veren bir ego'nun önderliği altında örgütlenişini de içselleştirilmiş bir haydut çetesi olarak düşünmek mümkündür: Şefiyle, adamlarıyla, törenleriyle, bağlılık yeminleriyle, ihanetleriyle, çıkar çatışmalarıyla, entrikalarıyla ve bütün girdi çıktısıyla bir haydut çetesinin içselleştirilmiş biçimi. Bunu anlamak için, bireyin çevresine hararetle kafa tuttuğu o patlama anlarını, öfke nöbetlerini göz önüne getirmek yeter: Öfkeli insan kendi benliğinin çete şefi olarak belirir hep: Tongaya basmama emrini vermiştir bilinçdışına, içindeki grup adına konuşmanın güveniyle gözleri parıldamaktadır. Kişi kendi saldırganlığını ne kadar benimserse, toplumun baskıcı ilkesini de o kadar iyi temsil eder. Belki de asıl bu anlamda doğrudur şu ilke: En bireysel olan, en genel olandır.

24

Tough baby.[1] — Belli bir erkeklik jesti vardır ki, ister kendimizde fark edelim ister başkalarında, kuşkuyla karşılamamız gerekir. Bağımsızlığın, yönetme gücüne güvenin ifadesidir – bütün erkeklerin gizli suçortaklığı. Eskiden, efendinin kaprisi denirdi buna, korkulu bir saygıyla; bugünse demokratikleştirilmiştir ve en sıradan banka memuru bile nasıl yapıldığını film kahramanlarından öğrenmektedir. Büyük model, gece geç vakit bekâr dairesine dönen ve gizli ışıklandırmayı açarak hemen kendine bir viski soda hazırlayan, smokinli, yakışıklı erkektir: Küstah dudakların telaffuz etmekten kaçındığını, maden suyunun dikkatle kaydedilmiş köpürme sesi söyler bize: Sigara dumanı, deri ve traş kremi kokmayan her şeyi, özellikle de kadınları küçük görmektedir – onlar da tam bu yüzden dayanılmaz ölçüde çekici bulurlar onu. İnsan ilişkilerinin ideal biçimi bir erkek kulübüdür

ona göre: O çok özenli vicdansızlığın arenası. Böyle adamların –daha doğrusu modellerinin; çünkü gerçek yaşamda pek az bire bir karşılığı bulunur bu tipin: insanlar bugün bile kendi kültürlerinden daha iyidir– hazlarında, eğlencelerinde gizil bir şiddet sezilir her zaman. Başkalarını hedef alan bir tehdit olarak görünür bu şiddet, koltuğuna yayılmış adamın çoktandır ihtiyaç duymadığı kişilere yönelmiş bir tehdide benzer. Geçmişte kendisine yönelttiği şiddettir aslında. Her hazzın eski bir acıyı kendinde koruduğu ve sürdürdüğü doğruysa eğer, burada da acı, ona dayanabilmiş olmanın gururu biçiminde, doğrudan doğruya, dönüştürülmemiş bir kalıp olarak, hazza yükseltilmiştir: Şaraptan farklı olarak, her viski yudumu, her puro nefesi, organizmanın bu kadar sert uyarımlara alışmak için bastırmak zorunda kaldığı tiksinmeyi anımsatır hâlâ ve haz olarak kaydedilen de sadece budur. Sert erkek, sahiden de filmlerde sunulduğu gibidir demek ki: Bir mazohist. Sadizminin temelinde bir yalan yatar ve ancak yalan söyleyerek gerçek sadiste, baskının ajanına dönüşebilir. Ama bu yalan da, kendini zıtcinselliğin onaylanabilecek tek biçimi olarak sunan bastırılmış eşcinsellikten başka bir şey değildir. Oxford'da iki tip öğrenci sivrilir: Sert erkekler ve entelektüeller; ikinciler, sırf bu karşıtlıktan ötürü, otomatik olarak kadınsılıkla özdeşleştirilir. Yönetici katmanın, diktatörlüğe yol alırken, bu iki uca doğru kutuplaştığına inanmak gerekir. Bu bölünme, bütünleşmesinin de sırrıdır: Sevinçsizlikte birleşmiş olmanın sevinci. Sonuçta asıl kadınsı olanlar sert erkeklerdir, onlar gibi olduklarını kabul etmemek için hanımevladı kurbanlara ihtiyaç duyarlar. Totalitarizm ve eşcinsellik birlikte yürür. Özne, çökerken, kendi cinsinden olmayan her şeyi de yadsımaktadır. Güçlü erkek ile uysal çocuk karşıtları, tahakkümün eril ilkesini en katışıksız biçimiyle uygulayan bir düzende kaynaşırlar. İstisnasız her şeyi, sözümona özneleri bile, kendi nesnelerine dönüştürmekle, bu ilke de bütünüyle edilginleşir, kadınsılıktan ayırt edilmez olur.

25

Zihnimizde onlara yer yok. — Mültecilerin eski yaşamlarının silindiğini biliriz. Eskiden tutuklama emriydi, bugünse zihinsel yaşantıdır ülkeden ülkeye taşınamayan. Şeyleşmemiş olanın, sayılıp ölçüle-

meyenin yaşamı da son bulmaktadır. Ancak, şeyleşme bununla da yetinmeyerek kendi karşıtına, dolaysızca fiilileşemeyen yaşama da yayılıyor: Sadece düşünce ve anımsama olarak sürüp giden şeylere. Bunlar için özel bir terim de icat edildi: "Özgeçmiş". Soru formunda, cinsiyet, yaş ve mesleğin altında görülebilir. Yaşam, ihlali tamamlansın diye, birleşmiş istatistikçilerin zafer otomobiline bağlanıp sürüklenmektedir ve artık geçmiş bile korunamamaktadır bugünden, onu anımsamakla bir kez daha unutuluşa teslim eden bugünden.

26

English spoken.[1] — Çocukluğumda, ailemin ahbaplık ettiği bazı yaşlıca İngiliz hanımları sık sık kitap armağan ederlerdi bana: Gençler için hazırlanmış, renkli, resimli kitaplar, bir de maroken kaplı, küçük, yeşil bir İncil. Armağanı verenlerin dilinde yazılmıştı hepsi: Okuyup okuyamayacağımı hiçbiri düşünmemişti. Göz alıcı resimleri, başlıkları, vinyetleri ve deşifre edilmesi imkânsız metinleriyle bu kitapların özel erişilmezliği, böyle nesnelerin kitap değil de reklam olduğunu düşündürürdü bana; amcamın Londra'daki fabrikasında ürettiği türden makineleri tanıtan reklamlar belki de... Anglo-Sakson ülkelerinde yaşamaya ve İngilizce'yi anlamaya başladıktan sonra da bu izlenimim silinmedi, tersine güçlendi. Brahms'ın bir şarkısı vardır, sözleri Heyse'nin bir şiirinden alınmış: *O Herzeleid, du Ewigkeit! / Selbander nur ist Seligkeit* [Ey yürek yarası, ey sen sonrasızlık! / Benötekidir ancak bahtiyarlık]. En yaygın Amerikan basımında şöyle olmuş bu dizeler: "*O misery, eternity! / But two in one were ecstasy*" [Ey acı, sonsuzluk! / İki gönül bir olunca ancak mutluluk]. Asıl metindeki kadim, tutkulu adlar, popüler bir parçanın slogan sözlerine dönüştürülmüştür, parlatıp süslemek amacıyla. Bu sözcüklerin yaydığı neon ışıkları altında, kültür de reklamdan başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır.

27

On parle français.[1] — Cinsellikle dilin ne kadar iç içe geçmiş olduğunu yabancı dilde pornografi okuyarak anlayabiliriz. De Sade'ı kendi dilinden okurken sözlüğe gerek duyulmaz. İçgüdüsel olarak anlaşılır, hiçbir okuldan, hiçbir evden, hiçbir edebi deneyimden öğrenilmeyecek olan o karanlık, kaygan müstehcen deyimler; tıpkı çocuklukta cinsellikle ilgili en dolaylı söz ve gözlemlerin bile zihinde gerçekçi bir temsil halinde hemen billurlaşması gibi. Hapsedilmiş tutkular, bu deyimlerle gerçek adlarına kavuştukları anda, kendi bastırılmışlıklarının barajından taşar gibi kör dilin bariyerlerini aşmakta ve karşı konulmaz bir şiddetle anlamın en içrek hücresine kadar sızmaktadırlar sanki: Orada yine kendi benzerleriyle karşılaşmak üzere.

28

Peyzaj. — Amerikan manzarasının kusuru, romantik yanılsamanın öne sürdüğü gibi tarihsel anıların eksikliği değil, insan elinin hiçbir izini taşımamasıdır. Sadece ekilebilir toprağın yetersizliğiyle, çoğu zaman bodur çalılardan yüksek olmayan işlenmemiş ormanlarla da sınırlı değildir bu durum, asıl yollarda belli eder kendini. Manzaranın içine öylece yerleştirilmiş gibidir yollar; düzgünlük ve genişlikleri ne kadar etkiliyse, parıltılı izleri de o yabanıl ve zengin bitkisel çevre karşısında o kadar ilgisiz ve hunhar görünür. İfadesizdirler. Ayak ya da tekerlek izini bilmezler, otlaklara ya da ağaçlıklara geçişi sağlayacak yumuşak patikalar yoktur kenarlarında; demek insan elinin ya da en yakın aletlerinin dokunuşunu hissetmiş şeylerin o yumuşamış, yatıştırıcı, batmayan dokusundan da yoksundurlar. Sanki hiç kimse okşamamıştır manzaranın saçlarını. Rahatlatılmamıştır, rahatlatmaz. Algılanışı da böyledir. Hızla giden arabanın içinden gördüğü şeyi kaydetmez göz çünkü; silinen manzara da kendi taşıdığından daha fazla iz bırakmaz.

29

Cüce meyve. — Proust nazikti: Kendini yazardan daha zeki sanma mahcubiyetinden kurtarıyordu okuru.

On dokuzuncu yüzyılda Almanlar düşlerinin resmini yaptılar; sonuç her zaman sebzeydi. Fransızlarınsa bir sebze resmi yapmaları bile yetiyordu, ortaya çıkanın bir düş olması için.

Anglo-Sakson ülkelerinde fahişeler, günahla birlikte, getireceği cehennem azabını da ikram ediyor gibi görünürler.

Amerikan manzarasının güzelliği: En küçük diliminde bile, ifade olarak, tüm ülkenin uçsuz bucaksızlığı belirir.

Mülteciliğin anılarında, av eti rostolarının belli bir tadı vardır: Hayvan sanki *Freischütz*'ün[1] tılsımlı kurşunlarıyla vurulmuş gibi bir tat.

Psikanalizde sadece abartılar doğrudur.

Mutlu olup olmadığımızı rüzgârın sesinden anlayabiliriz. Mutsuz insana evinin korunaksızlığını anımsatır bu ses, onu kuş uykularından, huzursuz düşlerinden uyandırarak. Mutlu adam içinse korunmuşluğunun şarkısıdır: Öfkeli uğultusunda, artık ona karşı etkisiz olduğunu itiraf eden fısıltıyı da işitir.

Düşlerimizden tanıdığımız o sessiz gürültü, uyanık saatlerimizde gazete başlıklarından saldırır bize.

Efsanenin kıyamet habercisi, radyoda yaşıyor bugün. Zorunlu olarak duyurulan önemli olaylar her zaman felaketlerdir. *Solemn* sözcüğü, İngilizce'de hem törensel hem de tehlikeli anlamına gelir. Spikerin gerisindeki toplumun gücü, kendiliğinden dinleyicilere yönelmekte, onları hedef almaktadır.

Yakın geçmiş her zaman felaketlerden artakalmış bir yıkıntı olarak görünür bize.

Tarihin eşyada beliren ifadesi, geçmiş azabın dışavurumudur sadece.

Hegel'de öz-bilinç, kendi benliğinden emin olmanın hakikatiydi: "Hakikatin doğal toprağı", *Fenomenoloji*'nin sözcükleriyle. Bunu artık anlayamaz hale geldiklerinde de burjuvalarda hiç değilse servet sahipliğinin gururundan doğan bir öz-bilinç vardı. Bugünse öz-bilincin tek anlamı, ego üzerinde düşünmenin mahcubiyeti ve iktidarsızlığının fark edilmesidir: Kendinin bir hiç olduğunu bilmek.

"Ben" demek birçok insan için daha şimdiden bir küstahlık haline gelmiştir.

Gözünüzdeki kıymık en iyi büyüteçtir.

En bayağı insan, en yücesinin zaaflarını sezebilir; en aptalı da en zekisinin düşünüşündeki hataları.

Cinsel ahlakın ilk ve tek ilkesi: Suçlayan her zaman suçludur.

Bütün, yanlıştır.[2]

30

Pro domo nostra[1] — Geçen savaşta[2] –ki hepsi gibi o da kendinden sonrakilere kıyasla sakin, huzurlu görünür– çeşitli ülkelerin senfoni orkestralarının şamatacı sesleri susturulduğunda, şokla sakatlanmış seyrek bir oda topluluğu için *Askerin Öyküsü*'nü yazdı Stravinski. En iyi yapıtı olacaktı bu, tek inandırıcı gerçeküstücü manifesto: O düşsel, sarsıntılı, dipten vuran şiddet, müziği bir negatif hakikatin dolaylarına da ulaştırıyordu. Yoksulluktu parçanın önkoşulu: Resmi kültürü paramparça edebilmişti çünkü onun maddi zenginliklerine ulaşması yasaklandığından kültürü hep zehirleyen gösterişçilikten de uzak kalabiliyordu. İkinci savaştan sonraki düşünsel üretim için de bir ders çıkar buradan – bir savaş ki Avrupa'da bıraktığı yıkımın derecesini o müziğin boşlukları bile öngörememiştir. İlerleme ve barbarlık kitle kültüründe öyle iç içedir ki bugün, ancak o kültüre ve teknik araçlar-

daki ilerlemeye karşı barbarca bir perhiz geri getirebilir barbarlık dışı koşulları. Sahte zenginlikleri ve pahalı üretimi reddetmeyen, renkli filmleri ve televizyonu, milyoner dergilerini ve Toscanini'yi[3] geri çevirmeyen hiçbir sanat yapıtının, hiçbir düşüncenin sağkalma şansı yoktur. Kitlesel üretim için tasarlanmamış olan eski medya yeni bir değer kazanıyor bu koşullarda: Bağışıklığın ve doğaçlamanın değeri. Ancak böyle bir medya aşabilir tröstlerin ve teknolojinin birleşik cephesini. Kitapların çoktandır kitaba benzemekten çıktığı bir dünyada, gerçek kitap da bir kitap olamaz artık. Burjuva çağını başlatan, matbaanın icadıysa eğer, şimdi ona mimeografla, yayının bu tek kibirsiz biçimiyle son vermenin zamanıdır.

31

Baklayı çıkarmak. — Sosyalizmin en onurlu davranış biçimi olan dayanışma da hasta. Eskiden, kardeşlik söylemini gerçeğe dönüştürmekti dayanışmanın amacı: Onu bir ideoloji olduğu genelliğin içinden çıkarmak ve sadece tikele, düşmanca karşıtlıklarla belirlenmiş bir genellik dünyasının içinde dayanışmanın tek temsilcisi olan Parti'ye özgü bir gerçeklik olarak sürdürmek. Kendi yaşamlarını beraberce tehlikeye atan bir grup insan temsil ederdi dayanışmayı; elle tutulur bir imkân karşısında kendi kişisel tasalarını daha önemsiz sayan insanlar, böylece soyut bir düşüncenin buyruğuna girmeden ama kişisel bir umut da beslemeden yaşamlarını birbirleri için feda edebiliyorlardı. Öz-korunumdan böyle feragat edilmesinin önkoşulu, bilgi ve karar verme özgürlüğüydü: Bunlar yoksa, o kör tikel çıkar yeniden ortaya çıkar hemen. Ancak, dayanışma zamanla Parti'nin binlerce gözü olduğu inancına, güçlü olduğu düşünülen işçi müfrezelerine –bunlar da çoktandır üniformalılaşmıştır– kaydolmaya, tarihin akıntısına katılmaya dönüşmüştür. Böylece kazanılan herhangi bir geçici güvenliğin bedeli de sürekli korku, dalkavukluk, kıvırtma ve karından konuşmadır: Düşmanın zaafını sınamakta kullanılabilecek enerji, kişinin kendi liderinin kaprislerini, olası tepkilerini tahmin etme çabalarında harcanmaktadır; bu lider, eski düşmandan daha çok korku salıyordur yüreklere, çünkü iki tarafın liderlerinin de kendi astlarına hiç danışmadan aralarında anlaşabileceklerini gizliden gizliye sezebilmektedir ki-

şi. Bunun başka bir yansıması da fark edilebilir insanlar arasındaki ilişkilerde. Gerçek müminleri –bunlar, jestlerinin ve konuşmalarının tanımlanması güç bir özelliğiyle tanırlar birbirlerini, parola yerine geçen bir tür tok sözlü teslimiyetçilikle– birleştirdiği görülen o hayali bildiriyi imzalamadığı halde bugün geçerli olan şablonlara göre peşinen ilerici olarak sınıflandırılan kişi hep aynı deneyi yaşayacaktır. Ortodokslar da onlara fazlaca benzeyen sapmalar da bir dayanışma beklentisi içinde yaklaşırlar ona. Açıkça ve gizlice, ilerici antlaşmayı anımsatırlar. Ama aynı dayanışmanın en küçük bir kanıtını onlardan beklediği ya da toplumsal acıdan kendi payına düşen kısma hiç değilse sempatiyle yaklaşmalarını istediği anda, kendisine sırt çevirdiklerini görür: Kilise ulularının eski itibarlarına yeniden kavuştuğu bir çağda maddecilikten ve ateizmden geriye kalan budur. Bu örgüt adamları, dürüst entelektüelin açığa çıkıp onlar için kendini tehlikeye atmasını isterler; ama kendilerinin de açığa çıkabileceğini sezer sezmez onu bir kapitalist, çok güvendikleri ve kullanmayı umdukları o dürüstlüğü de gülünç bir duygusallık ve budalalık olarak görmeye başlarlar. Kutuplaşıyor dayanışma: Bir uçta kaçacak yerleri olmayanların umutsuz sadakati, öbür uçta zindancılardan uzak durmak ama hırsızları da kızdırmak istemeyenlere uygulanan fiili şantaj.

32

Vahşiler daha soylu değildir. — Afrikalı ekonomi politik öğrencilerinde, Oxford'daki Siamlılarda ve daha genel olarak küçük burjuva kökenli çalışkan sanat tarihçi ve müzikologlarda bir eğilim görülür: Yeni malzemenin özümlenişini, yerleşik, kabullenilmiş ve onaylanmış olan her şeye karşı ölçüsüz bir saygıyla birleştirmeye pek heveslidirler. Uzlaşmasız bir kafa, ilkelciliğin, geç kalmışlığın ya da "kapitalist olmayan dünya"nın tam tersidir: Deneyim vardır temelinde, tarihsel bir bellek, titiz bir zekâ ve en önemlisi de belli bir doygunluk. Radikal gruplara sonradan katılan o deneysiz gençlerin bir kez geleneğin gücünü hissettikten sonra kamp değiştirdikleri çok görülmüştür. Gelenekten nefret edebilmek için ona sahip olmak gerekir. *Avant-garde* sanat hareketlerine proleterlerden çok züppelerin yatkın oluşu, siyaset için de anlamlı bir ipucu verebilir bize. Geç kalanların

ve yeni gelenlerin ürkütücü bir yatkınlığı vardır pozitivizme –Hindistan'daki Carnap müritlerinden Alman ustalar Matthias Grünewald ve Heinrich Schütz'ün inançlı hayranlarına kadar hepsinde görülür bu.[1] Psikolojiden hiç anlamayanların öne sürebileceği bir şeydir, dışta kalmanın sadece nefret ve hınç uyandırdığı; fazla sahiplenici ve hoşgörüsüz bir aşk da doğabilir buradan ve baskıcı kültürün uzakta tuttuğu insanlar kolayca onun en inatçı savunucuları kesilebilirler. Bir Sosyalist olarak "bir şeyler öğrenmek", kültürel miras denen şeyden pay almak isteyen işçide bile bir yankısı işitilebilir bunun; ve Bebel'lerin[2] zevksiz bilirbilmezliği de kültürü anlamamalarından çok, onu görünürdeki değeriyle kabul etmeye, onunla özdeşleşmeye teşne oluşlarında –ve böylece anlamını da çarpıtmalarında– belli eder kendini. Sosyalizmin ne böyle bir dönüşüme ne de teorik olarak pozitivizme düşmeye karşı genel bir muafiyeti vardır. Uzakdoğu'da Marx kolaylıkla Driesch ve Rickert'in işgal etmediği yeri alabilir.[3] Batı dışı toplumların sanayi toplumunun çatışmalarının içine çekilmesinin –ki çok daha önce yapılması gerekirdi– asıl kazançlısının, yaşam standardında beklenebilecek hafif bir yükselişi bir yana bırakırsak, bağımsızlığına kavuşmuş halkın kendisinden çok, rasyonel olarak geliştirilmiş üretim ve iletişim olmasından korkulur. Daha yaşlı uluslar, kapitalizm öncesi halklardan mucizeler beklemek yerine, onların onaylanmış her şeye ve Batı'nın başarılarına duydukları o kısa görüşlü, üşengeç iştaha karşı uyanık olmalıdırlar.

33

Ateş hattından uzakta. — Hava taarruzlarıyla ilgili haberlerde, uçakları üreten firmaların da adı geçiyor çoğu zaman: Focke-Wulff, Heinkel, Lancaster – şimdi bunlar aldı konuşmalarda bir zamanlar Hussar süvarilerinin, mızraklı birliklerin, zırhlı şövalyelerin tuttuğu yeri. Yaşamı yeniden-üretmenin, ona tahakküm etmenin ve onu yok etmenin mekanizmaları birdir ve bu yüzden sanayi, devlet ve reklamcılık iç içe geçmiştir. O zaman abartma sayılmıştı, ama "savaş ticarettir" diyen kuşkucu Liberallerin haklı çıktığı görülüyor bugün: Devlet, kâr dünyasının tikel çıkarlarından görünüşte bile bağımsız değil artık; aslında her zaman onların hizmetindeydi, şimdi ideolojik olarak da oraya yerleşti. Kentlerin yıkımındaki baş müteahhitin adının her anılı-

şı, her alkış, imar zamanında da en iyi komisyonları almasını sağlayacak itibarı kazandırıyor ona.

Otuz Yıl Savaşları[1] gibi bu savaş da –bir savaş ki son bulduğunda hiç kimse başlangıcını anımsamayacak– bomboş aralıklarla birbirinden ayrılmış kesintili harekâtlardan oluşuyor: Polonya seferi, Norveç harekâtı, Fransa'nın işgali, Rusya ve Tunus harekâtları, İstila. Bu ritmde, coğrafi olarak ulaşılabilecek düşman bulunmadığı anların mutlak kıpırtısızlığı ile apansız eylemler arasındaki bu gidiş gelişte, askeri araçların kendilerini anımsatan bir mekaniklik var. Savaşın Liberalizm-öncesi biçimini hortlatan da bu olmalı. Ama bu mekanik ritm, insanın savaşla ilişkisini de bütünüyle belirliyor – sadece bireysel bedenin gücüyle makinelerin enerjisi arasında çarpıcı bir oransızlık yaratarak değil, deneyimin en gizli hücrelerine de sızarak. Daha bundan bir önceki çatışmada bile, bedenin mekanik savaş teknikleriyle uyumsuzluğu, gerçek deneyimi imkânsızlaştırmıştı. Bu savaşı hiç kimse Topçu Generali Napolyon'un bir muharebesini anlatır gibi anlatamıyordu, anlatmasına imkân yoktu. Barış ilanı ile savaş anılarının yazılışı arasında uzun bir süre bulunması da rastlansal değildir: Anıların canlandırılması ve belleğin kurulmasının ne kadar sancılı bir süreç olduğunu gösterir. Ve yazarların yaşadığı dehşet ne kadar tüyler ürpertici olursa olsun, bütün kitaplarda bir yetersizlik, güçsüzlük, hatta sahtelik duygusu karışmıştır bu anımsamaya. Ama İkinci Savaş büsbütün kopuktur deneyimden, tıpkı bir makinenin işleyişinin insan gövdesinin hareketlerinden uzak oluşu gibi (ancak patolojik durumlarda makineyi andırmaya başlar bu hareketler). Süreklilikten, tarihten, bir "epik" öğeden yoksundur bu savaş, her evresinde sıfırdan başlar gibidir: Bellekte bilinçsizce korunmuş, kalıcı bir anı da bırakmayacaktır. Her yerde, her patlamayla, uyarım engelini delip geçmiştir; oysa deneyim, sağaltıcı unutuşla sağaltıcı anımsama arasındaki süre, bu engelle korunan bir alanda oluşur. Kıpırtısız, bomboş aralıklarla kesilen, zaman dışı bir sarsılmalar dizisine dönüşmüştür yaşam. Ama gelecek için belki de asıl ürkütücü olan, yakında bütün bunların üzerinde düşünülebilecek şeyler olmaktan çıkacağıdır; çünkü cepheden dönen savaşçıların yaşadığı her travma, içsel olarak özümlenmemiş her sarsılma, geleceğin yıkımlarının da mayasıdır. Karl Kraus haklı olarak *İnsanlığın Son Günleri* adını vermişti yazdığı oyuna. Şimdi oynanan oyunun başlığıysa "Kıyametten Sonra" olmalı.

Savaşın enformasyonla, propagandayla ve medya yorumlarıyla görünmez kılınması, ilk tankların üzerindeki kameramanlar ve kahramanca ölen gazeteciler, kamuoyunu çekip çevirmeye yönelik aydınlatma tekniklerinin hercümerci ve bütün o aldırışsız, unutkan hareketlilik: Deneyimin, insanlarla yazgıları arasındaki boşluktan başka bir şey olmayan deneyimin –ki insanların gerçek yazgıları da bu boşluğun içinde şekillenir– kuruyup büzüşmesinin bir başka ifadesidir bunların hepsi. Olayların şeyleşmiş, katılaşmış, alçıdan kalıpları, olayların yerini almıştır sanki. İnsanlar, seyircisi olmayan çünkü herkesin küçük bir rolle de olsa ekrana çıktığı bir belgesel canavar filminin figüranlarına indirgenmektedir. O herkesin tepkisini çeken "sahte savaş" deyiminin altında yatan da budur. Deyimin kaynağında, yaşanan dehşetle ilgili söylentileri "propagandadan ibaret" sayan –ve böylece vahşetlerini daha da pervasızca sürdürebileceğini düşünen– Faşist aldırmazlığın yattığı doğrudur elbet. Ama bütün Faşist eğilimler gibi bunun köklerinde de gerçeğin bazı öğeleri vardır; ve bu gerçekler de ancak Faşist tavrın onları habisçe sezdirmesiyle kendilerini gösterebilmektedir. Savaş gerçekten sahtedir, ama bütün dehşetlerden daha tüyler ürpertici bir sahteliktir bu ve onunla eğlenenler de yıkıma asıl katkıyı yapanlardır.

Hegel'in tarih felsefesi bu çağı içerebilmiş olsaydı, Hitler'in robot-bombaları da, dünya-tininin kendini simgeler aracılığıyla doğrudan doğruya açığa çıkardığı o seçilmiş ampirik olgulardan biri olarak, İskender'in erken ölümünün ve benzeri imgelerin yanında yerini alırdı. Faşizmin kendisi gibi robotlar da öznesiz çalışıyorlar. Tıpkı onun gibi robotlar da müthiş bir teknik kusursuzluğu mutlak körlükle birleştiriyorlar. Ve yine Faşizm gibi onlar da ölümcül bir korku yaratıyorlar ve tamamiyle etkisizler. "Dünya tinini gördüm", ama at üzerinde değildi, kanatlanmıştı ve başsızdı – ki bu da aynı anda Hegel'in tarih felsefesini çürütür.

Bu savaştan sonra yaşamın "normal seyrini" sürdüreceğini, hatta kültürün "yeniden kurulabileceğini" –sanki kültürün yeniden kurulması daha en baştan onun yadsınması değilmiş gibi– öne süren bütün düşünceler ahmakçadır. Milyonlarca Yahudi katledildi; ve bu da felaketin kendisi değil, sadece bir perdesi. Daha neyi bekliyor bu kültür? Sayısız insanın hâlâ bekleyecek zamanı olsa bile, Avrupa'da yaşananla-

rın hiçbir sonucu olmayacağını düşünmek mümkün müdür? Sırf kurbanların niceliğinin bile toplumun yeni bir niteliğine –barbarlığa– dönüşmeyeceğini nereden biliyoruz? Darbeyi karşı-darbe izledikçe felaket de sürer gider. Katledilenlerin öcünün alındığını düşünmek bile yeter bunu görmek için. Karşı taraftan da aynı sayıda insan öldürüldüğünde dehşet de kurumsallaşacak ve en eski çağlardan beri uzak dağlık bölgelere hapsolmuş olan kapitalizm-öncesi kan davaları daha geniş bir ölçekte yeniden ortaya çıkacaktır – ve artık koca koca uluslardır bu davaların öznesiz özneleri. Ama ölülerin öcünün alınmaması ve yapılanların bağışlanması halinde de Faşizmin zaferi yanına kâr kalacak ve bu kadar kolay olduğu görüldükten sonra başka yerlerde sürdürülmesi zor olmayacaktır. Tarihin mantığı, ön plana çıkardığı insanlar kadar yıkıcıdır: Aldığı hız onu nereye sürüklerse geçmiş belaların bir eşini orada üretir. Normallik ölümdür.

Yenik Almanya'ya ne yapılacağı sorusuna yanıt olarak ancak iki şey söyleyebilirim. Bir: Cellat olmayı ya da cellatlara meşruluk sağlamayı hiçbir zaman hiçbir koşulda kabul edemem. İki: Geçmiş kötülüklerin öcünü almaya girişen adama engel olmak –özellikle yasal cihazı kullanarak engel olmak– istemem. Tümüyle yetersiz ve çelişik bir yanıt, ilkeyi de uygulanışını da gülünçleştiren. Ama belki de kabahat yalnız bende değil, sorunun kendisindedir.

Sinemada haftalık dünya haberleri: Mariana adalarının işgali, Guam da dahil. Verdiği izlenim, savaşa değil inşaat mühendisliğine ve sonsuz bir ciddiyet ve yoğunlaşmayla üstlenilen bir yol-hafriyat çalışmasına ilişkin. Bir de buharlı dezenfeksiyona, yerküre ölçeğinde başlatılmış bir böcek öldürme operasyonuna. Operasyon sürdürülecektir, toprakta hiç ot bitmeyene kadar. Düşman burada hasta ve ceset rolünde. Tıpkı Faşist devletteki Yahudiler gibi o da sadece teknik ve idari işlemlerin nesnesi olarak hesaba katılıyor şimdi; ve savunmaya geçecek olduğunda kendi davranışları da hemen aynı özelliği kazanıyor. Şeytanın oyunlarını anımsatan bir şey var bütün bunlarda: Eski tarz savaşlara göre çok daha büyük inisiyatif gerektiriyor bu tür operasyonlar: Öznesizlik haline ulaşmak için öznenin bütün enerjisini kullanması gerekiyor. Mükemmelleşmiş insansızlık, Edward Grey'in[2] pek insanca düşünün gerçekleşmesidir: Nefretsiz savaş.

Güz 1944

34

Başında-kavak-yelleri-esen-Hans.[1] — Bilginin iktidarla ilişkisi sadece uşaklıkla değil, hakikatle de ilgilidir. Çoğu bilgi, eğer güçler ilişkisiyle orantılı değilse, biçimsel açıdan ne kadar doğru olursa olsun, geçersizdir. "Hitler benim için patolojik bir vakadır" – bir mülteci doktorun bu sözleri sonuçta klinik bulgularla doğrulanabilir, ama o paranoyak adına dünyanın başına sarılan nesnel belayla orantısızlığı bu tanıyı gülünçleştirmekte, sadece mesleki bir lafazanlığa indirgemektedir. Hitler belki "kendinde" bir patolojik vakadır, ama hiç kuşkusuz "kendi için" değildir. Mültecilerin Faşizme karşı demeçlerinin çoğunda görülen kibirli şişkinlik ve zavallılık da bununla ilgilidir. Özgür, mesafeli ve çıkarsız değerlendirme kalıplarıyla düşünen insanlar, aslında bu tür düşünceyi geçersizleştiren şiddet deneyimini bu kalıpların içine yerleştiremediler. Şudur nerdeyse imkânsız olan görev: Başkalarının iktidarının da kendi iktidarsızlığımızın da bizi aptallaştırmasına izin vermemek.

35

Kültüre dönüş. — Hitler'in Alman kültürünü yokettiği iddiası, onu telefonlu masalarından kurmak isteyenlerin kullandığı bir reklam tekniğinden başka bir şey değildir. Hitler'in imha ettiği sanat ve düşünce zaten uzun süredir kopuk ve dışlanmış bir yaşam sürüyordu, son sığınaklarını da Faşizm temizledi. Oyuna katılmayanlar, daha Üçüncü Reich'tan yıllarca önce, kendi içlerine iltica etmişlerdi: Alman markının istikrar kazanışıyla Dışavurumculuğun sonu aynı tarihe rastlar. En geç bu tarihten itibaren Alman kültürü de kendine resimli Berlin magazinlerinin ruhuna çok uygun bir istikrar kazandırıyordu – o magazinler ki Nazilerin "Neşeli Kuvvet"inden, Reich otobanlarından ve sergi salonlarının tuzu kuru Klasisizminden aşağı kalır yanı yoktur. Alman kültürünün tamamı, üstelik de en liberal olduğu yerde, hazla gevşemiş bir halde kendi Hitler'inin yolunu gözlüyordu: Mosse ve Ullstein'ın[1] editörlerini ya da *Frankfurter Zeitung*'un yeni yöneticilerini Nazizme uşaklık etmekle suçlamak onlara haksızlık etmek olur.

Onlar her zaman böyleydiler; ürettikleri düşünsel metâlarda benimsedikleri asgari direniş çizgisi, hiç yolundan sapmadan, aptallar tarafından anlaşılmanın –Führer'in kendisinin de belirttiği gibi– en değerli ideolojik yöntem sayıldığı bir siyasal rejim karşısında asgari direniş çizgisine dönüşmüştür. Ölümcül bir kafa karışıklığına yol açan da budur. Hitler kültürü yoketmiştir, Hitler Bay X'i sürgüne yollamıştır, öyleyse Bay X kültürdür. Evet, öyledir aslında. Hem çalışkanlıklarıyla hem de nüfuz alanlarının kesin olarak ayrışması sayesinde yurtdışında Alman zihnini temsil etme maharetini gösteren mültecilerin edebi ürünlerine kısa bir bakış bile mutlu bir yeniden inşadan ne beklenebileceğini ortaya koyuyor: Broadway yöntemlerinin Kurfürstendamm'a ithali – ama yirmili yıllarda da bu ikisi arasındaki fark, ikincisinin niyetlerinin iyiliği değil, araçlarının yetersizliğiydi sadece. İşe Weimar' dan başlamak zorundadır kültürel Faşizme karşı olanlar, "Monte Carlo'nun Bombalanışı"ndan ve Basın Balosundan – Hitler Almanyasında Fallada[2] gibi kaygan ve şaibeli tiplerin sözlerinin, kendi prestijlerini başka topraklara taşımayı becerebilen o pek sağlam ve namuslu şöhretlerin söylediklerinden daha fazla doğru içerdiğini keşfetme durumunda kalmak istemiyorlarsa eğer.

36

Ölüme Götüren Sağlık.[1] — Bugünün prototipik kültürünün psikanalizi diye bir şey mümkün olsaydı eğer; eğer ekonominin mutlak egemenliği, koşulları kendi kurbanlarının ruhsal yaşamıyla açıklamaya yönelik bütün çabaların içini boşaltmış olmasaydı; ve psikanalistler de çoktan o koşullara bağlılık yemini etmemiş olsalardı – böyle bir araştırma, çağın özgül hastalığını normallik olarak tanımlamak zorunda kalırdı. Bugün, bireyin bedence ve ruhça sağlıklı olduğunu kanıtlamak için göstermesi gereken libidinal performans, ancak en derin düzeyde sakatlanma pahasına, dışa dönüklerde de içselleşmiş hadımlaşma pahasına elde edilebiliyor. Bu sakatlanmanın yanında, babayla özdeşleşmenin sonucu olan o eski vazgeçiş bile sadece bir çocuk oyunudur, zaten başından beri oyun olduğu bilinen bir oyun... Düzgün adam ve tatlı kızın bastırması gereken sadece arzuları ve içgörüleri değildir şimdi; burjuva çağlarında o bastırmanın sonucu olarak ortaya çıkan

semptomları da bastırmak zorundadırlar. Tıpkı ışığın, temiz havanın ve sağlıklı yaşamın müsrifçe sergilenmesiyle o eski adaletsizliğin ortadan kalkmaması, hatta rasyonelleşmiş büyük sermayenin parıltılı saydamlığı altında daha da görülmez olması gibi, zamanımızın içsel sağlığı da hastalığın nedenlerini ve oluşumunu hiç değiştirmeksizin hastalığa kaçış yollarının tıkanmasıyla elde ediliyor. Gereksiz bir yer israfı olarak görülen karanlık sandık odaları yıkılıp banyoya dahil edildi. Kendi de sağlıklı yaşamın bir parçası haline gelmezden önce psikanalizin şüphelendiği şey bugün doğrulanmıştır artık. En aydınlık odalar dışkının gizli malikaneleridir. "Sefalet sürüyor. Görüldü ki / İmkânsız onu yoketmek. / O zaman üstü örtülüyor" dizeleri, gittikçe artan maddi eşitsizliğin mal bolluğuyla geçici olarak gizlendiği alandan çok, ruhsal ekonomi için geçerlidir. Sonradan gün yüzüne neşelilik, açıklık, sosyallik, zorunlu olana uyarlanma yeteneği ve dengeli, pratik bir kafa yapısı olarak çıkan çarpılma ve şekilsizleşmelerin ilk işlendiği cehennem odasını hiçbir bilim araştırmamıştır bugüne kadar. Bu özelliklerin temellerinin, nevrozları hazırlayan çocukluk döneminden bile daha eski evrelerde atıldığını düşünmek çok yanlış olmaz: Eğer nevroz içgüdünün yenilgiye uğradığı bir çatışmanın ürünüyse, andırdığı sakatlanmış toplum kadar normal olan bu yeni durum da çatışan güçleri daha birbiriyle kapışmadan önce iktidarsızlaştıran bir tür tarih-öncesi cerrahi müdahalenin ürünüdür. Bu yüzden daha sonraki çatışmasızlık da bilgiyle gerçekleştirilen bir iyileşmeyi değil, çok önceden belirlenmiş bir sonucu, kolektif mercinin önsel zaferini yansıtır. Daha şimdiden müracaatçıların yüksek ücretli görevlere atanmalarının koşulu haline gelmiş olan o kendinden emin sakinlik, sonradan işverenlerle personel müdürünün siyasal olarak dayatacağı zorunlu suskunluğun imgesidir. Sağlıklının hastalığını teşhis etmenin tek nesnel yolu, rasyonel varoluşlarıyla yaşamlarının aklın yardımıyla alabileceği muhtemel yol arasındaki uyuşmazlığı ortaya koymaktır. Yine de hastalığın izleri ele verir onları: Derileri, düzenli desenlerden oluşan bir döküntü tabakasıyla kaplanmış gibidir – bir tür inorganik kamuflaj. Tam da coşkulu bir canlılığın ve görkemli bir gücün belirtileriyle dolup taşan kişilerin aslında tahnit edilmiş cesetler olduğunu ve tam gerçekleşemeyen vefatlarına ilişkin haberin de sadece nüfus politikasının gerekleri yüzünden onlardan esirgendiğini bile düşünebiliriz. Ölüm yatıyor bugünün geçerli sağlığının altında. Sağlığın bütün kıpırdanışları kalpleri çoktan durmuş varlıkların refleks de-

vinimlerini andırıyor. Mutsuz kırışıklarıyla çoktan unutulmuş korkunç çırpınışlara tanıklık eden bir alın, mantığın düzgün akışını sekteye uğratan anlık bir budalalık veya yersiz, gülünç bir hareket – ancak böyle şeyler koruyor kaybolmuş bir yaşamın izlerini, belki onlar bile değil. Çünkü toplumsal olarak belirlenmiş o fedakârlık, o kurbanlık yaşantısı, bireyde değil de ancak toplumun tümünde açığa çıkabilecek kadar evrenselleşmiştir. Toplum bütün bireylerin hastalığını kendi üstüne almıştır sanki ve bireyde gömülü duran öznel yazgı da ancak orada, Faşist eylemlerin tıkanmış çılgınlığında ve bu eylemleri haber veren veya kışkırtan sayısız olayda, kendi nesnel ve görülebilir karşılığıyla bütünleşmektedir. – Ama kimi rahatlatabilir ki normalin hastalığının mutlaka hastanın sağlıklı olması anlamına gelmediğini ve onun da çok zaman aynı felaketin başka bir ifadesi olduğunu düşünmek.

37

Haz ilkesinin berisinde.[1] — Freud'daki baskıcı eğilimlerin cinsellik kuramında işbilir revizyonistlerin işaret ettiği katılıkla ve insanca sıcaklık eksikliğiyle hiç ilişkisi yoktur. Profesyonel sıcaklık, kâr amacı güttüğü için, insanlar arasında uçurumlara karşın yakınlık ve dolaysızlık üretmeye kalkışır. Kurbanını aldatır, çünkü onun zaafını onaylarken aslında onu o hale getiren dünyayı onaylamaktadır; hakikatten uzaklaştığı ölçüde de ona haksızlık eder. Freud'da böyle bir insanca sıcaklığa pek rastlanmıyorsa eğer, bu onun hiç değilse bu açıdan siyasal iktisadın eleştirmenlerinin yanında yer alması demektir ki bu da Tagore'la ya da Werfel'le birlikte anılmaktan iyidir.[2] Asıl talihsizliği şuydu: Bir yandan, burjuva ideolojisinin basıncına karşın, bilinçli edimlerin bilinçdışı içgüdüsel temelini maddeci bir biçimde araştırıyor, ama aynı zamanda içgüdü karşısındaki burjuva horgörüsünü de benimsiyordu; oysa bu horgörü de tastamam Freud'un çözmeye ve yıkmaya çalıştığı rasyonalizasyonların bir ürünüydü. Freud, *Giriş Konferansları*'nda açıkça belirttiği gibi, "toplumsal hedefleri temelde bencil olan cinsel amaçlardan üstün gören... genel değerlendirmeye" bütünüyle katılmaktadır. Bir psikoloji uzmanı olarak, toplumsal olanla bencil olan arasındaki karşıtlığı durağan haliyle ve hiç sınamaksı-

zın benimser. Bu karşıtlığın oluşmasında baskıcı toplumun payını görmediği gibi, kendi betimlediği yıkıcı süreçlerin izini de görmez. Daha doğrusu, teorisizliği ve önyargılarıyla iki uç arasında salınıp durur: İçgüdünün yadsınışına gerçekliğe aykırı bir bastırma olarak karşı çıkmak üzereyken, bir anda öbür uca savrularak bu yadsımayı kültür için yararlı bir yüceltim olarak alkışlar. Bu çelişkide, kültürün kendi Janus-doğasının[3] da payı vardır ve sağlıklı cinsellik övgüleriyle savuşturulamayacak bir ikiliktir bu. Ama Freud'da, analizin hedefini belirleyen eleştirel standardın sulandırılmasına yol açar. Freud'un aydınlanmamış aydınlanması, sonunda burjuva düşbozumunun çıkarlarına hizmet etmektedir. İkiyüzlülüğün geç dönem muarızlarından biri olarak, bir yanda bastırılmış olanın apaçık özgürleşme isteğiyle öte yanda apaçık bastırmaya mazaret arayan bir tavır arasında ikircikli bir konum almıştır Freud. Akıl sadece bir üstyapıdır onun için; ama bunun nedeni, resmi felsefenin öne sürdüğü gibi, Freud'un psikolojizmi değildir – bu psikolojizm, tarihsel hakikat ânına yeterince nüfuz edebilmiştir; asıl neden, Freud'un akıl denen araca makul olma imkânını verebilecek olan amacı reddetmesidir. Hazdır bu amaç, anlamın uzağında, aklın nüfuz edemediği bir yerde durur. Ama hazzın doğa hizmetkârlığını aşan yönü bir kez unutulduğunda ve böylece küçümsenerek türün devamını sağlayan oyunlar repertuarına dahil edilip kendisi de aklın bir hilesi olarak sunulduğunda *ratio*[4] da bayağılaşarak rasyonalizasyon durumuna düşer. Hakikat göreceliğe ve insanlar da iktidara teslim edilmiştir. Ancak ütopyayı kör bedensel hazda –nihai amacı tatmin ettiği ölçüde kendisi amaçsız olan hazda– konumlandırabilen kişinin hakikat hakkında sağlam ve geçerli bir fikri olabilir. Ama Freud'un çalışması, zihne ve hazza karşı duyulan çifte düşmanlıkla maluldür (Freud pek farkında değildir bunun) ve üstelik bu çifte düşmanlığın ortak kökenlerini anlama imkânını da bize yine psikanaliz vermektedir. *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde, gezgin tüccarın semavi dünyayı meleklere ve serçelere bırakmak gerektiği yolundaki hükmünü[5] yaşlı ve külyutmaz bir beyefendinin beyhude bilgeliğiyle aktardığı pasaj, *Konferanslar*'da hazcı toplumun sapık pratiklerini sofuca bir dehşet içinde lanetlediği pasajın yanına konulmalıdır. Haz ve cennet karşısında eşit ölçüde tiksinti duyanlar aslında nesne durumuna düşmeye en yatkın olanlardır: Başarılı bir analizden geçmiş olanların çoğunda görülebilen o kof ve mekanik nitelik sadece hastalıklarının değil, özgürleştirdiği şeyi bağlamından koparan tedavilerinin de hanesi-

ne yazılmalıdır. Terapinin en etkili yöntemi olarak görülen ve çözülmesi de boşuna analitik tedavinin candamarı sayılmayan aktarım,[6] bir zamanlar öznenin kendini erotik eğilimlerine bırakmasıyla kendiliğinden biçimde gerçekleşen ve kişiyi de zenginleştiren ama şimdi öznenin yapay bir ortamda gönüllü olarak ve yıkım pahasına gerçekleştirdiği o benlik ilgası, bugün her türlü zekâyla birlikte ona ihanet etmiş olan analistleri de tasfiye eden ve sadece bazı reflekslerden oluşan o liderimi-izlerim davranışının modelini çoktan çizmiştir.

38

Dansa davet.[1] — Psikanaliz, nevrozlarla kısıtlanan haz duyma yeteneğini eski haline getirmekle övünür. Sanki sırf bu haz-duyma-yeteneği kavramı bile böyle bir şeyi –eğer gerçekten varsa– epeyce değersizleştirmeye yetmezmiş gibi. Sanki mutluluk üzerine spekülasyonla gerçekleşen bir mutluluk bu sözcüğün anlattığı şeyin tam karşıtı değilmiş, sanki böyle bir mutluluk, kurumsal olarak planlanan davranış modellerinin zaten sürekli küçülen yaşantı alanına yeni bir tecavüzü değilmiş gibi. Egemen bilinç ne hale gelmiş olmalı ki geçmişte sadece Macar operetlerindeki ataşelere uygun görülen o şampanya şakraklığı ve zorlanmalı müsriflik gösterisinin doğru yaşama düsturlarından biri olduğuna ciddi ciddi inanılıyor bugün. Reçeteli mutluluk tam da adına benziyor; bu mutluluktan pay alacak nevrozlunun bastırma ve gerilemenin[2] onda bıraktığı son akıl kırıntılarından da arınması ve analistini memnun etmek için de bütün bayağı filmleri görme konusunda son derece hevesli davranması, Fransız restoranındaki pahalı ama kötü yemekten, ağır içkiden ve "seks" adı altında bir ilaç olarak kullanılan sevişmeden müthiş zevk alması gerekiyor. "Yaşam her şeye karşın iyidir" – Schiller'in daha söylendiği anda bile kof bir ses veren bu önermesi, bugün, her yere yayılmış reklamcılıkla aynı koroda yer aldığı ölçüde, düpedüz ahmaklık haline gelmiştir; ve psikanaliz de, daha iyi imkânlarına karşın, yangına körükle gitmektedir. İnsanların yaşadığı ketlenmelerin sayısı çok fazla değil çok azdır bugün; üstelik bunun onları bir nebze daha sağlıklı kıldığı bile söylenemez. Öyleyse uyum yeteneği ve ekonomik başarıdan farklı ölçütlere yönelmek isteyen bir katharsis yöntemi de insanların genel ve –ayrılmaz bi-

çimde ona bağlı– kişisel mutsuzluğun farkına varmalarını sağlamak ve bu iğrenç düzenin sanki onları dışardan tutsaklaştırması yetmezmiş gibi içlerindeki yaşam üzerinde de bir ikinci boyunduruk kurmasına yol açan doyum yanılsamalarından yoksun kalmaları için çalışmak zorundadır. İnsan, ancak sahte hazza doyup da kendisine sunulan şeylerden tiksindiği ve sadece mutluluğun pozitif vekilinin değil –bu vekile karşı gösterdiği sözümona marazi dirençten vazgeçtiğinde mutluluğu satın alabileceği söylenmektedir ona– gerçekten adına layık bir mutluluğun bile yetersizliğini sezdiği anda deneyimin potansiyel boyutlarını anlamaya başlayabilir. Bilimsel epikürcü sanatoryum yöneticisi ile eğlence endüstrisinin asabi propaganda şeflerinin bir ağızdan seslendirdikleri "mutlu ol!" nasihatında, işten huzursuz bir halde dönüp de kapıda kendisini neşeli gülücüklerle karşılamadıkları için çocuklarını haşlayan babanın öfkesini andıran bir şey vardır. Egemenlik mekanizması, yol açtığı acıların görülmesini de önler: Mutluluk vaazlarıyla başlayıp sırf yurttaşlarımız acı çığlıklarını işitmediklerine kendilerini inandırabilsin diye Polonya'nın en uzak köşelerinde kurulan insan mezbahalarına varan gelişim çizgisi hiç dolambaçlı değildir. Budur ketlenmemiş bir mutluluk yeteneğinin modeli. Bütün bu balonu patlatan kişiye psikanalizin verdiği cevapsa bunların kendi Oidipus kompleksinden ibaret olduğudur.

39

Ego iddir. — Psikolojinin gelişmesiyle burjuva bireyinin hem Antik çağdaki hem de Rönesans'tan sonraki yükselişi arasında çoğu zaman bir bağ kurulur. Bu, psikolojiyle burjuva sınıfının yine paylaştığı ve bugün bütün ötekileri dışarda bırakmak pahasına gelişmiş olan karşıt bir eğilimin gözden kaçmasına yol açmamalı: Bireyin bastırılışı ve çözülüşü ki, bilgi de tastamam o bireye hizmet etsin diye kendi öznesine geri bağlanıyordu. Her türlü psikoloji, Protagoras'tan beri, insanı her şeyin ölçüsü yaparak yüceltmiştir ama, böylece onu başından beri bir nesne olarak, bir tahlil malzemesi olarak ele almış ve bir kez aralarına kattıktan sonra şeylerin cansızlık ve boşluğunu ona da aktarmıştır. Özne adına nesnel hakikatin yadsınması, öznenin de inkârı anlamına gelir: Her şeyin ölçüsü için hiçbir ölçü kalmaz ortada; olum-

sallığa düşen özne, hakikatsizlik haline gelir. Ama bu da toplumun gerçek yaşam sürecine işaret ediyordur. İnsan egemenliği ilkesi, mutlaklaşarak, sivri ucunu mutlak nesne haline gelen insana çevirmiş ve psikoloji de bu ucun daha da sivriltilmesi için işbirliğini esirgememiştir. Benlik, psikolojinin yönlendirici idesi ve önsel nesnesi, onun merceği altında, her zaman geçersizleşmekte ve gerçekte varolmayan bir şeye dönüşmektedir. Psikoloji, bir mübadele toplumunda öznenin aslında özne değil de bir toplumsal nesne olduğu gerçeğine müracaat etmekle, topluma bunun böyle olmasını ve böyle kalmasını sağlayan silahları da hediye etmiştir. Yetilerine ayrıştırılmış insan, işbölümü olgusunun kendi sözde öznelerine de yansıtılmış halidir ve bu da onları daha kârlı biçimde kullanma ve çekip çevirme çabasının ayrılmaz bir parçasıdır. Psikolojinin yozlaşmış bir biçimi olarak görülemez psiko-teknik; en başından beri onun temel ilkesinin içkin bir boyutudur. Gerçek bir hümanist olan ve bunu yapıtının her cümlesinde sezdiren Hume, bir yandan da benliğin bir önyargıdan ibaret olduğunu söylüyordu – bu çelişki, genel olarak psikolojiyi de tanımlar. Üstelik bu noktada hakikat de Hume'un yanındadır, çünkü kendini "Ben" olarak ortaya koyan şey gerçekten de bir önyargıdır, soyut tahakküm merkezlerinin ideolojik bir hipostazlaştırılmasıdır; ve bu hipostazlaştırmanın eleştirisi de "kişilik" ideolojisinin yıkılmasını gerektirir. Gelgelelim, bu yıkım, kalıntılar üzerinde tahakküm kurulmasını daha da kolaylaştıracaktır. Psikanalizde apaçık görülen de budur. Kişiliği, yaşamak için gerekli bir yalan olarak katar teorik sistemine. Psikanalize göre kişilik, bireyin içgüdüsel feragatini ve gerçeklik ilkesine uyarlanmasını sağlayan sayısız rasyonalizasyonları bir arada tutan o en büyük ve kuşatıcı rasyonalizasyondur. Ama sırf bunu kanıtlamakla insanın yokluğunu da onaylamış olur psikanaliz. Onu kendine yabancılaştırarak, iç bütünlüğüyle birlikte özerkliğini de yadsıyarak, kişiyi tümüyle rasyonalizasyon düzeneğine, uyarlanma düzeneğine tutsak eder. Böylece egonun gözünü budaktan sakınmayan özeleştirisinin yerini başkasının egosuna yöneltilen "teslim ol" talebi alır. Psikanalistin bilgeliği de, resimli korku magazinlerinin Faşist bilinçdışındaki "psikanaliz" resmine indirgenir sonunda: Her mesleğin bir "tezgâh" gibi göründüğü bir ortamda, bu "tezgâhlardan" birine, acı çeken ve çaresiz insanları dönüşsüzce kendine bağlama ve böylece onları denetleme ve sömürme imkânı veren bir teknik. Psikanalizin bir sahtelik olarak dışladığı telkin ve hipnoz, panayırda gelip ge-

çenleri kendi çadırına çekmeye çalışan şarlatan büyücü, onun azametli sistemi içinde bir kez daha boy gösterirler – tıpkı sessiz filmin Hollywood epik'lerinde yeniden ortaya çıkması gibi. Geçmişte yardım olan şey, daha büyük bir bilgi sayesinde yardım etme imkânı, bugün dogmatik ayrıcalık yoluyla başkalarının aşağılanmasına dönüşmüştür. Burjuva bilincinin eleştirisinden geriye kalan tek şey, doktorların her zaman ölümle gizli suçortaklıklarını açığa vurdukları o omuz silkme jestidir. – Psikolojide, saf içsellik denen o dipsiz sahtelikte (insanların "özellikleriyle"[1] ilgilenmesi de rastlantı değildir), burjuva toplumunun dışsal mal-mülk alanındaki bütün pratiği yansır. Bu mallar, toplumsal mübadele sonucunda artmıştır, ama her burjuvanın alttan alta sezdiği bir provizoyla birlikte. Bireyin sahip olduğu, sınıfın ona emanet ettiği bir mülktür sadece; ve denetimi ellerinde tutanlar da, mülkiyetin evrenselleşmesi sonucunda yine mülkiyetin kendi ilkesi (esirgemekten ibaret olan bir ilke) tehlikeye düştüğü anda bu mülkü ondan geri almaya hazırdırlar. Psikoloji de mülkiyete yapılanı özellikler bahsinde tekrarlar. Bireye kendi mutluluk payını bağışlayarak onu mülksüzleştirir.

40

Ondan hep söz et, ama hiç düşünme.[1] — Bugün derinlik psikolojisi, filmlerin, acıklı TV dizilerinin ve Horney'nin[2] de yardımıyla en kuytu köşelere bile nüfuz ettiğine göre, insanların kendileriyle yüzyüze kalmalarının ve kendilerini yaşamalarının son olanağı da örgütlenmiş kültür tarafından ortadan kaldırılmış demektir. Paketlenmiş aydınlanma, sadece doğaçlama düşünceleri değil, (güçleri, mal oldukları acıya ve emeğe denk olan) analitik içgörüleri de fabrika ürünlerine dönüştürür – tıpkı, ortodoks yöntemin[3] formüllere indirgemeye zaten yatkın olduğu bireysel tarihin acılı sırlarını birtakım orta malı davranış kalıplarına dönüştürdüğü gibi. Rasyonalizasyonlardan arınmanın kendisi böylece bir rasyonalizasyon haline gelir. Camia üyeliğine kabul edilenler, bir öz-bilinç kazanmaya çalışmak yerine, bütün içgüdüsel çatışkıları aşağılık kompleksi, anne takıntısı, dışa dönüklük ve içe dönüklük gibi kavramlar altında toplamakta ustalaşırlar; oysa bu kavramların sözkonusu çatışkılara ulaşması imkânsızdır. Artirit ya da si-

nüzit dertlerinden pek farklı olmayan bir sorunla uğraşıldığı düşüncesi, benlik uçurumu karşısında duyulan dehşetin savuşturulmasını sağlar. Böylece çatışkıların tehdidi de hafifletilmiş olur. Yapılan, bu çatışkıların tedavisi değil, kabullenilmesidir sadece: Standartlaştırılmış yaşamın yüzeyine, kaçınılmaz bir öğe gibi dahil edilirler. Aynı zamanda, genel bir kötülük olarak, bireyi doğrudan doğruya toplumsal merciyle özdeşleştiren mekanizmanın da parçası oluyordur bu çatışkılar (normal sayılan bütün davranışlar çoktandır bu merciye bağlanmıştır). Böylece, başarı şansı zaten kesin olmayan katharsis'in yerini, kişinin bütün zaaflarıyla birlikte çoğunluğun tipik bir temsilcisi olmaktan duyduğu haz alır. Kişi, eski sanatoryum sakinleri gibi, ilginç bir patolojik vaka olmanın prestijini kazanmak yerine, sırf kendi zaaflarına dayanarak çoğunluğa dahil olduğunu kanıtlamaya ve böylece kolektifin gücünü ve enginliğini kendine aktarmaya yönelmiştir. Benliğin çürüyüşüyle kendi libidinal nesnesinden yoksun kalan narsisizm de artık bir benlik olmamanın mazohist hazzına bırakır yerini: Benliksizlik, yükselen kuşağın gözü gibi koruduğu belki tek maldır, komünal ve dayanıklı bir mal. Şeyleşme ve standartlaşmaların âlemi böylece kendi nihai çelişkisini –anormal ve kaotik sayılanı– içerecek kadar genişler. Ölçülmez ve kıyaslanmaz olan, tam da bu niteliğiyle, ölçülen ve kıyaslanabilen bir şey haline gelir; birey, kamusal olarak tanınan şu veya bu kalıbın içinde sınıflandıramadığı her türlü tepki ve dürtüden nerdeyse büsbütün yoksundur şimdi. Ancak, bu dışsal olarak benimsenen ve sanki kişinin kendi dinamiğinin ötesinde gerçekleşen özdeşleşme, sonunda dürtünün sadece bilincini değil kendisini de ortadan kaldırır. Dürtü, standart uyarımlar karşısında standart atomların verdiği reflekstir artık, isteğe bağlı olarak başlatılıp durduruluyordur. Dahası, psikanalizin kendisini de etkisizleştirip gereksizleştirir bu kalıplaşma: Kısmen reddedilip kısmen onaylanan cinsel saikler, böylece tümüyle zararsız ama bir o kadar da önemsiz hale gelirler. Uyandırdıkları korkuyla birlikte verebilecekleri haz da siliniyordur. Böylece psikanaliz tam da bize anlatmaya çalıştığı o ikame işleminin, kişiye uygun bir süperego yerine dışsal ve zorla kabullenilmiş bir süperegoyu geçiren o sürecin kurbanı olur. Burjuva özeleştirisinin büyük vizyonlu son teoremi de, bu nihai evresinde, burjuva özyabancılaşmasını mutlaklaştırırken, daha iyi bir gelecek umudunun kaynağı olan o eski yaranın soluk anısını da silen bir cihaza dönüşmüştür.

41

İçerde ve dışarda. — Taassup, tembellik ve çıkar hesapları, felsefenin gittikçe daralan bir akademik hendekte düşe kalka ilerlemesine hâlâ imkân tanıyor; ama orada bile onun yerine örgütlenmiş totolojiyi koyma çabalarının arttığını görmek zor değil. Maaşlı derinlik çarkına girenler, tıpkı yüz yıl önce olduğu gibi, kariyerlerini borçlu oldukları meslektaşları kadar safdil olmak zorunda kalıyorlar. Ancak, böyle bir zorunluluktan –ve bunun sonucunda azametli konularla kuşbeyinli icra arasında beliren çelişkiden– kaçınmak isteyen akademidışı düşüncenin yüzyüze olduğu tehlike de daha hafif değil: Pazarın basıncı, Avrupa'daki akademisyenlerin hiç değilse bir ölçüde muaf olduğu o ekonomik baskı. Yazarlıkla geçinmek isteyen felsefecinin her an aşırı değerli ve nadir bir şey sunması ve kürsü tekeline karşı seçkinlik tekelini çıkarması gerekiyor. Allamelerin çıkardığı o iğrenç "entelektüel vecize" pratiğinin, muarızlarına da yayıldığını görüyoruz şimdi. Kendisinden sürekli parlak buluşlar bekleyen yayın yönetmeninin taleplerini karşılamaya çabalayan ilkesiz gazete yazarının[1] yaptığı, Kozmogonik Eros ve benzeri gizem öyküleriyle,[2] tanrıların metamorfozuyla ve Yuhanna'ya Göre İncil'in sırrıyla ilgili bütün yapıtların altında yatan o sessiz yasayı açıkça seslendirmekten başka bir şey değildir. Akademidışı felsefecinin yaşam tarzı olarak benimsemek zorunda kaldığı o gecikmiş bohemlik bile, sırf kendi başına, antikacılığın, sözde marjinal dinselliğin ve yarı-tahsilli tekkeciliğin dünyasıyla felsefeci arasında ölümcül bir yakınlığın doğması için yeterlidir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde belli bir tinselliğin serası olmuştu Münih: Bu tinselliğin akademik rasyonalizme karşı protestosuyla başlayıp karnavallardan geçerek Faşizme varan yol, belki de ihtiyar Rickert'in ruhsuz sistemiyle Hitler arasındaki yoldan bile kısaydı. Düşüncenin gittikçe artan örgütlenişinin gücü o kadar büyük ki, sürecin dışında kalmak isteyenler de hınçlı bir kibre, giderek kendi reklamlarını yapmaya sürükleniyor ve sonunda iyice yenik düştüklerinde de düpedüz sahtekârlığa başvurmak zorunda kalıyorlar. Akademisyenlerin *sum ergo cogito* ilkesini savunmalarına ve açık sistemde agorafobiye, Dünyada-Varlık'ın Atılmışlığında da ırksal topluluğa kapılmalarına karşılık, muarızları da –eğer olağanüstü uyanık değillerse– grafolojiye ve ritmik cimnastiğe sürükleniyorlar.[3] İlkinde hâkim figür saplantılı tipse eğer, ikinci-

sinde de paranoyak karakterle karşılaşıyoruz. Olgusal araştırmalara karşı şiddetli bir düşmanlık, bilimselciliğin en değerli şeyleri gözden kaçırdığına ilişkin çok da meşru bir eleştiri, safdil kaldığı ölçüde, sıkıntısını duyduğu bölünmeyi daha da ağırlaştırır. Bu tavır, ötekilerin kendilerine siper olarak kullandıkları olguları kavramak yerine aceleyle eline geçirebildiği olgulara sarılmakta ve apokrifal bilgiyle,[4] bağlamlarından koparılıp mutlaklaştırılmış birkaç kategoriyle ve kendi kendisiyle oyunlar oynamaya kalkışırken o kadar eleştirisiz ve gözü kapalı davranmaktadır ki, sadece bazı su götürmez olguları göstermek bile onu mat etmek için yeterli olmaktadır. Sözümona bağımsız düşüncede eksik olan da bu eleştirellik öğesidir. Dış kabuğun içinde gizlenen kozmik sırrın vurgulanması, ikisi arasındaki ilişkinin saptanmasına yanaşılmadığı ölçüde, kabuğun da sorgusuz sualsiz kabullenilmesine yol açar. Güncel entelektüel ortam, boşluktan alınan zevkle doluluk yalanı arasında bir üçüncü yola izin vermemektedir.

Yine de. denenmiş yoldan kaçınan bakış, hunharlıktan nefret, henüz genel şemanın içine alınmamış taze kavramlar bulma çabası, düşüncenin de son umut kapısıdır. Herkesi sorumlu ve emre amade kılan bir entelektüel hiyerarşide, ancak sorumsuz ve başına buyruk tavır hiyerarşinin hiyerarşi olduğunu dolambaçlara sapmadan söyleyebilir. Entelektüel marjinalleri yara bere içinde bırakan dolaşım alanı, satılığa çıkardığı zihne son bir sığınak açıyor – tam da sığınağın aslında mümkün olmadığı bir anda. Hiç kimsenin almak istemediği emsalsiz şeyi satışa sunan kişi, bunu istememiş olsa bile, mübadele yasasından özgürleşmiş olmayı temsil etmektedir.

42

Serbest düşünce.[1] — Bilimin felsefeyi yerinden etmesi, Hegel'e göre felsefeye ancak birlik halindeyken hayat verebilecek olan iki öğenin birbirinden kopmasına yol açmıştır: Düşünme ve spekülasyon. Hakikat dünyası, hayalden arınmış soğuk bir tavırla düşüncenin belirlenimlerine teslim edilmekte ve bu geniş alan içinde spekülasyona sadece hipotezler oluşturmasına yetecek ufacık bir yer ayrılmaktadır; üstelik bu hipotezler de iş saatleri dışında tasarlanmalı ve bir an önce sonuç vermelidir. Ne var ki, spekülatif alanın, bu bilimdışı biçiminde,

evrensel istatistiğin hırgüründen uzakta, hiç zedelenmeden korunmuş olduğunu sanmak da büyük gaflet olur. Düşünceden kopmanın bedeli ağırdır spekülasyon için. Ya geleneksel felsefi şemaların pek uysal bir yankısı durumuna düşer, ya da körleşmiş olgulardan uzak kalmaya çalışırken bir özel dünya görüşünün suya sabuna bulaşmayan gevezeliğine sapar. Ama bununla bile tatmin olmayan bilim, spekülasyonu kendi amaçlarına alet edecektir. Psikanalizin başlıca kamusal işlevlerinden biri de burada ortaya çıkar. Ortamı ve aracı serbest çağrışımdır. Hastanın bilinçdışına giden yol, onu düşünme sorumluluğundan vazgeçmeye ikna ederek açılır. Analitik teorinin oluşumunda da aynı yol izlenmiştir: İster teori kendi bulgularını bu çağrışımların ilerleme ve tıkanmalarıyla test etsin, isterse analistlerin (üstelik Groddeck[2] gibi en yeteneklilerini kastediyorum burada) sadece kendi çağrışımlarına güvenmelerine izin versin, durum değişmez. Bir zamanlar kürsüde Schelling ve Hegel'in müthiş bir zihinsel yoğunlaşmayla yaptıkları şeyin bu kez divanda gerçekleştirilen daha gevşek bir performansı sunuluyordur bize: Görüngünün deşifre edilmesi. Ama bu gerilim azalması düşüncenin kalitesini de etkiler: Fark, vahiy felsefesi[3] ile kaynana dedikodusu arasındakinden az değildir. Eskiden "malzemesini" kavram düzeyine çıkarma yükümlülüğünü taşıyan o düşünce devinimi bugün kendisi bir kavramsal düzenlemenin malzemesi durumuna düşürülmüştür. Kişinin fikirleri, uzmanların ona "zorlantılı karakter", "ağızsal tip" veya "histerik" tanısı koymasına yaramaktadır sadece. Sistemli düşünceden ve rasyonel denetimden uzaklaşmasının sonucu olan o sorumluluk kaybı yüzünden spekülasyon da şimdi bir inceleme nesnesi olarak bilime teslim edilmekte, ama böylece kendi öznelliğiyle birlikte biliminki de sönüp gitmektedir. Düşünce, analizin idari mekanizmasının kendisine bilinçdışı kökenlerini anımsatmasına izin verdiği için, düşünce olmayı da unutur. Doğru yargı iken nötr maddeye dönüşür böylece. Kavramlaştırma görevini yerine getirerek kendi üzerinde denetim kuracağına, acizce doktora teslim olur; doktor da zaten her şeyi biliyordur. Böylece ezilir spekülasyon: Sınıflandırılmış departmanlardan birinde yerini alır, hiçbir şeyin değişmediğini kanıtlayan bir olgudur artık.

43

Haksız yıldırma. — Nesnel doğrunun ne olduğuna karar vermek kolay değildir, evet; yine de insanlarla ilişkilerimizde bu gerçeğin gözümüzü korkutmasına izin vermemeliyiz. Kişiyi böyle yıldırmak için, ilk bakışta inandırıcı da gelen birtakım ölçütler kullanılır. En sık başvurulanlardan biri, söylediğiniz şeyin "fazla öznel" olduğu suçlamasıdır. Makul insanlar topluluğunun öfkeli korosunun da yankılandığı bu sert uyarı, bir an için, uyarıyı yapana bir tatmin duygusu da verebilir. Öznel ve nesnel kavramları tümüyle yer değiştirmiştir oysa. Nesnelle kastedilen, olguların tartışma yaratmayan yönüdür; sorgulamadığımız izlenime, sınıflandırılmış verilerden oluşan yüzeye, demek aslında öznel olana nesnel deniliyordur şimdi; öznel dedikleriyse, bu yüzeyi delen, konunun özgül deneyimini üstlenen, bütün hazır yargıları bir yana atan ve nesnenin kendisiyle bağlantıyı –hakkında düşünmek şöyle dursun– yüzüne bile bakmayanların çoğunluk mutabakatına yeğleyen, demek aslında nesnel olan her şeydir. Öznel göreceliğe yöneltilen biçimsel itirazın kofluğunu anlamak için onun kendi özgül alanına, estetik yargı alanına bakmak yeter. Bir sanat yapıtının onda bıraktığı izlenimi tam olarak tanımlayabilen kişi, bu izlenimden aldığı güçle yapıtın disiplinine, içkin biçim yasasına, yapısının zorlayıcılığına gönüllü olarak boyun eğmeyi başardığında, yaşadığı deneyimin öznel niteliğiyle ilgili itirazın da acınası bir yanılsama gibi bir anda silinip gittiğini görecektir: Çok öznel bir tutkuyla konunun merkezine doğru attığı her adım, ancak böyle deneyimleri öldürmek pahasına bilimsellik statüsüne özenebilen "üslup" gibi şeylerin o pek kapsamlı ve pek destekli analizleriyle karşılaştırılamayacak kadar büyük bir nesnel güç içerir. Nesnelliğin onu yöneten özneler tarafından hesaplandığı şu pozitivizm ve kültür endüstrisi çağında büsbütün geçerlidir bu. Bu ortamda, akıl da penceresiz bir mizaçlar hücresine kapamıştır kendini. İktidar sahipleriyse çok keyfi bir biçimde keyfilikle suçlamaktadır bu davranışı. İstedikleri, öznenin güçsüz kalmasıdır; çünkü sadece bu öznelerde kendisine bir korunak bulan nesnellikten ölümüne korkuyorlardır.

44

Post-Sokratikler için. — Eskiden adına felsefe dedikleri şeyi sürdürmek isteyen entelektüel için tartışmalarda –hatta kendi akıl yürütmelerinde– haklı çıkmayı istemek kadar yakışıksız bir davranış olamaz. Haklı olma isteği, en incelikli mantıksal düşünme biçimlerinde bile, o sağ kalma ilkesinin ifadesidir; oysa felsefe de tastamam bu ilkenin yenik düşürülmesini amaçlamıştır. Bir adam tanırdım; epistemolojiyle doğa ve insan bilimlerindeki bütün şöhretleri peşpeşe davet edip hepsiyle kendi sistemini tartışıyor ve hiçbiri bu sistemin formalizmine daha fazla itiraz edecek cesareti bulamadığında da savının yüzde yüz sağlam olduğuna inanıyordu. Felsefenin ikna sanatının jestlerini çok uzaktan bile olsa andırdığı her durumda böyle bir safdillik vardır. İkna jestleri, bir *universitas literarum* varsayımına, birbiriyle bağ kurabilen zihinler arasında bir önsel anlaşma olduğu düşüncesine, demek apaçık bir konformizme dayanır. Susma haklarını hiç kullanmamakla ünlü felsefeciler, katıldıkları söyleşilerde, tartışmayı hep kaybetmeye çalışmalıdırlar – ama muarızlarının savının da yanlış olduğunu ortaya koyacak bir biçimde. Amaç, çürütülmesi imkânsız mutlak doğrulara ulaşmak olmamalıdır, çünkü bunlar sonuçta totolojiye indirgenir; asıl hedef, öne sürülen düşüncelerin doğruluğunu sorgulayan sorunun kendi kendini de yargılamasını sağlayacak sezişler geliştirmektir. Bunu söylemekle, akıldışını yücelten bir felsefeyi, meşruluğunu sadece vahye duyulan sezgisel bir inançtan alan birtakım keyfi postülaları savunmuş da olmayız. Aksine, tez ve akıl yürütme arasındaki farkın ortadan kaldırılmasıdır hedeflenen. Diyalektik düşünüş, bu açıdan, akıl yürütmenin bir tez keskinliği kazanması ve tezin de gerideki mantığın tamamına sahip çıkması anlamına gelir. Konunun kendisine ait olmayan her türlü birleştirici kavram, her türlü bağlantı ve yardımcı mantıksal işlem bir yana bırakılmalı, nesnenin deneyimiyle dolu olmayan bütün ikincil geliştirmeler dışlanmalıdır. Bir felsefe metninde her önermenin merkeze eşit uzaklıkta durması gerekir. Hegel hiç böyle bir şey söylememiştir, ama çalışma tarzının tamamı böyle bir niyete işaret eder. Bu türden bir çalışma tarzı, herhangi bir başlangıç ilkesi tanımadığına göre, ikincil veya çıkarsanmış olan hiçbir şeye de gönül indirmemek durumundadır; öyleyse dolayım kavramını da biçimsel bağlantılardan nesnenin kendi tözüne ak-

tanıyor ve böylece nesneyle onu dışardan dolayımlamaya yönelen düşünce arasındaki farklılığın üstesinden gelmeye çalışıyordur. Hegel'in felsefesinde böyle bir niyetin tam olarak yerine getirilmesini önleyen sınırlar, bu felsefenin doğruluğunun da sınırlarıdır: *Prima philosophia*'nın[1] kalıntıları: Öznenin, her şeye rağmen, "ilksel" ve "öncelikli" olduğu varsayımı. Diyalektik mantığın görevlerinden biri, düşüncenin her türlü savunmacı jestiyle birlikte, çıkarsamacı bir sistemin son izlerini de silmektir.

45

"Nasıl da hastalıklı görünüyor büyüyen her şey".[1] — Diyalektik düşüncenin şeyleşme eleştirisinin bir başka boyutu daha var: Bireysel olguları kendi yalıtılmışlıkları ve ayrılıkları içinde olumlamayı reddeder: Yalıtılmanın kendisini de evrenselin bir ürünü olarak görüyordur. Böylece hem manik sabitleşmeye karşı, hem de mutlak yargılarının bedelini konusunun özgül deneyimini yitirmekle ödeyen paranoid zihnin boş bir kabuk gibi dirençsizce sürüklenişine karşı bir panzehir olur. Diyalektiğin İngiliz Hegelcilerinin elinde ve daha çok da Dewey'nin gayretkeş pragmatizminde dönüştüğü şeye indirgenemeyeceği anlamına da gelir bu: Bir ölçü ve oran duygusu değildir diyalektik, her şeyin perspektif içine yerleşmesini sağlayan inatçı ve kunt bir sağduyu felsefesi değildir. Gerçi Hegel'in de Goethe'yle konuşmalarında, kendi düşüncesini üstadın Platonizmine karşı savunurken ("[diyalektik] temelde her insanın doğasında bulunan bir muhalefet yeteneğinin, doğruyu yanlıştan ayırmamızı sağlayan bir yeteneğin düzenlenmesinden ve yöntemli bir biçimde geliştirilmesinden başka bir şey değildir"[2]) böyle bir görüşe yaklaştığı sanılabilir. Ama kendi kendini çelen bir hınzırlık da sezilir önerdiği formülün örtülü anlamında, çünkü "herkesin doğasında bulunan" şeylerden biri tam da sağduyunun reddidir; insanın en derin özelliklerinden biridir sağduyulu davranmaktan kaçınmak, hatta ona muhalefet etmek. Sağduyu, belli bir durumda koşulların doğru değerlendirilmesi demektir ve pazarın terbiyesinden geçmiş bu dünyevi gözün diyalektikle bazı ortak yönleri yok değildir: Dogmalardan, dar kafalılıktan ve önyargılardan azadelik. Sağduyunun ayıklığı hiç kuşkusuz eleştirel aklın bir ânını oluşturur. Ama onu bu aklın yeminli düşmanı yapan bir özelliği de vardır: Tutkulu bağlan-

malardan uzak durmak. Çünkü bütün genelliğiyle "kanaat" denen şey her zaman toplumun o andaki haline aittir ve somut içeriği de zorunlu olarak karşılıklı anlaşma ve kabullenişlerden oluşur. On dokuzuncu yüzyılda sağduyudan yardım isteyenin hep Aydınlanma karşısında bir vicdan rahatsızlığı yaşayan bayat dogmatizm olması ve J. S. Mill gibi yaman bir pozitivistin bile sağduyuya çatmak zorunda kalması bir rastlantı sayılamaz. Ölçü duygusu, kişiyi sadece yerleşik ölçüler ve değerler açısından düşünmeye de götürür. Akla davetin çoğu zaman akıldışının ilk başvurduğu mazeret olduğunu görmek için, bir egemen klik üyesinin "ama bu hiç önemli değil" deyişine bir kez bile tanık olmak veya burjuvanın aşırılıktan, histeriden, çılgınlıktan tam ne zaman söz açmaya başladığına dikkat etmek yeterlidir. Hegel, kudretli feodal beyin vergisine ve sürek avlarına katlanmayı yüzyıllar içinde öğrenmiş olan köylünün inatçılığıyla vurguluyordu çelişki ilkesinin sağlıklılığını. Daha sonraki egemenlerin "devranın değişmezliğiyle" ilgili pek sağlıklı görüşlerine dil çıkarmak ve onların "ölçülerinde" o muazzam ölçüsüzlük ve oransızlığın küçültülmüş bir imgeyle yansıdığını deşifre etmek de diyalektiğin görevidir. Diyalektik akıl, karşısında egemen akıl durduğu sürece, akıldışı olan şeydir: Ancak bu aklı içermek ve iptal etmekle kendisi de makulleşebilir. Bağnazlık, hatta sofistlik değil miydi, işçinin harcadığı emek süresiyle kendi yaşamını yeniden-üretmesi için gerekli olan süre arasındaki farkı tam da mübadele ekonomisinin orta yerinde gözlere sokmak? Eleştirilerini yüklediği arabayı atın önüne koşmamış mıydı Nietzsche? Karl Kraus, Kafka, hatta Proust, her biri kendi tarzında, sahtelik ve önyargıyı silkip atmak için dünya imgesine önyargıyla yaklaşmadılar mı, onu çarpıtmadılar mı? Diyalektik de sağlık ve hastalık kavramlarının önünde eli kolu bağlı kalamaz – onların yavrusu olan akıl ve akıldışı kavramlarının önünde de. Egemen evrensel düzenin ve öne sürdüğü ölçülerin hasta olduğunu –sözcüğün en düz anlamında paranoya ile, "marazi dışayansıtma" ile malûl olduğunu– bir kez gördükten sonra, iyileştirici hücrelerin de ancak o düzenin ölçütleri açısından hasta, egzantrik, paranoid, hatta "deli" olan şeylerde yaşayabileceğini anlar. Ortaçağda olduğu gibi bugün de krala doğruyu söyleyebilecek tek insan sarayın budalasıdır. Diyalektikçinin görevi de budalanın hakikatinin kendi mantığını bulmasına, kendi sınırlarına ulaşmasına yardımcı olmaktır – aksi halde o hakikat de ötekilerin sağlıklı sağduyusunun amansızca dayattığı hastalık uçurumunda yitip gider.

46

Düşünmenin ahlakı üstüne. — Safdillik ile incelikli düşünme yeteneği o kadar sınırsızca birbirine dolanmıştır ki, birini ötekine karşı kullanmanın hiçbir yararı olamaz. Akıldışına tapanların ve her türden entelektüel madde koleksiyoncusunun yaptığı gibi, sistemsiz ve rastlansal bir mahareti yansıtan her şeyi göklere çıkarmak bayağılıktır. Safdilliği savunan düşünce ise kendini mahkûm etmiş olur: Kurnazlık ve hurafe oldukları yerde kalırlar. Dolaysızlığı –kendi içinde dolayımlanmış bir şey olarak görmek yerine– dolayımlı bir biçimde olumlamak, düşünceyi kendi karşıtının mazeretine, dolaysız yalana dönüştürmektir. Böyle bir çarpıtma, "hayat böyledir" vecizesinde dile gelen kişisel kuntluk ve aymazlıktan tutun da toplumsal adaletsizliğin bir doğa yasası olarak meşrulaştırılmasına kadar her türden kötü amaca hizmet eder. Ama buna dayanarak karşıt ilkeyi yüceltmek ve –benim de vaktiyle yaptığım gibi– felsefeyi bir incelikli düşünme yükümlülüğü olarak tanımlamak da daha yeğlenir bir tutum sayılmaz. Sorun, görmüş geçirmiş ve külyutmaz bir zekilik anlamında sofistikasyonun bilgi açısından güvenilmez bir araç olmasından ibaret değildir. Böyle bir zekilik, yaşamın pratik düzenlerine yakınlığı ve teoriye karşı kuşkucu tutumuyla, her zaman kendisi de faydacı amaçların ağırlığı altında ezilmiş bir safdilliğe dönüşebilir, evet – yine de tek sorun bu değildir. Sofistikasyonu teorik olarak daha benimsenebilir anlamıyla alıp da onu ufuk genişleten, tekil olguların ötesine geçen ve bütünü hesaba katan bir düşünme biçimi olarak tanımladığımızda bile gökyüzünde bir kara bulut kalır. Sorun da bu öteye geçiştedir zaten: Bu geçiş, tutunma ve oyalanmayı bilemeyiş, genelin tikel üzerindeki egemenliğinin böyle sessizce onaylanışı: İdealizmin hem kavramları hipostazlaştıran aldatıcılığının hem de gaddarlığının kaynağında bu yatıyordur. Daha tikeli kavradığı anda onu geçilecek bir durağa indirgemiştir idealizm ve sonunda da sadece düşünme planında gerçekleşen bir barışma adına acı ve ölümle kolayca uzlaşacaktır: Kaçınılmaza imza atmaya her zaman fazlasıyla hazır olan o burjuva insafsızlığı, son tahlilde. Bilgi, ancak tikelde uzun süre kalarak onun yalıtılmışlığını giderebilir; ufuk açmasının başka yolu yoktur. Bu da genelle bir ilişki demektir, doğru; ama burada sözkonusu olan, bir kapsama ilişkisi değildir – belki tam tersinin geçerli olduğu bile söylenebilir. Diyalektik dola-

yımlama, daha soyut olana başvurmak anlamına değil, somutun kendi içinde açılıp çözülmesi anlamına gelir. Kendi de sık sık fazlaca geniş ufuklar içinde düşünmüş olan Nietszche yine de farkındaydı bunun: "İki gözükara düşünür arasında dolayım kurmaya, aracılık etmeye çalışan kişi," diyor *Şen Bilim*'de, "kendi kendini bayağılaştırır: Benzersizi görecek gözler yoktur onda: Her yerde benzerlikler görmek, her şeyi aynı kılmak, zayıf gözlerin işaretidir." Düşünmenin ahlakını ne bir noktada sabitleşmiş ne de fazla mesafeli kalan bir çalışma tarzı temsil eder: Ne kördür, ne içi boş; ne atomistiktir, ne de iç tutarlılıktan ibaret. Makul insanlar arasında Hegel'in *Fenomenoloji*'sine bir "dipsiz uçurum" şöhreti kazandıran o iki ağzı da keskin yöntem, bu ahlakı en dolaysız biçimde ve çelişkisinin bütün derinliğiyle ifade eder: Olguların dış müdahaleden bağımsız olarak kendi başlarına – "saf bir seyirin altında"– konuşmalarını talep ederken, aynı anda özne olarak, düşünme olarak bilinçle ilişkilerinin de her an korunmasını öngören yöntemdir bu. Gelgelelim, böyle bir ahlaka bağlı kalmak şimdi daha da güçtür, çünkü kişinin kendini özne ile nesnenin özdeşliğine inandırması artık imkânsızdır – oysa Hegel'in gözlemle yorumun çelişen taleplerini gizleyebilmesini sağlayan da bu özdeşlik varsayımıydı. Bugün düşünürden beklenen, şeylerin hem içinde hem dışında olmasıdır – Münchhausen'in[1] kendi saçlarından tutarak kendini bataklıktan çekip çıkarışı, bir yanda doğrulama öte yanda spekülasyon seçenekleriyle yetinmek istemeyen her türlü bilginin modelidir artık. Ama bu noktada maaşlı filozof sesini yükseltiyor ve belirgin bir bakış açısına sahip olmamakla suçluyor bizi.

47

De gustibus est disputandum.[1] — Sanat yapıtlarının karşılaştırılamayacağını bildiğini sanan kişi bile, sık sık, yapıtların, hem de en üst düzeyde yer alan ve bu yüzden kıyaslanması daha da güç olanların birbiriyle tartıldığı ve değerlendirildiği tartışmaların içinde bulur kendini. Genellikle zaptedilmez bir takıntılılıkla gündeme getirilen bu türden tartışmaların her şeyi endazeyle ölçen bir ticari içgüdüden doğduğu yolundaki itiraz, aslında sanattan daha akıldışı bir şey göremeyen aklı başında vatandaşın ciddi düşünme çabasını ve hakikat arayı-

şını yapıtta harcamamak isteğinin ifadesinden ibarettir çoğu kez. Gelgelelim, bu değerlendirme takıntısının kaynağı da yapıtın kendisidir. Şu kadarı doğrudur: Karşılaştırılmayı reddederler. Birbirlerini silmek isterler. Antik çağın, uyumlu şeyler panteonunu sadece Tanrılara veya İdealara ayırıp da hepsi birbirinin ölümcül düşmanı olan sanat yapıtlarını *agon*'a girmek zorunda bırakması boşuna değildir. Kierkegaard'ın hâlâ inanabildiği türden bir "klasikler panteonu" kavramı, nötralize edilmiş kültürün bir kurmacasıdır. Güzellik İdeasının ancak çeşitli yapıtlara dağılmış bir halde ortaya çıkabildiğine inansak bile, bunların her biri yine de uzlaşmaz bir tavırla güzelliğin bütününü tek başına ifade etmeye yönelecektir: Bütün üzerindeki hakkından vazgeçerek onun dağılmış olduğunu kabullendiği anda kendini de iptal etmiş olur. Güzellik, başka hiçbir şeye yer bırakmayan, doğru, görünüşten ve tekillikten kurtulmuş haliyle güzellik, kendini bütün yapıtların sentezinde, sanatların ve sanatın birliğinde değil, ancak fiziksel bir gerçeklik olarak ortaya koyabilir – bu da tastamam sanatın yıkılışıdır. Bütün sanat yapıtlarının amacıdır bu yıkım çünkü her biri bütün ötekilerin sonunu getirmek istiyordur. Sanatın amacının sanata son vermek olduğunu söylemekle bunu başka bir şekilde ifade etmiş oluruz sadece. Bize çok boş, çok beyhude gelen estetik tartışmalarını ateşleyip duran da, sanat yapıtlarına içkin olan bu kendini yoketme güdüsü, görünüşten kurtulmuş bir güzelliğe yönelme çabasıdır. Böyle tartışmalar, inatla estetik hakikati saptamaya çabalar ve böylece kendilerini çözümsüz bir diyalektiğin tuzağına sürüklerken, farkında olmadan asıl hakikate de dokunurlar: Sanat yapıtlarını kendilerine ait kılmak ve onları kavram katına yükseltmekle aslında hepsini kısıtlıyor ve böylece sanatın sonunun gelmesine, sanatın kurtuluşu demek olan bu sonun gelmesine hizmet ediyorlardır. Sanat yapıtlarının kısıtlılığını kırmaya yönelmeyen ve onları bu kısıtlılık içinde öylece kabullenen estetik hoşgörüyse onları ancak sahte bir yıkıma götürebilir: Her birinin bölünmez hakikat üzerindeki hak iddiasını inkâr eden bir yanyanalık.

48

Anatole France için. — Yaşama açık olmak, en sıradan yerlerde bir güzellik bulmak ve hepsinden tad almak gibi erdemler bile şüpheli bir

görünüm kazanmaya başlıyor. Eskiden, öznelliğin o taşkın bolluk çağında, nesne seçimi konusunda estetik bir kayıtsızlıkla birlikte her türlü deneyimden anlam çıkarabilme yeteneği, nesnel dünyayla bağlantılı olunmasını sağlıyordu; bu dünya, parçalarında bile, öznenin karşısına elbet bir hasım gibi ama yine de dolaysız ve anlamlı bir şey olarak çıkıyordu. Ama eşyanın yabancılaşmış egemenliği karşısında öznenin teslim bayrağını çekmeye yöneldiği bir evrede, her yerde değer ya da güzellik bulma hevesi, öznenin hem eleştirel yetilerini hem de bunların ayrılmaz bir yönü olan yorumlayıcı hayalgücünü bir yana bıraktığını gösterir. Her şeyi güzel bulanlar şimdi hiçbir şeyi güzel bulamama tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Güzelliğin evrenselliği, ancak tikele mıhlanmış özneye gösterir kendini. Seyredilen nesnenin dışındaki her şeye karşı aldırışsızlıkla, hatta küçümsemeyle dolu olmayan bakışın güzelliğe erişmesi imkânsızdır. Ve varolanın hakkını verebilen de sadece karasevdadır: Varolan her şeye karşı gösterilen o haksız horgörü. Varolan benimsendiği ölçüde, bütün tek-yanlılığıyla, olduğu gibi kabul edildiği ölçüde, bu tek-yanlılıktan kurtarılarak bütünle barıştırılmış olur. Görebildiği tek güzellikte kendini yitiren göz, çaba ve zorunluluğun boyunduruğundan bir an için kurtulmuş gözdür. Yaratıldığı güne ait bir dinginliği de koruyordur nesnesinde. Ama tek-yanlılık dışardan dayatılan bir evrensellik bilinciyle iptal edilirse eğer, eğer tikel o vecd halinden apansız uyandırılıp da başka şeylerle tartılıp değiştokuş edilebilen bir şeye dönüştürülürse, bütünselliğin adaletli bakışı da her şeyi birbiriyle mübadele ve ikame edilebilir kılan o evrensel adaletsizliğin safına geçmiş olur. Böyle bir adalet, mit'in yaratılışa verdiği cezayı infaz ediyordur. Şüphesiz, hiçbir düşünce böyle bağlantılardan muaf değildir; hiçbiri sürekli kendi nesnesine mıhlanıp kalamaz. Ama geçişin tarzına bağlıdır her şey. İhlâle dönüşmüş düşünceden gelir bela, evrensele kısa yoldan ulaşmak amacıyla nüfuz edilmez olanı çiğneyen düşünceden – oysa evrensel de içeriğini sadece o nüfuz edilmezlikte buluyordur, değişik nesneler arasındaki soyut denkliklerde değil. Şu bile söylenebilir: Hakikatin kendisi de tikelde oyalanmanın temposuna, sabrına ve ısrarına bağlıdır: Önce kendini orada tümüyle yitirmeden tikelin ötesine geçen, seyrine dalma suçunu işlemeksizin yargılamaya girişen düşünce, sonunda kendini boşlukta yitirir. Hiç ayrım gözetmeden hak dağıtan bir liberallik yokoluşla sonuçlanır – tıpkı azınlık haklarını çiğneyen ve böylece ilkelerine uygun davrandığı demokrasinin içini boşaltan bir çoğunluk iradesi gi-

bi. Her şeye karşı ayrımsız bir şefkat, her birine karşı soğukluk ve yabancılık tehlikesini de getirir ve sonunda bütün karşısında da aynı aldırışsızlığın benimsenmesine yol açar. Gerçek adaletin ortamı adaletsizliktir. Sınırsız hayırseverlik her türlü şerrin de onaylanmasına dönüşür, çünkü iyiliğin izleriyle kötülük arasındaki farkı küçümsüyor ve onu bir genellik içinde eritiyordur – bir genellik ki varacağı tek sonuç, şu umutsuz burjuva-mefistofelyen bilgelikten ibarettir: Gün yüzü gören her şey yok olmaya yargılıdır.[1] En sıradan ve bayağı şeylerde bile güzelliğin tadına varmak, inatçı bir eleştiri ve ayrım düşkünlüğüne oranla çok daha soylu görünecektir herkese, çünkü aslında yaşamın düzeniyle daha büyük bir uyum içindedir.

Böyle bir savlamaya, yaşamın kutsallığının tam da en çirkin ve en çarpık şeyde ışıdığını belirterek karşı çıkmak mümkündür. Ne ki dolaysızca değil kırılmaya uğramış olarak gelir bu ışık bize: Sadece yaşadığı için güzel bulmak zorunda kaldığımız her şey, işte sırf bu zorunluluk yüzünden çirkindir. Burada başvurulan soyutlanmış yaşam anlayışı, baskıcı ve insafsız olandan, gerçekten ölümcül ve tahripkâr olandan ayrılamaz. Yaşamı başlı başına bir amaç olarak gören ve ona tapınan anlayış, varolan baskıcı güçlere tapınmaya indirgenmiştir hep. Genellikle yaşamın ifadesi olarak görülen şeyler, o gürbüz doğurganlık, çocukların gürültülü koşuşmaları, ortaya değerli bir şey koyanların çabası, ve iştahın en katışıksız cisimlenişi olduğu için tapınılan anlık hislerinin güdümündeki kadın – bütün bu dirim belirtileri, mutlak biçimde anlaşıldığında, kendini körce öne sürerken başka bir imkânın da sönüp gitmesine yol açıyordur. Taşkın bir sağlık, kendi başına, hastalık da demektir her zaman. Panzehiri, kendinin ne olduğu bilen bir hastalıktır: Yaşamın biraz sınırlanması. Güzellik de böyle iyileştirici bir hastalıktır. Hayatı dondururken çürüyüşünü de durdurur. Ama yaşam adına hastalık reddedilecek olursa, kendi karşıt uğrağından yoksun bırakılan ve böylece hipostazlaştırılan yaşam da bu karşıta dönüşür: Yıkıcılık ve kötülük, saygısızlık ve yüksekten atma. Yıkıcılıktan nefret etmek için insanın yaşamdan da nefret etmesi gerekir: Çarpıtılmamış yaşamın ölümden başka imgesi yoktur. Anatole France, o kendine özgü aydınlanmacılığı içinde, farkındaydı bu çelişkinin. O yumuşak başlı M. Bergeret'den[2] başkası değildir, "Hayır inanmıyorum," diyen: "Hayır. Organik yaşamın şu bizim sevimsiz gezegenimize özgü bir hastalık olduğunu düşünmeyi yeğlerim. Dayanılmaz bir şey olurdu, bu sonsuz evrende yemekten ve yenilmekten başka bir şey olmadı-

ğına inanmak." Burada dile gelen nihilist tiksinti, bir ütopya olarak insanlığın sadece psikolojik değil nesnel koşuludur da.

49

Ahlak ve zamansal sıralanış. — Erotik çatışmanın bütün psikolojik yönleri edebiyatta işlendiği halde, çatışmanın en basit dışsal kaynağı sırf aşikârlığından ötürü dikkatlerden kaçmıştır. Daha önce başka birine bağlanmış olma durumundan söz ediyorum: Sevilen kişi, bazı içsel çatışkı ve ketlenmeler yüzünden değil, fazla soğuk olduğu ya da sıcak duygularını bastırdığı için değil, daha önceden başka bir bağlantısı olduğu için, üçüncü bir kişiye yer bırakmayan bir ilişkisi olduğu için reddediyordur bizi. Kişinin aslında bir duygular hiyerarşisine vereceği rolü soyut zamansal sıralanış kapar hep. Daha önce sözlenmiş olmakta, seçme ve karar verme özgürlüğünün yanı sıra, özgürlüğün iddialarıyla açıkça çelişen bir rastlantı öğesi de vardır. Metâ üretiminin anarşisinden kurtarılmış bir toplumda bile, hatta asıl o toplumda, kişinin başkalarıyla tanışma sırasını belirleyen kurallar olamaz – böyle bir düzenleme, kişi özgürlüğüne yapılmış en dayanılmaz müdahale anlamına gelir. Öyleyse rastlansal olanın önceliğini destekleyen güçlü savlar da var demektir: Yeni gelen biri tarafından yerinden edilen kişi her zaman harcanmış, geçmişte paylaşılan bir yaşam iptal edilmiş ve deneyimin kendisi silinmiştir. Zamanı geriye döndürmenin imkânsızlığı, nesnel bir ahlak ölçütü de oluşturur. Ama tıpkı soyut zamanın kendisi gibi, bu ölçüt de mit'le sıkıca ilişkilidir. Zamanın bir boyutu olan dışlayıcılık, kendi içkin yasası gereğince, kapılarını dışarıya sımsıkı kapamış grupların ve sonunda büyük sermayenin tekelci egemenliğine yol açar. Yaşadığı aşk ve şefkati yeni gelen birine kaptırma korkusu içinde yaşayan bir âşıktan daha dokunaklı bir şey yoktur: En değerli mülkü olan çünkü aslında mülk edinilemeyen sevgiyi yeni birine sırf yeni olduğu için bırakmak zorunda kalacaktır ve rakibine bu yeniliği veren de kendisinin daha eski olmasından başka bir şey değildir. Ama işte bu dokunaklı duygu –üstelik bu yoksa her türlü sıcaklık ve korunma da ortadan kalkar– bir kez başladığında geri dönülmesi imkânsız gibi duran bir yolun da çıkış noktasıdır: Küçük erkek çocuğun kendinden küçük kardeşine yüz vermemesi ve yatılı okul öğrencisinin "efemine" arkadaşını horlamasıyla başlayıp Ari ırk-

tan olmayan insanları Sosyal Demokrat Avustralya'nın dışında bırakan göç yasalarına ve Faşist yönetimlerin de ırksal azınlıkları her türlü sıcaklık ve korunma duygularıyla birlikte imha etmelerine kadar uzanan bir yol. Nietzsche sadece bütün iyi şeylerin bir zamanlar kötü şeyler olduğunu biliyordu: Ama en iyi, en yumuşak şeyler de, bir kez kendi ağırlıklarıyla yol almaya başladıktan sonra, akıllara sığmaz bir hunharlıkla sonuçlanma eğilimindedirler.

Bu dolantıdan bir çıkış yolu bulmaya çalışmanın kimseye pek yararı olmaz. Ama bütün diyalektiğin işlemeye başladığı o ölümcül ânı elbette tanımlayabiliriz. Önce gelenin dışlayıcı niteliğidir her şeyi başlatan. İlk ilişki, basit dolayımsızlığı içinde, soyut zamansal ardışıklığı çoktan varsayıyordur. Tarihsel olarak, zaman kavramının kendisi de bir şeyin mülk ediniliş sıralaması temelinde oluşmuştur. Ama sahip olma arzusu, zamanı bir yitirme korkusu olarak, geri alınamayacak her şey karşısında duyulan bir korku olarak yansıtır. Varolan her şey, olası yokluğu açısından görülür ve yaşanır. Onun tam olarak mülk edinilmesini ve böylece dondurulduktan sonra başka eşdeğerli mülklerle değişilebilecek işlevsel bir şey olmasını sağlayan da sadece budur. Tam bir mülk haline geldikten sonra sevilen kişinin artık yüzüne bakılmaz. Aşkta soyutlama, dışlayıcılığın tamamlayıcısıdır; bu dışlayıcılık da, aldatıcı biçimde, soyutun karşıtı olarak, bu tek ve eşsiz varlığa bağlılık olarak gösterir kendini. Ama işte böyle bir sahiplenme, sırf onu bir nesne haline getirdiği için nesnesine olan bağlılığını da yitirir ve "benim" durumuna düşürdüğü kişiyi yarı yolda bırakır. Eğer insanlar mülk olmasaydı, başkalarıyla değiştirilmeleri de mümkün olmazdı. Sahici aşk özgül olarak ötekine seslenir ve sahipliğin yansımış imgesi olan kişilik putuna değil, sadece sevilen çizgi ve özelliklere bağlanır. Özgüllük dışlayıcılık anlamına gelmez: Bütünlük hırsı yoktur onda. Ama bir başka anlamda yine de dışlayıcıdır: Onunla çözülmez bir biçimde bağlantılı olan deneyim, kişilerin değiştirilmesini yasaklamasa da, ilişkinin özü böyle bir şeyi imkânsızlaştırır. Somut ve özgül olanı koruyan şey onun yinelenemez oluşudur; farklı olanı hoşgörmesinin nedeni de budur. İnsanlarla mülk ilişkileri kurulmasının ve önce gelenin dışlama hakkı kazanmasının temelinde şu pek derin bilgelik yatıyordur aslında: Hepsi de nihayet insandır ve hangisi olacağı önemli değildir. Böyle bilgeliklere gönül indirmeyen bir sevginin sadakatsizlikten korkmasına da gerek kalmaz, çünkü vefasızlığa karşı güvencesi yine kendisidir.

50

Boşluklar. — Düşünsel namus çağrısı çoğu zaman düşüncenin sabote edilmesi anlamına gelir. Kendisini vardığı sonuca götüren bütün adımları açıkça göstermeye zorlanmaktadır yazar. Böylece her okur o süreci izleyebilecek ve mümkünse –akademik endüstride– taklit edecektir. Her düşüncenin evrensel iletilebilirliğine ilişkin o liberal kurmacaya dayanan böyle bir talep, düşüncelerin nesnel olarak uygun ifadelerini ketler; ama bunun ötesinde, bir sunuş ilkesi olarak da yanlıştır. Çünkü bir düşüncenin değeri, bilinenin devamlılığına olan uzaklığıyla ölçülür. Bu mesafe kapandıkça düşünce de nesnel olarak değer yitirir; varolan standarda ne kadar yaklaşırsa antitez oluşturma işlevi de o kadar azalır – oysa düşünceyi düşünce yapan şey de kendi yalıtılmış varlığı değil, karşıtıyla kurduğu bu bağlantıdır. Telaşla her adımı kaydetmeye çalışan metinler sonunda bayağılığa ve sadece okurda yarattıkları gerginlikten değil, daha çok kendi tözlerinden gelen bir monotonluğa düşerler. Örneğin Simmel'in yazılarının zaafı, sıradışı konularıyla bıktırıcı ölçüde açık anlatımları arasındaki oransızlıktır.[1] Muğlak derinlikle sıradanlık arasındaki ittifakı da açığa vurur bu metinler – Simmel'in, akılalmaz bir yanılgıyla, Goethe'de bulduğunu sandığı bir ittifak. Ama hepsi bir yana, düşünsel namus talebinin kendisi namuslu değildir. Bu çok şaibeli çağrıya bir kez olsun uyarak, düşünme sürecini sunuşa da yansıtmaya çalıştık diyelim: Bilginin Tanrı katından inişinde ne kadar adım adım ilerleme varsa bunda da o kadar olacaktır. Bilgi, aslında, önyargılardan, kanılardan, apansız cesaretlenmelerden, kendi kendini düzeltmelerden, ön varsayım ve abartılardan oluşan bir ağın içinden gelir bize; yoğun, sıkışık, köklü, ama yine de her an saydam olmayan o deneyim süreci içinden gelir. "Zihnimizin erişebileceği o açık ve su götürmez bilgiye ulaşmak için" sadece nesnelere yönelmemizin yeterli olduğu söyleyen Kartezyen kural, varsaydığı bütün düzenlilik ve hedeflilikle, bu deneyim sürecinin çok yanıltıcı bir resmini sunmuştur bize – tıpkı karşısında yer alan ama aslında onunla çok derinden ilişkili olan özlerin görülenmesi doktrini gibi.[2] Eğer bu doktrin her şeye karşın bütün düşüncelerde etkisini hissettiren mantığın hakkını vermiyorsa, Kartezyen kural da mantığı, bilen öznenin bilinçli yaşamının tümü içinden dolayımlamak yerine, her tekil düşünce ediminde belirebilecek bir dolaysızlık hali olarak

alıyordur. Ama burada derin bir yetersizliğin itirafı da gizlidir. Çünkü namuslu ve dürüst düşünceler sonuçta basit tekrardan başka bir şey değilse eğer, ister daha önceden zaten ortada olanın tekrarı olsunlar ister kategorik biçimlerin, o zaman nesnesiyle bağlantılı kalmak adına kendi mantıksal sürecinin mutlak saydamlığından fedakârlık yapan düşünce de hep bir suçluluk duygusu taşıyacak demektir. Mantıksal yargı biçimini kabullenmekle girilmiş olan taahhüte ihanet ediyordur. Bu yetersizlik, yaşam çizgisinin kendi yetersizliğini andırır: Sık sık duraksayan ve sağa sola savrulan bir çizgi, çıkış noktasına oranla hayal kırıklığı yaratan, olabileceğinden hep daha az olan, ama boyunduruksuz bir yaşamı da varoluşun verili koşullarında ancak katetmiş olduğu bu gerçek yolla temsil edebilecek bir çizgi. Eğer bir yaşam kendi misyonunu dolaysızca gerçekleştirseydi, onu kaçırmış olurdu. Geç yaşta ve görünüşte lekesiz bir başarıya sahip olduğu bilinciyle ölen kişi, sırtında görünmez bir çantayla yaşamın bütün aşamalarından hiç boşluk bırakmadan ve hiçbir şeyi ihmal etmeden sıyrılan o örnek öğrenciyi anımsatır. Buna karşılık, kof ve beyhude olmayan her düşünce, tam olarak meşrulaştırılmasının imkânsızlığını, bir yara izi gibi taşıyacaktır üzerinde: Tıpkı, yatakta geçireceğimiz mutlu bir sabah adına kaçırdığımız o matematik dersinin hiçbir zaman telafi edilemeyeceğini bize söyleyen düşlerimiz gibi. Düşünce, bir sabah kaçırılmış olanın anısıyla uyandırılmayı bekler – ve böylece öğretiye dönüşmeyi.

İKİNCİ BÖLÜM

1945

•

Her şeyin kötü olduğu yerde
en kötüyü bilmek iyi olmalı.
F. H. Bradley

51

Aynanın arkasına. — Yazarlar için bir ilk uyarı: Her metinde, her parçada, her paragrafta, ana motifin açıkça ortaya çıkıp çıkmadığına bakılmalı. Bir şey anlatmak isteyen kişi anlatmak istediği şeye kapılıp gider ve üzerinde düşünmez olur. Niyetine fazlaca yakın durduğu, "düşüncelere dalmış" olduğu için, söylemek istediği şeyi unutmuştur.

Hiçbir düzeltme, denenmeye değmeyecek kadar küçük veya önemsiz değildir. Yapılacak yüz değişikliğin her biri, kendi başına, aşırı titizlenme ve kılı kırk yarma çabası gibi görünebilir; topluca, metni bambaşka bir düzeye çıkarmaları mümkündür.

Metni kısaltmaktan kaçınmamak, atılan cümlelere hiç acımamak gerekir. Yapıtın uzunluğu önemsizdir, kâğıda dökülenlerin miktarının yetersiz olduğu kaygısı da çocukça. Hiçbir şey, sırf varolduğu için, sırf yazılmış olduğu için değerli olamaz. Aynı düşüncenin çeşitlemeleri gibi duran cümleler, çoğu zaman, yazarın henüz tam hâkim olamadığı bir şeyi kavramaya yönelik farklı çabaların anlatımıdır. O zaman en iyi formülü seçmek ve daha da geliştirmek gerekir. Kurgunun gerektirdiği durumlarda düşünceleri, hatta doğurgan olanları bile bir yana atmak yazı tekniğinin önemli bir yönüdür. Bunların zenginlik ve canlılığı, o sırada yüze çıkamamış olan başka düşüncelere yarayacaktır. Tıpkı sofradayken son kırıntıları yemekten ve bardağın dibini içmekten kaçınmaya benzer bu. Aksi halde insanın yoksul olduğunu düşünürler.

Klişelerden kaçınma çabası, bayağı bir işvebazlığa düşmek istemiyorsak eğer, sadece sözcüklerle sınırlı tutulmamalıdır. On dokuzuncu yüzyılın büyük Fransız düzyazısı bu türden bayağılıklara karşı çok duyarlıydı. Tek sözcük nadiren kaba veya sıradandır – tıpkı müzikte

de tek tek notaların aşınma veya bayatlamadan muaf olması gibi. En çirkin klişeler, Karl Kraus'un teşrih masasına yatırdığı o sözcük bileşimleridir: Tağyir ve tebdil etmek; afiyet şeker bal olsun; hayırlı uğurlu olsun. Bu türden sözlerde, bayat dilin ağırlaşmış, bulanık akıntısı, yazarın cümlelerinin kesinlik ve hassaslığıyla bir noktada durdurulup süzülmek yerine, amaçsızca sağa sola yayılıp durur. Sadece sözcük bileşimleri için değil, daha büyük biçim bütünlüklerinin kurgusu için de geçerlidir bu. Örneğin bir diyalektikçi, düşünce silsilesinin dönüm noktalarını belirtmek için her durgudan sonra "Ama" sözcüğüne başvuruyorsa eğer, yazısının edebi şeması düşüncesinin şematik olmayan çıkış noktasının hakkını veremiyor demektir.

Çalılık, girilmez hasbahçe değildir. Sadece kendi kendini anlamanın rahatlığından doğan bütün karmaşıklıkları temizlemek gibi bir yükümlülüğü vardır yazarın. Konunun derinliğine uygun düşen sıkı örgülü bir üslup yaratma isteğini bulanık ve özentili bir savrukluğa kapılma eğiliminden ayıran çok belirgin bir çizgi yoktur: Kuşkucu sondajlara her zaman yer olacaktır. Özellikle kalıplaşmış sağduyuya ödün vermek istemeyen yazarın aslında çok sıradan olan düşünceleri üslubun dantelleriyle örtmekten kaçınması gerekir. Locke'un yavanlıkları, Hamann'ın bulanıklıklarının mazereti olamaz.[1]

Bitmiş metnin, ister uzun ister kısa, uyandırdığı en hafif kuşku ve tatsızlık duygusu bile görünüşteki önemiyle orantısız bir biçimde ciddiye alınmalı. Metne duygusal bağlılık ve kibir çoğu zaman her türlü ilke ve tartının unutulmasına yol açar. Minicik bir kuşku diye kafamızdan savdığımız şey, bütünün nesnel değersizliğinin belirtisidir belki de.

Echternach dans alayı, Dünya Tininin yürüyüşü değildir;[2] diyalektiği temsil etmenin yolu da sınırlılık ve temkinlilik olamaz. Tersine, aşırılıklar aracılığıyla ilerler diyalektik: Düşünceyi sınırlandırmak yerine, gözükara bir tutarlılıkla kendi karşıtına dönüştüğü uç noktaya kadar götürmekle ilerler. Bir cümle içinde fazla risk almaktan bizi alıkoyan şey genellikle sadece bir toplumsal kontrol etkenidir: Aptallaştırıcıdır.

Bir metne, bir ifadeye "fazla güzel" olduğu gerekçesiyle sık sık yöneltilen itirazlar da kuşkuyla karşılanmalı. Anlatılan konuya duyulan

saygı, hatta acı karşısında duyulan saygı, ola ki insanlığın maruz bırakıldığı alçalmanın şeyleşmiş dildeki izlerine katlanamayan bir yazar karşısında duyulan kızgınlık ve hasetin de kılıfı ve rasyonalizasyonudur. Utançsız bir varoluş hayali de –ki dil tutkusu da hâlâ bu hayale tutunmaktadır, onu içerik olarak resmetmesi imkânsız bile olsa– hunharca boğazlanır böylece. Yazarın güzel ve yeterli anlatım arasında hiçbir ayrım yapmaması gerekir; böyle bir ayrımı ne kendi düşünsel dünyasında hoş görmeli, ne de eleştirmenden böyle bir yardım ummalıdır. Ne demek istediğini tam olarak anlatabilmişse güzel yazmıştır. Güzellikten başka amacı olmayan güzel anlatım hiç de "fazla güzel" değildir: Dekoratiftir, sanatkâranedir, çirkindir. Ama işlenen konuya diğerkâmca hizmet etmek gerekçesiyle anlatımın arılığını ihmal eden kişi mutlaka konuya da ihanet etmiş demektir.

Gerektiği gibi yazılmış metin örümcek ağına benzer: Gergin, eşmerkezli, saydam, sıkı örgülü. Uçuşan her şeyi kendine çeker. Arasından geçmeye çalışırken ağa yapışıp kalan metaforlar, onu besleyen avlardır. Konu ve malzeme kendiliğinden ona doğru kanat çırpıyordur. Bir tasarımın gücü ve doğruluğu, bir alıntının başka bir alıntıyı davet etmesini sağlayıp sağlayamadığıyla ölçülebilir. Eğer düşünce tek bir gerçeklik hücresini bile açabilmişse, öznenin dıştan müdahalesine gerek kalmadan, öbür hücrelere de nüfuz etmesi beklenir. Nesnesiyle gerçekten ilişki kurabilmiş olduğunun ilk kanıtı, çok geçmeden çevresinde başka nesnelerin de billurlaşmasıdır. Kendi özgül konusuna yönelttiği ışık altında başka başka konular da parıldamaya başlar.

Yazar, bir ev kurar metninde. Kâğıtları, kitapları, kalemleri ve evrakları bir odadan ötekine taşıyıp dururken yol açtığı kargaşanın aynısını düşüncelerinde de yaratır. Kâh memnun kâh huzursuz, içine gömüldüğü eşyalardır bu düşünceler. Onları şefkatle okşar, kullanır, eskitir, karıştırır, yerlerini değiştirir, tahrip eder. Artık bir yurdu kalmamış kişi için yaşanacak bir yer olur yazı. Orada, tıpkı vaktiyle baba evindeki gibi, çöp ve lüzumsuz eşyanın da birikmesi kaçınılmazdır. Ama şimdi bir kilerden veya sandık odasından yoksundur ve zaten bu artıklardan ayrılmak da kolay değildir. O da, sonunda sayfalarını hep ıvır zıvırla doldurmak pahasına, odadan odaya sürükleyip durur bunları. Kişi, kendine acıma duygusuna yenik düşmemek için bir teknik zorunluluğa da dikkat etmelidir: Zihinsel gerilimin gevşeme olasılığına karşı

her zaman uyanık olmak ve yapıtın üzerinde kabuk bağlamaya veya hedefsizce oraya buraya sürüklenmeye başlamış her şeyi atmak – üstelik, şimdi yavan ve cansız biçimde ortalıkta dolaşan bu artıkların geçmişte, bir tatlı dedikodu gibi, büyümeyi kolaylaştıran o sıcak atmosferi beslemiş olduğunu bile bile. Sonunda, yazara kendi yazılarında bile yaşanacak yer kalmamıştır.

52

Leylek de bebekleri oradan getiriyor. — Masallarda her insan için bir ilksel imge vardır, yeterince aranırsa bulunur. Şu dilber, tıpkı Pamuk Prenses'teki Kraliçe gibi, en güzel ben miyim diye soruyordur aynaya.[1] Ömründe bir an bile huysuzluk ve titizlenmekten vazgeçemeyen cadaloz, boyuna "o kadar tokum ki, tek yaprak istemem, mee, mee" diye meleyen keçinin burnundan düşmüş gibidir. Gailelerden beli bükülmüş ama yine de neşesi kaçmamış şu yaşlı adam, ormanda odun toplarken İyi Prens'e raslayıp da tanıyamayan ama ona yardım ettiği için cömertçe ödüllendirilen ihtiyar kadını anımsatır. Bir başkası da talihini aramak için delikanlılık çağında evinden ayrılmış, pek çok devin sırtını yere getirmiş, ama sonunda New York'ta belasını bulmuştur. Bir genç kız tıpkı Kırmızı Şapkalı Kız gibi büyükannesine bir parça kek ve bir şişe şarap getirmek için şehrin beton ormanına dalar, bir öteki de aynı yıldızlı gümüş paraları olan kızın masumluğuyla soyunup erkeklerin yatağına girer. Aynı zamanda güçlü hayvan ruhu da taşıdığını sezen zeki bir adam, arkadaşlarıyla birlikte onu da bekleyen kötü kaderden kaçmak ister, Bremen müzik topluluğunu kurar, onları haramilerin mağarasına götürür, orada kurnazlığıyla sahtekârların üstesinden gelir ama tam o noktada eve dönme isteğine yenilir. Kurbağa Kral, iflah olmaz bir züppe, özlem dolu gözlerini Prenses'e dikmiş, kendisini kurtaracağı günü boşuna bekliyor.

53

Akıllının ahmaklığı. — Schiller'in dil tavrı, alt sınıflardan gelip de ilk kez girdiği kibar topluluk içinde ne yapacağını şaşıran ve sesini

duyurmak için avaz avaz bağıran gencin durumunu getirir akla: Gücün ve saygısızlığın karışımı. Almanlar tumturaklı söylevciliği Fransızlardan almışlar ama provayı birahanede yapmışlardır. Sınırsız ve giderilmesi imkânsız talepleriyle bir horoz gibi kabaran küçük burjuva, sahip olmadığı bir iktidarla kendini özdeşleştirirken, mutlak tin ve mutlak dehşete varacak kadar ileri gider. Bütün idealistlerin ortak özelliği olan ve insanlığın tümünü içermeye yönelen fazlaca görkemli yücelikle –yaşıyor olmaktan başka özelliği olmayan küçük şeyleri canavarca ezmeye her zaman hazır bir yücelik– burjuva şiddet adamlarının kaba gösterişçiliği arasında çok yakın bir işbirliği vardır. Tinsel devlerin vakur duruşu, boş kahkahaya, patlamaya ve vurup kırmaya yatkındır. Büyük harfle Yaratış derken, benliklerini şişirmeye ve bütün sorunları küçültmeye yarayan o zorlayıcı istenci kastediyordur bunlar: Pratik aklın önceliğinden teori nefretine giden yol her zaman bir adımlıktı. Düşüncenin bütün idealist devinimlerine içkin bir dinamiktir bu: Hegel'in dinamiği yine kendisiyle düzeltme yolundaki sınırsız çabası bile o dinamiğe yenik düşmüştü. Dünyayı bir ilkeden çıkarsama isteği, iktidara direnmek yerine onu gaspetmek isteyen kişinin tutumudur. Nitekim Schiller de öncelikle gaspçılarla ilgiliydi. Klasik bir tanrılaştırma örneği olan doğa üzerinde egemenlik düşüncesi, kaba ve aşağı olanın kendine tuttuğu bir aynadır, onu zorlu bir olumsuzlama içinden kendine gösteren bir ayna. İdealin hemen arkasında hayat durur. Elysium'un gül bahçelerinin kokusunu anlatan sözler, tek bir gülün kokusundan alınan zevke indirgenemeyecek kadar ihtişamlıdır ama daha çok bir müsteşar odasının sigara kokusunu çağrıştırır. Arka planda duran çok duygulu dolunayın asıl modeliyse sınavlara çalışan öğrencinin cılız gaz lambasıdır. Kudrete özenen zaaf, yükseldiği söylenen burjuvazinin düşüncesini ideolojiye teslim etmişti – daha sınıfın istibdata karşı esip yağdığı dönemde bile. Hümanizmin en gizli, en iç odasında, onun asıl ruhunu oluşturan kudurmuş bir mahpus dönenir durur: Sonradan Faşist adını alarak dünyayı da bir hapisaneye çevirecektir.

54

Haydutlar. — O Kantçı Schiller, Goethe'ye oranla hem çok daha sağduyusuzdur, hem çok daha duyusal: Hem çok daha soyut, hem de

cinselliğin elinde oyuncak. Seks, hemen karşılanması gereken bir istek olarak, her şeyi bir eylem nesnesine indirger ve böylece birbirine eşitler. "Amalia, çetenindir!" – Louise de bu yüzden sade suya tirit bir çorba gibi yavan kalacaktır.[1] Casanova'nın kadınları –ki çoğu zaman adları yerine sadece harflerle anılmaları nedensiz değildir– birbirinden ayırt edilemez; Sade'ın mekanik aletinin nağmelerine uygun olarak çeşitli piramitler oluşturan kadın figürleri de öyle. Bu cinsel kabalıkla, ayrım yapmayı engelleyen bu hamlıkla ilintili bir şey, İdealizmin büyük spekülatif sistemlerinin de enerji kaynağıdır: Bütün zorunluluklara meydan okurken Alman zihniyle Alman barbarizmini birbirine zincirlemiştir. Ancak papazların tehditleriyle kontrol altında tutulabilen köylü açgözlülüğü, tıpkı askerlerin ele geçirdikleri köyün kadınlarına yaptıkları gibi, yoluna çıkan her şeyi hoyratça en asgari özüne indirgemeye hakkı olduğunu metafizikle ilan etmektedir. Hiçbir düşünce izi taşımayan o saf eylem istenci,[2] tecavüzün yukardaki yıldızlı gökyüzüne yansıtılmış imgesi olabilir ancak. Oysa insanların ve eşyanın kendilerini tam olarak ortaya koymalarını sağlayan o uzun, düşünceli ve dalgın bakışta, nesneye yönelen ihtiras her zaman bir kırılmaya uğramıştır. Hakikatin verdiği sevincin kaynağı, şiddetsiz bir seyrediş ve düşünüştür ve bakan kişinin nesneyi tümüyle kendi içine almadığını varsayar: Mesafeli bir yakınlık. Adelheid, Klärchen ve Gretchen, onları el değmemiş bir tarihin imgelerine dönüştüren o dupduru ve zorlanmamış dille konuşabilmişlerse, bunun tek nedeni, psikanalizin herhalde "yıkıcı bir karakter" olarak tanımlayacağı Tasso' nun prensesten korkması ve dolaysız temas imkânsızlığının uygar bir kurbanı olmasıdır.[3] Goethe'nin kadınlarından yayılan o dirimsel duygunun bedeli, geri çekilme ve kaçak davranışlardı; üstelik sadece düzenin zaferi karşısında teslimiyetçi bir tavra da indirgenemez bu. Mutlak karşıtı, şehvetle soyutlamanın birliğini simgeleyen Don Juan'dır. Kierkegaard, Don Juan'da şehvetin bir ilke olarak kavrandığını söylerken, şehvetin sırrına da dokunmuş oluyordu. Şehvetin sabit bakışında, kendi üzerinde düşünmeye başlayana kadar, kendi negatifi olan düşüncenin mutlak egemenliğinde de uğursuzca ortaya çıkan o anonimlik ve mutsuz genellik vardır.

55

Cüretkârlığımı bağışlayın. — Schnitzler'in *Atlı Karınca*[1] adlı oyununda, yumuşak ve şefkatli hareketlerle yanaşmaya çalıştığı cilveli yosmadan şu cevabı alır şair: "Hadi ordan! Oturup biraz piyano çalsana sen!" Yapılan teklifi pekâlâ anlıyor, ama aşırı bir direnç de göstermiyordur. Toplumsal ya da psikolojik ketlenmelerden daha derindedir tepkisinin kaynağı. Çok eski bir soğukluğu açığa vurur: Dişi hayvanın, ona acıdan başka bir şey vermeyen çiftleşme ediminden duyduğu korku. Görece geç bir kazanımdır haz, bilinçten pek eski değildir. Hayvanların öyle efsunlanmış gibi karşı konulmaz hareketlerle çiftleşmesini izleyen kişi, "mutluluk solucanındır" sözünün idealist bir yalan olduğunu hemen anlar; en azından dişiler için böyledir bu, esir gibi maruz kalırlar aşka, bir şiddet eyleminin nesnesidirler. Bunun silik de olsa bir anısı, kadınların, en çok da küçük burjuva kadınların bilincinde, geç endüstriyel çağa kadar sürüp gelmiştir. Uygarlaşma sürecinde fiziksel acı ve korkunun dolaysız biçimi aşılmış olsa da eski yaralanmanın anısı silinemiyordur. Toplum, kadının teslimiyetini bir kurban ayini olmaktan çıkarıp özgürleştirirken bir yandan da her defasında yine aynı deneyime mahkûm eder onu. Eğer tümüyle duyarsız değilse hiçbir erkek, öksesine düşürmeye çalıştığı çaresiz kızın direncindeki o belli belirsiz haklılık ânını görmezden gelemez: Ataerkil toplumun kadına bıraktığı tek imtiyaz: Reddetmenin anlık zaferini yaşadıktan sonra, ikna olup faturayı ödemekten başka çaresi yoktur. Kadın, verici olarak, başından beri "aldatılan" durumunda olduğunu biliyordur. Ama kendini vermekten kaçındığında daha da kötü duruma düşecektir. Wedekind'in bir oyununda, genelev sahibesinin yeni kızlardan birine verdiği öğüt de bunu anlatır: "Bu dünyada mutlu olmanın tek yolu vardır: Başkalarını olabildiğince mutlu kılmaya çalışmak."[2] Mutluluk deneyiminin koşulu, kişinin kendini sınırsızca savurmaya hazır olmasıdır ki, buna da ne kadının arkaik korkusu, ne de erkeğin kibri ve küstahlığı izin verir. Mutluluğun yalnız nesnel imkânı değil, öznel hazırlığı da ancak özgürlük içinde elde edilebilir.

56

Soyağacı araştırması. — Ibsen ile *Struwwelpeter* arasında derin bir bağ vardır. On dokuzuncu yüzyılın fotoğraf albümlerinde bir ailenin bütün üyeleri arasındaki donmuş benzerliği anımsatan bir yakınlıktır bu.[1] Rahat-durmayan-Philipp aslında *Hortlaklar*'ın ta kendisi değil midir: Bir aile dramı. Ve o "Sofrada annenin sessiz bakışı / üstündeydi herkesin" dizeleri, tam da banka müdürünün karısı Frau Borkmann'ın yüzündeki ifadeyi anlatmaz mı? Çorbacı-Kaspar'ın eriyip gitmesinin nedeni, atalarından kalan günahlar ve suçluluk duyguları değil de nedir? O halk düşmanı Dr. Stockmann, Kötü-kalpli-Friederich'e acı ama etkili bir ilaç veriyor ve o da kazciğerini köpeğin yemesine ses çıkarmıyordur. Elinde-kibritlerle-danseden-Pauline, denizden gelen kadının kızı Hilde Wangel'in rötuşlu bir fotoğrafıdır, üvey annenin kızı evde tek başına bıraktığı gün çekilmiş bir fotoğraf; ve kilise kulesinin üstüne konmuş olan Uçan-Robert de şimdi onun yapı ustasıdır. Başında-kavak-yelleri-esen-Hans'ın güneşten başka bir isteği var mıdır? Onu suya girmeye razı eden de Küçük Eyolf'un Elimakaslı-Terzi'yle akraba olan Fare-Kadını değil midir? Oysa bugünün ciddi şairi, resimli çocuk kitaplarını kendi kocaman mürekkep hokkasına daldıran ve böylece kararttıktan sonra da uyarılmış kuklalara dönüştürdüğü bu imgeleri yargılamaya girişen Koca-Nikolas'ı örnek alıyor kendine.

57

Kazı. — Ibsen'in izleklerinin artık gününü doldurmuş ve eskimiş olduğu söyleniyor. Altmış yıl önceyse aynı seslerin *Nora* ve *Hortlaklar*'ın modernist yozluğuna ve ahlak dışı aşırılığına yönelttiği itirazlar işitilmekteydi. Ibsen, o sert ve yıkıcı burjuva, öfkesini topluma kusuyordu – üstelik kendi uzlaşmazlığı ve idealleri de o toplumun kurucu ilkesinden türemişti. Tantanalı ama kalıcı bir anıt yarattı: Halk düşmanını yuhalayan sağlıklı çoğunluğu betimleyen bir anıt; ama bu tabloyu hâlâ tatsız buluyor o çoğunluk ve üstünde çok durmadan günün acil işlerine geçiyor. Makul insanların başkalarının davranışlarını makul bulmamakta birleştiği her durumda, çözülmeksizin ertelenmiş bir sorunun, acılı bir yara izinin bulunduğundan emin olabiliriz. Kadınla-

rın durumunda da geçerlidir bu. "Eril" liberal rekabetçi ekonominin çözülmesi, kadınların erkeklerden ne daha fazla ne daha çok bağımsızlığa sahip oldukları maaşlı işler sektörüne katılmaları, ailenin büyülü aylasının silinmesi ve cinsel tabuların gevşemesi sonucunda bu sorun, en azından görünürde, eski "acilliğini" gerçekten yitirmiştir bugün. Öte yandan, geleneksel toplumun sürüp gitmesi de kadınların özgürleşmesini içten içe çarpıtan bir etkendir. İşçi hareketinin yaşadığı çürümenin en açık belirtilerinden biridir, bunun farkına varamaması. Kadınların gözetim altındaki bütün etkinliklere kabul edilmesi, sürüp giden insanlıktan çıkarılmalarını gizlemektedir. Büyük sermayenin denetimindeki örgütlü iş alanlarında da devam ediyordur ailedeki konumları: Birer nesnedirler. Kadınların sadece sefil iş günlerini ve endüstriyel bir dünyanın ortasındaki ev-içi emeğin koşullarıyla anlamsızca kısıtlanmış ev yaşamlarını değil, kendilerini de düşünmemiz gerekir. Gönüllü olarak, karşıt yönde herhangi bir dürtü taşımaksızın, egemenliği yansıtmakta ve onunla özdeşleşmektedirler. Erkek toplumu, kadınların ezilmesi sorununu çözmek şöyle dursun, kurbanların artık soruyu bile ortaya atamayacağı ölçüde yaymıştır kendi ilkesini. Yeterli miktarda metâya kavuşturulmak koşuluyla, yazgılarına da razı olmakta, düşünmeyi erkeklere bırakmakta, her türlü sıkı düşünüşü kültür endüstrisinin ortaya sürdüğü dişilik idealine bir saldırı olarak nitelemekte ve cinsiyetlerinin gereğinin yerine getirilmesi olarak gördükleri o esaret durumunu büyük bir gönül rahatlığıyla kabullenmektedirler. Teslimiyetin bedeli olan kusurlar, en başta da o nevrotik budalalık, durumun sürüp gitmesine yardımcı olmaktadır. Ibsen'in zamanında bile, burjuva toplumunda belli bir yere ulaşmış kadınların çoğu, toplumsal zindanın dört duvarını onların yerine umutsuzca yıkmaya uğraşan histerik kızkardeşlerinin gözlerini oymaya hazırdılar. Ama o hanımların torunları olan kızlar, kendilerini hiç işin içine katmadan ve sorumluluk duygusu taşımadan, hoşgörüyle gülümsüyor bu histeriklere ve onları hayırsever sosyal yardıma havale ediyor. Mucizevi olanı isteyen histeriğin yerine de yıkımın zaferi için sabırsızlanan ebleh geçiyor böylece. – Ama belki de her türlü eskimişilik ve günü geçmişliğin yazgısıdır bu. Sadece aradan geçen zaman değil, tarihin verdiği hüküm de rol oynar burada. Bu hükmün dünyadaki ifadesi, olgunlaştırmayı ihmal ettiği daha eski bir imkânla karşılaştığında ahfadın yüzünü kaplayan o utanç yalımıdır. Geçmişte başarılmış olan şeyin unutulması da korunması da mümkündür. Eskimişlikse sadece

başarılamamış olan şey için geçerlidir: Boşa çıkarılmış bir yeni başlangıç vaadi için. Nedensiz değildir Ibsen'in kadınlarına "modern" denilmesi. Modernlikten nefretle eskimişlikten nefret birdir.

58

Hedda Gabler'in gerçek yaşamı. — On dokuzuncu yüzyılın estetizmi, düşünce tarihinin içsel bir konusu olarak değil, toplumsal çatışmalar içindeki gerçek temeline bakarak kavranabilir ancak. Ahlak dışılığın temelinde rahatsız bir vicdan yatıyordu. Eleştirmenler, burjuva toplumuna sadece ekonomi alanında değil, ahlak alanında da o toplumun kendi kurallarıyla karşı çıkmışlardı. Bu da yönetici tabakanın savunma seçeneklerini kısıtladı: Eğer saray şairleri ve devlet romancıları gibi iktidarsız bir yalancılığa razı olmayacaklarsa, toplumun yargılanmasını sağlayan ilkenin kendisini, demek kendi ahlakını reddetmekten başka çare yoktu. Ne var ki, radikal burjuva düşüncesinin ona saldırmak için benimsediği yeni konum, ideolojik yanılsamanın yerine kendi kendini tahrip eden ve sonunda teslim olan öfkeli bir isyanın benimsenmesinin de ötesine geçmişti. Güzelliğin burjuva "iyi" kavramına karşı ayaklanışı, iyiliğe karşı da bir ayaklanmaydı. İyilik, iyinin çarpıtılmasıdır: Ahlaki ilkeyi toplumsaldan ayırmak ve kişisel vicdan alanına kaydırmakla onu iki bakımdan kısıtlamış olur. Ahlak ilkesinin öngördüğü biçimde insanlara yakışır bir düzeni gerçekleştirme yükümlülüğünden böylece sıyrılır. İyiliğin bütün eylemlerinde belli bir kabulleniş ve avunma vardır: Hastalığın tedavisini değil de hafifletilmesini amaçlıyordur ve tedavinin imkânsızlığının bilinci de sonunda bu imkânsızlığın safına geçirir onu. Böylece iyilik kendi içinde de kısıtlanmış olur. Suçu, mahremiyettir. İnsanlar arasında dolaysız ilişkiler kurulabileceği sanısını yaratır ve evrenselin tecavüzlerine karşı bireyin tek savunması olan mesafeyi yok sayar. Birey, giderilmemiş farklılığın en acılı bilincini tam da en yakın ilişkiler içindeyken duyar. Yabancılaşmanın tek panzehiri, yabancılığın korunmasıdır. İyiliğin rehavetle benimsediği o pek kısa ömürlü uyum imgesi, budalaca yadsıdığı uzlaşmazlığın acısını daha da şiddetlendirir. İnce zevke ve hak gözeten düşünceliliğe saygısızlık etmeyecek hiçbir iyilik edimi yoktur; ve bu saygısızlık da o güçsüz güzellik ütopyasının

karşı durmaya çalıştığı düzleşmeyi tamamlar. Böylece, kötülük öğretisi, sanayileşmiş toplumun başlarından beri, sadece barbarizmin habercisi değil, iyinin de maskesidir. İyide değerli olan ne varsa kötüye aktarılmıştır – o kötü ki, kötülüğünü tam bir gönül rahatlığıyla yapabilmek için iyiyi de kendi saflarına katmış bir düzenin bütün nefretini kendi üstüne çekiyordur şimdi. Hedda Gabler, Julle Teyze'nin generalin kızı onuruna satın aldığı gülünç şapkanın aslında hizmetçiye ait olduğunu kasıtlı biçimde iddia ederek o çok iyi niyetli teyzenin kalbinde onulmaz bir yara açar; ama tatminsiz kadının böylece yaptığı, acınası evliliğinin acısını savunmasız bir kurbandan çıkarma sadistliği değildir sadece: Kendi yaşamındaki en iyi şeylere karşı da suç işlemekte, çünkü en iyiyi iyinin alçaltılması olarak görmektedir: Beceriksiz yeğenini taparcasına seven yaşlı kadına karşı, bilinçsizce ve saçma bir biçimde, mutlakı temsil ediyordur. Hedda'dır kurban, Julle değil. Hedda'nın sabit fikri olan güzelliğin ahlaka karşı çıkışı, onu alaya alışından bile öncedir. Çünkü genel olan her şeyden uzak durur ve yalnızca varoluşun belirlediği bütün farkları –şunu değil de bunu kayırmış olan rastlantıyı– bir mutlak olarak görür. Güzellikte, inatçı ve nüfuz edilmez tikellik, norm olarak öne sürer kendini: Sadece o geneldir, çünkü normal genellik fazla saydam hale gelmiştir. Böylece meydan okur o normal genelliğe, özgür olmayan her şeyin eşitliğine. Ama bunu yaparken kendisi de suçlu durumuna düşer: Genelle ilişkisini koparırken, o olumsal varoluşu aşma imkânlarını da tümüyle bir yana atmıştır – oysa tikel varoluşun nüfuz edilmezliğinden yansıyan da aslında sadece kötü genelliğin hakikatsizliğidir. Böylece doğruya karşı yanlışın yanında bulur kendini güzellik: Doğruya karşı haklıyken bile. Güzellikte, narin gelecek, şimdinin Molok'una[1] kendi kurbanını veriyordur: Şimdinin evreninde iyi diye bir şey olamayacağı için, kendini kötü kılar; böylece kendi yenilgisiyle yargıcı da mahkûm etmiş olur. Güzelliğin iyiye karşı isyanı, trajik kahramanın aldanışlarının laik burjuva biçimidir. Toplumun her türlü aşkınlığın berisinde kalan bugünkü hali, kendi olumsuzluğunun bilincini de engellediği için, ancak soyut olumsuzlama hakikatin yerini tutabilir. Anti-ahlak, ahlakta ahlaksız olan şeyi, baskıyı, reddederken, ahlakın en derin tasasını da devralmıştır: Her türlü sınırlanmayla birlikte bütün şiddet ve tecavüzün de ortadan kaldırılması. Ödünsüz burjuva öz-eleştirisinin itici güçlerinin materyalizminkilerle örtüşmesinin nedeni de budur – birincisi kendi bilincine ancak ikincisine geçerek ulaşabilir.

59

Onu ilk gördüğüm andan beri.[1] — Dişil kişilik ve model aldığı kadınlık ideali, erkek toplumunun ürünleridir. Çarpıtılmamış doğa imgesi, ancak çarpıtılmış bir halde, kendi karşıtı olarak ortaya çıkabilir. Eril toplum, insani olduğunu iddia ettiği noktada, kadınları kendi düzelticisine dönüştürmekte ve kendini böyle sınırlarken aslında efendinin yine kendisi olduğunu açığa vurmaktadır. Dişil kişilik, tahakkümün bir negatif kopyasıdır. Ama bu yüzden de aynı ölçüde kötüdür. Burjuva yanılsamasının çerçevesi içinde "doğa" olarak adlandırılan her şey, toplumsal sakatlanışın izidir sadece: Bir yara dokusu. Kadınların kendi fiziksel doğalarını bir hadımlık hali gibi yaşadıklarını öne süren psikanalitik teori doğruysa eğer, maruz kaldıkları nevroz da onlara hakikatin hiç değilse bir ucunu gösteriyor demektir. Kanadığında kendini bir yara gibi hisseden kadın, kocasının işine öyle geldiği için kendini bir çiçek olarak gören kadından daha çok şey biliyordur kendi hakkında. Yalan olan, doğanın, varlığına izin verildiği ve uyarlandığı yerde yaşamaya devam ettiği iddiası değildir sadece; uygarlıkta doğa sayılan her şey, sırf kendi tözü gereği, doğadan en uzak şeydir: Uygarlığın kendine nesne olarak seçtiği şey. İçgüdüyü temel alan dişilik, tastamam her kadının şiddetle –erkek şiddetiyle– kendini olmaya zorladığı şeydir her zaman: Bir kadın-adam. Zekânın zedelemediği o korunaklı bilinçdışının gerçek durumunu anlamak için, böyle dişi kadınların kadınlıklarını nasıl da parmak uçlarında taşıdıklarını –nasıl, göz süzerek ve kaprisli bir karşı konulmazlıkla, tam da gerektiği yerde kullandıklarını– kıskanç bir erkek olarak bir kez bile görmek yeterlidir. Tam da egonun, sansürün, zekânın ürünüdür bu zedelenmemiş doğa; rasyonel düzenin gerçeklik ilkesine o kadar dirençsizce teslim olmasının nedeni de budur. İstisnasız bütün dişil kişilikler konformisttir. Nietzsche'nin her şeyi inceden inceye tarayan eleştirisinin bu noktadan öteye geçememesi, her zaman o kadar derin bir kuşkuyla karşıladığı Hıristiyanlığın dişil doğa imgesini hiç eleştirmeden devralması, sonunda düşüncesini de burjuva toplumunun emrine sokmuştur. Kadınlardan söz ederken "Dişi" demek gafletine düşmüştü o da. "Kamçıyı hiç elden bırakmayın" öğüdü bunun doğal uzantısıdır: Dişiliğin kendisi de kamçının ürünü değil midir, bir kamçı efekti değil midir? Doğanın kurtuluşu, onun kendi kendini imal etmesine son ver-

mekten geçer. Dişil karakterin yüceltilmesiyse onu taşıyan herkesin alçaltılması demektir.

60

Ahlak için kısa not. — Nietzsche'nin o eski yalanın ipliğini pazara çıkarmak için başvurduğu ahlak dışılığın kendisi de şimdi tarihin hükmüne boyun eğiyor. Dinle birlikte onun maddi dünyaya özgü felsefi laik biçimleri çürürken, kısıtlayıcı yasaklar da içkin otoritelerini ve tözselliklerini yitirdiler. Ancak, ilk başta maddi üretim henüz o kadar azgelişmiş bir durumdaydı ki, dünyada herkese yetecek kadar şeyin bulunmadığı öne sürülebiliyordu. Siyasal iktisadın ta kendisini eleştirmeyen kişi, kısıtlayıcı ilkeye bağlanmak zorundaydı ve bu ilke de zayıfların sırtından edinilen ama rasyonelleştirilmemiş bir biçimde edinilen zenginlikte buluyordu ifadesini. Oysa nesnel koşullar değişmiştir bugün. Bolluğun hemen erişilebilecek bir imkân haline geldiği bir dünyada, kısıtlamayı gereksiz bulanlar, sadece toplumsal uyumsuzlardan, hatta dar kafalı burjuvalardan ibaret olamaz. Efendi ahlakının asıl anlamını veren şu "yaşamak isteyen herkes kendi başının çaresine bakmalıdır" önermesi on dokuzuncu yüzyılda vaizlerin önerdiği ahlaktan bile daha zavallı bir yalana dönüşmüştür. Almanya'da sıradan vatandaş aslında bir sarışın canavar olduğunu ortaya koymuşsa eğer, bunun temelinde birtakım ulusal özellikler değil, sarışın canavarlığın kendisinin, toplumsal etoburluğun, apaçık bolluk koşullarında o taşralının, o aldanmış filistenin[1] normal tavrı haline gelmesi yatıyordur – üstelik efendi ahlakı tam da bu "mağdurluk" tavrıyla mücadele etsin diye icad edilmiştir. Eğer Cesare Borgia bugün dirilseydi David Friedrich Strauss'a[2] benzerdi ve adı da Adolf Hitler olurdu. Ahlak dışılık ilkesini Nietzsche'nin pek küçümsediği Darwinistler de savunmuştur: O barbarca varolma-mücadelesi şiarına, bu türden bir mücadele artık gereksizleşmiş olduğu için daha da gözükara biçimde sahip çıkıyorlardı. Bugün gerçek soyluluğun göstergesi, aslan payını kendine ayırmak değildir artık; tersine, almaya doymuş olmak ve Nietzsche'de sadece zihinsel bir erdem olan vericiliği günlük pratik içinde uygulamaktır. Bugün çilekeş ideallerin kâr ekonomisinin çılgınlığına karşı sunduğu siper, altmış yıl önce hazcı yaşamın liberal baskıya karşı sağladığı korunmadan çok daha sağlamdır. Ahlaka isyan

eden kişi, Nietzsche'nin daha o zaman bile olduğu kadar yumuşak, şefkatli, cömert ve açık kalpli olma imkânına sonunda sahiptir bugün. Eksilmeyen direncinin güvencesiyse, bu çabada bugün de tıpkı dünyaya kendi normunun sapıklığını göstermek amacıyla kötülüğün maskesine büründüğü o günlerdeki kadar yalnız olmasıdır.

61

Temyiz mahkemesi. — Nietzsche *Deccal*'de yalnız teolojiye karşı değil, metafiziğe karşı da en güçlü savı öne sürmüştü: Umudu hakikat sanıyorsunuz, diyordu; bir mutlak düşüncesi taşımadan mutlu yaşamanın, hatta düpedüz yaşamanın imkânsızlığı, o düşüncenin meşruluğunun kanıtı olamazdı. Hıristiyanlığın "etkinlik kanıtını" –inanç doğrudur çünkü mutluluk getirmektedir– çürütür Nietzsche: "Mutluluk, ya da teknik adıyla haz, herhangi bir biçimde hakikatin kanıtı olabilir mi? Bırakın bunu kanıtlamayı, tam karşıtının kanıtı bile sayılabilir; ne olursa olsun, ne zaman haz duyguları işe karışmışsa, 'hakikat'ten kuşkulanmak için sağlam nedenler de var demektir. Haz kanıtı... haz için bir kanıttır, o kadar. Doğru yargıların yanlışlardan daha çok zevk vermesi ve önsel bir uyum gereği tatlı duygulara yol açması için herhangi bir neden olabilir mi?"[1] Şu var ki *amor fati*'yi, "yazgını seveceksin" doktrinini savunan da yine Nietzsche'ydi. Bunun kendi kişisel doğasının en önemli öğesi olduğunu söylüyordu *Putların Alacakaranlığı*'nın "Sonsöz" bölümünde. Öyleyse şunu da sorabiliriz: Umduğumuz şeyin doğru olduğuna inanmak için sağlam bir nedenimiz yoktur da, başımıza gelen şeyi sevmek için, varolanı sırf varoluyor diye olumlamak için daha sağlam bir nedenimiz mi vardır? Bu da, tıpkı umuttan hakikate doğru kendi eleştirdiği o sıçramada olduğu gibi, taşlaşmış gerçeklerin varlığından bu gerçeklerin en yüksek değer olarak yüceltilmesine doğru yapılmış yanlış bir çıkarsama değil midir? Eğer Nietzsche'ye göre "sabit fikir yoluyla mutluluk" fikri tımarhane çıkışlıysa, *amor fati*'nin kökeni de hapishanede aranabilir. Taş duvarlar ve demir çubuklu pencereler, görecek ve sevecek başka bir şeyi olmayan kişinin son sığınağıdır. "Umut, öyleyse hakikat" çıkarsaması da *amor fati* de, dünyanın dehşetine dayanabilmek için dileklere gerçeklik ve akıldışı zorunluluğa da anlam yakıştıran o alçaltıcı uyarlanmanın örnekleridir. *Credo*

quia absurdum [inanıyorum çünkü saçma] ilkesi kadar, en saçma şeyin yüceltilmesi olan *amor fati*'deki vazgeçiş de haçın egemenliği karşısında diz çökmek anlamına gelir. Yine de, gerçekliği olumsuzladığı için ondan kopmuş olan umut, sonuçta hakikatin görünmek için büründüğü tek biçimdir. Umut olmasaydı, hakikat fikrinin düşünülmesi bile imkânsızlaşırdı: Varoluşun kötü olduğunu gördükten sonra sırf görülmüş olduğu için onu hakikat ilan etmekse en büyük hakikatsizliktir. Ve Nietzsche'nin hiçbir zaman son yargı makamına çıkmadan suçladığı teolojinin asıl suçu da burada yatıyordur, karşıtında değil. Eleştirisinin en güçlü pasajlarından birinde, Hıristiyanlığı bir mitoloji olmakla suçlar: "Suça karşılık kurban, hem de en tiksindirici ve barbarca biçimiyle: Suçlunun günahları için suçsuzun kurban edilmesi! Nasıl da dehşet verici bir putperestlik!"[2] Ama yazgının sevilmesi de bundan başka bir şey midir: Böyle kurban ayinlerinin sonsuza dek sürmesinin mutlak onaylanışı. Nietzsche'nin mit eleştirisinin hakikate erişmesini yine mit önlemiştir.

62

Daha kısa sunumlar. — Anatole France'ın *Jardin d'Épicure* [Epikuros'un Bahçesi] gibi derin düşünceli kitaplarını yeniden okurken, sunulan aydınlanmaya şükran borcuyla birlikte belli bir rahatsızlık da duyuyor insan: Ne dönek Fransız irrasyonalistlerin o kadar şevkle benimsedikleri o modası geçmiş pozla, ne de kişisel kibirle tam olarak açıklanabilecek bir rahatsızlık. Her zekâ kendini temsil etmeye başlar başlamaz zorunlu bir kibir ânını da açığa vurur. Ama kibir hasetin gerekçesine dönüştüğünde söz konusu rahatsızlığın nedeni de belli olur: Düşünme sürecinin o fazla dingin, acelesiz seyrinden kaynaklanıyordur, zaman zaman beliren o vaiz tavrından, o sevecenlikle kaldırılmış işaret parmağından. Daha önümüzde düşünecek ve konuşacak çok zaman olduğunu ima eden ve statüko profesörlerinden bildiğimiz o pek sakin yaklaşım, düşüncenin eleştirel içeriğini yalanlamakta, beyhudeleştirmekte; ve bu Voltaire taklitçisinin kitabın başlık sayfasında Académie Française üyesi olduğunu itiraf ederken sergilediği ironi de dönüp kendi nükteli yazarını vurmaktadır. Sunum tarzında, çok dengeli bir insaniliğin altında, gizli bir ihlal de vardır: Böyle konuşabilmektedir, çünkü hiç kimse ustanın sözünü kesemiyordur. Her türlü söyle-

vin, hatta her türlü sesli okumanın doğasında bulunan gasp öğesi, France'ın cümlelerindeki noktaların yerleştirilmesine de sızmıştır: En huzursuz edici şeylere bile sarsılmaz bir dinginlik payı kazandırır bu noktalar. İnsan haysiyetinin bu son sözcüsünde insanlara karşı duyulan örtük küçümsemenin en şaşmaz işareti, en bayağı klişeleri hiç tınmadan önümüze sürmesidir – sanki bayatlıklarını fark edebilecek hiç kimse yokmuş gibi: "*L'artiste doit aimer la vie et nous montrer qu'elle est belle. Sans lui, nous en douterions.*" [Sanatçı, yaşamı sevmeli ve bize onun güzel olduğunu göstermelidir. O olmazsa, bundan kuşku duyarız.] Ama France'ın eskimiş bir üsluplaştırma çabasını yansıtan tefekkürlerinde insana o kadar batan şey, dolaysız amaçlardan azade olduğunu öne süren her düşünceye daha da incelikli bir biçimde yerleşmiştir. Amaçlı acelecilik çoktan bir yalana dönüştüyse eğer, dinginliğin kendisi de şimdi aynı yalanın parçası olmaktadır. Bir düşünce, içeriğiyle, dehşet dalgasının karşı konulmaz yükselişine direniyor olabilir; ama sinirler, tarihsel bilincin hassas duyargaları, o düşüncenin biçiminde, hatta hâlâ bir düşünce olmaya çaba gösterişinde, dünyanın suçlarına göz yummanın izini bulabileceklerdir: Kişi, dünyayı bir felsefe nesnesi haline getirmeye yetecek ölçüde geri çekildiği anda ona bir ödün vermiştir. Her türlü düşünce için zorunlu olan mesafede, muafiyete izin veren ayrıcalık da sırıtır. Bunun doğurduğu tiksinmeyse bugün teorinin önündeki en büyük engeldir: Ona kapılan kişi susacak, ama tiksinmeyi reddedip hâlâ düşünce üretmeye çalışan kişi de kendi kültürünün sırdaşı durumuna düşerek kabalaşacak ve alçalacaktır. Konuşmanın bir yanda mesleki söyleşiler öte yanda alışılmış sohbetler gibi iğrenç bir işbölümüne uğraması bile, saygısızlık etmeden, başkalarının zamanını almadan birtakım sözler edemeyeceğimizi içten içe sezdiğimizin işaretidir. Hiç değilse dayanıklı olmak isteyen her türlü sunumun öncelikli görevi, bu tür deneyimleri hep akılda tutmak ve temposuyla, sıkılığıyla, yoğunluğuyla, ama aynı zamanda bağlayıcılıktan kaçınmasıyla onlara ifade kazandırmaktır.

63

Ölümsüzlüğün ölümü. – Flaubert, söylentiye göre, elde etmek için bütün yaşamını yatırdığı ünden tiksindiğini öne sürermiş; ama bu tür

çelişkilerin bilinci, *Madame Bovary*'yi yazan o tuzukuru burjuvanınki kadar kunt bir gönül rahatlığı içinde yaşamaktan alıkoymamıştır onu. Karl Kraus'la aynı tepkiyi gösterdiği yozlaşmış kamuoyu ve basın karşısında geleceğe güveniyor, aptallıktan kurtulmuş bir burjuvazinin kendi sahici eleştirmenine sonunda şapka çıkaracağına inanmak istiyordu. Ama aptallığı fazla küçük görmüştü: Temsil ettiği toplum bugün kendi adını bile telaffuz edememektedir ve toplum topyekûnlaştıkça tıpkı zekâ gibi aptallık da mutlaklaşmıştır. Aydının güç aldığı kaynakları kemiren bir gelişmedir bu. Ancak konformizme gömülmek pahasına –bu konformizm, büyük düşünürlerle anlaşmaktan ibaret olsa bile yine de konformizmdir– geleceğe güvenebilir artık. Ama böyle umutları bir yana bıraktığı anda kendi yapıtına da belli bir körlük ve dogmatiklik sızar: Onu öteki uca, sinik ve ikiyüzlü teslimiyete savuracak bir dogmatiklik. Piyasa toplumundaki nesnel süreçlerin ürünü olan ün –her zaman rastlansal ve çoğu zaman hedeflenmemiş, ama yine de belli bir haklılık ve özgür seçiş aylası taşıyan ün– tasfiye edilmiştir. Artık sadece ücretli propagandacıların çabasına bağlıdır ve bir adın sahibinin veya onun ardındaki çıkar grubunun göze aldığı yatırımla ölçülmektedir. Daumier'nin[1] dışkı olarak gördüğü kiralık alkışçı, aradan yüz yıl bile geçmeden, kültürel sistemin resmi görevlisi olarak saygınlığa kavuşmuştur. Meslekte ilerlemeye kararlı yazarlar, tıpkı daha eskilerin yayıncılarından söz edişi gibi, son derece doğal bir tavırla ajanlarından söz etmektedirler bugün (ama eskilerin de bir ayaklarının daha o zamandan reklam sektöründe olduğunu unutamayız). Ünlü olmayı ve böylece bir bakıma öldükten sonra da yaşamayı –çünkü tümüyle örgütlenmiş toplumda ancak şu anda tanınan şeylerin gelecekte de anımsanma şansı olabilir– bir kişisel sorumluluk gibi üstlenmekte ve geçmişte Kilise'den dilenen ölümsüzlük vaadini tröstlerin uşaklarından satın almaya gitmektedirler. Ne ki bunun getirdiği bir kutsanma yoktur. Tıpkı iradi bellekle mutlak unutuşun her zaman birlikte gitmesi gibi, örgütlü ün ve anımsama da kaçınılmaz biçimde hiçliğe, bir önsezisini şöhretlerin o çok dolu ve telaşlı gündemlerinde bulabileceğimiz yokluğa mahkûmdurlar. Ünlüler mutlu değildir. Bir marka olmuşlardır, kendilerinin de anlayamadığı yabancı bir metâ; ve kendi yaşayan imgelerine dönüştükleri ölçüde de ölüdürler. Çevrelerinde oluşan aylayı korumakla uğraşırken, kalıcılığın tek kaynağı olan çıkarsız enerjiyi boşa harcarlar. Kültür endüstrisinin yıkılmış putlarının anında karşılaştığı o soğuk kayıtsızlık ve horgörü, ünlerinin haki-

katini de ortaya koyar – ama bu ünü küçümseyenlere daha güçlü bir kalıcılık umudu da sağlamaksızın. Öyleyse çabalarının ardındaki gizli saikin gayri meşru olduğunu keşfeden aydının da bu keşfi kayda geçirmekten başka çıkış yolu yoktur.

64

Ahlak ve üslup. — Yazar, kendini ne kadar dikkatli, kesin, dürüst ve nesnesine uygun bir biçimde dile getirirse ortaya çıkan metnin de o kadar karanlık bulunduğunu, oysa gevşek ve sorumsuz ifadelerin hemen anlaşılmakla ödüllendirildiğini görecektir. Çilekeş bir tavırla bütün teknik deyimlerden ve artık varolmayan kültür alanlarına yapılan göndermelerden kaçınmanın bir yararı yoktur bu noktada. Sözcükleri bir araya getirirken gösterilen kesinlik ve katışıksızlık çabası, sonuç ne kadar basit olursa olsun, bir boşluk yaratır. Kulaklara tanıdık gelen sözlerin akıntısına kapılıp gitmiş çalakalem bir bayağılık, herkesi içerecek bir anlamlılık ve temasın göstergesi sayılmaktadır: Kişi, başkasının ne istediğini bildiği için kendisinin de ne istediğini biliyordur. İletişim yerine konunun kendisine dikkat etme çabası her türlü yazıda en çok kuşku uyandıran özelliktir bugün: Varolan malzeme ve kurgulardan alınmamış her türlü özgüllük, saygısızlık olarak görülüyor, egzantriklik, hatta bulanıklık belirtisi sayılıyordur. Berraklığıyla övünen günün mantığı, gündelik konuşmanın bu saptırılmış tanımını hiç tartmadan benimsemiştir. Bulanık anlatım, dinleyenin kendine uygun bulduğu ve zaten düşünmekte olduğu şeyi hayal etmesini sağlar. Oysa kesinliği amaçlayan sıkı ifade, gevşekliğe prim vermeyen kesin bir kavrayış ve bir kavramsal çaba gerektirir –her şey bizi bu çabadan vazgeçirmeye yeminli gibidir bugün– ve insanlara herhangi bir içerik sunmaktan da önce bütün hazır kanıları bir yana atma sorumluluğuyla, demek şiddetle karşı durdukları bir yalnızlıkla yüzyüze bırakır. Sadece önce anlamak zorunda olmadıkları şey anlaşılır geliyordur onlara; sadece ticaretin dünyasında şekillenmiş ve aslında tümüyle yabancılaşmış olan sözler tanıdık geliyordur. Başka hiçbir şey aydınların cesaretini bu kadar kıramaz. Bu cesaretsizliğe kapılmak istemeyenler, iletişimin sözcülerini iletecekleri şeye ihanet eden kişiler olarak görmelidirler.

65

Karnı zil çalmak. — İşçilerin konuşma tarzlarını yazılı dile karşı öne sürmek gericiliktir. Boş zaman, hatta gurur ve kibir, üst sınıfların diline belli bir bağımsızlık ve öz-denetim kazandırmış ve böylece kendi toplumsal alanına karşı gelmesini sağlamıştır. Onu sadece bir buyurma ve yönetme aracına indirgeyerek kötüye kullanan efendilerin çıkarlarına hizmet etmeyi reddeder bu dil. Oysa yönetilenlerin dili sadece tahakkümün izini taşır ve bu yüzden de sakatlanmamış, özerk sözün onu hınç duymadan kullanacak kadar özgür olan herkese vaat ettiği adaletten büsbütün yoksun bırakır onları. Açlık belirlemiştir proleter dilini. Yoksullar karınlarını doldurmak için sözcükleri çiğnerler. Dilin nesnel ruhundan bekliyorlardır toplumun kendilerine vermediği güçlü besini; ağızları sözle dolu olanların dişlerinin arasında başka bir şey yoktur. Böylece dilden öç almaya yönelirler. Onu sevmeleri yasaklanmış olduğu için dilin gövdesini zedelemeye yönelir ve böylece kendi maruz kaldıkları sakatlanmayı iktidarsız bir kuvvetle tekrarlamış olurlar. Kuzey Berlin veya Doğu Londra ağzının en iyi özellikleri bile –o hazırcevaplık, o gevrek nüktedanlık– umutsuz durumlara umutsuzluğa kapılmadan katlanabilmek amacıyla, kendini düşmanla birlikte alaya alma ve böylece dünyanın seyrini onaylama ihtiyacıyla zedelenmiştir. Yazılı dil sınıfların yabancılaşmasının kodlanmış ifadesi olabilir; ama bunu onarmanın yolu konuşma diline dönmek değil, en kesin dilsel nesnelliği tutarlıca sürdürmektir. Sadece yazıyı özümleyerek aşan bir konuşma, insan dilini daha şimdiden insani olduğu yalanından kurtarabilir.

66

Mélange.[1] — Bütün insanların ve bütün ırkların eşit olduğunu öne süren şu en tanıdık hoşgörü savı bir bumerangdır. Duyuların en basit tanıklığıyla çürütülmeye karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur; üstelik, Yahudilerin bir ırk olmadığını gösteren en sıkı antropolojik kanıtlar bile, bir pogrom durumunda, totaliterlerin kimi katledip kimi katletmeyeceklerini çok iyi bildikleri gerçeğini zerre kadar değiştirmeye-

cektir. İnsan biçimine sahip herkesin eşitliği bir gerçek olarak varsayılmayıp bir ideal olarak talep edilseydi bile durum pek değişmezdi. Toplumun en kirli eğilimleriyle uyumlu olmaya fazlasıyla yatkındır soyut ütopya. Bütün insanların aynı olduğu iddiası tam da toplumun işitmek istediği şeydir. Toplum, gerçek ya da hayali farklılıkları, işin henüz tamamlanmamış olduğunu, birtakım şeylerin hâlâ kendi aygıtının dışında kaldığını ve kendi bütünlüğü tarafından tam belirlenemediğini gösteren pürüzler olarak görür. Toplama kamplarının tekniği, mahpusları gardiyanlarına benzetmek, maktulleri katil gibi yapmaktır. Irksal farklılık bir mutlak noktaya çıkarılır ki sonunda mutlak olarak ortadan kaldırılabilsin – bu sadece sonunda farklı hiçbir şeyin kalmaması anlamına gelse bile. Buna karşılık, özgürleşmiş bir toplum da birlikçi bir devlet biçimini almayacak, evrenselliği farklılıkların barıştırılması yoluyla gerçekleştirecektir. Öyleyse, bu türden bir toplumla hâlâ ciddi olarak ilgilenen bir politika da insanların soyut eşitliğini bir fikir olarak bile öne sürmemelidir. Tam tersine, bugünün kötü eşitliğine, filmler ve silahlarla ilgilenenlerin özdeşliğine işaret etmeli ve daha iyi toplumu da insanların hiç korkmadan farklı olabilecekleri bir toplum olarak anlamalıdır. Siyah adamı gerçekte öyle olmadığı açıkça bilindiği halde beyaz gibi olduğuna inandırmaya çalışmak, ona yapılan haksızlığı daha da artırmak olur. İyiliksever bir aşağılamadır bu: Sistemin gereklerinden ötürü zorunlu olarak eksik çıkacağı bir standartla ölçülmektedir ve zaten bu standardı tutturmak da kendisi için hayli ikircikli bir başarı olacaktır. Birlikçi hoşgörünün sözcüleri, uyum sağlamak istemeyen gruba hoşgörüsüzce saldırıya geçmeye her zaman hazırdırlar: Ödünsüz bir siyah yanlısı politika, Yahudilerin tuhaflığına öfke duyulmasını dışlamaz. Eritme potası,[2] gemi azıya almış sanayi kapitalizminin icadıydı. Bu potanın içine atlama düşüncesi de demokrasiyi değil kurban törenlerini çağrıştırır.

67

Ölçüsüzlüğe ölçüsüzlük.[1] — Almanların yaptıkları, her türlü kavrama çabasını, özellikle de psikolojik kavrayışı aşıyor – tıpkı bu vahşetin içgüdüsel tatmini amaçlamaktan çok, kör bir planlama ve yabancılaşmış terör önlemi olarak uygulanması gibi. Görgü tanıklarının ra-

porlarına bakılırsa, işkence ve katliamlar herhangi bir haz duyulmadan yapılmıştı ve belki de bu yüzden o kadar ölçüsüzdü. Yine de, sözü edilemeyecek kadar korkunç olana katlanmak isteyen bir bilinç, nesnel olarak sürüp giden çılgınlığa öznel olarak teslim olmak istemiyorsa, tekrar tekrar o vahşeti anlama çabasına geri dönmek zorunda kalacaktır. Bu noktada, Alman dehşetinin bir tür öngörülen öç olduğu düşüncesi çıkacaktır önümüze. Her şeyi, hatta istila ve dünya fethini bile bir avans olarak sunabilen kredi sistemi, kendisinin ve tüm pazar ekonomisinin sonunu getirebilecek eylemleri de –diktatörlerin intiharı dahil– belirler. Toplama kamplarında ve gaz odalarında, Almanya'nın yıkıntıları sanki iskonto edilmektedir. 1933'te Berlin'de Nasyonal Sosyalizmin ilk aylarını izleyen kişi, yönetilmiş esrikliğe, meşaleli ve trampetli alaylara eşlik eden o ölümcül keder ânını, mahvoluşa o yarıbilinçli teslimiyet jestini de mutlaka fark etmiştir. Nasıl da acıklı geliyordu, Unter den Linden caddesi boyunca o günlerin favori Alman şarkısı "Silah Başına Ey Ulus"u söyleyenlerin sesi. Bugünden yarına kararlaştırılan Anayurdun kurtarılması, caddelerdeki zafer havası bütün kötü önsezileri boğarken toplama kamplarında prova edilmekte olan felaketin ifadesini başından beri taşımaktaydı. Bu felaket önsezisinin kolektif bilinçdışıyla açıklanması gerekmez – bu türden bir etken bütün olup bitenlerde yeterince görünür bir rol oynamış olsa bile. Emperyalist güçler arasındaki rekabette Almanya'nın konumu, hammaddelere ulaşma imkânı ve sınai gizilgücü açısından, hem barışta hem savaşta umutsuzdu. Herkes bunu unutacak kadar aptaldı ve hiç kimse bunu unutacak kadar aptal değildi. Almanya'yı bu rekabette nihai bir mücadeleye sokmak bir uçuruma atlamak demekti; bu yüzden, Almanya böylece kurtarılabilir inancıyla, önce ötekiler itildi oraya. Nasyonal Sosyalist teşebbüsün, terör rekoru kırarak ve zamansal öncelikler saptayarak toplam üretim hacmindeki yetersizliğini telafi etme olasılığı pek düşüktü. Böyle bir olasılığa daha çok inananlar ötekilerdi, Paris'in alınmasına bile sevinemeyen Almanlar değil. Her şeyi kazanmaktayken bile, yitirecek hiçbir şeyi olmayanların cinneti içindeydiler. Alman emperyalizminin başlangıç noktasında Wagner'in *Tanrıların Alacakaranlığı* durur: Ulusun kendi mahşeri sonunun bu ateşli kehaneti, 1870'te Almanya'nın Fransa karşısında zafer kazandığı günlerde tamamlanmıştı. Aynı ruha uygun olarak, İkinci Dünya Savaşından iki gün önce de Alman halkına Zeplinlerinin Lakehurst'e düşüp parçalanışının filmi gösterildi. Gemi, sakince ve hiç sapmadan yoluna

devam ediyor ve birden düşüyordu. Çıkış yolu kalmayınca yıkıcı dürtü de kendine hiçbir zaman açıkça sormadığı soruya bütünüyle aldırışsızlaşır: Başkalarına mı yöneliyordur, yoksa kendi öznesine mi.

68

İnsanlar sana bakıyor.[1] — Kurbanlar normal okurlara ne kadar az benzerse, ne kadar esmer, "kirli" ve göçmen tipliyse, uygulanan zulme duyulan öfke de o kadar azalır. İzleyiciler kadar suçların da doğasını aydınlatan bir etkendir bu. Belki de anti-Semitlerde algının toplumsal şematizasyonu, Yahudilerin insan olarak görülmesine izin vermeyecek türdendir. Şu sürekli karşılaştığımız iddia, vahşilerin, siyahların, Japonların hayvan gibi olduğu, diyelim maymuna benzediği iddiası, pogromun anahtarıdır. Ölümcül yara almış bir hayvanın bakışı insanınkiyle karşılaştığı anda, pogromun yapılıp yapılmayacağı da belli olur. Bu bakışı reddedişindeki zorlama inat –"sonuçta sadece bir hayvan"– insanlara uygulanan zulümlerde de karşı konulmaz biçimde ortaya çıkacaktır: Suçlular onun "sonuçta sadece bir hayvan" olduğunu tekrar tekrar kendilerine anımsatmak zorunda kalıyorlardır, çünkü bir hayvanın bile sonuçta sadece bir hayvan olduğuna tam olarak inanamıyorlardır aslında. Baskıcı toplumda, insan kavramının kendisi de tanrının suretinde yaratılmanın bir parodisidir. "Marazi dışa yansıtma" mekanizması, iktidardakilerin, insani olanı tam da farklı olandan kendilerine geri yansıtmak yerine, ancak kendi yansıtılmış imgelerini insan olarak algılamalarına yol açar. Öyleyse cinayet de bu sahte algının çılgınlığını daha da büyük bir çılgınlık yoluyla mantığa doğru çarpıtma çabasıdır, hep yinelenen bir çaba: İnsan olarak görülemeyen ama yine de insan olan, kıpırtılarıyla manik bakışı artık yalanlamasın diye, bir şey haline getirilmektedir.

69

Küçük insanlar. — Nesnel tarihsel güçleri reddedenler, savaşın sonuçlarında kendilerini doğrulayan hazır bir sav buluyorlar. Almanlar aslında kazanacak durumdaydılar: Bunu yapamamaları, liderlerinin

aptallığına bağlıdır. Söylenen bu. Oysa Hitler'in belirleyici "aptallık" anlarının, savaşın en kızgın noktasında İngiltere'ye savaş açmamasının veya Rusya ile Amerika'ya saldırmasının çok belirli bir toplumsal anlamı vardır; bu anlam, kendi diyalektiği uyarınca, bir makul adımdan ötekine ve oradan felakete doğru kaçınılmaz biçimde ilerlemiştir. Ama her şey aptallıktan ibaret olsaydı bile tarihsel olarak kavranabilirdi; doğal değil, toplumsal olarak üretilen ve pekiştirilen bir niteliktir aptallık. Alman yönetici kliği savaşa zorlanıyordu çünkü bir emperyalgüç konumundan dışlanmıştı. Ama Hitler ve Ribbentrop'un izledikleri dış politikanın rekabet gücünü azaltan ve başlattıkları savaşı kumara dönüştüren o kör ve hantal taşralılığın nedenleri de bu dışlanmada yatıyordu. İngiltere'de genel sınıf çıkarıyla özel çıkarlar arasındaki Muhafazakâr denge ve Kızıl Ordu'nun imkânları konusunda onların da Üçüncü Reich'ın demir perdesi içine hapsettikleri kitleler kadar habersiz olmaları, Nasyonal Sosyalizmin tarihsel belirleyicilerinden ve hatta gücünden bağımsız değildir. Bu hesapsız serüvende başarıya ulaşmalarını sadece böyle bir bilgisizlik sağlayabilirdi; ama yenilmelerinin nedeni de bu cehaletti. Almanya'nın sınai geriliği, yitirilmiş olanı geri almak için sabırsızlanan ve uluslararası alandaki fukaralıklarıyla bu role çok uygun düşen Alman politikacılarını kendi dolaysız, dar deneyimlerine dayanmak ve siyasal yüzeyin ötesine geçememek durumunda bırakıyordu. Alkışlayan kalabalıklardan ve yabancı devletlerin korkuya kapılmış temsilcilerinden başka bir şey göremediler karşılarında; ve bu da daha büyük bir sermaye kitlesinin nesnel gücünü görmelerini engelledi. Hitler, liberal toplumun celladı olsa da, kendi bilinç durumu içinde yine de fazla "liberal"di: Almanya'nın dışındaki sınai potansiyalin liberalizm örtüsü altında nasıl da bu toplum üzerinde tahakküm kurmakta olduğunu sezemeyecek kadar "liberal". Liberalizmin yalanını başka hiçbir burjuvanın göremediği kadar iyi gören bu adam, yine de kendi gerisindeki gücü fark edemiyor, aslında borazancısından başka bir şey olmadığı toplumsal eğilimi anlayamıyordu. Böylece bilinci de işlerini hemen bitirmek için ilk önce saldırdığı o daha zayıf ve miyop hasımlarının bakış açısına geriledi. Almanya'nın zafer ânı zorunlu olarak böyle bir aptallıkla çakışıyordu. Çünkü ancak dünya ve küresel ekonomi konusundaki cehaletleriyle kendi halklarını andıran liderler bu kitleleri savaşa sürükleyip kör inatlarını da düşünmenin engeline hiç takılmamış bir projeye seferber edebilirdi. Hitler'in aptallığı, aklın bir hilesiydi.

70

Bilgisiz kanı. — Üçüncü Reich, hiç değilse "düzey" denen şu yavan liberal talebi karşılayacak tek bir sanat yapıtı çıkaramamış, tek bir düşünsel yapı bile üretememiştir. İnsanlığın tasfiyesiyle düşünce ürünlerinin korunması, bombardıman sığınaklarıyla leylek yuvaları kadar uyumsuzdu birbiriyle ve yeniden canlanan savaşçı kültürü de daha ilk gününde şehirlerin son gününe benziyordu: Bir moloz yığını. Hiç değilse bu kültüre karşı bir pasif direniş gösterdi halk. Ama Nasyonal Sosyalizmle ortalığa salındığı söylenen kültürel enerji, teknik, siyasal ya da askeri alanda hiçbir zaman tam olarak massedilmedi. Ortaya çıkan bütünsel barbarlık kendi barbar ruhunu bile devre dışında bırakıyordu. Strateji alanında izlenebilir bu. Faşist dönem stratejinin zenginleşmesine yol açmamış, tam tersine sonunu getirmiştir. Kurnazlık ve hayalgücü, hatta kişisel sezgi ve girişim yeteneği, büyük askeri tasarıların ayrılmaz bir boyutuydu. Üretim sürecinden görece bağımsız bir disiplinin ürünüydü bu doktrinler. Amaç, diyagonal muharebe hatları veya hedefi şaşmayan toplar gibi özel buluş ve teknikleri devreye sokarak belirleyici bir üstünlük kazanmaktı. Kendi zekâ ve çabasına güvenen burjuvanın erdemini andıran bir yön vardı bütün bunlarda. Anibal kahramanların değil, tüccarların ahfadıydı; Napolyon da bir demokratik devrimin. Faşizm, savaş alanındaki burjuva rekabet öğesini yok etmiştir. Faşistler, stratejinin şu temel fikrini mutlaklaştırdılar: Yönetimi katliam için örgütlenmiş olan bir ulusla dünyanın geri kalan kısmının toplam potansiyali arasındaki geçici oransızlıktan yararlanmak. Ama bu düşünceyi mantıksal sonucuna götürerek topyekûn savaşı icat etmek ve orduyla sanayi arasındaki farkı ortadan kaldırmakla, stratejiyi de tasfiye etmiş oldular. Bugün askeri bandoların sesi ve harp gemisi resimleri kadar eskimiş görünmektedir strateji denen şey. Hitler, yoğunlaşmış terör yoluyla dünya üzerinde egemenlik kurmak istiyordu. Ama bunun için kullandığı yöntemler –muazzam güçlerin belirli noktalarda toplanması, cepheden yarma gibi en kaba harekât biçimleri, yarılmış noktaların gerisinde kalan düşmanın zırhlı birliklerle mekanik olarak kuşatılması– stratejik değildi. Bu tümüyle nicel, pozitivist, sürprizsiz, bu yüzden her noktasında "kamuya açık" ve reklam-tanıtım faaliyetleriyle kaynaşan ilke artık yetersiz kalıyordu. Ekonomik kaynaklar açısından karşılaştırılamayacak ölçüde zen-

gin olan Müttefiklerin Hitler'i ezmek için sadece Almanların kendi taktiklerini kullanmaları bile yeterliydi. Savaşın ataleti ve duyarsızlığı, yıkımın uzayıp gitmesine yol açan o yenilgici psikoloji, stratejinin çürüyüşü ile belirlenmişti. Bütün eylemler matematiksel olarak hesaplanabildiğinde budalaca bir nitelik de kazanırlar. Bu savaş, radara ve yapay limanlara karşın, bir çocuğun haritaya küçük bayraklar yerleştirmesi gibi yürütülmektedir – herkesin bir devleti yönetebileceği düşüncesiyle alay edercesine. Spengler Batı'nın çöküşünde mühendislere ait bir altın çağ umudunu da görüyordu. Ama yavaş yavaş beliren olasılık, teknolojinin çöküşüdür.

71

Pseudomenos.[1] — İpliği pazara çıkmış ideolojilerin büyük çekim gücü, psikolojinin ötesinde, mantıksal kanıt denen şeyin nesnel olarak belirlenmiş çürüyüşüyle açıklanmalıdır. Hakikatin yalan, yalanın da hakikat gibi göründüğü bir dönemeçteyiz şimdi. Her açıklama, her haber, her düşünce daha önce kültür endüstrisinin merkezlerinde biçimlendirilmiş olarak geliyor bize. Böyle bir ön-biçimlendirmenin tanıdık izini taşımayan şeylerse inandırıcılıktan yoksun bulunuyor, çünkü kamuoyu kurumları ortaya sürdükleri her şeyi bin türlü olgusal kanıtla ve topyekûn iktidarın el koyabildiği her çeşit makullük aylasıyla donatabiliyorlar. Bu türden basınçlara direnen doğrular, imkânsız görünmenin yanında, kültür endüstrisinin son derece yoğunlaşmış yayım aygıtıyla yarışamayacak kadar da güçsüz kalıyor. Almanya'nın sunduğu uç örnek, genel mekanizmayı da aydınlatır. Nasyonal Sosyalistler uyguladıkları sistematik işkenceyle Almanya içindeki ve dışındaki halklara dehşet salmışlardı; ama hunharlıklarının inanılmaz boyutlara varması onları teşhir olmaktan da kurtarıyordu. Eylemlerinin akla sığmazlığı, herkesin o pek kıymetli barışı kurtarmak adına zaten inanmak istemediği ama aynı zamanda teslim de olduğu şeye inanılmamasını kolaylaştırıyordu. Titrek ve dokunaklı sesler işitiliyordu: Zaten her şey çok abartılmıyor mu. Savaşın patlak vermesinden sonra bile toplama kamplarıyla ilgili ayrıntılar İngiliz basınında rağbet görmemişti. Her korkunçluğun aydınlanmış dünyada bir korku filmine dönüşmesi kaçınılmazdır. Çünkü bilinçdışından iştahlı bir karşılık

alan bir nüve vardır hakikatin doğru olmayışında. Mesele sadece bilinçdışının vahşet eylemlerini beklemesinden de ibaret değildir; Faşizm, başka yerlerde gizlenmiş durumda kalan tahakküm ilkesini açıkça ortaya koyduğu ölçüde daha az "ideolojik" sayılır. Hiç fark etmez demokrasilerin ona karşı birtakım insani değerleri öne sürmesi: Faşizm, bu değerlerin insanlığın tümünü temsil etmeyip sadece kendisinin ıskartaya çıkarmaktan korkmadığı bir serap olduğunu belirterek kolayca çürütecektir demokrasilerin savını. Ama uygar dünyada insanlar öyle bir umutsuzluk noktasına gelmişlerdir ki, dünya kendisinin ne kadar da habis olduğunu itiraf etme görevini onların kötü yanlarına yüklediği anda, o pek çelimsiz iyi yanlarından da hemen vazgeçmeye hazırdırlar. Öte yandan, muhalefetin siyasal güçleri de, yıkıcılık gerekçesiyle büsbütün ezilmemek için sürekli yalana başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Bir muhalefetin yerleşik düzenle –bu düzen daha da karanlık bir geleceğe karşı ona bir sığınak sağlıyordur hiç değilse– arasındaki mesafe ne kadar açılırsa, Faşistlerin de onu hakikatsizliğe mıhlaması o kadar kolay olur. Ancak mutlak yalan doğruyu söyleyebilir bugün. Doğruyla yalanın ayrım yapmayı nerdeyse imkânsızlaştıracak ölçüde birbirine geçmesi ve en basit bilgi parçasına tutunmanın bile bir Sisyphos emeği gerektirmesi, savaş alanında yenik düşen ilkenin mantıksal örgütlenme alanında zafere ulaştığının işaretidir. Yalanların uzun bacakları vardır: Kendi zamanlarının önünde giderler. Hakikatle ilgili her sorunun iktidar sorununa dönüşmesi – eğer iktidar tarafından imha edilmeyecekse hakikatin de kaçınamayacağı bir süreç– eski despotik düzenlerde olduğu gibi hakikati bastırmakla kalmıyor, doğruyla yalan arasındaki ayrımın yüreğine saldırıyordur: Kiralık mantıkçıların zaten vargüçleriyle silmeye çalıştıkları bir ayrım. Öyleyse öldü mü kaçtı mı kimsenin bilmediği Hitler de hâlâ yaşıyor demektir.

72

İkinci hasat. — Yetenek belki de yüceltilmiş öfkeden başka bir şey değildir: İnatçı nesneleri yok etmek amacıyla vaktiyle uç noktaya götürülmüş enerjileri sonradan sabırlı gözlemin yoğunlaşmasına dönüştürme ve böylece şeylerin gizini ortaya çıkarana kadar uğraşma kapa-

sitesi – oyuncak bebeğin son "ınga" sesini duyana kadar onu kırıp döken bir çocuk gibi tıpkı. Pratik nesnelerle ilişkisini kesmiş ve düşüncelere dalmış bir adamın yüzüne bakıp da bir saldırganlığın –başka zaman eyleme dökülecek bir saldırganlık– izini görmemiş olabilir miyiz hiç? Yaratışın coşkusu içinde kendinden geçmiş sanatçı, "öfkeden gözü dönmüş gibi çalışmak" sözünde de ifade bulan bir hunharlığa hedef olduğunu hissetmiyor mudur? Üstelik kişinin kendini hem kısıtlılıktan hem de kısıtlanmışlığın sonucu olan öfkeden kurtarması için tam da böyle bir öfkeye ihtiyacı yok mudur? Sanatın uzlaşmacılığı, sadece yıkıcılığından alınmış bir ödün olamaz mı?

Bugünlerde çoğu kişi dikenlerle vuruyor.[1]

Bazı nesneler, jestleri ve dolayısıyla davranış tarzlarını kendi yapılarında taşırlar. Terlik, elin hiç yardımı olmadan giyilmek üzere tasarlanmıştır. Eğilmeye karşı duyulan nefretin anıtıdır.

Baskıcı toplumda özgürlüğün arsızlık anlamına geldiğini en iyi gösteren şey, gençlerin umursamaz tavırlarıdır: Dünyaya bir şey satmadıkları sürece, "metelik de vermiyorlardır" ona. Kimseye bağımlı olmadıklarını ve bu yüzden saygı da borçlu olmadıklarını göstermek için elleri ceplerinde dolaşıyorlar. Ama bu sırada iki yana açılmış dirsekleri, yollarına çıkan herkesi dürtüp itmeye hazır.

Bir Alman, söylediği yalana inanma zorunluluğunu duyan kişidir.

Büyük olasılıkla yirmilerde Berlin'de dolaşıma girmiş olan şu "*Kommt überhaupt gar nicht in Frage*" ["kesinlikle söz konusu olamaz!"] sözünde, Hitler'in iktidarı alışı potansiyel olarak vardır. Çünkü bazen gerçek haklara ama çoğu zaman sadece küstahlığa dayanan özel istencin, doğrudan doğruya, hiçbir tartışma kabul etmeyen bir nesnel zorunluluğu temsil ettiğini varsayıyordur. Ama temelde, artık kendinden hiçbir şey alınamayacağını bilmenin keyfiyle şişinen müflis pazarlıkçının karşı tarafa bir kuruş bile vermeyi reddetmesidir. Sahtekâr avukatın hilesi, şişirilerek kahramanca bir kararlılığa dönüştürülmüştür: Gaspın dilsel formülü. Bu blöf, Nasyonal Sosyalizmin hem zaferini hem de çöküşünü tanımlar.

Ekmek fabrikalarının varlığı, "bize günlük ekmeğimizi ver" duasını sadece bir eğretilemeye ve umutsuzluğun ilanına çevirmekte ve Hıristiyanlığın olabilirliğine karşı İsa'nın yaşamının aydınlanmış eleştirilerinden çok daha güçlü bir sav getirmektedir.

Anti-Semitizm Yahudilerle ilgili söylentidir.

Yabancı kökenli Almanca sözcükler dilin Yahudileridir.

Çaresizce kederli olduğum bir akşam, bir fiilin gülünç kaçacak kadar yanlış şart kipini kullanırken yakaladım kendimi; doğru Almanca'nın parçası değildi, doğduğum kasabada kullanılırdı yalnız. Bu sevgili yanlışı bırakın kendim kullanmayı, okulun ilk yılından beri işitmemiştim bile. Karşı durulmaz bir güçle beni çocukluğun uçurumuna çeken hüzün, bu eski sesin iktidarsız özlemini uyandırıyordu orada. Dil, ne olduğumu unuttuğum için mutsuzluğun beni çarptırdığı aşağılayıcı utancı bir yankı gibi geri göndermişti bana.

Faust'un karanlık ve alegorik olduğu söylenen ikinci bölümü, *Guillaume Tell*'den sonra günlük deyişlere en çok yer veren oyundur. Bir metnin saydamlık ve basitliğinin, geleneğe girme olasılığıyla doğrudan ilişkisi yoktur. Cümlenin veya yapıtın geleceğe kalmasını sağlayan etken, sürekli yeniden yorumlanmasını gerektiren bir nüfuz edilmezlik de olabilir.

Her sanat yapıtı işlenmemiş bir suçtur.

"Üsluplarıyla" dolaysız varoluş karşısında mutlak mesafelerini koruyan trajediler, aynı zamanda, komünal törenleri, maskeleri ve kurbanlarıyla ilkel insanın şeytanilik repertuarının anısının da en sadık koruyucularıdır.

Richard Strauss'un "Alp Senfonisi"ndeki gündoğumunun güçsüzlüğü, sadece yavan sekanslarının değil, görkeminin de sonucudur. Çünkü hiçbir gündoğumu, dağlarda bile, kibirli, şişkin, buyurucu değildir; zayıf ve ürkektir hepsi, yine de gerçekleşebilecek bir umut gibi. Ve zaten başdöndürücü olan da bu en güçlü ışığın bu kadar çekingen olmasıdır.

Kadının telefondaki sesi, çekici olup olmadığını da söyler bize. Ona yönelen bakışlardaki hayranlık ve isteği, özgüven, doğallık ve özen olarak yansıtır geriye. Zarafetin çifte anlamını dışa vurur: Şükran ve bağış. Göze hitap eden şeyi kulak da algılıyordur, çünkü ikisi de tek bir güzelliğin deneyiminden beslenmektedir. Daha ilk işittiğimizde seçeriz onu: Tanıdık bir alıntı, hiç okumadığımız bir kitaptan.

Bir düşün içinden geçerken uyanan kişi, hevesinin kursağında kaldığını, dünyanın en iyi şeyinin kendisine gösterilip de verilmediğini hisseder. En kötü düşlerde bile vardır bu duygu. Ama tatlı ve doyurucu düşler de çok seyrek görülür, Schubert'in dediği gibi sevinçli bir müzik kadar seyrek. En güzel düş bile gerçeklikten farklılığını ve bağışladığı şeyin sadece bir yanılsama olduğu bilincini bir leke gibi taşır üzerinde. En tatlı düşlerde hep bir yanık tadı olmasının nedeni de budur. Kusursuz anlatımını Kafka'nın *Amerika*'sında Oklahoma doğa tiyatrosunun betimlendiği pasajda bulur bu izlenim.

Hakikat için geçerli olan mutluluk için de geçerlidir: Kişi ona sahip olmaz, onun içinde olur. Aslında sarmalanmış olma duygusundan başka bir şey değildir mutluluk: Annenin içindeki o ilk sığınağın sonraya kalmış imgesi. Ama işte bu yüzden, mutlu kişi hiçbir zaman mutluluğunun farkında olamaz. Mutluluğu görebilmek için dışına çıkması, demek yeni doğmuş gibi olması gerekir. Mutluyum diyen yalan söylüyor ve mutluluğa başvurmakla ona karşı suç işliyordur. Ancak mutluydum diyen kişi sadıktır mutluluğa. Bilincin mutlulukla tek ilişkisi şükrandır: Hiçbir şeyle kıyaslanamayacak haysiyeti de oradan gelir.

Ev, tatilden dönen çocuğa yeni, canlı, neşeli görünür. Değişen bir şey yoktur oysa. Sadece görevin unutulmuş olması –başka zaman bütün eşyalar, lambalar, pencereler ona hep görevi anımsatırdı– bu mutlak barış havasını kazandırmıştır eve; ve birkaç dakika süreyle, bu hiçbir zaman geri gelmeyen odalar, girintiler ve koridorlar dünyasında, oradaki ömrünün geri kalan kısmını bir yalana dönüştürecek kadar evinde hisseder kendini. Bir gün dünya da bundan farklı görünmeyecektir o sürekli şenlik ışığının altında – emek yasasına artık boyun eğilmiyordur ve görev de eve dönenler için bir tatil oyununun hafifliğini kazanmıştır.

Artık sevdiklerimizi süslemek için çiçek koparamayacağımıza göre – ancak birine tapınışımızın başka her şeye yaptığımız haksızlığı kendi üstüne almasıyla telafi edilebilen bir fedakârlık– çiçek toplamak kötü bir şey haline gelmiştir. Geçici olanı ebedileştirmekle sadece bu geçiciliği sürdürmüş oluyordur. Ama bundan daha yıkıcı bir şey yoktur: Kokusuz demet, kurumlaşmış anma, sırf korumaya çalışmakla öldürüyordur hâlâ yaşayıp gideni. Uçucu an, bir gün üstüne düşecek olan ışınla parıldamak üzere, unutuşun mırıltısında yaşayabilir ancak: Sahip olmaya çalıştığımız her an çoktan yitirilmiştir. Annesinin isteği üzerine çocuğun eve taşıdığı ağır demet, altmış yıl öncesinin yapma çiçekleri gibi, aynanın kenarına sıkıştırılabilir; sonunda açgözlü bir tatil fotoğrafçısının kurbanı olacaktır: Çektiği fotoğraflarda, manzaranın üstüne, ondan hiçbir şey anlamayan ve anı diye el attıkları şeyleri zerre kadar anımsamadan hiçliğe gönderen kişiler serpilmiştir. Kendinden geçerek çiçek gönderen kişiyse içgüdüsel bir hareketle ömrü en kısa görünenlere uzanıyordur hep.

Yaşamımızı geç kapitalizmin ekonomik aygıtıyla siyasal örtüsü arasındaki farka borçluyuz. Teorik eleştiri bu farkı önemli saymaz: Sözde kamuoyunun düzmece niteliği ve gerçek kararlarda ekonominin belirleyiciliği her yerde apaçıktır. Ama sayısız insanın da tek varoluş temelidir bu ince ve dayanıksız örtü. Özsel olan sadece değişmedir, doğru; ama varoluşlarını özsel olmayana, yanılsamaya, hatta tarihsel gelişmenin büyük yasaları açısından ancak rastlantı sayılabilecek şeylere asıl borçlu olanlar da düşünce ve eylemleriyle değişmeyi üstlenenlerdir. Ama bütün bir "görünüş ve öz" kurgusunu da etkilemeyecek midir bu? Birey, kendi kavramıyla ölçüldüğünde, gerçekten de Hegel'in felsefesinin öngördüğü kadar boş ve geçersiz bir konuma düşmüştür; ama bireyin kendi açısından bakıldığında özsel olan da görünüşte anormal bir durum gibi yaşamasına izin verilen o mutlak olumsallıktır. Dünya sistematikleştirilmiş dehşettir; ama bu yüzden dünyayı bütünüyle bir sistem olarak düşünmek de ona fazla değer biçmek olur; çünkü birleştirici ilkesi nifaktır ve genelle tikelin uzlaşmazlığını olduğu gibi koruyarak sağlıyordur uzlaşmayı. Canavarlıktır dünyanın özü; ama görünüşü, sürüp gitmesini sağlayan yalan, bugün için hakikatin vekilidir.

73

Sapma. — İşçi hareketinin yozlaşması, mensuplarının resmi iyimserliğiyle de kanıtlanıyor. Kapitalist dünya pekiştikçe daha da artar görünen bir iyimserlik bu. Hareketin kurucuları hiçbir zaman başarıyı çantada keklik saymamış ve bu yüzden de işçi örgütlerine hep karamsar sözler söylemişlerdi. Oysa bugün, düşmanın o dönemle kıyaslanmayacak kadar güçlü olduğu ve kitlelerin bilinci üzerinde çok daha sıkı bir denetim kurduğu bir ortamda, bu bilince onay vermeyi reddetmekle onu radikal bir dönüşe uğratmaya yönelen her çaba gericilik sayılıyor. Kapitalizmin eleştirisini proletaryanın eleştirisiyle birleştiren herkese kuşkuyla bakılıyor – hem de proletaryanın sadece kapitalist gelişme eğilimlerinin bir yansımasına dönüşmesinin gittikçe hız kazandığı bir dönemde. Düşüncenin negatif öğesi sınıf hudutlarını aştığı anda kaşlar çatılmakta. Kayzer Wilhelm'in "Yeremya'ları[1] hoşgörmem" şiarı, ezmek istediklerinin saflarına da sızmıştır. Örneğin Alman işçilerinin herhangi bir kendiliğinden direniş göstermediklerini belirtmeye yeltenen kişiler, o günlerde yaşamın böyle yargılara fırsat vermeyecek kadar oynak ve akışkan olduğu yanıtıyla karşılaşıyordu; o sırada tam orada, hava savaşının zavallı Alman kurbanları –kendi-lerine yönelmediği sürece bombardımanlara pek ses çıkarmayan kurbanlardı bunlar– arasında yer almayan kişinin ağzını açmaya hakkı yoktu ve zaten Romanya ve Yugoslavya'da tarım reformları başlamak üzereydi. Ama toplumsal kıyametten kaçınılabileceği beklentisinin rasyonelliği ne kadar azalırsa, onlar da eski dualarını o kadar ciddiyetle yineliyorlar: Kitleler, dayanışma, Parti, sınıf mücadelesi. Siyasal iktisadın eleştirisindeki tek bir düşünceye bile sol platform içinde artık güçlü bir inanç duyulmadığı halde; gazeteleri her türlü revizyonizmi geride bırakan ama hiçbir şey de ifade etmeyen ve ertesi gün keyfi olarak değiştirilebilen tezlerle dolup taştığı halde, teoriyi berhava etmiş sloganlara karşı en ufak bir saygısızlık sözkonusu olduğunda, Parti Çizgisinin sadık bekçilerinin kulakları hemen bir müzisyen duyarlılığı kazanıvermektedir. Bu *avanti popolo* [haydi halkım, ileri!] iyimserliği, uluslararası yurtseverlikte çok uygun bir yol arkadaşı da bulmuştur kendine. Sadık taraftar, hangisine olursa olsun mutlaka bir halka mensup olmalıdır. Ama insanlar arasında sözümona bir kader ortaklığını eylemin otorite kaynağı olarak alan bu dogmatik "halk" kavramında,

doğanın zorundan kurtulmuş bir toplum düşüncesi de örtük olarak yadsınıyordur.

Bu azgın iyimserlik bile daha onurlu bir geçmişi olan bir motifin saptırılmasıdır: Beklemeyi reddetmek. Teknolojinin imkânlarına duyulan güven, insanların değişmeyi çok yakın ve elle tutulur bir olasılık olarak görmesine yol açmıştı. Uzun zaman aralıklarını, önlem almayı, kamuyu aydınlatma çalışmalarını içeren anlayışların hedefi saptıracağından kuşkulanılıyordu. Ölümü hiçe saymak anlamına gelen iyimserlik özerk bir istenci dile getiriyordu o dönemde. Bundan sadece bir dış kabuk kalmıştır geriye: Örgütün gücüne ve büyüklüğüne sırf örgüt olduğu için inanç duyuluyordur – bireysel eylem istencini tümüyle dışarda bırakan bir inanç. Kendiliğindenliğin artık mümkün olmadığına ama Kızıl Ordunun sonunda mutlaka kazanacağına ilişkin çok yıkıcı bir düşünce de bu örgüt tapıncının zorunlu bir parçasıdır. Her şeyin iyiye gideceğine inanma yükümlülüğü, buna inanmayanların da bozguncu ve kaçak olarak damgalanmasını getirmektedir. Masalda, gölün derinliklerinden gelen kurbağa büyük sevinçlerin muştucusuydu. Bugün, tıpkı Deccal'in kurtarıcıya benzemesi gibi ütopyadan vazgeçilmesinin de onun gerçekleştirilmesine benzediği bir dönemde, bataklığın sakinleri bir küfür olarak kullanmaktadırlar kurbağa sözcüğünü. Solun iyimserliği, şeytandan söz etmeyip her şeyin iyi yanını görmeyi öneren o acınası burjuva hurafesinin bir tekrarıdır. "Beyefendi dünyayı beğenmiyorlar mı? Öyleyse gidip başka bir dünya bulsun kendine" – sosyalist gerçekçiliğin popüler konuşma tarzı budur.

74

Mamut. — Birkaç yıl önce Amerikan gazeteleri Utah eyaletinde iyi korunmuş bir dinozorun bulunduğunu duyurmuşlardı. Bu dinozorun kendi türünün tükenişinden çok sonra yaşadığı ve bilinen örneklerden milyonlarca yıl daha genç olduğu vurgulanıyordu. Bu tür haberler, tıpkı King Kong filmi ve Loch Ness Canavarının yarattığı o iğrenç kitlesel heyecan gibi, topyekûn Devlet canavarının dışa yansıtılmış kolektif imgeleridir. İnsanlar, onun dehşetine hazırlanmak için azman imgelerle haşır neşir oluyorlar. Teslim bayrağını çekmiş insanlık, bu

tür imgeleri budalaca bir kolaylıkla kabul ederken, her türlü deneyimi reddeden şeyi yine de deneyime sığdırmaya çabalıyor umutsuzca. Ama hâlâ yaşayan veya soyu ancak birkaç milyon yıl önce tükenmiş tarihöncesi hayvanların hayal edilmesi sadece bu çabalarla açıklanamaz. En eskiyi şimdide bulma umudu, hayvan doğasının, –insana rağmen değilse bile– insandan gördüğü kötülüğe rağmen varkalabileceği ve daha iyi bir türün, sonunda yaşamın vaadini yerine getiren bir türün doğumuna yol açabileceği umudunun da ifadesidir. Hayvanat bahçeleri de aynı umuttan kaynaklanır. Nuh'un Gemisi düzenine göre kurulmuşlardır, çünkü ortaya çıkışlarından beri burjuva sınıfı tufanı beklemektedir. Hayvanat bahçelerinin eğlence ve eğitim amacıyla kullanılması asıl gerekçe olamaz. Türün tamamını yok eden felakete meydan okuyabilmiş o tek hayvanın veya çiftin alegorileridir bunlar. Büyük Avrupa kentlerinin aşırı zengin hayvanat bahçelerinin birer yozlaşma belirtisi gibi durmasının nedeni de budur: İki filden, iki zürafadan veya bir suaygırından fazlası hayra alamet değildir. Hagenbeck'in[1] planı da çok işe yarayacak gibi görünmüyor: Hayvanları kafes yerine hendeklerle çevreleyen bu yeni düzen, ancak Ağrı Dağının vaat edebileceği kurtuluşun bir benzeşini yapmakla, Gemi'nin ilkesine ihanet etmektedir. Bütün bu yeni bahçeler, açık alan özlemini tutuşturan sınır çizgilerini görünmez kıldıkları ölçüde hayvanların özgürlüğünü daha da kesin biçimde yadsıyorlar. Haysiyetli hayvanat bahçeleriyle bunlar arasındaki ilişki, botanik bahçeleriyle palmiye korulukları arasındaki ilişkidir. Doğa, uygarlık tarafından ne kadar katışıksız biçimde korunur ve taşınırsa, o kadar tahakküm altına girmiş olur. Şimdi hep daha geniş doğal birimler kurmayı ve avucumuzun içinde el değmemiş gibi korumayı başarıyoruz; oysa eskiden, tek tek örneklerin seçilmesi ve ehlileştirilmesi doğayla başa çıkma çabasında hâlâ karşılaştığımız güçlüğe tanıklık ediyordu. Kafesinin içinde boyuna dönenip duran kaplan, yaşadığı şaşkınlık ve öfkeyle, insanlığın da bir imgesini negatif biçimde geriye yansıtır; ama üzerinden atlanamayacak kadar geniş bir hendeğin ardında keyifle dolaşanda bulamayız bu imgeyi. Brehm'in[2] *Hayvan Yaşamı*'nın antika güzelliği, hayvanları demir parmaklıkların berisinden görülmüş halleriyle betimlemesinden ve en çok da bu betimlemeyi muhayyelesi biraz fazla zengin kaşiflerin vahşi yaşam konusundaki raporlarıyla karşı karşıya getirmesinden kaynaklanır. Ama hayvanların kafeste açık alana göre sahiden daha büyük acı çektikleri ve Hagenbeck'in insanlıkta bir ileri adımı

temsil ettiği gerçeği, hapsedilmenin kaçınılmazlığına da bir ışık düşürür. Tarihin sonuçlarından biridir bu. Geleneksel hayvanat bahçeleri, on dokuzuncu yüzyılın sömürgeci emperyalizminin ürünüdür. Afrika ve Orta Asya'da vahşi alanların açılmasıyla zenginleştiler bu bahçeler: Sömürgeler simgesel haraçlarını hayvan biçiminde ödüyorlardı. Egzotikliğiyle, ulaşılmazlığıyla ölçülüyordu haracın değeri. Teknolojinin gelişmesi buna son verdi ve egzotik kavramını geçersiz kıldı. Çiftlikte doğan ve yetiştirilen aslan da çoktandır doğum kontrolü uygulanan at kadar evcildir şimdi. Ama beklenen barış binyılı hâlâ gelmiş değil. Ancak uygarlığın kendi akıldışılığının içinde, duvarları, kuleleri ve kafesleriyle hayvanat bahçelerinin sadece bir eklenti oluşturduğu kentlerin dehlizlerinde ve kuytu köşelerinde korunabilir doğa. Rasyonelleşen kültür, doğaya kapılarını açmakla onu büsbütün kendine benzetiyor ve aradaki farkla birlikte kültürün ilkesini; barış olasılığını da ortadan kaldırıyordur.

75

Soğuk konukseverlik. — Schubert'in kırık düşler romantizmi, merkezinde "bütün düşlerimi ardımda bıraktım" cümlesinin bulunduğu dizide, karanlık bir önseziyle, otel sözünü sadece mezarlık için geçerli bir kavram haline getirir.[1] Aylak yaşamın *fata morgana*'sı [serap] *rigor mortis*'in [ölüm kasılması] pençesine düşmüştür. Konuklar da otel sahibi de efsunlanmış gibidir. Konukların acelesi vardır. Paltolarını kollarından bırakmak istemiyorlardır. Bir ucuna rahatsızca iliştikleri sandalyelerde, uzatılan faturaların ve arkalarında biriken insan kuyruğunun manevi basıncıyla, sanki alay edercesine hâlâ *café* olarak anılan mekânı hızla terk etmek zorunda kalıyorlardır. Ama otel sahibi de, bütün çalışanlarla birlikte, aslında kendisi değildir; o da sadece bir çalışandır. Otelin düşüşü, hanla genelevin kadim birliğinin çözülmesiyle başlamış olabilir; bu ayrışmanın sonucu olan nostalji cömertçe sergilenen garson kızlara ve oda hizmetçilerinin cilveli jestlerine yönelen her bakışta bugün de yansıyordur. Ama vaktiyle dolaşım alanındaki mesleklerin en onurlusu sayılan hancılık sanatının şimdi her türlü ikizanlamlılıktan –örneğin "ilişki" sözcüğünün içerdiği türden belirsizliklerden– arındırılmış olmasıyla durum daha da vahimleşmiştir.

Araçlar, adım adım ve hep makul nedenlerle, amaçları tahrip etmektedir. İşbölümü, otomatikleştirilmiş kolaylıklar sistemi, ortada müşterinin rahatıyla ilgilenen hiç kimsenin kalmamasına yol açmıştır. Kimse müşterinin yüzündeki ifadeden onun ne isteyebileceğini çıkaramıyordur, çünkü artık garson da mönüyü bilmemektedir; birtakım önerilerde bulunacak olduğunda da haddini aştığı için azarlanma olasılığına hazırlıklı olmak zorundadır. Eğer ondan sorumlu olan kişi o anda meşgulse, müşterinin yardımına koşan kimse de yoktur: Kuruma gösterilen özen –ki doruğuna hapishanelerde çıkar– özneye gösterilen özenden önce gelir: Tıpkı klinikteki gibi, nesne olarak görülür özne. Odaların bomboş kabuğu olarak otelle "Restaurant" arasında büyük husumet uçurumlarının bulunması da bu sürecin doğal sonuçlarından biridir, tıpkı yemek saatlerinin sınırlanması ve o katlanılmaz "oda servisi" gibi. Bütün hepsinden kurtulmak için kendimizi attığımız köhne lokantada ekmeği, sahanda yumurtayı ve ince dilimlenmiş salamı yüzümüze bile bakmadan önümüze sürüveren garsondaysa sığınabileceğimiz son anlayışlı hancıyı buluruz. Ama otelde bütün öngörülmemiş sorular resepsiyonistin sinirli bir baş hareketiyle başka bir masaya havale edilir, o masa da çoğu zaman boştur. Bütün bunlar bir *laudatio temporis acti*'nin [geçmiş zaman övücüsü] şirretçe yakınmaları mıdır? Bunu kabul edemem. Tuvalete gitmek için koridora çıkmak zorunda olduğunu bile bile, sırf sabahın köründe merkezi ısıtmanın o şaşmaz sesiyle uyandırılmamak uğruna, Prag'daki "Blauen Stern" veya Salzburg'daki "Österreichischen Hof" otellerini kim tercih etmez ki! Dolaysız fiziksel varoluş alanına ne kadar yaklaşılırsa, ilerleme de o kadar tartışmalı hale gelir; sonunda elimize geçen, fetişleşmiş üretimin Pyrrhos zaferidir. Bazen bu ilerleme kendini bile dehşete düşürür ve hesaplamanın ayrıştırdığı emek işlevlerini sırf simgesel düzeyde olsa bile yeniden birleştirmeye çabalar. Bu da hostes gibi figürlerin belirmesine yol açar: Sentetik bir hancı kadın. Gerçekte hiçbir iş yapmıyordur, birbirinden koparılmış o soğuk hizmet ve kolaylıkları bir arada tutma yetkisi yoktur, sadece içi boş "hoşgeldin" jestleriyle ve tabii personelin gözetimiyle yükümlüdür. Ama görünüşü de tıpkı gerçeği gibidir: Şirinliğinin gerisindeki huysuzluğu sezilen, gençliğini ne pahasına olursa olsun korumak için kendini yoran, vaktinden önce solmuş ince ve dimdik bir kadın. Asıl işlevi, içeri giren konuğun işlemden geçirileceği masayı bile kendisinin seçmemesini sağlamaktır. Hostesin nezaketi, bar fedaisinin onurunun öbür yüzüdür.

76

Gala yemeği. — Bugün ilerleme ve gerilemenin nasıl da birbirine dolanmış olduğunu gösteren şeylerden biri de teknik imkânlar kavramıdır. Mekanik yeniden-üretim süreçleri, yeniden-ürettikleri şeyden bağımsız olarak gelişmiş ve sonunda özerkleşmiştir. İlerici sayılmaktadırlar, onlarla ilişkisi olmayan her şey de gerici ve antika. Bir süpermakine bir kez bile kullanılmadığı anda hemen kötü yatırıma dönüşme riskiyle yüklü olduğu ölçüde bu tür inançların yayılması için daha da büyük çaba harcanır. Ama gelişmelerine yol açan etken, liberalizm döneminde malları "satışa hazırlamak" denen ama aynı zamanda malların dışında kalan bir aygıt olarak onları kendi ağırlığı altında ezen şeyle ilişkili olduğu için, ihtiyaçların bu aygıta uyarlanması da nesnel olarak haklı talebin ölümüyle sonuçlanır. Günün en yeni işlemini büyülenmiş gibi tüketme arzusu, sadece işlemin aktardığı şeyin kendisine karşı bir aldırışsızlığa yol açmakla kalmayıp hesaplanmış eblehliğe de ivme veriyordur. Eski bayağılığı hep yeni tariflerle *haute nouveauté* [yüksek yenilik] olarak sürdürmenin yoludur bu. Teknik ilerlemenin bir uzantısı da, dar kafalı bir kararlılıkla, revaçta olmayan hiçbir şey satın almama ve ne pahasına olursa olsun üretim sürecinin gerisinde kalmama inadıdır – ürünün amacı ve niteliği önemsizdir. Başkalarından geri kalmama ve bütün kuyruklara girme telaşı, eskinin bir ölçüde rasyonel de sayılabilecek ihtiyaçlarının yerini almaktadır. Üç aydır gösterimde olan bir filme duyulan nefret, radikal ve aşırı modern bir besteye duyulandan az değildir şimdi: En son film, öncekinden hiç farklı olmadığı halde, ona karşı amansızca savunulacaktır. Kitle toplumunun müşterileri, hep birden sahnede olma zorunluluğunu duydukları kadar, hiçbir şeyi de dışarda bırakamıyorlardır. On dokuzuncu yüzyılın sanat erbabı beyefendisi, kısmen de hiçbir gösterinin yemek saatlerinden çalmasına izin veremeyeceği gibi barbarca bir nedenle, operanın ancak ilk perdesini izlerdi; şimdiyse, yemeğe kaçma imkânının ortadan kaldığı bir ortamda, barbarizm öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, kültüre doyması artık mümkün değildir. Her program sonuna dek dinlenecek, bütün çok-satarlar okunacak, her film daha Odeon galasında izlenecektir. Ayrımsızca tüketilen metâların bolluğu büsbütün zararlı ve yıkıcı bir boyuta ulaşmıştır bugün. Kişinin kendi yolunu bulmasını imkânsızlaştırmaktadır; ve tıpkı devasa bir market-

te kendine kılavuz arayan adam gibi, mallar arasına sıkışmış nüfus da liderini beklemektedir.

77

Açık artırma. — Gemi azıya almış teknoloji lüksü tasfiye ediyor; ama imtiyazı bir insan hakkına dönüştürerek değil de, bir yandan genel yaşam düzeyini yükseltip öte yandan doyumu imkânsızlaştırarak. Koca kıtayı iki gün üç gecede aşan ekspres tren bir mucize, ama *train bleu*'nün solmuş ihtişamını sunmuyor yolcuya. Pencereden sarkarak geride kalanlara el sallamak, bahşişleri güleryüzle kabullenenlerin gösterdiği ağırbaşlı ilgi, yemek saatlerinin seremonisi, başkalarından bir şey eksiltmeksizin sürekli ihsanlar alıyor, sürekli kayırılıyor olma duygusu: Yolculuğa o tuhaf şehvaniliğini veren bütün her şey, trenin kalkmasından önce platform boyunca gidip gelmeyi seven ve bugün en gözde otellerin fuayelerinde bile boşuna arayacağımız o zarif insanlarla birlikte tarih olmuştur. Tren kalkarken vagon basamaklarının içeri alınma zorunluluğu, en pahalı ekspresin yolcusuna bile, bir mahkûm gibi demiryolu şirketinin katı kurallarına uymak zorunda olduğunu hissettirir. Şirket mutlaka biletin hesaplanmış değerinin tam karşılığını veriyordur ona; ama bunun içinde araştırmayla saptanmış ortalama talebi aşan hiçbir şey yoktur. Kim, bütün bunları bile bile, kafasına esip de sevgilisiyle eskiden olduğu gibi bir Paris-Nice yolculuğuna çıkmak ister? Öte yandan, ortalamadan ayrılan ve bunu açıkça ilan eden lükse bile gittikçe artan bir hesaplılığın, yapay bir gösteri öğesinin karıştığı kuşkusundan da kurtulamıyordur insan. Amaç, Veblen'in[1] söylediği gibi, zenginlerin zaten gittikçe birörnekleşen ihtiyaçlarını karşılamaktan çok, statülerini hem kendilerine hem de başkalarına göstermektir. Kuşku yok, Chevrolet'den aradaki fiyat farkı kadar üstündür Cadillac; ama bu üstünlük, eski Rolls Royce'unkinden farklı olarak, seri imalat ürününün temel yapısında hiçbir şeyi değiştirmeden Cadillac'ı daha iyi Chevrolet'yi ise daha kötü silindirler, cıvatalar ve aksesuarlarla donatan genel bir plandan kaynaklanmaktadır: Bir Chevrolet'yi bir Cadillac'a dönüştürmek için üretim sürecinde bir iki küçük değişiklik yeterlidir. Böylece lüks de özünü yitirir. Çünkü evrensel değiştirilebilirlik ortamında mutluluk ancak değiştirilemeyecek şeye bağlanabilir. Hiçbir insanca çaba, hiçbir mantık zorlaması,

göz alıcı elbisenin yirmi bin değil sadece bir kişi tarafından giyildiği gerçeğinden koparamaz mutluluğu. Nitel olanın ütopyası (farklılık ve eşsizlikleriyle yaygın mübadele ilişkisi içinde özümlenemeyecek şeyler) kapitalizmde ancak fetişist nesne ve davranışlarda bir sığınak bulabilir. Ama lüksün bu mutluluk vaadi de imtiyazı, ekonomik eşitsizliği, demek değiştirilebilirliğe dayalı bir toplumu varsaymaktadır. Böylece nitel de sayılabilir ve hesaplanabilir olanın özel bir haline indirgenmekte. satılmaz olan satılabilire, lüks de konfora ve sonunda anlamsız bir alete dönüşmektedir. Gericileri hop oturtup hop kaldıran o kitle toplumunun birörnekleştirici eğilimi olmasaydı bile bu kısır döngü lüks ilkesinin sonunu getirirdi. Yararsızın tümüyle yarar ve kullanım alanına dahil edilmesi, lüksün iç yapısını da etkiler. Ondan geriye kalanlar, en kaliteli nesneler de olsalar, şimdiden çöpe benzemeye başlamışlardır. Zenginlerin evlerini tıka basa dolduran değerli şeyler müzeye kaldırılmak için yalvarır gibidir; ama Valéry'nin gördüğü gibi orada da heykel ve resmin anlamı imha edilmekte ve geriye anaları olan mimarlık kalmaktadır sadece: Onlara kendi yerlerini gösteren yapı. Ama onlarla hiçbir bağı olmayan kişilerin evinde zorla tutuldukları sürece, özel mülkiyetin şimdiki varoluş biçimiyle taban tabana zıt öğeler olarak kalırlar. Milyonerlerin çevrelerine doldurdukları antikalar için Birinci Dünya Savaşına kadar belki hâlâ bir mazeret ileri sürülebilirdi: Burjuva evi düşüncesini, tümüyle parçalamaksızın, düş –ve karabasan– düzeyine yükseltiyorlardı. Daha sonra ele geçirilen Çin porselenleriyse kendi sahiplerine sadece keyifsizce tahammül etmektedirler – o sahipler ki, ancak lüksün dışarda bıraktığı açık hava ve ışıkta rahat hissediyorlardır kendilerini. Yeni nesnelliğin[2] ürünü olan pratik lüks bir terim çelişkisidir; Hollywood patronlarının iç dekoratör olarak tuttuğu sahte Rus prenslerine bir geçim kaynağı sağlar ancak. Gelişmiş zevkin farklı noktalardan gelen çizgileri çilekeş bir yalınlıkta birleşir. *Binbir Gece Masalları*'nı okurken elmas ve yakut bolluğu karşısında başı dönen çocuk, başka şey almakta kullanılmayıp sadece biriktirildiklerine göre bütün bu taşlara sahip olmanın niye insanı böyle kendinden geçirdiğini merak ediyordu. Bu soru aydınlanmanın bütün diyalektiğini içerir. Mantıklı olduğu kadar mantıksızdır: İdolleştirmeyi tanıdığı ölçüde mantıklı, kendi amacının karşısına dikildiği ölçüde mantıksız: Hiçbir otoriteye, hatta hiçbir niyet ve amaçlılığa hesap vermek zorunda olmadığı yerde varolabilir bu amaç: Fetişizm yoksa mutluluk da yoktur. Ne var ki çocuğun kuşkucu soru-

su zamanla her türlü lüksü kapsayacak kadar yaygınlaşmıştır, yalın duyusal haz bile şimdi muaf değildir ondan. Yarara karşı yararsızın yanında yer alan estetik göze, amaçlardan şiddetle koparılmış bir estetik de anti-estetik olarak görünür; çünkü şiddettir dile getirdiği: Lüks, hunharlığa dönüşmektedir. Sonunda angaryaya dönüşecek veya karikatürde sürdürülecektir. Dehşet ortamında hâlâ açılıp serpilebilen bir güzellik, kötü bir şaka olarak, hatta çirkinlik olarak görünür kendine. Uçup giden biçimiyle, dehşetten kaçınabileceğinin işaretidir yine de. Her çeşit sanat da bu paradokstan bir şeyler taşır; sanatın hâlâ varlığını sürdürebilmesi aynı paradoksun bugünkü ifadesidir. Güzelliğin tutuklu ideası aynı anda mutluluğu hem reddetmekte hem de öne sürmektedir.

78

Tepelerin üzerinde. — Kedere kusursuz ifadesini kazandıran masal Pamuk Prenses'tir. Pencerenin ardından yağan kara bakan kraliçe, katışıksız imgesidir bu ruh halinin: Kar tanelerinin cansızca yaşayan güzelliğine dalmış, pencere pervazının yas siyahına ve içinde kanayan yaraya rağmen bir kız çocuk istemektedir: Doğum sırasında ölecektir. Mutlu son hiç azaltmaz bu keder duygusunu. Dileğinin bağışlanması ona ölüm getirdiği ölçüde kurtarılma da bir serap olarak kalır. Çünkü cam tabutta uyur gibi yatanın uyandığına inanamaz daha derin algı. Yolculuğun sarsıntısıyla boğazından fırlayan zehirli elma dilimi, bir cinayet aracı olmaktan çok, yaşanmayıp sürgüne gönderilmiş yaşamının geri kalan kısmı değil midir? Ve ancak şimdi, sahte müjdecilere inanması artık imkânsızlaştığında uyanmıyor mudur bu yaşanmamış yaşamdan? Nasıl da yetersiz çıkar mutluluğun sesi: "Pamuk Prenses ondan hoşlandı ve onunla birlikte gitti." Kötü kalplilik karşısındaki kötü kalpli zafer yüzünden nasıl da geçersiz kılınır! İşte, kurtarılmayı beklerken bize de bir ses umudun boş olduğunu söyler; ama sadece bu güçsüz umuttur tek bir soluk bile almamızı sağlayan. Derin düşüncenin yapabileceğinin en çoğu, kederin ikizanlamlılığını hep yeni şekillenmeleri içinde izlemektir. Hakikat, gerçekdışının şekillerinin günün birinde bize gerçek kurtuluşu bağışlayacağını söyleyen o yanılsamadan ayrılamaz.

79

Intellectus sacrificium intellectus.[1] — Duyguların cılızlaşmasının nesnelliği artırarak düşünceye yaradığı veya düşüncenin bundan hiç etkilenmediği savının kendisi de aptallaşma sürecinin bir belirtisidir. Toplumsal işbölümü, insana yüklenen işleri ne kadar kolaylaştırsa da, bir bumerang gibi dönüp onu vurur. Yetiler karşılıklı etkileşim içinde gelişmiştir; birbirlerinden koparıldığında körelmeye başlarlar. "Kişinin cinselliğinin derecesi ve türü, tinselliğinin de en yüksek noktasına kadar uzanır": Nietzsche'nin bu aforizmasının geçerliliği sadece psikoloji alanıyla da sınırlı değildir. Düşüncenin en uzak, en dolaylı nesnelleşmeleri bile dürtülerden beslenir; öyleyse dürtü ve duyguları tahrip etmekle kendi koşullarını da tahrip ediyordur. Bellek, geçip gitmek zorunda olan şeyi korumaya çalışan sevgiden ayrılabilir mi? Hayalgücünün en küçük kımıltıları bile, varolanın öğelerini yeniden kurguladığı ölçüde ihanet etmeksizin onu aşan arzunun ürünü değil midir? En basit algıya bile biçim veren etken, algılanan şey karşısında duyulan korku –veya arzu– değil midir? Evet, dünya nesnelleştiği ölçüde bilginin nesnel anlamı da altta yatan dürtülerden gittikçe bağımsızlaşır; kabul, nesnelleştirme çabası arzunun sultası altında kaldığı sürece iflas etmeye mahkûmdur bilgi. Ama dürtüler kendilerinden bağımsızlaşmış düşünce tarafından aynı anda hem aşılıp hem korunmazsa bilgi diye bir şey de olmaz: Düşünce, onu doğurtan isteği katlettiği anda aptallığın öcüne yenik düşer. Bellek, kestirilemeyecek, güvenilemeyecek, dolayısıyla akıldışı bir güç olarak tabu kılınıyor bugün. Ve bunun sonucu olan zihinsel tıknefeslik –ki bilincin tarihsel boyutunun silinişiyle ulaşır doruğuna– doğrudan doğruya, Kant'a göre "hayalde yeniden kurma" yetisinden, demek anımsamadan ayrılamayacak olan o sentetik algılamanın[2] giderek körelmesine yol açıyor. Her türlü yargının vazgeçilmez kaynağı olan nesneler arası ilişkiyi ancak fantezi kurabilir, şimdilerde bilinçdışına havale edilen, çocuksu bir toyluk olarak bilginin dışına sürülen ve böylece kendisiyle birlikte bilginin asıl edimi olan yargıyı da sürgüne götüren fantezi. Ama algının ona hiçbir arzulu bekleyiş hakkı tanımayan bir kontrol makamı tarafından iğdiş edilmesi, onu zaten bilinenleri yinelemek gibi çaresiz bir duruma sürükleyecektir. Daha fazla hiçbir şey görülemediği anda zihin de kurban edilmiş demektir. Tıpkı özerkleşmiş üretim sürecinin egemen-

liği altında aklın amacının gittikçe belirsizleşerek sonunda kendi kendinin ve dışsal gücün fetişizmine dönüşmesi gibi, aklın kendisi de bir araca indirgenmekte ve kendi memurlarından, düşünme yetenekleri sadece düşünmenin engellenmesine hizmet eden o memurlardan ayırt edilmez hale gelmektedir. Duygunun son izi de silindiği anda, düşünceden geriye sadece mutlak totoloji kalır. "Bir nesneyi kendi yokluğunda bile tasarlama" yeteneğinden büsbütün arınmış olanların amansızca saf aklı, bir noktadan sonra saf bilinçsizlikle, sözcüğün en düz anlamıyla kıt zekâlılıkla aynı şey haline gelir, çünkü "her türlü kategoriden arındırılmış veri" gibi aşırı gerçekçi bir ideal açısından bütün bilgi yanlıştır ve ancak doğru ya da yanlış sorusunun geçerli olmadığı yerde doğrudur. Dünyanın savunmasız yıkıntılara indirgenmiş son kalıntılarını da kendi boyunduruğu altına almak üzere olan bilimin faaliyetleri, böyle eğilimlerin epeyce mesafe kazanmış olduğunun işaretidir.

80

Tanı. — Dünyanın şimdi Nasyonal Sosyalist iftiranın gevşek Weimar Cumhuriyetiyle ilgili yanlış kurgularına sahiden benzemiş olduğunu kanıtlayan şey, kurumlarla hizmet ettikleri arasındaki o peşin uyumdur. Herkesin gözünden uzakta türemiş yeni bir insan türü, tahakkümün artık saçmalaşmış süreğenliğinin dayattığı zorlama ve kısıtlamaları oburca benimsiyor. Ne var ki, nesnel toplumsal çerçevenin kışkırttığı ve desteklediği bu insanlar, aslında o peşin uyuma karşı uyumsuzluk ve kakışımı temsil etmesi gereken işlevleri de adım adım üstlendiler. Geçersiz kılınan çok şey arasında, "Basınç, karşı basıncı yaratır" deyişi de var: Birincisi yeterince arttığında ikincisi kaybolmaktadır ve toplum da gerilimlerin ölümcül bir tasfiyesiyle entropi'ye kayda değer bir katkı yapmaya ant içmiş gibidir. Bilimsel endüstri, işe koştuğu kafalarda ayna imgesini buluyor: Kendilerine hiçbir şiddet uygulamaları gerekmiyor bu kişilerin, çünkü zaten kendi gönüllü ve gayretkeş gözetimcilerine dönüşmüş durumdalar. Resmi görevleri dışında hayli insani ve aklı başında varlıklar olsalar bile, profesyonelce düşünmeye başladıkları anda marazi bir aptallık felç ediyor onları. Ama bu adaylar –ve bütün bilimciler çeşitli mevkilerin adaylarıdır–

düşünmeye getirilen kısıtlamalarda düşmanca bir şey görmek şöyle dursun, kendilerini daha da rahatlamış hissetmekteler. Üretim sürecindeki nesnel konumları düşünmenin yüklediği öznel sorumluluğu yerine getirmelerine izin vermediği için onlar da düşünmekten vazgeçiyor ve şöyle bir titredikten sonra koşarak karşı tarafa katılıyorlar. Düşünmeyi sevmemek çok geçmeden düşünmeyi beceremememeye dönüşür: Bir bilgiyi sabote etmek söz konusu olduğunda en ustalıklı ve karmaşık itirazları hiç zorlanmadan ortaya sürebilen kişiler, kendi başlarına en basit tahminleri yapmaktan acizdir bugün. Spekülasyona vurmakta ve onunla birlikte sağduyuyu da öldürmekteler. Daha zeki olanları, düşünme yetilerinin hasta olduğunu sezmektedir, çünkü bu hastalık ilkin her yerde değil, hizmetini sattıkları organlarda ortaya çıkar. Birçoğu hastalıklarının keşfedileceği günü korku ve utançla beklerken tam tersine kamunun bunu bir ahlaki zafer gibi alkışladığını görmektedir: Bir bilimsel çilekeşlik sayılıyordur içine düştükleri durum; onlarsa bunun çilekeşlik filan değil, sadece zaaflarının gizli içeriği olduğunun farkındadırlar. Hiç geçmeyen nefret ve hınçları, toplumsal gerekçelendirilişini şu savda bulur: Düşünme bilimsel değildir. Öte yandan, kontrol mekanizmaları, zihinsel güçlerinin de birkaç boyutta adamakıllı gelişmesine yol açmıştır. Araştırma teknisyenlerinin kolektif aptallığını, zihinsel yetilerin düpedüz yokluğu ya da gerilemesi olarak değil, tam da düşünme yetisinin çoğalması olarak görmeliyiz: Bu yeti, düşünceyi kendi kuvvetiyle tüketiyordur şimdi. Genç aydınların mazohistçe hıncı, hastalıklarının habisliğinden kaynaklanmaktadır.

81

Büyük ve küçük. — Artık bütünün zemin planından ayırt edilemeyen teoriye ekonomik planlama alanından yapılan en yıkıcı aktarımlardan biri de düşünsel çalışmayı bir şeyle uğraşmanın zorunlu veya makul olup olmadığı ölçütüyle yönetebileceğimiz inancıdır. Acillik sıralamaları yapılmaktadır. Oysa düşünceyi kendiliğindenlik ânından yoksun bırakmak tam da zorunluluğunu iptal etmek olur. Düşünce, birbiriyle değiştirilebilen ve yerine yenisi konulabilen programlara indirgenir böylece. Savaş ekonomilerinde hammaddelerin dağıtımı ve

üretilecek silah türü konusunda bazı öncelik sıralamaları yapılmasını andırır biçimde, teori kurma çalışmalarına da özellikle güncel veya eldeki konuyla ilgili olanı kayıran bir önem hiyerarşisi sızmaktadır: Özsel olmayan her şeyi ikincil sayan veya ancak temel olguların süsü ve cilası olarak hoş gören bir ayrımcılık. İlgililik kavramı örgütsel kaygılarla belirlenmekte, güncellik de ânın en güçlü nesnel eğilimiyle ölçülmektedir. Bu önemli ve ikincil kategoriler şematikleştirmesi, günün geçerli pratiğinin değerler skalasıyla içerik açısından çelişse bile biçim yönünden uyum içindedir. Önem tapıncını ilerici felsefenin çıkış noktasında, Bacon ve Descartes'ta bile bulabiliriz. Ama sonunda özgür olmayan ve gerilemeci bir nitelik gösterir bu tapmç. Önemi en iyi temsil eden şey dolaşmaya çıkmış köpektir: Nedensiz bir noktada birden duraklar, gergin ve dikbaşlı bir tavırla havayı koklar, son derece keyifsiz gibidir – sonra çişini yapar, toprağı eşeler ve aldırışsızca yoluna devam eder. İlkel çağlarda ölüm ve kalım belki de böyle şeylere bağlıydı; ehlileşmenin ardından geçen binlerce yıldan sonra gerçekdışı bir törene dönüşmüştür hepsi. Ciddi bir komiteyi sorunların acilliğini tartıp sonra da dikkatle tanımlanmış ve zaman sırasına konulmuş görevleri meslektaşlarının dikkatine sunarken izleme fırsatını bulan kişinin böyle tuhaf törenleri anımsamaması mümkün müdür hiç? Her türlü önemde de zamanın dışına düşmüş bu taşkafalı inattan bir şeyler bulunur: Onu bir düşünce ölçütü olarak kullanmak, düşünceyi efsunlanmış bir sabitliğe mahkûm etmek ve kendi üzerinde düşünme imkânından yoksun bırakmak olur. Büyük temalar, tarihöncesinden gelen birtakım ilksel gazlardan ibarettir: Hayvanı duraklatan ve onları bir kez daha çıkarmak için çabalamasına yol açan gazlar. Bu, önem hiyerarşisini ihmal edeceğimiz anlamına da gelmez. Hiyerarşinin dar kafalılığı sisteminkini yansıtıyorsa eğer, sistemin bütün gücü ve sıkılığı da hiyerarşiye geçmiştir. Ancak, düşünce bu hiyerarşiyi tekrarlamamalı, sonuna götürerek ortadan kaldırmalı. Dünyanın önemli ve önemsiz konulara ayrılması –ki her zaman ağır toplumsal adaletsizlik gibi bir kilit sorunun sadece istisna olarak sunulmasına ve nötrleştirilmesine hizmet etmiştir– kendi yanlışlığıyla yüzleşip mahkûm olacağı noktaya kadar götürülmeli. Her şeyi nesneye dönüştüren ayırma işlemi, düşünceyi yönetmemeli, tam tersine kendisi bir düşünce nesnesi haline gelmeli. O zaman büyük temalar yine ortaya çıkacak, ama bu kez o geleneksel "tematik" anlamlarıyla değil, prizmadan geçerek kırılan ve merkezdışı kalan yönleriyle belireceklerdir. Dola-

yımsız niceliğin barbarizmini, idareciler ve matematikçilerle eski ittifakından kalma bir miras olarak taşımaktadır felsefe: O şişkin dünyatarihsel hayhuyun damgasını taşımayan her şey, pozitif bilimlerin işlemlerine teslim edilmektedir. Burada, bir yapıtın haysiyetinin ve kazandığı ünün işlenen konunun ağırlığına bağlı olduğu inancıyla yapılmış kötü bir resim gibi davranıyordur felsefe; Leipzig Savaşını betimleyen bir resmin, çapraz açıdan görülmüş bir iskemle resminden daha değerli olduğuna inanmaktadır. Bu kötü safdillik için, kavramsal ortamla sanatsal ortam arasındaki farkın hiç önemi yoktur. Soyutlama sürecinin içinde bütün düşüncelere bir büyüklük yanılsaması eşlik eder, doğru; ancak, kendi üzerinde düşünerek sağladığı saydamlık içinde, kendi panzehirini de içerir bu süreç: Aklın özeleştirisi en doğru ahlakıdır. Bunun tersi, kendi kendini yöneten düşüncenin en son evresinde, öznenin ortadan kaldırılmasından başka bir şey değildir. Teorik çalışma jesti, temaları önemlerine göre yargılarken, teorik işçiyi de ihmal eder. Gittikçe azalan sayıda teknik yetilerin geliştirilmesi, teori işçisinin bütün tanımlı görevler için yeterli olmasını sağlayacaktır. Ama yukardan dayatılan bir görevler kümesine sığdırılamayacak şey de düşünen öznelliktir: Ancak bu kümenin bir parçası olmamak anlamında onlar için yeterli olabilir ve böylece kendi varlığı da nesnel olarak bağlayıcı her türlü hakikatin bir önkoşulu haline gelir. Özneyi hakikatin kesinleştirilmesine feda eden o zorba sözde-gerçekçilik, aynı anda hem hakikati hem de nesnelliği reddediyordur.

82

Mesafeyi korumak. — Pozitivizm, düşüncenin gerçeklikle kendi arasına koyduğu mesafeyi yeniden daraltır; zaten gerçekliğin kendisi de bu mesafeye tahammül edemiyordur artık. Altındaki olgusal malzeme için geçici bir kısaltma işaretinden fazla bir şey olmamayı isteme noktasına doğru püskürtülen düşünce, sadece gerçeklik karşısındaki özerkliğini değil, onunla birlikte gerçekliğe nüfuz etme gücünü de yitirir. Zihinsel yaşam ancak yaşamdan belli bir uzaklıkta sürdürebilir varlığını; empirik gerçeklikle bağlantı kurmasının koşulu da budur. Düşünce olgularla ilişki kurar ve onları eleştirerek devinim kazanır, doğru; ama devinimi yine de mesafenin korunmasına bağlıdır. Varo-

lanı tam ve kesin olarak anlatabiliyordur çünkü varolan hiçbir zaman düşüncenin tam onu anlattığı gibi değildir. Her zaman belli bir abartı öğesi bulunur düşüncede: Nesnesini hedeflerken ötesine geçer, olgusalın ağırlığını üstünden atar ve böylece varolanı düpedüz yeniden-üretmek yerine, aynı anda hem kesin hem de özgür bir tavırla, belirlemeye yönelir onu. Bu açıdan oyunu da andırır her düşünce; Nietzsche kadar Hegel de zihnin çalışmasını oyunla karşılaştırmıştır. Felsefeyi barbarizmden uzaklaştıran, sorumsuzluk öğesinin gizliden gizliye farkında olmasıdır: Ona canlılığını veren de yargıladığı şeyden hep kaçan düşüncenin oynaklığıdır. Böyle başına buyruk bir tavır pozitivist ruhun hınçlı öfkesine hedef olur ve çılgınlık olarak damgalanır. Zihinsel işlevlerin saniyesi saniyesine bütün hareketlerinin hesabını vermek durumunda oldukları bir dünyada, olgulardan ayrılmak düpedüz yanlışlığa, oyun ânı da lükse dönüşür. Ne var ki, kendi dokunulmaz mesafesini yadsıyıp da bin türlü ince savlamayla gerçeğe harfi harfine uygun olduğunu kanıtlamaya kalkıştığı anda tökezlemeye başlar düşünce. Potansiyellik ortamını, herhangi bir fiili gerçekle tam olarak karşılanamayacak öngörü ortamını arkada bıraktığı, yorum olmak yerine yalın doğrunun düz ifadesi olmaya çalıştığı ölçüde hakikatten de uzaklaşır. Güvensizlikten ve rahatsız bir vicdandan esinlenen kendini aklama çabası içinde ortaya sürdüğü her sav, tanımak istemediği ama onu düşünce yapan tek öğe olan özdeşlik-dışına[1] işaret etmekle kolayca çürütülebilir. Buna karşılık, mesafesini bir ayrıcalık olarak korumaya çalışması da işe yaramaz çünkü böyle yapmakla iki çeşit hakikat olduğunu öne sürmüş olur: Bir yanda olguların hakikati, öte yanda kavramların hakikati. Hakikat kavramının kendisini çökertmek ve düşünceyi lekelemektir bu da. Bir güvenlik kuşağı değil, bir gerilim alanıdır mesafe. Kavramların hakikat iddiasının gevşetilmesinde değil, düşünmenin incelik ve kırılganlığında gösterir kendini. Pozitivizm karşısında alınacak tavır ne haklı ve doğru çıkmaya çalışmak olmalıdır, ne de seçkinlik ve farklılık havalarına bürünmek. Yapılması gereken, bilginin eleştirisi yoluyla, bir yanda kavramla öte yanda onu karşılayan şey arasında tam bir örtüşmenin imkânsız olduğunu göstermektir. Eşanlamlı ve özdeş olmayanı eşitleme tutkusu, sonunda kurtuluşa eren o durmak bilmeyen emekle aynı değildir.[2] Sadece safdillik ve deneyimsizliktir. Düşünce pozitivizmin yönelttiği suçlamaları binlerce kez işitip binlerce kez unutmuştur; düşünce olmasını sağlayan da bu sürekli işitip unutmadır. Düşüncenin gerçeklikten

uzaklığı da tarihin kavramlarda bıraktığı çökeltiden başka bir şey değildir. Onları mesafesizce kullanmak, içerdiği teslimiyete karşın ya da tam o yüzden, fazlasıyla kolaydır. Çünkü düşünce sırf hedefine hiçbir zaman tam ulaşamayacağı için hep daha öteye yönelmek zorundadır. Pozitivizm ise kendisinin o hedefe ulaşabileceğine inanmakla her türlü eleştirellikten vazgeçer: Yalpalamalarının sadece dürüstlük ve her şeyin hakkını verme çabasından kaynaklandığını sanıyordur. Öteye geçen bir düşünce, kendi yetersizliğini, bilimin denetim mekanizmalarınca yönlendirilen bir düşüncenin yaptığından çok daha fazla dikkate alır. Bilinmeyenle ilgili öngörüler yapar: Kaçınılmaz çok-azın umutsuzca da olsa üstesinden gelmek amacıyla çokfazlayı aşırı ölçüde zorlar. Felsefeyi suçlayanların işaret ettiği gayri meşru mutlaklık –bu mutlaklığın her türlü felsefi önermeyi lekelediği söylenir– aslında tam da göreliliğin uçurumundan kaynaklanıyordur. Spekülatif metafiziğin abartıları, kendi üzerinde de düşünen aklın yara izleridir; kanıtın maskesini indirerek bir totolojiden ibaret olduğunu da sadece kanıtlanmamış olan gösterebilir. Buna karşılık, göreliliğin her şeye kayıt konulmasını fazla kolayca kabullenişi, kendisine ayrılmış alan içinde kalmaya hemen razı olan o alçakgönüllülük, bu temkinliliği yüzünden kendi sınırını yaşama imkânını daha en baştan reddetmiş demektir; oysa Hegel'in bir yerde söylediği gibi, sınırı düşünmek onu aşmakla aynı şeydir. Bu yüzden göreciler asıl –kötü– mutlakçılardır; üstelik kötü burjuvalar da onlardır, çünkü bilgilerine bir mülkiyet olarak sahip çıkma telaşı içinde onu büsbütün yitirirler. Görelinin hakkını ancak kendi gölgesinin üzerinden atlayan mutlak verebilir: Hakikatsizliği kendi üstüne almıştır ve insan bilgisinin koşullara bağımlılığının somut bilgisi içinde, hakikatin eşiğine doğru yol almaktadır.

83

Başkan Yardımcısı. — Aydınlara öğüt: Kimsenin sizi temsil etmesine izin vermeyin. Bütün hizmet ve insanların birbirinin yerine konulabilirliği ve bunun sonucunda herkesin her işi yapabileceği inancının yerleşmesi, varolan düzende, kişiyi kısıtlayan bir ayakbağıdır. Birbiriyle değiştirilebilirlik gibi eşitlikçi bir ideal, tabana karşı sorumluluk

ve görevden alınabilirlik ilkeleriyle desteklenmediğinde bir sahtekârlığa dönüşür. En kudretli insan, işin azını kendi üstüne alıp çoğunu başkalarına yıkmayı beceren ama işe kendi adını verdiği için de bütün ödülleri cebe indiren adamdır. Kolektivizme benzer bu; ama sadece bir üstünlük duygusudur sonuçta, başkalarını denetleyebildiği için kendisi çalışmak zorunda olmayan kişiye özgü bir duygu. Maddi üretimde bu değiştirilebilirlik ilkesinin maddi bir temeli olduğunu kabul etmek gerekir. İş süreçlerinin nicelleştirilmesi, bir genel müdürle bir benzin istasyonu çalışanının görevleri arasındaki farkı azaltma eğilimindedir. Bugünün koşullarında bir tröstü yönetmenin bir basınçölçeri okumaktan daha çok zekâ, deneyim, hatta eğitim gerektirdiği düşüncesi sadece iğrenç bir ideolojidir. Maddi üretimde bu ideoloji inatla savunulur, oysa tinin maruz kaldığı bunun tam karşıtıdır. Bugün ipliği pazara çıkmış *universitas literarum* doktrinidir bu, ilim irfan cumhuriyetinde herkesin eşit olduğu doktrini – bir cumhuriyet ki sadece herkesi herkesin gözetimcisi olarak istihdam etmekle kalmamakta, herkeste herkesin işini yapmasına yetecek nitelikler bulunduğunu da öne sürmektedir. Değiştirilebilirlik, mübadelenin nesnelere uyguladığı işlemlerin aynısının fikirlere uygulanmasına yol açar. Ölçülmez olan tasfiye edilir böylece. Düşüncenin ilk görevi mübadele ilişkilerinin sonucu olan o her şeyi kapsayan ölçülebilirliği eleştirmektir; bu ölçülebilirlik, üretici güçleri engelleyen ve onların karşısında yer alan tinsel üretim ilişkilerini oluşturuyordur. Birbiriyle değiştirilebilirlik, maddi alanda, daha şimdiden mümkün olan şeydir, değiştirilemezlikse sadece bunu önlemenin bahanesi. Ama böyle bir *quid pro quo*'ya [bir şeye karşılık bir başka şey] pabuç bırakmaması gereken teori alanında değiştirilebilirlik, nesnel antitezinin bulunduğu yerde bile sistemin sürdürülmesine ve yaygınlaştırılmasına hizmet eder. Zihnin istihdam saflarına çekilişini sadece değiştirilmezlik durdurabilir. Her düşünsel başarının bir örgütün bütün yetkili üyelerince tekrarlanması gerekir – apaçık bir doğruymuş gibi öne sürülen bu talep, en dargörüşlü akademik teknisyeni zekânın ölçüsü haline getirir: Bu kişi, kendi teknik yeterliliğini –onu yetkili kılan tekniği– eleştirme becerisini nerede kazanacaktır? Ekonomi de her şeyi aynı düzeye indirme işlemini böyle gerçekleştirir – bir düzleştirme ki sonradan kendi arkasından "Hırsız var! Tutun!" diye bağıracaktır. Bireyin tasfiyesi çağında, bireysellik sorunu yeniden ortaya sürülmelidir. Birey, bütün bireyci üretim yöntemleri gibi teknolojinin gerisine düşmüş ve tarihsel açı-

dan miadını doldurmuştur ama, galiplerin karşısındaki mağlup olarak da hakikatin emanetçisi haline gelmektedir. Çünkü teknik yeterliliği meşru kılan ama bu yeterliliğin gözardı ettiği şeyin bir izini, ne kadar çarpıtılmış biçimde olursa olsun, sadece birey koruyabilir. Gemi azıya almış ilerleme insanlığın ilerlemesiyle hiçbir dolaysız özdeşlik göstermediği için, gerçek ilerleme de ancak bu azgın gelişmenin antitezinde bir sığınak bulabilir kendine. Bir kalemle bir silgi, bir tabur asistandan daha yararlıdır düşünceye. Kendilerini ne düşünsel üretimin bireyciliğine tümüyle teslim etmek ne de insanı içten içe hor gören eşitlikçi değiştirilebilirliğin kolektivizmine gözü kapalı dalmak isteyenler, sorumluluğun paylaşıldığı bir özgür işbirliği ve dayanışma noktasına çekilmek zorundadırlar. Başka her şey, zihnin iş dünyasından türemiş biçimlere ve sonunda o dünyanın kendisine satılması demektir.

84

Zaman çizelgesi. — Bir aydına uygun düşen yaşam tarzını burjuvanınkinden ayıran en kesin fark, ilkinin işle zevki birbirinin almaşığı saymamasıdır. Gerçekliğin payını vermek amacıyla öznenin önce kendisine sonra da başkalarına zulmetmek zorunda kalmayan her iş, en umutsuz uğraşma anlarında bile zevktir. Verdiği özgürlük, burjuva toplumunun sadece dinlenme saatleri için ayırdığı ve sırf böyle sınıflandırdığı için aynı anda geri de almış olduğu özgürlüğün aynısıdır. Buna karşılık, özgürlüğü tanımış olan herkes bu toplumun hoşgördüğü bütün eğlenceleri katlanılmaz bulacak ve burjuvanın "kültür" diye iş dışı saatlere havale ettiği kendi işinin dışında hiçbir ikame zevke gönül indirmeyecektir. Çalışırken çalış, oynarken oyna – baskıcı özdisiplinin ana kurallarından biri budur. Çocuklarının eve iyi karne getirmesini onur sorunu yapan anababalar, çocuğun gece geç saatlere kadar okumasına ya da aşırı zihin zorlaması saydıkları faaliyetlere girişmesine en azından izin verme eğilimindeydiler. Bu ahmaklıklarının içinden sınıflarının dehası konuşuyordu. Ilımlılık ve ölçülülüğün makul insana en uygun erdem olduğunu öne süren ve Aristo'dan beri kişilerin eğitiminde başrolü oynayan doktrin, başka amaçların yanında, insanı birbirinden bağımsız işlevlere ayıran o toplumsal olarak zo-

runlu işbölümünün iyice perçinlenmesine de hizmet eder; o kadar ki, bu işlevlerin hiçbirinin aklına ötekilerin kapısını çalmak ve onlara insanı anımsatmak gelmemektedir. Ama dış odadaki sekreterin telefona baktığı bir ofiste akşam beşe kadar masasında oturup da işi bittiğinde golf oynamaya giden bir Nietzsche de düşünemeyiz. Toplumun basıncına karşı gerçek deneyimi hâlâ mümkün kılan şey, zevkle işin kurnazca birbirbirine dolanması olabilir ancak. Bu türden bir deneyim gittikçe toplumun hoşgörü sınırlarının dışına itilmektedir. Düşünsel denen meslekler için de geçerlidir bu: Ticari faaliyeti andırdıkları ölçüde her türlü haz öğesinden de yoksun kalıyorlardır. Atomlaşma, sadece bireylerin birbirinden kopmasında değil, bireyin kendi içinde bölünmesinde ve yaşamının çeşitli alanları arasında duvarların belirmesinde gösterir kendini. Hiçbir ruhsal doyum payı tanınmamalıdır işe ki, amaçlar bütünlüğü içindeki işlevsel alçakgönüllüğünü yitirmesin; boş zamanın içine de hiçbir düşünce kıvılcımı karışmamalıdır ki, iş dünyasına sıçrayıp onu ateşe vermeye kalkmasın. Yapıları açısından iş ve eğlence gittikçe birbirini daha çok andırmaya başladığı halde, aralarındaki ayrım da görünmez sınır çizgileriyle sürekli pekiştirilmektedir. Sevinç ve zihin ikisinden de kovulmuştur: Hüküm süren, vahşi ciddiyet ve sahte faaliyettir ikisinde de.

85

Muayene. — Gözetilecek çıkarları ve gerçekleştirilecek planları olan "dünyevi kişinin" gözünde, karşılaştığı insanlar otomatik olarak dost veya düşmana dönüşür. Kendi planları içinde oynayabilecekleri rolü kestirmeye çalışırken onları daha en baştan nesneye indirgemiştir: Bazıları yararlıdır, bazıları engel. Her farklı kanı, önceden belirlenmiş hedeflerin –bunlar yoksa pratik adam kendini kaybolmuş hisseder– sağladığı yerlemler üzerinde, yorucu bir direnç, bir sabotaj, bir kumpas olarak belirir; her anlaşma da, en bayağı çıkarlara dayandığı durumlarda bile, bir destek görünümü alır, kullanılabilecek bir şeye, bir ittifak senedine dönüşür. Böylece fakirleşir başkalarıyla ilişkiler: Onları kişinin kendi istencinin işlevleri olarak değil de özerk varlıklar olarak görme yeteneği kadar, doğurgan zıtlıklar kurma, karşıtı içererek kendi ötesine geçme kapasitesi de dumura uğrar. Bunların yerini

alan, kişilere ilişkin hesaplı bir değerlendirmedir: En iyi insan sonunda kötünün iyisi olandır bu değerlendirmeye göre, en kötüsüyse en büyük kötülük değil. Gelgelelim, her çeşit idarenin ve "personel politikasının" yapısına içkin olan bu tepki biçimi, kendi mantığı gereği ve herhangi bir siyasal eğitimden veya özel programdan bağımsız olarak Faşizme yönelir. İnsanların yararlılığını ölçmeyi âdet edinen kişi, bir tür teknolojik zorunlulukla, ölçülenleri ya "bizden" sayacaktır ya "onlardan", ya ırka dahil ya yabancı, ya suç ortağı ya kurban. Dehşetin bütün önderlerinin ortak özelliği olan o sabit, ölçüp biçen, aynı anda hem hipnotize edici hem de hipnotize olmuş bakışın özgün modeli, görüşmeye gelmiş memur adayına oturmasını söyleyen işletme yöneticisinin projektörü andıran bakışıdır: Adayın yüzünü amansızca aydınlatırken parlak ve kullanılabilir kısımlarla karanlık ve itibarsız ehliyetsizlik bölgelerini tasnif ediyordur. Son evre, çalışma kapasitesiyle tasfiye arasında bir karara varmak amacıyla yapılan tıbbi muayenedir. İncil'deki "Benden yana olmayan bana karşıdır" sözü, anti-Semitizmin yüzlerce yıllık tarihini özetler. Tahakkümün bir temel özelliği, kendisiyle özdeşleşmeyen herkesi sırf farklı olduğu için düşman kamptan saymasıdır: Raslantı değildir Yunanca'dan gelen "Katolik" sözcüğünün Latince'deki "totalite"nin –ki Nasyonal Sosyalistler gerçekleştirmiştir– karşılığı olması. İster "sapma" olarak tanımlansın ister başka bir ırkın üyesi olarak, sonuçta farklı olanın düşmana indirgenmesidir bu. Öyleyse Nasyonal Sosyalizmin de kendi tarihsel bilincine ulaştığını kabul etmek gerekir: Carl Schmitt politikanın özünü dost ve düşman kategorileriyle tanımlamıştır.[1] Böyle bir bilince doğru ilerleme, aynı zamanda, çocuğun davranış biçimlerine doğru gerileme anlamına gelir: Çocuk ya seviyordur çevresindeki şeyleri, ya korkuyordur onlardan. *A priori* biçimde dost-düşman ilişkisine indirgeme yeni antropolojinin en temel olgularındandır. Özgürlük akla kara arasında bir seçme yapmak değil, reçetesi önceden verilmiş böyle peşin seçişlerin en baştan reddedilmesi olacaktır.

86

Küçük Hans.[1] — Aydın kişi, özellikle felsefeye yatkınsa, pratik yaşamdan kopuktur: Duyduğu iğrenti onu sadece o "zihinsel" denilen iş-

lerle uğraşmaya yöneltmiştir. Ama maddi pratik sadece onun varoluş koşulu olmakla kalmaz, aynı zamanda yapıtında eleştirdiği dünyanın da temelidir. Eğer bu temel hakkında hiçbir şey bilmiyorsa, mermisini boşa harcıyor demektir. Bilgi edinme ya da nefret ettiği şeye büsbütün sırt çevirme seçenekleriyle karşı karşıyadır. Eğer ilkini seçerse kendine haksızlık etmiş olur: Kendi eğilimlerine ters bir düşünce tarzını benimsemekte ve ayrıca uğraştığı şeyin düzeyine düşme tehlikesiyle yüzyüze kalmaktadır; çünkü ekonomi şaka değildir ve sadece onu anlamak için bile insanın "ekonomik düşünmesi" gerekir. Ama onunla hiç ilgilenmeyecek olursa, kendi zihnini bir mutlak olarak hipostazlaştırıyor demektir; oysa bu zihin de ekonomik gerçeklikle ve soyut mübadele ilişkileriyle temas içinde çıkmıştır ve ancak kendi koşulları üzerine düşünmekle zihin haline gelir. Aydın kişi, böylece kendini düşüncenin iğvasına kaptıracak ve nesnenin yerine onun düşüncesini geçirecektir. Kamusal kültür endüstrisinde zihinsel ürünlere verilen o safdilce ama dürüstlükten uzak önem, bilgiyi ekonomik vahşetten ayıran duvara yeni tuğlalar ekler. Zihnin işten yalıtılması, zihinsel işin rahatlatıcı bir ideoloji haline gelmesine yardım eder. Bu açmaz, aydının davranışı en ince vurgularına varıncaya kadar belirliyordur. Ancak kendini bir ölçüde saf ve temiz tutan bir insanda dünyaya direnmesine yetecek kadar nefret, cesaret, özgürlük ve hareket imkânı vardır; ama işte bu özgürlük yanılsaması yüzünden –bir "üçüncü şahıs" olarak yaşıyordur– sadece dışsal olarak değil, kendi iç yaşamının derinliklerinde de dünyaya yenik düşer. Buna karşılık iş dünyasını fazla iyi tanıyan kişi de onun aslında ne olduğunu unutur; ayrım yapma yeteneğini yitirir ve nasıl başkaları bir kültür fetişizmine kapılma tehlikesiyle yüzyüze kalıyorsa o da her an barbarizme kayma olasılığıyla birlikte yaşamak zorunda kalır. Aydınlar kötü bir toplumun nimetlerinden yararlananlardır, ama yarar düşüncesinden özgürleşmiş bir topluma ulaşılması da yine onların toplumsal açıdan yararsız çalışmalarına bağlıdır – öylece kabullenilebilecek ve dolayısıyla anlamını yitirecek bir çelişki değildir bu: Aydının yapıtının nesnel niteliğini durmadan kemirir. Aydın ne yaparsa yapsın yanlış yapıyordur. Geç kapitalizmin kendisine bağımlı herkese gizlice sunduğu alçaltıcı seçeneği canhıraş biçimde yaşar: Ya o da yetişkinlerden biri haline gelecek ya da çocuk kalacaktır

87

Güreş kulübü.[1] — Dürüst çabaları, "entelektüel ciddiyeti" ve çoğu zaman da alçakgönüllü nesnelliğiyle çok sevimli görünen ama aslında sevimli göründüğü ölçüde hiç güvenilmeyecek bir aydın tipi var. Zorluklarla güreşiyordur, kendisiyle sonsuz bir mücadeleye girişmiştir, tüm varlığının katılımını gerektiren kararların ortasında yaşamaktadır. Ama her şey bu kadar da korkunç değildir. Yaşamlarını radikal biçimde ortaya süren bu tür aydınların ellerinin altında çok güvenilir bir cephanelik vardır ve ona hemen başvurmaları da melekle giriştikleri boğuşmanın foyasını çıkarır: Eugen Diederichs'in ya da özgürleşmiş olduğu izlenimini vermek için çırpınan belli bir teolog tipinin kitaplarına bakmak yeterlidir. Pek kanlı canlı bir söz dağarı, içselciliğin düzenlediği ve katıldığı bu güreş turnuvalarının adilliği konusunda kuşkuların belirmesine yol açar. Bütün terimler savaştan, fiziksel tehlikeden, gerçek yıkımdan alınmıştır ama sadece düşünme süreçlerini betimliyordur. Bu süreçler, güreşçilerin alıntı yapmayı pek sevdikleri Kierkegaard ve Nietzsche örneklerinde ölümcül sonuçlara varmış olabilir; ama tehlikede olduklarını iddia eden kendinden menkul izleyicilerinin durumunda böyle bir şey yoktur. Varoluş mücadelesini yüceltikleri için kendilerini iki kere kutlasalar da –önce tinselleştirmeleri için, sonra da cesaretleri için– tehlike öğesini içselleştirmekle ve onu çok zinde, çok iştahlı ve kendinden memnun bir tavırla temellendirilmiş bir *Weltanschauung*'un [dünya görüşü] tuzu biberi haline getirmekle bu tehlikeyi etkisiz de kılıyorlardır. Dış dünyaya karşı tavırları, tepeden bakan bir aldırışsızlıktır – kararlarının ciddiyetiyle kıyaslandığında çok önemsiz kalıyordur bu dünya; onlar da onu olduğu gibi bırakır ve sonunda kabullenmiş olurlar. Kullandıkları abartılı deyimler, güreşçilerin bir araya gelmeyi o kadar sevdikleri cimnastikçi kızların deniz kabuğu kolyelerini andıran sanatkârane süslerdir. Kılıç dansı hilelidir, sonucu önceden bellidir. Zafer kazanan Kategorik Yükümlülük[2] de olabilir, Bireyin Hakları da; talip, kişisel bir Tanrıya duyduğu inançtan kurtarıyor da olabilir kendini, bu inancı yeniden buluyor da; Varlığın uçurumuyla da yüzleşmiş olabilir Duyularınkiyle de – ne olursa olsun sonuçta dizleri üstüne çökecektir. Çünkü çatışmaları yöneten güç, sorumluluk ve doğruluk düsturu, her zaman otoriterdir, Devletin maskesidir. Güreşçiler varolanın takdisini kabul et-

tiklerinde zaten mesele kalmaz. İsyankâr kararlara ulaştıklarındaysa, herkesin kapıştığı o gururlu, bağımsız adamlar olarak bir puan daha alırlar. İki durumda da, onlardan hesap sorabilecek otoriteyi iyi evlatlar gibi onaylıyorlardır. Aslında bütün mücadele de o otorite adına verilmiştir: İki yaramaz okullu gibi itişip kakışmalarını izleyen bakış, başından beri çatık kaşlıdır. Her güreş karşılaşmasında bir hakem bulunur: Bütün boğuşma, bireyde içselleşmiş olan toplum tarafından düzenlenmiştir; toplum, mücadeleye hem katılmakta hem de denetlemektedir onu. Sonuç ne kadar muhalifse toplumun zaferi de o kadar ölümcül olur: Vicdanlarının sesine kulak verdikleri için başlarını kendi otoriteleriyle belaya sokacak inanç beyanlarında bulunmuş papazlar ve başöğretmenler, zulme ve karşıdevrime sempatiyle bakmışlardır hep. Tıpkı kendini olumlayan her çatışmada bir hezeyan öğesinin bulunması gibi, kendine eziyetin bütün o düzmece dinamiğinin temelinde de baskı vardır. Bu insanların hiç durmadan bütün o ruhsal takım taklavatı ortaya dökmelerinin nedeni, hezeyan ve öfkelerini başka bir yerde boşaltamamış olmalarıdır ve iç dünyadaki düşmanla mücadeleyi zaten "başlangıçta" varolduğuna inandıkları eyleme dönüştürmeye de hazırdırlar.[3] Prototipleri, içselliğin mucidi olan Luther'dir: Mürekkep hokkasını varolmayan şeytana fırlatıyordur ve şeytanla kastettiği daha o noktada bile köylüler ve Yahudilerdir. Ancak sakat bir zihin kendi düşünsel özünü –yalanı– pazularının kalınlığıyla kanıtlamak için kendinden nefret etmeye gerek duyabilir.

88

Saf oğlan. — Bireyin hiçbir iz kalmamacasına tasfiye edilmekte olduğunu düşünmek aşırı iyimserlik olur. Çünkü onun kestirmeden olumsuzlanışı, monad'ın dayanışmayla ortadan kaldırılışı, ancak genele oranla tikel haline gelen tek varlığın kurtuluşuna da zemin hazırlayacaktır. Bugünkü durumsa bundan çok farklı. Felaket, geçmişte varolanın radikal bir tasfiyesi biçimini almıyor; bunun yerine, tarihin mahkûm ettiği her şey, cansız, nötrleştirilmiş ve aşağılık bir yük gibi iktidarsızca oradan oraya sürükleniyor. Standartlaştırılmış ve örgütlenmiş insan birimlerinin ortasında birey hâlâ varlığını sürdürmekte. Hatta korunduğu ve bir tekel değeri kazandığı da söylenebilir. Ama

gerçekte kendi eşsizliğinin ürününden fazla bir şey değil: O da tıpkı çocukların eskiden hayranlıkla, gülerek, ama çok da inanmadan seyrettiği anormal dölütler gibi bir sergi parçası şimdi. Artık bağımsız bir ekonomik varoluşu kalmadığı için, karakteri de nesnel toplumsal rolüyle çelişmeye başlıyor. Ve tam da bu çelişki yüzünden, doğal park gibi korunaklı alanlarda, eylemin uzağında tadı çıkarılacak bir şey gibi bakılıyor ve özen gösteriliyor bireye. Amerika'ya ithal edilen ve bu ithal işlemi içinde bireyselliklerinden de arındırılan bireyler "renkli kişilikler" olarak anılıyor. Bu kişilerin hiç ketlenmemiş fevrilikleri, apansız kaprisleri, özgün bir iğrençlikten başka bir şey olmasa bile "özgünlükleri", hatta bozuk ağızları, tıpkı bir soytarı kostümü gibi insani nitelikleri paraya tahvil ediyor. Evrensel rekabet mekanizmasına boyun eğdikleri ve dondurulmuş başkalıklarının dışında pazara sunacak şeyleri olmadığı için de benliklerinin imtiyazına öyle tutkuyla dalıyor ve kendilerini öyle abartıyorlar ki, sonunda insanların onlarda var sandığı şey tümüyle silinip yokoluyor. Safdilliklerini –kısa sürede öğrendikleri gibi, iktidardakilerin çok değer verdiği bir özellik– kurnazca ortaya sürüyorlar. Ticaretin soğuk dünyasında yürekleri ısıtan sıcakkanlı varlıklar olarak satıyorlar kendilerini, koruyucularının mazohist bir zevk aldığı saldırgan şakalarla dalkavukluk yapıyor ve haysiyetsiz taşkınlıklarıyla evsahibi ulusun değerini ve değerbilirliğini kanıtlamış oluyorlar. Roma İmparatorluğunda *graeculi*[1] de böyle davranıyordu herhalde. Bireyselliklerini satışa çıkaranlar, toplumun onlar hakkında verdiği mahkûmiyet kararını kendi gönüllü yargıçları olarak benimserler. Böylece kendilerine yapılan haksızlığı da nesnel olarak haklı çıkarmış olurlar. Yaptıkları, özel gerileyiciler olarak genel gerilemenin önüne düşmektir ve gürültülü muhalefetleri bile zayıflıktan ötürü başvurulan uyarlanmanın daha ince bir biçimidir sadece.

89

Şantaj. — Nasihat almaya yanaşmayana yardım da edilemez, diyordu burjuva, bedava öğütle kendini yardım yükümlülüğünden kurtarmayı ve aynı zamanda ona başvuran çaresiz kişi üzerinde iktidar kurmayı da umarak. Ama bunda akla bir çağrı vardı hiç değilse; ricacının da ona kulaklarını kapatanın da aynı şekilde anladığı ve uzaktan uza-

ğa adaleti de andıran bir akıl: Uzgörülü bir öğüde uymakla belki bir gün bir çıkış yolu da bulabilirdi insan. Geçmişte kalmıştır bu. Yardım edemeyenlerin öğüt de vermemesi gerekir: Bütün fare deliklerinin tıkaçlarla kapatılmış olduğu bir düzende sadece nasihat vermek kişiyi mahkûm etmekle birdir. Her zaman tek anlamı vardır bunun: Ricacıya, benliğinin son kalıntılarının şiddetle reddettiği şeyi yapmasını önermek. Oysa doğruyu binlerce kez öğrenmiştir, alabileceği bütün öğütleri çoktan biliyordur, gelmesinin tek nedeni de artık hikmetin değil eylemin gerekli olmasıdır. Ama bu başvuru iyi gelmez ona. Bir kez nasihat isteyip de yardım bulamamış olan, demek daha zayıf taraf, başlangıçtan beri bir şantajcı –tröstlerin gelişmesi sonucunda karşı konulmaz bir hızla çoğalan bir tip– olarak görünecektir. Bu yönelişin en iyi örneği belli bir yardımsever tipidir: Muhtaç ve güçsüz dostların çıkarlarını koruyor ama bu gayretkeşliği içinde ağır ve tehditkâr bir havaya da bürünüyordur. En büyük erdemi olan diğerkâmlığında bile bir bulanıklık, bir ikizanlamlılık vardır. Yokolmanın eşiğine gelmiş insanlar adına haklı bir müdahalede bulunmakla birlikte, o çok ısrarlı "Yardım etmelisiniz" çağrısının ardında, hiç kimsenin kızdırmayı göze alamayacağı grupların ve kolektiflerin üstün gücüne zımni bir gönderme de sezilir. Duygudaşlığın ve dayanışmanın sözcüleri, katı yürekliler kendi aralarından dışlamamakla katı yürekliliğin habercileri haline gelirler.

90

Sağır ve dilsizler okulu. — Okullar trafik kazalarının kurbanlarına yapılan ilk yardımı andıran bir konuşma eğitimi verirken öğrenciler de gittikçe dilsizleşiyor. Bir söylev verme, dinleyici topluluğu önünde konuşma yapma yeteneğine sahipler; ağızlarından çıkan her cümle, ortalamanın sözcüsü olarak karşısına geçtikleri mikrofon için yeterli kılıyor onları; ama birbirleriyle konuşma kapasiteleri gittikçe köreliyor. İnsanların birbiriyle konuşmasının önkoşulları vardır: İletilmeye değer bir deneyim, ifade özgürlüğü ve kişilerin aynı anda hem bağımsız hem de ilişkili olması. Her şeyi kapsayan bir sistemde konuşma da karından konuşmaya dönüşür. Herkes kendi kendisinin Charlie McCarthy'sidir[1] ve zaten bu vantrilokun popülerliği de buradan geliyor-

dur. Bütün sözler geçmişte sadece selamlaşma ve vedalaşmalarla sınırlı tutulan formülleri andırmaya başladı. Günün gözde davranışlarına uyacak biçimde yetiştirilmiş bir kızın her an "durumun" gereklerine uygun sözler etmesi bekleniyor; ona yol gösteren kurallar da her an elinin altında. Ama dilin böyle uyarlanmayla belirlenmesi onun sonu da demektir: Konuyla ifade arasındaki ilişki kopuyordur ve tıpkı pozitivistlerin kavramları sadece birer fiş, birer marka sayması gibi, pozitivist insanlığın kavramları da sözcüğün düz anlamıyla madeni paralara dönüşmüştür. Konuşmacıların sesleri de, titreşimiyle her türlü konuşmayı besleyen vicdanın sesinin psikologlarca saptanan yazgısıyla karşılaşıyor şimdi: Toplumsal olarak hazırlanmış bir mekanizma, en ince tonlamalarında bile bu seslerin yerini alıyor. Bu işleyiş durduğu ve yazısız yasa kitaplarında öngörülmemiş bir duraklama belirdiği anda panik de başgösteriyor. İnsanların vicdanla yüklü konuşmalardan kaçarak karmaşık oyunlara ve başka boş zaman faaliyetlerine yönelmeleri de böyle. Ama hâlâ kalabilmiş konuşmanın üstüne de korkunun gölgesi düşmüştür. Konuların görüşülmesinde kendiliğindenlik ve nesnellik en samimi çevrelerde bile kaybolmaktadır – tıpkı politikada tartışmanın yerini çoktan güç gösterisinin almış olması gibi. Konuşma, iyiye alamet olmayan birtakım el hareketleriyle desteklenivor. Sporlaştırılıyor. Konuşmacılar, olabildiğince fazla puan toplamak istiyorlar: Tek bir sohbet yok ki bahse tutuşma fırsatıyla zehirlenmiş olmasın. Eskinin insana yaraşır söyleşilerinde tartışılan konuya bağlanan duygular, söylenen şeyden bağımsız olarak inatçı bir haklı çıkma çabasına yatırılıyor şimdi. Ama sadece bir iktidar aracına dönüşen ve büyübozumuna uğrayan sözler de kullanıcıları üzerinde büyülü bir egemenlik kuruyorlar. Sık görülen bir durum: Bir görüş bir kez dile getirildikten sonra, ne kadar saçma, rastlansal veya yanlış olursa olsun, sırf söylenmiş olduğu için, onu söyleyenin mülkü olarak kendi sahibini boyunduruk altına almakta ve artık ondan kurtulma olasılığı da ortadan kalkmaktadır. Sözcükler, sayılar, tarihler bir kez ağızdan çıktıktan sonra bağımsız bir güç kazanmakta ve yanlarına yaklaşanı pişman etmektedirler. Bir paranoyak enfeksiyon bölgesi yaratmışlardır ve büyülerini bozmak için de aklın tüm gücünü seferber etmek gerekmektedir. Bütün büyük ve küçük siyasal sloganlara aşılanmış olan efsun, özel dünyanın görünüşte en yansız nesnelerinde tekrarlanmaktadır: toplumun *rigor mortis*'i [ölüm sertliği, ölüm kasılması] kendini güvende sanan samimiyet hücresine de yayılmaktadır

sonunda. İnsanın başına çöreklenen bela sadece dışardan geliyor olamaz: Dilsizlik nesnel tindir.

91

Vandallar. — Büyük kentlerin doğumundan beri gözlenen telaş, sinirlilik ve huzursuzluk bir salgın hastalık gibi yayılıyor şimdi, tıpkı bir zamanlar veba ve koleranın yayıldığı gibi. On dokuzuncu yüzyılın bir yere yetişmek için seke seke giden kent sakininin hayal bile edemeyeceği enerjiler ortaya salınıyor bu süreç içinde. Herkesin her zaman birtakım projeleri olmak zorunda. Boş zamandan azami yarar sağlanması gerekiyor. Planlanıyor bu zaman dilimi, çeşitli girişimlerde bulunmak için kullanılıyor, gezilerle, akla gelebilecek her türlü mekân veya gösteriye yapılan ziyaretlerle veya sadece mümkün olan en hızlı yolculuk türleriyle tıkış tıkış doldurulуyor. Düşünsel çalışmanın üstüne de düşüyor bütün bunların gölgesi. Rahatsız bir vicdanla yapılmakta bu çalışma, sanki daha önemli bir işten, sırf hayali olsa bile daha acil bir işten zaman çalınıyormuş gibi. Düşünsel çalışma, kendini kendi gözlerinde meşru kılabilmek için, büyük bir basınç altında ve zamana karşı yürütülen hummalı bir etkinlik havasına bürünmek, her türlü derin düşünüşü ve dolayısıyla kendini dışlayan bir çaba olmak zorunda. Aydınlar ancak yükümlülüklerden, gezilerden, randevulardan ve kaçınılmaz eğlencelerden artakalan vakti asıl üretimlerine ayırır gibi çoğu zaman. Kendilerini her zaman ortalıkta görünmek zorunda kalacak kadar önemli kişiler olarak gösterenlerin kazandığı itibarda iğrenç ama bir ölçüde rasyonel bir yön de var. Kasıtlı biçimde duygusal ve abartılı bir tatminsizlikle tek bir *acte de présence* [kendini gösterme oyunu] olarak stilize ediyorlar yaşamlarını. Daha önce verilmiş bir sözleri olduğunu belirterek bir daveti reddetmekten aldıkları haz, rakip karşısında bir zaferin de işareti. Çoğu yerde olduğu gibi burada da üretim sürecinin biçimleri, özel yaşamda veya bu biçimlerden muaf tutulmuş çalışma alanlarında tekrarlanmaktadır. Yaşamın tümü bir mesleğe benzemek zorundadır; bu benzerlik, henüz dolaysızca maddi kazanca yönelik olmayan şeyi de gizleyecektir. Ama burada açığa çıkan korku sadece daha derin bir korkunun yansımasıdır. Düşünce süreçlerinin ötesinde yer alan ve bireysel varoluşu tarihsel

ritmlere uyarlayan bilinçdışı algı ve deneyimler, dünyanın gittikçe yaklaşan kolektifleşmesini seziyorlardır. Ama bütüncü toplum bireyleri pozitif biçimde kendi içine almaktansa onları ezerek şekilsiz ve istenen kalıba sokulabilecek bir kitleye çevirdiği için her birey de durdurulmaz gibi görünen o özümlenme ve erime sürecini dehşetle izlemektedir. Bir şeyler yapmak ve bir yerlere gitmek, sinir sisteminin yaklaşan ürkütücü kolektifleşmeye karşı bir tür aşı geliştirme çabasıdır, görünüşte özgürlüğe ayrılmış saatlerde kendini kitlenin bir üyesi olarak eğiterek kolektifleşmeye şimdiden hazırlanma çabası. Tehlikeyle yarışarak onu geçmektir burada başvurulan teknik. Kişi, gelecekte yaşamayı beklediğinden de daha kötü, demek daha benliksizleşmiş bir yaşama dalar. Aynı zamanda, benlik yitiminin bu oyunlu aşırılığı, benliksizliği içtenlikle benimsemiş bir yaşayışın daha zor değil daha kolay olabileceğini de öğretir kişiye. Ve bütün bunlar büyük bir aceleyle yapılır, çünkü çan sesleriyle duyurulmayacaktır depremin başladığı. Sürece katılmayan, insani akıntıya boylu boyunca dalmayan kişiyi kolektifin öcü bekler; tıpkı totaliter bir partiye katılmakta geciken ve treni kaçırdığı için de hep misilleme korkusuyla yaşamak zorunda olan kişi gibi. Sahte-etkinlik bir sigortadır, kişinin kendini teslim etmeye hazır olduğunun ifadesi: Sağ kalmanın başka yolu yok gibidir. Güvenliğini en büyük güvensizliğe uyarlanmakta bulur kişi: İnsanı mümkün olan en büyük hızla bir başka yere götürecek bir kaçış izni. Fanatik araba tutkusunda fiziksel yurtsuzluk duygusunun önemli payı vardır. Burjuvanın –yanlış bir adlandırmayla– kişinin kendi içsel boşluğundan kaçışı olarak nitelediği şey de buna dayanır. Zamanın gerisinde kalmak istemeyen kişinin farklı olmasına izin yoktur. Ruhsal boşluksa sadece yanlış bir toplumsal özümlenme biçiminin ürünüdür. İnsanların uzağına kaçtıkları can sıkıntısı, çok önce başlamış bir uzağa kaçma sürecini yansıtıyordur sadece. Ucubeyi andıran eğlence aygıtı, hiç kimseyi eğlendirmediği halde sırf bu yüzden hayatta kalmakta ve gittikçe azmanlaşmaktadır. Eylemin içinde olma dürtüsünü zararsız kanallara yöneltir bu aygıt; aksi halde, ayrımsız ve başıbozuk biçimde, cinsel aşırılık veya serkeş saldırganlık olarak, kolektifin – kendisi de hareket halindekilerin toplamı olan kolektifin– üstüne atılacaktır. Hareket tutkunlarının en yakın benzerleri uyuşturucu bağımlılarıdır. Onları yönelten güdü, tam da kentle kır arasındaki ayrımın o uğursuz silinişinden ve evin tasfiyesinden başlayıp milyonlarca işsizin yollara düşmesinden geçerek yerle bir edilmiş Avrupa kıtasında

halkların köklerinden koparılmasına varan bir sürece, insanlığın yerinden edilme sürecine verilen bir karşılıktır. Gençlik Hareketinden[1] beri bütün kolektif ritüellerin boşluğu ve içeriksizliği, bu noktadan dönüp bakıldığında, sersemletici tarihsel darbelerin el yordamıyla öngörülmesi olarak belirir. Kendi soyut nicelik ve hareketliliklerine bir anda yenik düşen, bağımlısı oldukları uyuşturucuya koşar gibi o hıncahınç çıkış kapısına üşüşen sayısız insan da, boşalmış toprakları üzerinde burjuva tarihinin kendi sonuyla karşılaşmaya hazırlandığı ulusların göçüne tabur tabur kaydedilen acemi askerlerdir.

92

Resimsiz resim kitabı.[1] — Aydınlanmanın nesnel eğilimi, imgelerin insanlar üzerindeki egemenliğine son vermekti; ama bu nesnel eğilim öznel karşılığını bulamadı: Aydınlanmış düşünce imgelerden kurtulma yönünde ilerlemiyordu. İmgelere saldırı, metafizik İdea'dan sonra, bir zamanlar rasyonel sayılan ve düşüncenin gerçek bir çabayla ulaştığı kavramları da karşı durulmaz bir zorunlulukla tasfiye etmekle birlikte, Aydınlanma tarafından ortaya salınan ve düşünmeye karşı bağışıklık kazanan düşüncenin kendisi şimdi ikincil bir figüratiflik ediniyor – ama imgelerden veya kendiliğindenlikten yoksun bir figüratiflik. İnsanların birbirleriyle ve eşyayla ilişkilerinin artık iyiden iyiye soyutlaştığı bir ortamda, soyutlama yeteneği silinip gidiyor. Şema ve sınıflandırmaların kapsadıkları verilere yabancılaşması ve işlenen malzemenin bireysel deneyime sığdırılamayan akılalmaz hacmi, bilginin aşılmış sanılan duyusal göstergelere sürekli geri-çevirisini zorunlu kılıyor. İstatistikleri baştan sona kaplayan o hiyeroglif benzeri küçük insan veya ev şekilleri, sadece sunumu kolaylaştıran rastlansal yardımcı öğeler olarak görünebilir her tekil durumda. Ama sayısız reklamı, gazete şablonunu ve oyuncak figürünü o kadar andırıyor olmaları rastlantı değildir. Temsil, bunlarda, temsil edilene üstün geliyordur. Gözü dolduran, basitleştirici ve dolayısıyla sahte kavranabilirlikleri, düşünsel süreçlerin kendi anlaşılmazlıklarını desteklemektedir; şekillerin sahteliği de –düşüncesiz ve kör kapsayıcılıkları– bu anlaşılmazlıktan ayrı tutulamaz. Her yerde her zaman varolan imgeler aslında imge değildir; çünkü genel, ortalama ve standart modeli ben-

zersiz ya da özel bir şey gibi sunmakta ve böylece onu alaya almaktadır. Tikelin tasfiyesinin kendisi de sinsi bir hileyle tikel bir şeye dönüştürülüyordur. Tikellik isteği henüz gereksinim aşamasındayken tortulanmaya uğramıştır ve şimdi kitle kültürü tarafından çizgi-bant modeline uygun olarak her yerde yeniden-üretilmektedir. İlüstrasyonlar almaktadır eskiden adına tin denilen şeyin yerini. Sorun, insanların kendilerine kısaltılmış biçimde gösterilmeyen ve zihinlerine kazınmayan şeyleri hayal edememelerinden ibaret değildir. Eskiden zihnin özgürlüğünün olgulara çarpma ve onları infilak ettirme yolu olan nükte bile ilüstrasyonların bir parçasıdır şimdi. Dergileri dolduran resimli nüktelerin çoğu amaçsız ve anlamsızdır. Gözü değinilen durumla yarışmaya davet etmekten başka işlevleri yoktur. Bu türün sayısız örneğiyle karşılaşmış olan kişinin, "olup biteni", durumun kendi içindeki anlamlılık anlarının açılımından daha büyük bir hızla kavraması beklenmektedir. Böyle resimlerle sahneye konulan ve sonra da dersini iyi öğrenmiş izleyici tarafından durumun bir anda tartılması ve eşyanın içsiz egemenliğine dirençsizce boyun eğilmesiyle yeniden sahnelenen şey, her türlü anlamın gereksiz yük olarak bir yana atılmasıdır. Zamanımızın nüktesi, amaçlılığın intiharıdır. Bunu en gevrek anlatabilen kişi. kendi gaddarlık hesapları da hayli kabarık olan bir kahkahacılar kolektifine kabul edilmekle ödüllendirilir. Böyle nükteleri düşünerek anlamaya çabalayan kişiyse, olayların dörtnala temposunun gerisine düşer çaresizce: En basit karikatürde bile tıpkı çizgi filmlerin sonu gibi çılgın bir hızla olup bitiyordur her şey. Gerileyici ilerleme karşısında akıllılık da aptallığa dönüşür. Düşünceye kalan tek kavrayış, kavranmaz olan karşısında duyulan dehşettir. Bir diş macunu güzelinin gülümseyen afişiyle karşılaşan düşünceli kişi, kızın parlayan dişlerinde nasıl işkencenin sırıtışını görüyorsa, her nüktede, hatta her resimli sunumda da öznenin ölüm fermanını okuyacaktır – öznel aklın evrensel zaferiyle kesinleşen bir ferman.

93

Amaçlılık ve çoğaltım. — Kültür endüstrisinin üslubunu oluşturan sahte gerçekçiliğin sinema patronları ve uşakları tarafından düzmece tekniklerle imal edilmesine gerek yoktur: Bu sahtelik, bugünkü üre-

tim koşulları çerçevesinde, Doğalcılığın kendi üslup ilkelerinin dayattığı bir olgudur. Eğer sinema, diyelim Zola'nın reçetesine uyarak kendini günlük yaşamın gözü kapalı temsiline adayacak olsaydı –hareketli fotoğraf ve ses kaydı bunu mümkün kılmaktadır– sonuç da izleyicinin bütün görsel alışkanlıklarına yabancı, dağınık ve dış biçimiyle eklemsiz bir kurgu olurdu. Film tekniğine çok uygun düşen radikal doğalcılık, anlamın bütün yüzey tutarlılığını parçalar ve alışılmış gerçekçiliğin karşıtı olan bir şey çıkarırdı ortaya. Film de böylece imgelerin çağrışımsal bir akışına dönüşür ve biçimini bu imgelerin katışıksız, içkin kurgulanışından alırdı. Ama ticari nedenlerle, hatta herhangi bir çıkarsız amaçlılıkla, sözleri ve jestleri anlam veren bir fikre bağlanacak biçimde seçmeye çalıştığında, bu belki de kaçınılmaz çaba, doğalcılığın varsayımıyla aynı ölçüde kaçınılmaz bir çelişki içinde bulacaktır kendini. Doğalcı edebiyatta gerçekliğin daha seyrek, daha az yoğun yeniden-üretimi ereklere ve amaçlılıklara yer bırakıyordu: Sinemanın teknik aygıtının elde ettiği kesintisiz kopyalamada bütün erekler yalana dönüşüyor – hakikatinki bile. İzleyiciye konuşan kişinin karakterini sezdirmek, hatta bütünün anlamını vermek amacıyla söyletilen söz, yeniden-üretiminin gerçeğe dümdüz bağlılığıyla karşılaştırıldığında "gayri tabii" kaçacaktır. Bu tutum, ilk kasıtlı sahtekârlıktan, ilk gerçek çarpıtmadan önce dünyanın da aynı şekilde anlamlı olduğunu varsayarak meşrulaştırır onu. Kimse böyle konuşamaz, kimse böyle yürüyemez – oysa film başından sonuna kadar herkesin böyle konuşup böyle yürüdüğünü öne sürüyordur. Kurtulamayacağı bir tuzağa yakalanmıştır kişi: Somut anlam ne olursa olsun, konformizmi doğuran genel olarak anlamın kendisidir; öte yandan, olgusal gerçeklerin saygıyla yinelenmesi demek olan konformizmi sarsacak tek şey de anlamdır, bir şeyi kastetmektir. Sahici amaçlar ancak amaçlılığı bir yana bırakmakla gerçekleşebilirdi: Bununla gerçekçilik arasında bir uyuşmazlık olması, sentezin bir yalana dönüşmesi, belirginlik kavramının yarattığı bir durumdur. Bulanık, ikizanlamlı bir kavramdır bu. Aralarında bir ayrım yapmadan, hem konunun kendi örgütlenişini hem de izleyiciye iletilişini belirtir. Ama bir rastlantı değildir bu ikizanlamlılık. Belirginlik, nesnel akılla iletişim arasındaki denge noktasını belirtir. Hem yanlıştır hem doğru: Doğrudur, çünkü nesnel figür, gerçekleşmiş ifade, bu noktada kendi dışına dönüyor ve konuşuyordur; yanlıştır, çünkü ifade hep başkalarıyla konuşan kişileri varsayar. Bütün sanatsal hatta teorik yapıtlar, böyle bir ikizanlamlılık

tehlikesiyle yüzleşme gücüne sahip olduklarını göstermek zorundadırlar. Belirgin biçim, ne kadar içrek olursa olsun, tüketime ödün verir; belirginliği dışlamaksa, yapıtın kendi içkin ölçütleri gereği, heveskârlık olur sadece, züppelik olur. Kalite, yapıtın bu almaşıklara egemen olmak amacıyla onları kendi içine kabul ettiği noktanın derinliğine bağlıdır.

94

Velvele.[1] — Sanatın yaklaşan sonu, tarihsel olayları temsil etmenin gittikçe zorlaşmasında da kendini gösteriyor. Faşizm konusunda yeterli bir tiyatro yapıtının bulunmaması yetenek eksikliğine bağlanamaz; yeteneği solduran da yazarın en ivedi görevinin çözümsüzleşmesidir. İki ilkeden birini seçmek zorundadır yazar ve ikisi de konuya aynı ölçüde yabancıdır: Psikoloji ve çocuksuluk. Bugün estetik açıdan miadını doldurmuş olan ilki, modern tiyatro asıl konularını siyasette bulmaya başladığından beri, önemli yazarlar tarafından sadece bir hile olarak ve rahatsız bir vicdanla kullanılmıştır. *Fiesco*'nun önsözünde şöyle der Schiller: "Duyguyu sadece duygunun uyandırdığı doğruysa eğer, siyasal kahramanın da tiyatro için çok uygun bir konu olmadığını kabul etmemiz gerekir, çünkü siyasal kahraman haline gelebilmek için insanı ihmal etmek zorunda kalmıştır. Olay örgüme ancak coşkunun ürünü olan o canlılık halesini kazandırmak değildi amacım; devletin soğuk ve kısır dramını insan yüreğinden çıkarmak ve böylece onu yine insan yüreğiyle ilişkilendirmek – insana ondaki devlet adamı zekâsına seslenerek ulaşmak – ve insani durumları zekice bir entrika içinden elde etmek – amacım buydu. Aynı zamanda, dünya ile ilişkim, meclis salonundan çok insan yüreğine aşina olmama yol açmıştı; bu siyasal zayıflık bir şiirsel güç haline gelmiştir belki de." Pek değil. Yabancılaşmış tarihin insan yüreğiyle ilişkisi Schiller'de başından beri tarihin gayri insaniliğini insanlarca kavranabilir bir şey olarak meşrulaştırmanın gerekçesiydi; ve Schiller'in teknik "insan" ile "devlet adamı zekâsını" özdeşleştirdiği anda foyası da çıkıyordu – tıpkı Leonore'nin kendi komplosuna ihanet eden adam tarafından anlamsızca öldürüldüğü o bürlesk sahnede olduğu gibi. Estetik yeniden-özelleştirme eğilimi, hümanizmi koruma çabasında sanatın dayanaca-

ğı zemini yokeder. Schiller'in fazla iyi kurgulanmış oyunlarındaki komploların işlevi, kişilerin tutkularıyla toplumsal ve siyasal gerçeklik arasında bağ kurmaktı; ama yapıta bir şey kazandırmayan, iktidarsız bağlardı bunlar: Toplumsal ve politik gerçeklik daha o dönemde bile insanın boyunu aşmaya başlamış, insani güdülere başvurularak anlaşılabilecek bir şey olmaktan çıkmıştı. Bu eğilim, son zamanlarda, şöhretleri alçakgönüllü okurcuklara yaklaştırarak "insanileştirmeyi" hedefleyen ucuz bir biyografi edebiyatı biçimine bürünmüştür. Olay örgüsünün hesaplı bir biçimde yeniden öne çıkarılmasının, ahenkli bir biçimde icra edilen tutarlı bir anlam olarak eylemin yeniden revaç bulmasının altında yatan da aynı sahte insanileştirme çabasıdır. Fotoğraf gerçekçiliğinin varsayımlarına göre, sinemada bunun mümkün olmaması gerekir. Anlamlı olay örgüsünü yeniden ortaya sürmekle, asalakça yağmaladığı büyük romanların deneyimini hiçe saymaktadır sinema: Bu romanlara anlamlarını veren, tam da tutarlı anlamı çözüp parçalamalarıydı.

Ama bütün bunları bir yana itmek ve psikolojik olanın aldatıcı dolayımlarını dışlayarak siyasal sahneyi soyut ve insan-üstü bir durum gibi sunmak da daha iyi bir seçenek sayılmaz. Çünkü estetik imgeyi geçersizleştiren de olup bitenlerin özsel soyutluğudur zaten. Yazar, sırf bu soyutluğu anlatılabilir kılmak için onu bir tür çocuk diline, ilkörneklere çevirmek zorunda kalır ve böylece onu ikinci bir kez "evcilleştirmiş" olur; şu farkla ki, yöneldiği hedef duygular değildir artık: Anlama sürecinde, dilin kuruluşundan bile önce gelen ve epik tiyatronun bile savsaklayamayacağı birtakım kontrol noktalarına sesleniyordur. Bu otoritelere başvurulması, kolektif toplumda öznenin tasfiye edildiğinin en resmi göstergesidir. Ama bu çevirinin nesnede yarattığı sahteleşme de, sözgelimi bir din savaşını bir kraliçenin erotik gereksinimlerinden türetmenin sahteliğinden daha az değildir. Çünkü bugünün basitleştirici tiyatrosunun betimlememeye yemin ettiği insanlar da bu tiyatronun kendisi kadar ilkel ve çocuksudur. Oysa bunun yerine betimlemeyi üstlendiği siyasal iktisat, ilke olarak aynı kalsa da, birtakım şematik mesellere sığmayacak kadar ayrımlaşmış ve ilerlemiştir. Büyük ölçekli sanayinin içindeki süreçleri sahtekâr ve yasadışı sebze tüccarları arasındaki ilişkiler olarak sunmak belki anlık bir şok etkisi yaratmak için yeterli olabilir, ama diyalektik tiyatro için yeterli değildir. Geç kapitalizmin tarımsal ya da cinai düzlemlere ait imgelerle resimlendirilmesi, modern toplumun tüm canavarlığının, onu örten

karmaşık olgular maskesinden sıyrılarak berrak bir biçimde ortaya konulmasını sağlamaz. Tam tersine, aslında kendi özlerinden türetilmesi ve görünür kılınması gereken olgular karşısındaki bu umursamazlık, özün de çarpıtılmasına yol açar. Bu yaklaşım, iktidarın en yüksek düzeyde ele geçirilmesini, toplumun kendini bulması olarak değil de toplumun dışındaki birtakım şebekelerin çevirdiği dolaplar olarak sunmakla kendini de zararsızlaştırıp etkisizleştirmektedir.[2] Faşizmin portresini yapmanın imkânsızlığı, Faşizmin kendisinde de onu seyretmek isteyen bakışta da öznel özgürlüğün ortadan kalkmış olmasından kaynaklanıyordur. Tümel esaret görülüp tanınabilir, ama temsil edilemez. Bugün özgürlük motifini işleyen siyasal anlatılarda insanı tedirgin eden, hatta utanç veren bir yön var; kahramanca direnişe düzülen övgülerde olduğu gibi, iktidarsız bir güven tazeleme çabası. Bu anlatılarda sonuç her zaman yüksek politika tarafından belirlenir ve özgürlük de sadece ideolojik bir görünüm kazanır: İnsani ölçülerdeki eylemlerin içinden belirmiyor, sadece özgürlük hakkındaki söylevlere, klişeleşmiş kükreyişlere konu oluyordur. Sanatı hiç kurtaramayacak şey, ölü öznenin içini doldurarak bir müze parçasına dönüştürmektir; bugün sanata layık tek şey olan tümüyle gayri insani nesneyse hem aşırılığıyla hem de insansızlığıyla sanatın ötesinde kalmaktadır.

95

Titreşim ayarı. — Zevk, tarihsel deneyimin en dakik sismografıdır. Başka yetilerden farklı olarak, kendi davranışlarını bile kaydedebilir. Kendine tepki göstererek kendi zevksizliğinin farkına varır. İzleyicileri şiddetle sarsan veya nefret uyandıran sanatçıların –ki dizginsiz zulmün sözcüleridirler– mizaç ve kaprislerini zevk yönetir; sinirli neo-romantiklerin alanı olan o ince duyarlık, kendi temsilcilerine bile, Rilke'nin şu dizesi kadar kaba ve duygusuz gelecektir: "Kaynağı içte büyük bir haledir çünkü yoksulluk..." O hassas ürperti, farklı olma duygusu, zulüm tapıncında her zaman kullanılmaya hazır bir maskeden başka bir şey değildir bugün. Estetik yönden en gelişmiş sinirlere şimdi en katlanılmaz gelen şey, kendini her zaman haklı gören şişkin estetizmdir. Birey, kendi geç burjuva yapılanışının ince telkâri-

sinin yardımıyla yine o geç burjuva yapılanmanın ince telkârisine karşı isyan edebilecek kadar tarihsel bir varlıktır. Her türlü estetik öznelcilikten, dışavurum ve yüceltmeden tiksinen ten, tarihsel incelik [*takt*] yoksunluğu karşısında irkiliyordur en çok – tıpkı eskiden öznelliğin burjuva âdetlerine tiksintiyle sırtını çevirmiş olması gibi. Sanattaki yeni nesnelci eğilimin en büyük amacı olan mimesis'in [yapıtı doğaya ve gerçeğe benzetme çabası] yadsınması bile mimetik bir edimdir. Öznel dışavurum, dışardan –siyasal ya da toplumsal düşünüm alanından– değil, dolaysız dürtü ve tepkilerin içinden yargılanabilir ancak: Bu dürtülerin her biri, kültür endüstrisi karşısında utanca boğulduğu için, bakışlarını kendi ayna imgesinden kaçırıyordur. Listenin başında erotik duygusallığın reddedilmesi gelir; Kafka'nın yapıtlarında cinselliğe getirilen kolektif yasaklama kadar lirik vurgunun geçirdiği kayma da bunun göstergesidir. Fahişe, aslında gittikçe sönümlenmesine karşın, Dışavurumculuktan bu yana sanatın anahtar figürlerinden biri haline gelmiştir, çünkü cinselliğin herhangi bir sıkıntıdan uzak biçimde işlenmesi ancak utançtan arınmış figürlerin betimlenmesiyle mümkündür bugün. Tepkilerimizin en derin katmanlarında gerçekleşen bu tür kaymalar, sanatın bireyci biçiminin zayıflamasına ve çürümesine yol açmış, ama onun yerini kolektif bir biçimin almasını da sağlayamamıştır. Sonuna kadar dışavurum alanına bağlı kalmak ve kolektifleşmenin hunhar zorlamasına karşı çıkmak, bireysel sanatçının inanç ve bağımsızlığını aşan bir çaba olur. Sanatçı, eğer çağdışı kalmış bir hümanizm yoluyla hakikatsiz ve çaresiz biçimde gayri insani olanın da gerisine düşmek istemiyorsa, tam tersine yalnızlığının en gizli hücrelerinde bile bu zorlanmayı hissetmeli, hatta kendi isteğine karşın hissetmelidir. En uzlaşmaz edebi Dışavurumculukta, örneğin Stramm'ın şiirinde veya Kokoschka'nın oyunlarında bile, gerçek radikalizmlerinin öbür yüzü olarak safdil bir liberal güven öğesi bulunur.[1] Ne var ki onların ötesine geçme çabası da bir o kadar tartışmalıdır. Zararsız mutlak öznelliği bilinçli olarak tasfiye etmeye kalkışan sanat yapıtları, böylece, kendilerinde olmayan ama keyfi biçimde söz ettikleri olumlu bir topluluk talebini ortaya atmış olurlar. Bu da onları kıyametin sözcüleri ve mutlak bir safdilliğin –hâlâ sanat olarak varolabilme safdilliğinin– kurbanları durumuna düşürür sadece. Sorumlu yapıtın çıkmazları sorumsuzluğun işine yarar. Sinirleri tümüyle ortadan kaldırmak bir kez mümkün olduğunda, şarkının yeniden doğan baharına karşı da hiçbir böcek öldürücü kâr etmeyecek ve barbar Fü-

türizmden sinema ideolojisine kadar uzanan ulusal cepheye karşı direnebilen hiçbir şey kalmayacaktır ortada.

96

Janus'un sarayı. — Kültür endüstrisini geniş bir dünya-tarihsel perspektif içine yerleştirme arzusuna kapılan kişi, insanlarla kültürleri arasındaki kadim çatlağın sistemli biçimde sömürülmesi olarak tanımlamak zorundadır onu. Özgürlüğün gizilgücüyle baskı ve zulmün gerçekliğini her zaman aynı anda geliştiren ilerlemenin iki yönlü doğası, halkların bir yandan doğa ve toplumsal örgütlenme üzerinde gittikçe daha büyük denetim kurmaya yöneltildikleri, ama aynı zamanda, kültürün koyduğu sınırlama ve zorlamalar yüzünden, tam da kültürün bu türden bütünleşmelerin ötesine nasıl geçtiğini anlayamayacak hale geldikleri bir duruma yol açmıştır. İnsanlar için yabancı bir şeye dönüşen de kültürün aslında onlara en yakın olan ve onları dünyaya karşı savunan insani öğesidir. Kendilerine karşı dünyayla işbirliği yapmakta ve yabancılaşmaların en büyüğü de –her şeyin metâlaşması ve kendilerinin de makinenin eklentilerine dönüşmesi– onlara bir yakınlık serabı gibi görünmektedir. Büyük sanat yapıtlarının ve felsefi kurguların anlaşılmaz kalmasının nedeni, insan deneyiminin merkezinden çok uzak olmaları değildir – tam tersi geçerlidir bunun. Bu kavrayışsızlık da fazla büyük bir kavrayışla açıklanabilir: Kişi evrensel haksızlıkla kendi suçortaklığını anlamaya yanaştığında kavurucu bir utanç duyacaktır. İnsanlar da, buna katlanmaktansa, görünüşünün düzgünlüğüyle kendi özlerini sakatlayan ve bunu da alay eder gibi yapan şeye bağlanmaktadır. İşte, kentsel uygarlığın bütün evrelerinde varolan düzenin çanak yalayıcılarının asalakça yerleştiği nokta da bu türden kaçınılmaz yanılsamalardır: Ellerinin altında mekanik çoğaltım teknikleri ve Pompeii yıkıntılarında ilkörnekini kolayca görebileceğimiz o sanayi aygıtı olmadığı halde geç dönem Atina komedisi ile Helenistik süsleme sanatlarında çoktan kendini göstermiştir kitsch. Yüzyıl öncesinin popüler romanlarını, örneğin Cooper'ınkileri okuyan kişi, Hollywood'un bütün kalıplarının yeterince gelişmemiş ilkörnekleriyle karşılaşacaktır. Kültür endüstrisinin bayatlığını tekelleşmeye bağlamak yanlıştır belki de; bu bayatlık, en başından beri,

eğlence denen şeyin ayrılmaz bir özelliği olmalıdır. Bazı değişmezlerden oluşmuş bir yapıdır kitsch; ve bu klişeler felsefi yalanın kendi ağırbaşlı tasarımlarınca da benimsenmiştir. İlke olarak hiçbir şey değişmemelidir bu kalıplarda, çünkü zaten bütün habisliğin amacı da hiçbir şeyin değişemeyeceğini insanların zihnine çakmaktır. Uygarlık kendi seyrini rastgele ve anonim olarak izlediği sürece, nesnel tin bu barbarca öğenin kendi zorunlu parçalarından biri olduğunun farkında değildi. Aslında tahakkümü dolayımladığı halde dolaysızca özgürlüğe yardım ettiğini sanıyordu; ama sırf bu yanılsama bile tahakküme dolaysız bir yardım sunmaktan alıkoyuyordu onu. Kendisini bir gölge gibi izleyen kitsch'i şiddetle yasaklamıştı. Şüphesiz, bu şiddetin kendisi de yüksek kültürün rahatsız vicdanının belirtisiydi: Tahakküm koşullarında kendisinin de artık kültür olamayacağını bulanık biçimde sezmekteydi ve kitsch de ona kendi alçalışını hatırlatıyordu. Bugün, egemenlerin bilincinin toplumun genel eğilimiyle örtüşmeye başladığı koşullarda, kültürle kitsch arasındaki gerilim de kaybolmaya başlamıştır. Kültür, tiksindiği karşıtını çaresizce peşinden sürüklemiyor artık; tersine, onu kendi denetimine alıyor. İnsanlığın tümünü yönetirken, insanla kültür arasındaki kopukluğu da yönetiyor. Ezilenlere nesnel olarak dayatılmış kabalık, duygusuzluk ve darlık bile mizah alanında öznel bir virtüözlükle kullanılıyor. Aynı anda hem bütünleşmiş hem de uzlaşmazlıklarla dolu varoluşun en tipik göstergesi barbarlığın bu içerilişidir. Gelgelelim, denetimcilerin istenci bu noktada dünyanın istencini tanık gösterebilir: Onların kitle toplumu, müşterilere sunacağı bayağılığı üretmeden önce müşterilerin kendisini üretmiştir. Sinemaya, radyoya ve magazinlere oburca saldıranlar onlardı: Karşılığında vaat ettiğini vermeksizin onlardan alan düzen yüzünden içlerinde doyumsuz kalan her şey, gardiyanlarının sonunda onları hatırlaması ve açlıklarını da sağ elinde sakladığı ekmek yerine sol elinde tuttuğu taşlarla gidermesi için yanıp tutuşuyordu. Şimdi artık yaşlanmış beyler ve hanımlar, farklı bir şeyler de yapabilecekken, çeyrek yüzyıl boyunca, kalplerinin açlığını o kadar iyi hesap eden kültür endüstrisinin kucağına düştüler teker teker. Faşizmin iliklerine kadar çürüttüğü bir gençliğe serzenişte bulunmaya hiç hakları yok şimdi. Her türlü kültürel mirastan yoksun bırakılmış bu öznesiz kuşak, kültürün asıl mirasçısı.

97

Monad. — Birey, siyasal iktisadın, özellikle de kentsel pazarın biçimlerine borçludur billurlaşmasını. Toplumsallaşmanın basıncına karşı koyarken bile onun en özgül ürünü ve sureti olarak kalır. Direnebilmesini sağlayan o bağımsızlık damarı, monadolojik bireysel çıkardan ve onun çökeltisi olan kişilikten kaynaklanıyordur. Birey, kendi bireyleşmesinde, ne kadar dolaylı biçimde olursa olsun, sömürünün daha önce belirlenmiş toplumsal yasalarını yansıtır. Ama bu, bireyin bugünkü çürüyüşünün de bireysel etkenlerden değil toplumun eğiliminden çıkarsanmak zorunda olduğu anlamına gelir: Bireyleşmenin sadece düşmanı değildir bu eğilim, kendini onun aracılığıyla ifade ediyordur. Gerici kültürel eleştirinin radikal olandan farklılığı da bu noktada ortaya çıkar. Gerici eleştiri, bireyin çürüyüşüne ve toplumun bunalımına işaret ederken çoğu zaman keskin gözlemlerde bulunur, ama bu durumun ontolojik sorumluluğunu da yalıtık ve içsel bir şey olarak kendinde-bireye yükler; bu yüzden de inanç ve töz yoksunluğu ve derinlik eksikliği suçlamaları da söyleyebileceklerinin sınırını oluşturur: Bunları söyledikten sonra rahatça geçmişe dönerek avutur kendini. Huxley ve Jaspers gibi bireyciler, mekanik boşluğu ve nörotik zayıflığı yüzünden mahkûm ederler bireyi; ama verdikleri hükmün vardığı yer, toplumsal bireyleşme ilkesinin eleştirisi değil, bireyin kendisinin feda edilmesidir. Yürüttükleri polemik, içerdiği yarım-hakikatlerle, hakikatsizliğin tamamıdır çoktan. Onlara göre, kişileri sadece kuşatmak ve çarpıtmakla kalmayıp tâ içlerine, eskiden onların bireyliklerini de koşullandırmış o insaniliğin içine bile nüfuz eden bir sistem değildir toplum; insanların dolayımsız bir topluluğu olarak görüyorlardır onu ve bütün de bu insanların davranışlarının toplamıdır. Varolan durumun bu sadece insani yorumuyla, insanları gayri insaniliğe bağlayan kaba maddi gerçeklik de suçlanırken bile kabullenilmiş olur. Tarihsel düşünmeyi başarabildiği daha iyi günlerinde burjuvazi pekâlâ farkındaydı bu tür iç bağlantıların: Doktrini yozlaşarak sosyalizme karşı ahmakça mazeretlere indirgendikçe bunları da unuttu. Jacob Burckhardt'ın Yunan uygarlığı tarihinin güçlü yönü, Helenistik bireyselliğin kuruyuşunu sadece *polis*'in nesnel gerilemesiyle değil, tam da o bireysellik tapıncıyla ilişkilendirmesidir: "Ama Demosthenes ve Phokion'un ölümlerinden sonra, kentte şaşırtıcı bir

siyasal kişilik azalması görüldü; azalan, sadece siyasal kişilikler de değildi: Samos'a yerleştirilmiş Attikeli bir ailenin çocuğu olarak M. Ö. 342 yılında doğan Epikuros, herhangi bir dünya-tarihsel öneme sahip son Atinalıdır." Bireyin yitip gitmekte olduğu ortam, aynı zamanda "her şeyin mümkün olduğu" bir azgın bireycilik ortamıydı: "Her şeyden önce de, tanrılar yerine bireylere tapınılmaktadır şimdi."[1] *Polis*'in çöküşü sonucunda bireyin serbest kalışı onun direncini artırmamış, tam tersine bireyle birlikte bireyselliğin kendisi de despotik devletler içinde tasfiye olmuştu – bu, toplumu on dokuzuncu yüzyıldan Faşizme götüren bir merkezi çelişkinin de modelidir. Beethoven'in toplumdan gelen biçimler içinde çalışan ve özel duyguların ifadesinde çilekeşçe tutumlu davranan müziği, toplumsal çatışmanın yönlendirilmiş yankılarıyla çınlar ve bireyselliğin bütün zenginlik ve gücünü de bu çileci tutumluluktan alır. Richard Strauss'un müziği ise tümüyle bireysel iddiaların hizmetindedir ve kendine-yeterli bireyin yüceltilmesine adanmıştır, ama işte bu yüzden de bireyi pazarın bir alıcı organına indirgemekte, keyfi biçimde seçilmiş fikir ve üslupların taklitçisi durumuna düşürmektedir. Baskıcı toplumda bireyin özgürleşmesi, yararlı olduğu kadar zarar da verir ona. Toplumdan özgür olmak, onu özgürleşme gücünden de yoksun bırakır. Çünkü başkalarıyla ilişkilerinde ne kadar gerçek olursa olsun, mutlak olarak düşünüldüğünde sadece bir soyutlamadır birey. İçeriğini oluşturan her şey toplumsal olarak kurulmuştur; toplumu aşan bütün dürtüleri, toplumsal durumun kendini aşmasına hizmet eder. Mutlak bireysellik düşüncesinin kökeninde yer alan Hıristiyanlığın ölüm ve ölümsüzlük doktrini bile, insanlığı kapsamaya yönelmeseydi eğer, içi boş bir kabuk olarak kalırdı. Mutlak ölümsüzlüğü isteyen ve sadece kendisi için isteyen tekil insan, bu sınırlamayla, "yaşamını yitiren, onu koruyacaktır" buyruğuyla dizginlenen o sağkalma ilkesini akılalmaz boyutlara çıkarmış olur sadece. Bireyin mutlaklaştırılması, toplumsal ilişkinin evrensel dolayımından –bir mübadele olarak, kendi aracılığıyla gerçekleşen tikel çıkarların da her zaman sınırlanmasını gerektiren bir dolayım– en kuvvetli olanın iktidara el koyduğu bir dolaysız tahakküm düzenine geçildiğini de gösterir. Onu her şeye karşın toplumsal öznenin parçası kılan bütün dolayımların böylece bireyin kendi içinde de tasfiye olmasıyla, yoksullaşıp kabalaşan birey sadece bir toplumsal nesne olmaya doğru geriler. Birey, Hegel'deki anlamıyla soyutça gerçekleşen bir şey olarak kaldığında kendini de iptal eder: Kendi kaba ve sinsi çıkar-

larından başka bir şey tanımayan insanlar, örgütlenme ve terör onlara yetişip önlerine geçtiği anda teslim bayrağını çekenlerdir. İnsanlığın süregiden izlerine bugün sadece çöküş halindeki bireyde rastlayabiliyorsak eğer, insanları yalıtılmışlıkları içinde büsbütün ezmek üzere bireyselleştiren yazgısallığa son verilmesi gerektiğini de anlamamız gerekir. Kurtarıcı ilke şimdi sadece kendi antitezinde yaşıyordur.

98

Vasiyet. — Diyalektik düşünce, mantığın zorbalığından yine onun kendi araçlarını kullanarak kurtulma çabasıdır. Ama bu araçları kullandığı için o da her an zorbalaşma tehlikesiyle yüz yüzedir: Aklın kurnazlığı, diyalektiği de sultasına almak ister. Varolan, ancak yine varolan düzenden türetilmiş bir evrenselin yardımıyla aşılabilir. Evrensel, varolan üzerinde egemenliğini yine varolanın kendi kavramına dayanarak kurar ve bu yüzden düz varoluşun gücü de onu çökerteninkine eş bir şiddetle hep yeniden dayatmak ister kendini. Tarihin devinimi gibi düşüncenin devinimi de, olumsuzlamanın mutlak yönetimi altında ve içkin antitez örgüsüne uygun olarak, hiçbir kuşkuya yer bırakmayan ve her türlü olumsuzluğu dışlayan bir amansızlıkla pozitifleşir. Her şey, toplumun aldığı biçimleri tarihsel olarak belirleyen başlıca ekonomik evrelere ve bunların gelişimine dahil edilir; düşüncenin bütününde, Parisli sanatçıların *le genre chef d'oeuvre* [başyapıt türü] dediği şeye benzeyen bir yön vardır. Felakete tam da böyle bir gelişimin kesinlik ve sıkılığının yol açtığı ve bu sıkılığın da tahakkümle bağlantılı olduğu gerçeği, eleştirel teoride, en hafif deyimiyle, açıkça belirtilmemiştir; o da tıpkı geleneksel teori gibi aşamalı ilerlemeye bağlamıştır kurtuluş umudunu. Sıkılık ve bütünlük, burjuvanın düşünsel idealleri olan zorunluluk ve genellik, gerçekten de tarihin formülünü kuşatır ve sınırlar; ama tam bu yüzden toplumun yapısı da diyalektik eleştiri ve pratiğin hedef aldığı o büyük, kımıldatılmaz, tantanalı kavramlarda bulur en yoğunlaşmış çökeltisini. Benjamin, bugüne dek hep yenenler açısından yazılan tarihin artık yenilenler açısından yazılması gerektiğini söylemişti, biz belki şunu ekleyebiliriz buna: Bilgi, zaferle yenilginin ölümcül biçimde doğrusal sıralanışını mutlaka temsil etmeli, ama bu dinamiğin dışında kalmış veya ya-

na düşmüş şeylerle, diyalektiğin dışına kaçmış atıklar ve kör noktalarla da uğraşmalıdır. Yenilenler, iktidarsızlıkları içinde, zorunlu olarak konu dışı, tuhaf, önemsiz ve gülünç görünürler. Egemen toplumu aşan, geliştirdiği gizilgüç değildir sadece; tarihsel devinimin yasalarına tam uymayan bütün her şey de bu aşma sürecine katılır. Teori, çapraz kalan, ters, ışık geçirmez ve özümlenmemiş malzemeyle de uğraşmak zorundadır. Bu nitelikleriyle başından beri çağdışı bir özellik göstermiştir bu malzeme, doğru; ama tarihsel dinamiği atlattığına göre, büsbütün miadını doldurmuş da değildir. Sanatta hemen görülebilir bu. *Alis Harikalar Diyarında* veya *Struwwelpeter* gibi çocuk kitaplarının ilerici mi yoksa gerici mi olduklarını sormak saçma olur; yine de bu kitaplar, Hebbel'in trajik suçluluk, tarihin dönüm noktaları, dünyanın ve bireyin serencamı gibi resmi temaları konu alan yüksek tiyatrosuna oranla çok daha zengin tarihsel şifrelerle doludur. Satie' nin şımarık ve çocuksu piyano parçalarında da, bütün sıkılığına ve ardındaki müziksel gelişimin bütün duygusal derinliğine karşın Schönberg okulunun hayal bile edemeyeceği deneyim parıltıları bulunur. İhtişamlı mantıksal çıkarımların hiç farkına varmadan taşralı bir görünüm alması mümkündür. Benjamin de, yazılarında, büyük erekler tarafından henüz tümüyle görünmez kılınmamış şeyleri felsefi açıdan verimli kılmaya çalışıyor ve bunun için hep yeni yollar deniyordu. Bize bıraktığı vasiyet, böyle bir çabayı sadece düşüncenin yabancılaştırıcı bilmecelerine havale etmek değil, ereksiz olanı kavramların dünyasına sokmaktır: Aynı anda hem diyalektik olarak hem de diyalektiğe karşı düşünme yükümlülüğü.

99

Altın ayarı. — Dinsel normlarının çözülmesinden ve özerk olanlarının da biçimselleşmesinden sonra burjuva ahlakının elinde kalan kavramlar arasında en değer verileni sahiciliktir. İnsana yöneltilebilecek başka hiçbir bağlayıcı talep kalmamışsa bile, en azından tümüyle olduğu gibi olması istenebilir. Her bireyin kendisiyle özdeş olduğu düşüncesinde, olgusalın yüceltilmesiyle birlikte hakikatin çürütülmezliği postülası da Aydınlanma bilgisinden ahlak alanına aktarılıyordur. Bu düşünceye katılanlar da, geleneksel yargılardan ve idealist lafa-

zanlıklardan içleri bulanan ve eleştirel bağımsızlıklarıyla ünlü o geç-burjuva düşünürlerinden başkası değildir. Ibsen'in yaşayan yalanla ilgili –şüphesiz ihlal edilmiş– yargısı ve Kierkegaard'ın varoluş doktrini, otantiklik idealini metafiziğin başköşesine oturturlar. Sahici sözcüğü, Nietzsche'nin çözümlemesinde, her türlü tartışma ve kavramsal geliştirmeden muaftır. Faşizmin dönmüş ve dönmemiş filozofları için de, otantiklik, bireysel varoluşun "dünyaya atılmışlığının" kahramanca direnci veya sınır-durumları gibi değerler, dinsel-otoriter duygusallığı en ufak bir dinsel içerik olmaksızın gaspetme araçları haline gelir. Bu tür düşüncelerin vardığı yer, yeterince arı ve saf olmayan her şeyin, demek Yahudilerin suçlanmasıdır: Richard Wagner, daha o dönemde bile, yabancı cürufa karşı halis Alman madenini savunmuş ve böylece kültür pazarının eleştirisini bir barbarlığı haklı çıkarma gerekçesi olarak kötüye kullanmış değil miydi? Ne var ki sahicilik kavramına dışsal değildir bu istismar. Yıpranmış giysilerinin satılmakta olduğu şu günlerde, büyük muhalefet yıllarında gözlerden saklı kalan teğel yerleri ve yamalar da gün ışığına çıkıyor. Sahiciliğin dayanağındadır hakikatsizlik: Bireyin kendisinde. Eğer, Hegel ve Schopenhauer gibi iki zıt kutbun da farkına vardığı üzere, dünyanın seyrinin sırrı bireyleşme ilkesinde saklıysa, o zaman benliğin nihai ve mutlak tözselliği düşüncesi de özü çürürken bile yerleşik düzeni koruyan bir yanılsamaya kurban gider. Doğruyla sahici eşitlenemez. Gözünü kırpmadan kendi üzerinde düşünme çabası, Nietzsche'nin psikoloji dediği pratik, başka bir deyişle kişinin kendiyle ilgili doğruyu yakalama ısrarı – tastamam budur, çocukluğun ilk bilinçli deneylerinde bile, üzerinde düşünülen dürtülerin o kadar da "sahici" olmadığını tekrar tekrar gösteren. Her zaman bir taklit ve oyun öğesi içerir bu dürtüler, bir farklı olma isteği. Kişinin, kendisiyle ilgili toplumsal bir bilinç kazanmak yerine, tümüyle sağlam bir şeye, bir nihai varlığa değmek üzere kendi bireyselliğine dalması, tam da Kierkegaard'dan beri otantiklik kavramı sayesinde sözümona defedilen o sahte sonsuzluğa yol açar. Bunu hiç sözünü sakınmadan söyleyen kişi Schopenhauer'di. Varoluşçu felsefenin bu huysuz atası ve büyük spekülasyoncuların kötü niyetli mirasçısı, bireysel mutlakçılığın labirentinde herkesten iyi bulabiliyordu yolunu. Eriştiği sezgiye, bireyin Kendinde-Şey değil sadece görünüş olduğunu belirten spekülatif tez eşlik eder. "Her birey," diyor *İstenç ve Temsil Olarak Dünya*'nın Dördüncü Kitabındaki bir dipnotta, "bir yandan bilginin öznesidir, başka bir deyişle, tüm nesnel dün-

yanın varolabilirliğinin tamamlayıcı koşuludur, öte yandan da kendini her şeyde ortaya koyan o İstencin tekil bir tezahürüdür. Ama varlığımızın bu ikiliği, kendisi için varolan bir birliğe dayanmaz: aksi halde, kendi bilincimize, bilginin ve istencin nesnesi olan şeylerden bağımsız olarak, sırf kendimiz aracılığıyla ulaşabilirdik: oysa kesinlikle imkânsızdır bu; böyle yapmaya girişip de bilme çabamızı içimize yönelterek tam bir öz-düşünüme varmaya çalıştığımızda, dipsiz bir boşlukta yitiririz kendimizi ve içinden bir sesin geldiği ama sesin nedenini içermeyen boş bir cam küreye benzemeye başlarız; kendimizi kavramaya çalışırken yakaladığımız şeyin tözsüz bir hayaletten başka bir şey olmadığını ürpertiyle fark ederiz." Böylece adını koyuyordu saf benlik denen o aldatıcı mit'in: Boşluk, hiçlik. Bir soyutlamadır bu. Kendini kökensel bir kendilik olarak, bir monad olarak sunan şey, toplumsal süreçteki yine toplumsal bir bölünmenin üründür sadece. Birey, tam da bir mutlak olarak, mülkiyet ilişkilerinin bir yansımasıdır. Biyolojik olarak bir olanın mantıksal açıdan toplumsal bütünden önce geldiği yolundaki kurmaca iddia bireyde bir dayanak bulur kendine: Toplumsal bütünden ancak zor yoluyla yalıtıldığı halde bireyin olumsallığı bir hakikat standardı olarak sunuluyordur. Sadece toplumla iç içe geçmiş değildir birey; varlığını da sözcüğün en düz anlamıyla topluma borçludur. Bütün içerikleri toplumdan ya da nesnesiyle ilişkisinden gelir. Bu ilişkiyi ne kadar özgürce geliştirir ve yansıtırsa o kadar zenginleşir; buna karşılık, bir köken olarak sahiplendiği ayrılma ve sertleşme onu kısıtlayıp yoksullaştırır. Kierkegaard'ın kendi içine çekilerek bolluğu orada aramasının ve benzer çabaların sonunda bireyin feda edilmesine varması ve tam da Kierkegaard'ın idealist sistemlerde karşı çıktığı o soyutluğa yol açması bir rastlantı değildir. Sahicilik, toplumsal baskının insana dayattığı monadolojik biçimi inatçı ve dik kafalı bir ısrarla sahiplenmekten ibarettir. Oysa kuruyup gitmemek için otantik olmamanın lekesini üstlenmek gerekir. Çünkü mimetik mirastan besleniyordur otantik olmayan. İnsani olanla öykünme arasında zorunlu bir bağ vardır: Bir insan ancak başka insanlara öykünerek insan haline gelir. Sahiciliğin rahipleri, aşkın ilksel biçimi olan bu türden davranışlarda, tahakküm düzenini sarsabilecek ütopyanın kokusunu alırlar. Nietzsche, düşünümüyle hakikat kavramına bile nüfuz edip de sahicilik kavramı karşısında dogmatikçe geri çekilirken tam bir Luther'cidir – hiç olmak istemediği şey; rol yapanlara karşı esip yağmaları da onu başaktör Wagner'de o kadar küplere bindiren

anti-Semitizmin izlerini taşır. Wagner'e rol yaptığı için değil –çünkü başta müzik olmak üzere bütün sanatlar tiyatroyla ilişkilidir ve Nietzsche'nin her cümlesinde de Roma Senatosundan gelen bin yıllık retorik seslerin yankısı işitilir– rol yapmaya aktörce karşı çıktığı için kızması gerekirdi. Otantik olmadığı halde kendini gerçek diye satanı yalanla suçlamak yeterli değildir: Otantikliğin kendisi de, otantik olduğu anda bir yalan haline gelir: Kendi üzerinde düşünür ve kendini sahici olarak öne sürerken, el koymaya ve tutunmaya çalıştığı özdeşliğin ötesine çoktan kaymıştır. Bir ontolojik temel olarak söz edilemez benlikten; olsa olsa teolojik terimlerle, Tanrı'nın sureti olarak söz edilebilir. Benliğe sarılan ve teolojik kavramları bir yana iten kişi, çıplak çıkar demek olan şeytani pozitifin meşrulaştırılmasına hizmet ediyordur: O pozitiften bir anlamlılık halesi alır ve sağkalmacı aklın kumanda gücünü yüce bir üstyapıya dönüştürürken, dünyadaki gerçek benlik de Schopenhauer'in geriye bakarken fark ettiği şeye dönüşmüştür çoktan – bir hayalet. Bir yanılsama olduğunu sahicilik kavramının tarihsel içerimlerinden de anlayabiliriz. Özgün olanın türetilmişe karşı üstünlüğü fikrini içeriyordur bu kavram. Ama bu fikir de her zaman toplumsal lejitimizmle[1] ilişkilidir. Her yönetici katman, bölgenin en eski yerleşiğinin ve en yerli sahibinin kendisi olduğunu öne sürer. Bütün bir içsellik felsefesi, dünyaya karşı sözde tiksintisiyle, ilk gelenin en büyük hakka sahip olduğunu savlayan o hunhar ve barbarca hikmetin yüceltilmiş biçimidir sadece; ve benliğin önceliği de, yaşadıkları yeri kendi evleri sayan herkesin önceliği kadar hakikat dışıdır. Otantikliğin şu eski *physei* ve *thesei* karşıtlığına –insan müdahalesinden bağımsız olarak varolan şeylerin yapay şeylerden daha iyi olduğu düşüncesi– başvurması da burada söylenenleri geçersizleştirmez. İnsan yapısı şeylerin ağı dünyayı ne kadar sararsa, bu durumun sorumluları da kendi doğal ilkelliklerini o kadar tiz perdeden ilan ederler. Bireyci ahlakın son sığınaklarından biri olarak sahiciliğin keşfi, kitlesel sınai üretimin bir yansımasıdır. Çoğaltılmaz olanın gerçekten sahici olduğu düşüncesi, ancak milyonlarca standartlaşmış metânın kâr amacıyla benzersizlik yanılsamasını yaydıkları bir ortamda doğabilir: Hem bu metâların antitezi olarak belirmiştir hem de onlarla aynı terazide tartılıyordur. Düşünsel ürünlerin otantik olup olmadığı sorulmazdı eskiden, özgünlük de Bach'ın çağında bilinmeyen bir kavramdı. Sahicilik sahtekârlığının kökleri, burjuvazinin mübadele süreci karşısındaki körlüğüne gider. Sahici şeyler, metâların ve başka mübadele araçları-

nın, en çok da altının indirgenebileceği şeylerdir. Ama tıpkı altın gibi sahicilik de kaliteli metalin orantısı olarak soyutlandığında bir fetiş haline gelir. Zemin olarak alınıyordur ikisi de, oysa toplumsal ilişkiden başka zemin yoktur. Altın da sahicilik de şeylerin satılabilirliğini, karşılaştırılabilirliğini ifade ederler sadece; onlardır, kendinde olmayıp sadece başkaları-için olanlar. Sahicinin sahteliği, mübadelenin yönettiği bir toplumda, yerini tuttuğu ama hiçbir zaman olamadığı şeyin kendisi olduğunu iddia etme ihtiyacından kaynaklanır. Sahiciliğin havarileri, şimdi dolaşıma hükmeden güce hizmet ederken, paradan yapılmış duvaklarla süslüyorlardır o gücün iflasını.

100

Sur l'eau.[1] — Özgürleşmiş bir toplumun amacının ne olduğunu soran kişi, insanın gizilgücünün gerçekleşmesi ya da yaşamın zenginliği gibi cevaplarla karşılaşır. Bu kaçınılmaz soru ne kadar yersizse, doksanlı yılların eğlenmeye çıkmış o bol sakallı Natüralistleri tarafından savunulan sosyal demokrat kişilik idealini anımsatan cevabın tiksindirici özgüveni de o kadar kaçınılmazdır. Sadece en kaba talepte dile gelir şefkat: Artık hiç kimse aç kalmasın. Başka her talep, insan ihtiyaçları tarafından belirlenmesi gereken bir duruma, başlı başına bir amaç olarak üretime uyarlanmış bir davranış tarzını uygulamaya yönelir. Ketlenmemiş, canlı, yaratıcı insan gibi bir hayalci imgenin içine, burjuva toplumunda ketlenmeye, acizliğe ve hiç değişmeyenin kısırlığına da yol açan metâ fetişizmi sızmıştır. Burjuva tarih dışılığının zorunlu tamamlayıcısı olan "dinamizm" kavramı bir mutlak konumuna yükseltilmektedir; oysa özgürleşmiş bir toplumda, üretim yasalarının antropolojik bir refleksi olarak dinamizm kavramının karşısına ihtiyaç kavramıyla çıkılması gerekir. Kısıtlanmamış faaliyet, kesintisiz doğurganlık, sınırsız iştahlılık, çılgınca bir devinim tutkusu olarak özgürlük – bunların ardında yatan anlayış her zaman toplumsal şiddetin değişmez bir veri olarak, sağlıklı bir ebedilik örneği olarak meşrulaştırılmasına hizmet etmiş olan burjuva doğa kavramından beslenir. Marx'ın karşı çıktığı o pozitif sosyalizm reçetelerinin barbarlıktan kaynaklandığı yer de burasıdır, yoksa sözde eşitlikçilikleri değil. Korkulması gereken, insanın lezzetli bir aylaklığa kapılması değil, evren-

sel doğa maskesi altında toplumsalın vahşice yayılmasıdır: Cinnete dönüşmüş bir faaliyet olarak kolektif. Üretimin sürekli arttığı ikircikiz bir gelişme varsayımı da, niceliğin emrindeki bir bütünün parçası olduğu için nitel farklılıktan korkan ve bu yüzden sadece tekyönlü bir gelişmeye izin veren o burjuva zihniyetine özgü bir safdilliktir. Ama özgürleşmiş toplumu tam da böyle bir bütünlükten özgürleşme olarak tasarladığımızda, üretimin artışıyla ve bu artışın insandaki refleksleriyle hiç ilişkisi olmayan bazı gelişim çizgileri belirir ufukta. Eğer ketlenmemiş kişilerin dünyanın en sevimli, hatta en özgür insanları olmadığı doğruysa, zincirlerinden kurtulmuş bir toplumun da, üretim güçlerinin bile insanın en derin temeli olmayıp sadece onun metâ üretimine uyarlanmış tarihsel biçimini temsil ettiğini düşünebilmesi beklenir. Doğru toplum belki de gelişmeden usanacak ve özgür olduğu için de, onu yabancı yıldızları istila etmeye zorlayan bulanık bir dürtüye boyun eğmek yerine, bazı imkânları kullanmayı reddedecektir. Yoksulluk ve eksikliği artık unutmuş olan bir insanlık, yoksulluktan kaçmak için bugüne kadar yapılmış olan ve sadece daha geniş ölçekte bir yoksulluk üretmek için zenginliği kullanmakla kalan bütün düzenlemelerin aldatıcı ve beyhude niteliğini de bir ucundan anlamaya başlayacaktır. Hazzın kendisi de etkilenecektir bundan – tıpkı eğlenmenin bugünkü biçiminin de operasyona, planlamaya, bencil başına buyrukluğa ve tahakküme bağlı olması gibi. *Rien faire comme une bete* [bir budala gibi hiçbir şey yapmadan durmak, bir hayvan gibi hiçbir şey yapmadan durmak], suyun üstünde sırtüstü yatmak ve gökyüzüne bakmak, "sadece varolmak, başka hiçbir şey olmadan, hiçbir ek tanım ve doyuma gerek kalmadan varolmak" – bu, sürecin, eylemin, tatminin yerini alabilir ve böylece diyalektik mantığın sonunda başladığı noktaya dönme vaadini de yerine getirebilirdi. Soyut kavramların hiçbiri, ebedi barıştan daha yakın düşmemiştir gerçekleşmiş ütopyaya. Gelişmeyi Maupassant ve Sternheim[2] gibi yana çekilerek izlemiş olan gözlemciler, bu ereğin kendi ifadesini bulmasına ürkekçe, onun kırılganlığına eş bir çekingenlikle yardım etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1947

•

Ey çığ, düşerken alıp götürür müsün beni?
Baudelaire

101

Sera bitkisi. — Erken ve geç olgunlaşan kişilerle ilgili sözlerde –ki ilkine karşı ölümcül bir haset içermeyenine pek az rastlanır– hiçbir doğruluk payı yoktur. Erken olgunlaşan kişi bir bekleyiş duygusu içinde yaşar. Deneyimleri önselci bir nitelik taşır: Sezgici bir duyarlık, imgelerde ve sözlerde, eşyanın ve insanların ancak daha sonra gerçekleştireceği şeyleri yakalıyordur. Deyim yerindeyse kendisiyle dolmuş böyle bir bekleyiş dış dünyadan çekilir ve onunla ilişkisine nörotik bir cilvelilik tonu kazandırır. Erken olgunlaşan kişide bazı becerilerin sahibi olmanın ötesinde birtakım özellikler varsa eğer, her zaman kendi hatalarını yakalama zorunluluğunu duyacaktır – normal insanların ahlaki bir yükümlülük olarak sunmayı sevdikleri bir takıntı. Hayalgücünün kapladığı alanda nesnelerle ilişkisine de bir yer açmaya çabalarken acı duyacaktır: Acı çekmeyi bile öğrenmesi gerekiyordur. Geç olgunlaştığı söylenen kişide en ufak bir içsel sarsıntıya uğramadan sürüp giden ben-olmayanla temas, erken olgunlaşanda hep son derece acil bir ihtiyaç durumundadır. Dürtülerinin narsisistik yönelişi –ki deneyimlerinde hayalgücünün tuttuğu yerin büyüklüğünden de anlaşılabiliyordur– olgunlaşmasını pozitif olarak geciktirir. Hayalgücünde büyük ölçüde yumuşatılmış durumları, korkuları, tutkuları, çıplak şiddetleriyle ancak daha sonra yaşar; bu korku ve tutkular, onun narsisizmiyle çatışma içinde, tüketici bir hastalığa dönüşürler. Böylece o da vaktiyle fazla külfetsizce aşmış olduğu ve şimdi bedelini talep eden çocuksuluğa doğru geriler, olgunlaşamamış bir kişiye dönüşür – olgunlaşabilenlerse her aşamada göstermeleri beklenen davranışları gösteren, çocukken çocuksu olan ve şimdi de sabık erken-olgunlaşan üzerinde kurulan ölçüsüz otoriteyi bağışlanmaz bulanlardır. Tutku çökertiyordur erken olgunlaşan kişiyi; kendine yeterliliğinin güveni içinde fazla uzun süre uykuya yatmıştır ve bir zamanlar havai köprüler kurmuş olduğu uçurumların önünde çaresizce çır-

pınmaktadır. Erken gelişmişlerin el yazılarındaki çocuksu özellikler boş bir uyarı değildir. Çünkü doğal düzeni tahriş eden ve kızdıran sivriliklerdir erken gelişmişler; diş bileyen sağlık da onlara yönelen tehditten beslenecektir, tıpkı toplumun da onları başarıyı külfete eşitleyen denklemin gözle görülür bir yadsınışı sayarak hiç güvenememesi gibi. Hep hak ettikleri düşünülen ceza, kendi iç ekonomilerinde, bilinçsizce ama amansızca, uygulanır onlara. Vaktiyle aldatıcı bir iyilikseverlikle onlara verilmiş olan her şey geri alınır. Psikolojik kaderde bile bütün bedellerin sonunda ödenmesini sağlayan bir otorite vardır. Bireysel yasa, eşdeğerlerin mübadelesinin yap-boz parçalarıyla yapılmış bir resmidir.

102

Acele işe şeytan karışır. — Sokakta koşan kişi bir dehşet havası yayar çevreye. Ayağı takılan zavallının düşmemek için yaptığı hareketler, düşerken yapacağı hareketlere benzemiştir çoktan. Dik tutulmaya çalışılan kafanın konumu, boğulmakta olan adamınkini andırır; yüz de sanki işkence altındaymış gibi buruşmuş ve kasılmıştır. İleri bakması gerekiyordur, geriye bakarsa sanki bir düşmanın gölgesine basarak donup kalacak ve düşecektir. Eskiden insanlar hiç bakmadan kaçarlardı yüzleşmeye cesaret edemedikleri tehlikelerden, otobüse yetişmeye çalışan kişi de farkında olmadan eski dehşete tanıklık ediyor. Trafik kurallarının vahşi hayvanları hesaba katması gerekmiyor artık, ama koşmayı hâlâ ehlileştirebilmiş değil. Koşmak, burjuva yürüyüşüne yabancılaştırır bizi. Güvenlik bahsinde bir şeyin eksik olduğu ve yaşamın gemi azıya almış güçlerinden –bunlar sadece birtakım taşıtlar bile olsa– kaçılması gerektiği gerçeğini bir anda görünür kılar. Bedenin yürüyüşü normal bir şey olarak benimsemesi eski güzel günlerden kalma bir alışkanlıktır. Yol almanın burjuva biçimiydi yürüyüş: Törensel adımların, yurtsuz gezginliğin ve soluksuz kaçışların efsunundan kurtulmuş bir bedensel efsanesizleştirme. Yürüme hakkı üzerinde ısrar ediyordu insan haysiyeti; bedenden zorla alınmayan, buyruğun veya korkunun ürünü olmayan bir ritm istiyordu. Yürüyüş, dolaşma, vakit geçirmenin özel biçimleriydi, feodal gezintinin on dokuzuncu yüzyıla bıraktığı miraslar. Liberal çağla birlikte yürüyüş de

geçmişe gömülüyor – insanların arabaya pek düşkün olmadıkları yerlerde bile. O şaşmaz mazohizmiyle bu eğilimleri hemen sezen Gençlik Hareketi, ailelerin Pazar gezintilerini protesto ederek onun yerine örgütlü gönüllü yürüyüşler düzenlemeye girişti; bunları ortaçağı anımsatır bir tarzda *Fahrt* [sefer] olarak adlandırmıştı ve Ford'un tam da bu işe uygun modeli pazara sürülmek üzereydi. Bir spor olarak teknik hız tapıncının ardında, koşmanın dehşetiyle –onu hem kişinin kendi bedeninden çelerek hem de külfetsizce aşarak– başa çıkma itisi yatıyordur belki de. Dağcıların tırmanma rekorları, kaçağın korkusunu yatıştırır. Ama bütün adımlarımızı her zaman sessizce yöneten o tarih-öncesi güç de kişiye "koş!" diye bağırıldığı anda duyulur kılar kendini – annesinin üst katta unuttuğu cüzdanı kapıp gelmek zorundaki çocuğun da polisin bir öldürme bahanesi bulmak amacıyla "hadi kaç!" diye fısıldadığı tutuklunun da çok iyi tanıdığı bir ses.

103

Fundalıktan geçen oğlan.[1] — Nedensizce korkulan ve görünüşte birer sabit fikir olan şeyler arsızca gerçekleşme eğilimindedir. En çok kaçındığımız soruyu pek güleryüzlü ve pek haince bir ilgiyle bir astımız ortaya atar. Bin türlü kurnazlıkla sevgilimizden uzak tutmaya çalıştığımız adam, beş bin kilometre ötedeyken bile bazı iyi niyetli aracıların yardımıyla onu davet edip en tatsız kişilerle tanıştırmanın yolunu bulur. Bu korkuların gerçek olmasına kişinin kendisinin ne ölçüde yardım ettiği sorulabilir: Aşırı kaygılı suskunluğumuz mudur, sinsi dinleyicinin ağzına o soruyu koyan? Mahvımıza yol açan budalaca bir güvenle aracıya aracılık etmemesini söylediğimiz için mi gerçekleşmiştir temas? Psikoloji, felaketleri düşleyenin onları arzuladığını bilir. Ama niye o kadar açgözlü bir hevesle gelip onu buluyorlardır? Gerçekliğin içindeki bir şey, paranoid fantazide dokunacağı ve çarpıtacağı bir bam teli bulur. Herkeste örtük biçimde varolan sadizm, herkeste örtük biçimde varolan zaafa şaşmaz biçimde yönelir. Bulaşıcıdır zulmedilme fantazisi: Ortaya çıktığı her yerde izleyiciler de ona öykünmeye zorlanır. Karşıdakinin korktuğu şeyi yaparak fantaziye yardımcı olunduğu durumlarda daha da kolay gerçekleşir bu. "Bir aptal çok aptal eder" – sabuklayanların dipsiz yalnızlığında bir kolektif-

leşme eğilimi vardır ve sabuklama da zikredile zikredile gerçeğe dönüşür. Bu marazi duygusal mekanizma, bugün geçerli olan toplumsal mekanizmayla da uyum içindedir: Umutsuz bir yalıtılmanın içine toplumsallaştırılmış olanlar, topluluğu özlemekte ve soğuk kalabalıklar içinde toplaşmaktadırlar. Böylece delilik de bir salgın hastalığa dönüşür: Çılgın mezhepler büyük örgütlerle aynı tempoda çoğalmaya başlar. Toptan yıkımın temposudur bu. Zulmedilme fantazilerinin doğru çıkmasının nedeni, kanlı gerçekliğe çok yakın olmalarıdır. Uygarlığın temeli olan şiddet, herkesin herkese zulmetmesi demektir; ve zulmedilme manisine yakalanmış olan kişi de, ölçülmez olanı ölçülür kılma çabası içinde, bütünün işlediği suçu komşusuna yıktığı için kendini zor duruma düşürüyordur sadece. Kavrulmasının nedeni, kendisinin de benzediği o nesnel sanrıyı doğrudan doğruya, denebilirse çıplak avuçlarıyla kavramak istemesidir; oysa bu saçma, akıldışı düzen de kendi kusursuzlaşmış dolaylılığından ibarettir. Aldanış dokusunu güvenceye almak için aldanmış birey feda edilir. Olayların en kötü, en saçma temsilleri, en akılalmaz kurgu ve yansıtmalar bile bilincin bilinçsiz bir çabasını içerir: Toplumun kendini sürdürmesini sağlayan o ölümcül yasayı keşfetmeye, adlandırmaya çalışıyordur. Çarpıtma sadece kısa devreye uğramış uyarlanmadır: Bir kişinin apaçık eblehliği, aslında bütüne ait olan eblehliğin yanlış bir yerde aranmasına yol açıyordur ve paranoyak da sadece doğru yaşamın bir karikatürüdür çünkü yanlış olana benzemek için kendi inisiyatifiyle harekete geçmiştir. Ama bir kısa devrede kıvılcımlar nasıl çevreye saçılırsa, yaşamda da bir sabuklama bir başka sabuklamayla şimşek gibi iletişim kurar. Temas noktaları, zulmedilme fantazilerinin boğucu bir şaşmazlıkla doğru çıktığı durumlardır: Hastayı haklı çıktığı için gülünç duruma düşürürken, fantazilerinin içine iyice gömülmesine yol açarlar. Yaşamın yüzeyinde açılmış olan delik de böylece yine bir anda kapanır: Dünyanın her şeye karşın o kadar da kötü olmadığı, sadece kendisinin delirmiş olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Ama nesnel delilikle bireysel çaresizliğin dolaysızca kaynaştığı durumu da öznel olarak öngörmüştür; kurbanlarının bütün zulmedilme kaygılarını gerçek kılan ve kendisi de zulmedilme-manyaklarının bir diktatörlüğü olan Faşizm tam da böyle bir noktadır. Abartılı kuşkuların paranoyak kurgular mı olduğu yoksa tarihin kargaşasının uzak ve kişisel bir yankısı olarak gerçeğe mi işaret ettiği sorusuna da ancak olaydan sonra cevap verilebilir öyleyse. Dehşet, psikolojinin erişim alanının dışındadır.

104

Golden Gate.[1] — Aşağılanan, onuru kırılan kişide, bütün bedeni yakıcı bir ağrıyla ışımış insanınki kadar şiddetli bir iç aydınlanma olur. Anlar o zaman: Hep unutkan olan aşkın o kopkoyu körlüğünde bile bir körleşmeme, körleştirilmeme isteği alttan alta sürüp gitmiştir. Haksızlık edilmiştir ona; böylece bir tazminat hakkının doğduğunu düşünecek, ama bu tazminatı geri çevirme zorunluluğunu da duyacaktır, çünkü arzuladığı şeyi ancak özgür bir insan verebilir ona, verip vermemekte serbest olan bir insan. İşte reddedilmiş kişiyi insanlaştıran da bu sancılı iç hesaplaşmadır. Aşk genelden tikele bir kaçıştır hep; genelin hakkı hep tikelde verilebilse de, bu kaçış her zaman genele bir ihanet olarak gerçekleşir. Demek genel de başkalarının özgürlüğü, özerkliği biçimini alarak tikelden öcünü almaktadır şimdi. Genelin etkisini hissettiren red cevabı, genelden dışlanma olarak görünür bireye; aşkını yitiren adam, böylece kendisini aslında herkesin reddettiğini kavrar; hiçbir avunuya gönül indirmemesinin nedeni de budur. Yalnızlığının duygusuz, akıldışı şiddeti, sadece bireysel kalan bütün doyumların, bütün kazançların yalan olduğunu da öğretir ona. Ama böylece genelin şu çelişik hakikatini de anlamaya başlar: Sevdiği kişi tarafından sevilmek, herkesin devrolunamayacak ve suç nedeni sayılamayacak insanca haklarından biridir. Böylece hiçbir senetten, hiçbir haktan kaynaklanmayan talebini bilinmeyen bir mahkemeye, hem kendisinin olan hem de olmayan şeyi ona bir bağış olarak veren bir mahkemeye götürür. Aşkta adaletin sırrı, aşkın da dilsizce söylediği gibi, her türlü hakkın iptal edilmesidir. "Demek hep aldanmış / Ve budala kalmalıdır aşk."[2]

105

Göz açıp kapayıncaya kadar. — Uykusuz gece: İşte en kısa formülü, içi boş zamanın geçişini unutmaya çalışır ve tan ağartısını boşuna beklerken hiç sonu gelmeyecekmiş gibi uzayan azap dolu saatlerin. Ama uykusuz gecelerin asıl korkunç olanlarında, zaman sanki büzüşüp ufalmıştır ve avuçlarımızın arasından verimsizce kayıp gidi-

yordur. Uzun ve şifalı bir dinlenme umuduyla lambayı söndürürüz. Ama zihnimizde düşünceler karmakarışık uçuşurken gecenin sağaltım haznesi harcanıp gider ve yorgun göz kapaklarımızın altından son görüntüyü de kovduğumuzda biliriz ki çok geçtir artık, az sonra sabahın hoyrat sarsıntısını hissedeceğizdir. Ölüm mahkûmu da son anlarının böyle kullanılmamış halde kayıp gidişini seyretmiş olmalıdır. Ama saatlerin bu büzüşmesinin açığa çıkardığı şey, vaadini yerine getirmiş zamanın tersidir. Eğer ikincisinde deneyimin gücü sürenin efsununu çözerek geçmişi ve geleceği şimdide topluyorsa, telaşlı uykusuz gecede katlanılmaz bir korku demektir süre. Kişinin yaşamı tek bir âna indirgenir, ama sürenin askıya alınmasıyla değil, yaşamın hiçliğe kayması ve zamanın kötü ebediliği karşısında kendi beyhudeliğini fark etmesiyle olur bu. Saatin fazla tiz tıkırtısında, ışık yıllarının ömür süremizle alay eden sesini de işitiriz. İç duyumuz daha onları kaydetmeden saniyede uçup giden ve bu iç duyuyu da kendi akıntılarında sürükleyip götüren saatler, her türlü bellek gibi iç deneyimimizin de kozmik gecede unutulmaya mahkûm olduğunu ilan eder. Bugün insanların kafalarına kakılan bir zorunluluktur bu. Mutlak güçsüzlük konumundaki birey, yaşayacağı süreyi kısacık bir mühlet olarak algılıyordur. Ömrünün sonuna kadar yaşayabileceğini ummamaktadır. Herkes için geçerli olan vahşice öldürülme ve işkence olasılığı, günlerin sayılı ve kişinin kendi ömrünün uzunluğunun da bir istatistik değişkenden ibaret olduğu düşüncesinde, yaşlanmanın ortalamaya karşı haksızca elde edilmiş bir avantaj haline geldiği sezgisinde yanklanıyordur. Belki de toplum tarafından verilmiş o geri alınabilir ömür süresi şimdiden dolmuştur. Beden bu korkuyu saatlerin uçup gidişiyle kaydeder. Zaman kaçıyordur.

106

Bütün küçük çiçekler.[1] — Anılar, kimsenin bizden alamayacağı tek mülkümüzdür – büyük olasılıkla Jean Paul'un[2] söylediği bu söz, iktidarsız öznenin duygusal avunular haznesinde önemli bir yer tutar: Tevekkülle iç dünyasına çekilen özne, vazgeçtiği tatmini orada bulduğuna inanmak istemektedir. Kendi arşivlerini kurarken kendi deneyimine de bir mülk olarak el koyuyor ve böylece onu tümüyle kendine dış-

sal kılıyordur. Geçmiş iç yaşam bir mobilyaya dönüşür böylece – tıpkı, tersinden alırsak, her Biedermeier parçasının da tahtaya dönüştürülmüş anı olması gibi. Ruhun anılar ve ilginçlikler koleksiyonunu doldurduğu iç mekânın her tarafı dökülmektedir. Anılar çekmecelerde saklanamaz; geçmiş, çözülmez bir biçimde şimdiye bağlanmıştır onlarda. Hiç kimse, onlara Jean Paul'un taşkın cümlelerinde övüldüğü gibi özgür ve istençli bir çabayla ulaşamaz. Tam da denetlenebilir hale gelip nesnelleştiklerinde, tam da öznenin onlardan tümüyle emin olduğu anda, güneşin vurduğu ince duvar kâğıtları gibi solar anılar. Öte yandan, unutuşun sığınağında güçlerini korudukları zaman da yaşayan her şey gibi ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Proust ve Bergson'a göre, şimdiki an, dolaysızca burada olan, ancak belleğin dolayımıyla kurulur. Kurtarıcı olduğu kadar cehennemi bir yönü de vardır bu sezişin. Yalıtılmış varoluşunun ölümcül sabitliğinden istençsiz anımsamayla koparılmamış hiçbir deneyim nasıl gerçek değilse, hiçbir anı da onu saklayanın geleceğinden hiç etkilenmeyen yüzde yüz güvenceli bir bağımsız varoluşa sahip değildir: Geçmişte yaşanmış olan hiçbir şey, sırf hayalgücüne tercüme edilmiş olduğu için, empirik şimdinin lanetinden muaf olamaz. Daha sonraki deneyimler, kişinin en mutlu anısını bile koparıp alabilir ondan. Sevmiş olup da sevgisine ihanet eden, geçmişin sadece imgesine değil kendisine de zarar verir. Uyanırken yapılan sabırsız bir hareket, şaşkın bir ses tonu, hazzın içine karışmış belli belirsiz bir ikiyüzlülük, karşı konulmaz bir biçimde anıya müdahale eder ve daha önceki yakınlığı bile şimdinin mesafesine dönüştürür. Umutsuzlukta hep bir dönüşsüzlük vurgusu bulunur; ama durum düzelemeyecek olduğu için değildir bu, çürüyüş geçmişi de kendi girdabına çektiği içindir. Öyleyse geçmişi şimdinin çamurlu akıntısının dışında tutmaya çalışmak da aptalca bir duygusallık olur. Geçmişin tek umudu, yıkıma savunmasızca maruz kaldıktan sonra, onun içinden farklı bir şey olarak çıkma olasılığıdır. Ama umutsuz ölen kişi bütün ömrünü boşuna yaşamıştır.

107

Ne cherchez plus mon coeur.[1] – Her sosyal daveti onarılmış yaşam için bir "açıl susam" çağrısı olarak alan ve Balzac'ın saplantısının mi-

rasçısı olan Proust'un bize refakat ettiği labirentlerde her türlü ihtişamın karanlık sırları dedikoduyla açığa çıkar ve sonunda onun fazla yakın ve özlemli bakışları altında tüm parıltısını yitirip çatlar. Ama bu *placet futile* [beyhude dilek, beyhude yakarış], tarihin mahkûm ettiği ve gereksizliğini her burjuvanın basit bir hesapla ortaya koyabileceği bir sınıfa gösterilen bu ilgi, müsrifler üzerinde israf edilen bu saçmasapan enerji, önemli sayılan şeylere yönelen berrak ve sağduyulu bakışınkinden çok daha ciddi sonuçlar alır. Proust'un kendi toplumunun portresini yaparken içinde çalıştığı çöküş çerçevesi, aslında güçlü bir toplumsal eğilimin ifadesidir. Charlus'de, Saint-Loup'da ve Swann'da kendi çöküşüyle karşılaşan şey, son şairin adını bile bilmeyen bir sonraki kuşakta hiç olmayan şeydir. Yozlaşmanın egzantrik psikolojisi, kitle toplumunun negatif antropolojisini de ortaya çıkarır: Proust, bütün aşkların başına çöreklenmek üzere olan belanın alerjik bir betimlemesini vermiştir. Burjuva çağı boyunca aşkın kısmen karşı durabildiği mübadele ilişkisi onu tümüyle içeriyordur artık; son dolaysızlık da her sözleşmiş çiftin bütün öbür çiftlerle kendi arasına koyduğu mesafeye kurban düşmektedir. Egonun kendine verdiği değer aşkı soğutur. Sadece sevmek bile daha çok sevmek gibi görünür bu durumda ve daha çok seven kişi de hatalı duruma düşmüş olur. Metresin kuşkulanmasına yol açar bu; sevenin nesnesiz kalan duyguları da aşırı sahiplenici bir zalimliğe ve kendi kendini tahrip eden kuruntulara saparak zehirlenir. "Sevilenle ilişki," der Proust *Le Temps retrouvé*'de, "kadının iffetiyle ya da uyandırdığı aşkın şehvani niteliğiyle hiç ilgisi olmayan nedenlerle de platonik kalabilir. Âşık, aşkının aşırılığından ötürü, kavuşma anını yeterince serinkanlı ve kayıtsız bir tavırla bekleyemiyordur belki de. Durmadan ona yaklaşmaya çabalıyor, sürekli mektup yazıyor, her yerde ona rastlamaya çalışıyordur; ama kadın onu reddedince o da umutsuzluğa kapılır. Bu noktadan sonra artık şunun çok iyi farkındadır kadın: Sadece dostluk ya da yan yana bulunma imkânı sunmakla bile her türlü umudu bir yana bırakmış olan adama öyle büyük bir mutluluk ihsan etmiş olacaktır ki, artık ona başka bir şey sunma zahmetine girmesi de gerekmeyecektir; bu yüzden, âşığı artık onu görmemeye katlanamaz olduğu ve ne pahasına olursa olsun savaşa son vermek istediği bir duruma gelene kadar rahatça bekleyebileceğini de biliyordur kadın: Dayatacağı barış anlaşmasının ilk koşulu, ilişkilerinin platonik düzlemde kalmasıdır... Bunların hepsini içgüdüleriyle sezmiştir kadın; âşık, arzusunu gizlemeyi daha en baş-

tan beri beceremediği için, o da kendini âşığına vermeme lüksünü rahatça kaldırabileceğini pek iyi biliyordur." Ürkek ve deneyimsiz Morel, kudretli âşığından daha güçlüdür. "Sadece kendini vermeyi reddetmekle bile hep daha üstün konumda kalıyordu ve onu reddedebilmesi için de sevildiğini bilmesi belki de yeterliydi." Balzac'ın Duchesse de Langeais'inin kişisel motifi evrenselleşmiştir.[2] Her Pazar akşamı New York'a dönen binlerce otomobilin her birinin kalitesi, içinde oturan kızın çekiciliğine denktir. – Toplumun nesnel çözülüşü, erotik dürtünün zayıflamasında da öznel ifadesini bulur: Kendini sürdüren monad'ları artık birbirine bağlayamamaktadır bu dürtü, sanki insanlık da fizikçilerin patlayan evren teorisini taklit ediyordur. Sevilenin buz gibi kayıtsızlığı –ki çoktandır kitle kültürünün adı konulmuş kurumlarından biridir– karşılığını âşığın "doymak bilmez arzusunda" bulur. Casanova bir kadını önyargısız olarak nitelediğinde, herhangi bir dinsel âdetin onu kendini teslim etmekten alıkoymadığını kastediyordu; bugünse önyargısız kadın, artık aşka inanmayan ve karşılığında daha çok alacağından emin olmaksızın herhangi bir ilişkiye gözü bağlı duygusal yatırımlar yapmayan kadın anlamına gelmektedir. Bütün bu hayhuyu başlattığı varsayılan cinsellik de eskiden yoksunluğun işgal ettiği alana girerek tıpkı onun gibi sanrıya dönüşmüştür. Yaşama düzenleri artık kendinin bilincinde olan hazza izin vermediği ve onun yerine fizyolojik işlevleri geçirdiği için, ketlenmemiş cinselliğin kendisi de cinsellikten arınmaktadır. Hayır, aslında kendilerinden geçmek istemiyorlar artık; tek istedikleri, zaten gereksiz bir gider olarak gördükleri bir harcamanın karşılığını almak.

108

Prenses Kertenkele.[1] — Hayalgücünü tutuşturan, tam da hayalgücünden yoksun kadınlardır. Yalın gerçeklerden bir an bile ayrılmayan tümüyle dışa dönük o "ayaklarım yere basarcıların" aylası herkesten parlak olur. Çekicilikleri, kendilerinin farkında olmamalarından, hatta benlik diye bir şey olduğunu bile bilmemelerinden gelir: Oscar Wilde, "bilmecesiz Sfenksler" diye niteliyordu onları. Kendileri için tasarlanmış imgeyi andırırlar: İçlerinden gelen herhangi bir dürtü tarafından rahatsız edilmedikleri ve her türlü özden arınmış saf bir gö-

rünüş haline geldikleri ölçüde, bütün bireyselleşmenin bir yanılsama olduğunu hissettiren ama oldukları gibi alındıklarında da insanı tekrar tekrar düş kırıklığına uğratan o ilkörneklerine –Preziosa, Peregrina, Albertine[2]– benzerlikleri daha da artar. Bir ilüstrasyon olarak tasarlanmıştır yaşamları, ya da hiç bitmeyen bir çocuk şöleni; ama bu sezgi de yoksunluk ve ihtiyaçla dolu empirik varoluşlarının hakkını vermez. Storm'un "Pole Poppenspäler" başlıklı çocuk öyküsünün daha derin anlamı bununla ilgiliydi.[3] Frizyalı çocuk, Bavyeralı gezgin oyuncuların kızına âşık olmuştur. "Sonunda arkama döndüğümde, küçük bir kırmızı elbisenin bana doğru geldiğini gördüm; sahiden de oydu, sahiden o küçük kukla oyuncusu; elbisesinin rengi solmuştu ama yine de bir masal parıltısıyla çevrelenmiş gibiydi. Cesaretimi topladım ve 'Benimle yürüyüşe gelir misin Lizzy?' diye sordum. Siyah gözlerinde kuşkulu bir ifadeyle baktı bana. 'Yürüyüş,' diye tekrarladı yavaşça, 'yürüyüş. Ne iyi şeysin sen!' 'Nereye gitmek istersin öyleyse?' 'Kumaşçıya tabii, başka nereye olacak!' 'Kendine yeni elbise mi almak istiyorsun?' diye sordum, budala gibi. Bir kahkaha attı. 'Alay etme benimle! Biraz çaput, o kadar!' 'Biraz çaput mu, Lizzy?' 'Tabii ya. Kuklalara elbise dikmek için birkaç parça bez artığı; öyle ucuza veriyorlar ki.' " Yoksulluk, pejmürdeliği ("çaput") bir kılavuz gibi, bir yol işareti gibi benimsemeye zorluyordur Lizzy'yi, gönlü daha farklı bir şeye gidebilecek olsa bile. Pratik bir gerekçesi olmayan her şeyi tuhaflık olarak görmek ve kuşkulanmak zorundadır. Hayalgücü, yoksulluğu rencide eder. Çünkü pejmürdelik sadece dışardan bakana çekici gelir. Yine de yoksulluğa ihtiyacı vardır hayalgücünün; ona mutlaka haksızlık edecektir ama onsuz da yapamıyordur: Aradığı mutluluk, acı çekenin yüz hatlarına gizlenmiştir. Sade'ın bir işkence tuzağından ötekine düşen Justine'i de "*notre intéressante héroine*" [ilginç kahramanımız] olarak anılır böylece; Mignon da, dayak yediği anda "ilginç bir çocuk" olur.[4] Düşlerin prensesiyle kamçılanan kız birdir ve o kız bunun farkında bile değildir. Kuzeylilerin güneylilerle ilişkisinde de bunun izleri görülür: Müreffeh Püriten'ler, yabancı ülkelerden gelmiş siyah saçlı sığınmacılardan, denetimlerindeki dünyanın serencamının kendilerine tattırmadığı ama göçmenlerden ve gezginlerden de büsbütün esirgediği şeyi almak için boşuna çabalıyorlardır. Yerleşik adam imrenmeyle bakar göçebe varoluşa, yeni otlaklar peşinde koşanlara; boyalı yük arabası da yıldızların yolunu izleyen tekerlekli evdir onun gözünde. Düzensiz ve istikrarsız bir hareketlilik üzerinde sabitleşmiş çocuksu-

luk, anlık sağkalma çabalarından beslenen o neşesiz kıpırtılılık, kentlinin zihninde dolu dolu yaşamayı temsil eder, çarpıtılmamış bir deneyim olarak görülür. Oysa böyle bir hareketliliğin dışarda bıraktığı da tastamam bu çarpıtılmamış deneyimdir – basit öz-korunum çabasından sahte bir kurtulma vaadi ki, aslında içten içe o çabayı andırıyordur. Burjuvanın safdillik nostaljisinin kısır döngüsüdür bu. Uygarlığın kıyısında kalan ve gündelik ihtiyaçların basıncı altında kendi kendini belirleme gücünden yoksun bırakılanların ruhsuzluğu, aynı anda hem çekici hem de azap verici bir ruhsuzluk, uygarlığın ruhtan utanmayı öğrettiği tuzukurular için bir ruh fantazması haline gelir. Aşk, yaşayan tinin şifresi olarak ruhsuza kaptırır kendini; çünkü yaşayanlar, onun sadece yitip gitmişlere yönelebilen o ne pahasına olursa olsun kurtarma arzusunun sahnesidir: Aşk, ruhu ancak yokluğunda sezmeye başlayabilir. Demek insani denilen ifade tam da hayvanınkine en yakın gözlerden, kendi üzerinde düşünmeyen, benliği yansıtmayan o yaratıksı gözlerden geliyordur bize. Sonunda ruhun kendisi de ruhsuzun kurtulma özlemidir.

109

L'Inutile beauté.[1] — Olağanüstü güzel kadınlar mutsuzluğa yargılıdır. Aile, servet ve yetenekten yana talihli olanlar ve rastlantıların yardımını görenler bile sanki kendilerini ve girdikleri bütün ilişkileri tahrip etme tutkusuyla kemiriliyorlardır. Bir kâhin, iki yıkımdan birini seç demiştir onlara. Seçeneklerden birinde, güzelliklerini kurnazca başarıya tahvil etmek vardır. Mutsuzluktur bunun bedeli; sevme yeteneklerini yitirdikleri için kendilerine duyulan aşkı da zehirleyecek ve böylece elleri boş döneceklerdir. Öte yandan, güzellik ayrıcalığı, mübadele anlaşmasını reddetmelerini sağlayan bir cesaret ve güven de verebilir onlara. Varlıklarının vaat ettiği mutluluğu ciddiye alacak ve hesaplı davranışlara gönül indirmeyeceklerdir: Herkesin hayranlığı, kendi değerlerini peşinen kanıtlamak zorunda olmadıklarına inandırmıştır onları. Gençliklerinde, her istediklerini yapabilecek, her istediklerini seçebilecek durumdadırlar. Bu yüzden de seçici davranmak zorunda kalmazlar: Hiçbir şey kesin ve nihai değildir onlar için, her şeyin yerine bir başkasını koyabilirler. İnce eleyip sık dokumadan çok

genç yaşlarda evlenirler ve böylece kendilerini sıradan ve sıkıcı bir yaşama mahkûm ederler: Sonsuz olasılıkları elde tutma ayrıcalığından feragat edip insanların düzeyine inmişlerdir. Ama aynı zamanda, başından beri akıllarını çelmiş olan o çocuksu kadirimutlaklık düşüne tutunmaya çalışır ve –burjuvalığa en uzak oldukları nokta burasıdır– yarın daha iyi bir şeyle değiştirilebilecek olan imkânları har vurup harman savurmaya devam ederler. Böylece, yıkıcı kişiliğin de en tipik örneği olurlar. Vaktiyle *hors de concours* [yarışma üstü, rakipsiz] oldukları için rekabette başarılı değildirler; tam da bu yüzden bir rekabet manisine kapılırlar. Cazibenin kendisi çoktan yokolduğu halde karşı konulmazlık jesti kalır; sihir de sadece umudu temsil etmeyi bırakıp evcillikte karar kıldığı anda silinip gider. Ama eski güzelin karşı konulabilirliği aynı zamanda bir kurban durumuna da düşürür onu: Bir zamanlar çok yükseğinden uçtuğu düzenin tutsağı olur. Cömertliği cezalandırılacaktır şimdi. Düşmüş kadın da saplantılı olan gibi mutluluğun kurbanıdır. İçerilmiş güzellik zamanla varoluşun hesaplanabilir bir öğesi haline gelir – olmayan yaşamın bir ikamesi yalnızca, hiçbir zaman daha fazla bir şey de olmaksızın. Kendine ve başkalarına karşı mutluluk vaadini yerine getirememiştir. Ama sözünü tutan da bir yıkım aylasına bürünür ve kendisi de felaketin seline kapılıp gider. Aydınlanmış dünya da mit'i tümüyle özümleyip çözmüş olur böylece. Tanrıların kıskançlığı, kendilerinden daha uzun ömürlü çıkmıştır.

110

Constanze.[1] — Burjuva toplumu her yerde irade kullanımı üzerinde ısrar eder; irade dışı bir duygu dolaysızlığı olarak görülen tek şey aşktır. Burjuva aşk düşüncesi, işten bağışıklık anlamına gelen böyle bir dolaysızlığı özlemekle burjuva toplumunu aşmış olur. Ama genel bir hakikatsizlik ortamında hakikati dolaysızca savunduğu için de ikincisini birincisine dönüştürür. Mesele, ekonominin belirleyici olduğu bir sistemin izin verdiği ölçüler içinde kalan böyle bir duygu saflığının tam da bu yüzden toplumdaki çıkar tahakkümünü gözlerden saklayan ve olmayan bir insanlığa tanıklık eden bir bahaneye dönüşmesi değildir sadece. Aşkın tam da bu irade dışı niteliği, kendine peşin bir pratik kullanım alanı bulamadığı yerde bile, bir ilke olarak öne sürüldüğü

anda bütünün bir parçası haline gelir. Toplumda aşk eğer daha iyi bir toplumu temsil edecekse, bunu huzurlu bir gettoya çekilerek değil, bilinçli bir karşı duruşla yapabilir ancak. Ne var ki bu da aşkta doğallığa asla doymayan burjuvanın yasakladığı o iradilik öğesini gerektirir. Dolaysızlığın dolayım ve ekonominin her yerde kendini hissettiren ağırlığı altında ezilmesine izin vermemek anlamına gelir aşk ve böyle bir sadakat içinde kendisi de dolayımlanarak inatçı bir karşı-basınca dönüşür. Ancak aşka mıhlanacak kadar güçlü olan kişi âşık olabilir. Doğrudur, yüceltime uğrayıp incelmiş bir toplumsal avantaj cinsel dürtüyü peşinen biçimlendiriyor ve düzenin izin verdiği bin türlü nüansı kullanarak kâh bu kişinin kâh ötekinin kendiliğinden cazibeliymiş gibi görünmesini sağlıyordur; yine de, bir kez kurulmuş olan bir bağlılık buna karşı çıkar ve toplumsal basıncın değişmez biçimde devreye soktuğu entrikalara karşı direncini korur. Duygu, ancak kalıcılığıyla duygu ötesine geçerek kanıtlar kendini – bu kalıcılık saplantılı bir nitelik taşısa bile. Oysa, düşünümsüz kendiliğindenlik kılıfına bürünerek kendi sağlamlığının gururu içinde sadece kalbin sesi olarak aldığı şeye güvenen ve bu sesi artık duymadığını sandığı anda da kaçıp giden aşk, tam da bu mutlak bağımsızlığı içinde toplumun aleti olur. Edilgindir ama bunun farkında değildir; çıkarların ruletinde gelen bütün numaraları kaydeder. Sevilen kişiye ihanet etmekle kendine de ihanet ediyordur. Toplumun dayattığı sadakat bir esaret aracıdır, ama özgürlük de ancak sadakat yoluyla toplumun buyruğuna karşı isyan edebilir.

111

Philemon ve Baukis.[1] — Evin despotu, karısına paltosunu tutturuyor kapıda. Kadın da bu aşk hizmetini seve seve yerine getiriyor; köşeyi dönüp gözden kaybolan kocasının ardından bakarken "Başka ne yapabilirim," diyor gözleriyle, "bazı küçük zevkleri var, tatsın bunları, böyledir o, hepi topu bir erkek." – Ataerkil evlilik, zevcenin hoşgörülü düşünceliliğiyle almaktadır efendiden öcünü, erkeğin kendine acıyışına ve yetersizliğine ilişkin bu veciz yazıklanışla formüle dönüşmüş bir düşüncelilik. Erkeğin üstünlüğünü öne süren ve düpedüz yalan olan ideolojinin altında gizli bir ideoloji daha vardır, ötekinden

daha doğru da olmayan bir ideoloji: Zayıftır erkek, çekip çevirmelerin, manevraların, yalan dolanın kurbanıdır. Oysa kılıbık koca da düşman dünya ile boğuşmak üzere evden çıkanın gölgesidir. Kadının kocasına gösterdiği dar kafalı anlayışlılığın aynısıyla çocuklar da büyükleri yargılar. Kocanın otoriter iddialarıyla özel alanda zorunlu olarak ortaya çıkan çaresizliği arasında gülünç bir oransızlık vardır. Birlikte görünen her evli çift komiktir; kadının sabırlı anlayışlılığı da bu gülünçlüğü dengelemeyi amaçlar. Uzunca bir süredir evli olup da arada bir kocasının küçük zaaflarını çıtlatarak onu biraz olsun kendinden uzağa yerleştirmeyen tek bir kadın yoktur. Sahte yakınlık diş bilemeye yol açar ve tüketim alanında güçlü olan da metâları kontrol edendir. Hegel'in efendi ve köle diyalektiği, hanenin kadim düzeni için bugün de her zamanki kadar geçerlidir ve zevcenin bu düzeni sürdürme inadı onu daha da pekiştirmektedir. Bastırılmış maderşah olarak kadın tam da hizmet etmek zorunda olduğu noktada hane reisi olur ve pederşahın karikatür durumuna düşmesi için de pederşah olarak görünmesi yeterlidir. Çağların bu eşzamanlı diyalektiği, bireyci gözlere "cinslerin savaşı" olarak sunmuştur kendini. İki taraf da haksızdır. Gücünü para kazanmanın insani bir değermiş gibi sunulmasından alan kocanın maskesini düşürürken, kendi tüm hakikatini aradığı yer olan evliliğin sahteliğini de açığa çıkarır kadın. Toplumunkinden bağımsız bir kurtuluş yoktur.

112

Et dona ferentes.[1] — Dar kafalı ve düşük zevkli Alman özgürlük tellalları, Tanrı ile bayadere [Hint tapınak fahişesi] hakkındaki şiire bayılırlar; en çok da ölümsüzlerin ahlaksız çocukları alevden kollarıyla gökyüzüne taşıdığı o tantanalı son bölümü severler.[2] Bu icazetli açık fikirliliğe güvenmemek gerekir. Cinsel aşka ilişkin burjuva yargısını tümüyle benimsemiştir; Baba-Tanrı'ya özgü anlayış ve bağışlama duygusu, ancak kurtarışın o büyüleyici nesnesine kara çalınması pahasına elde edilmekte; hayranlık ve dehşetin birbirine karıştığı bir bakış, nesneyi günahkâr olarak damgalamaktadır. Bağışlama edimine, onu yanılsamaya dönüştüren şerhler düşülmüştür. Kurtarılmaya hak kazanmak için –hak edilmiş bir kurtarılma, sanki gerçek bir kurta-

rılma olabilirmiş gibi– kızın kendisinin de "divanın tatlı kutlamalarından" nasiplenmesine izin verilmektedir – ama "zevk ya da kazanç için değil." İyi ama başka ne için? Kıza kurulan saf aşk öksesi, Goethe'nin dans ritmlerinin onun bedenini saran büyüsünü –şüphesiz, derin pişmanlık sözlerinin bile sonradan tam olarak silemediği bir büyü– hoyratça sarsmıyor mudur? Ama ne olursa olsun, kızın bağışlanması için, aslında iffetli olup da sadece bir kez aklı başından giden o iyi ruhlardan biri diye sunulması şarttır. Fahişe, insanlığın bahçesine kabul edilmek için önce fahişelikten vazgeçmelidir – üstelik insanlık da fahişeye gösterdiği hoşgörüyle şişiniyordur. Tanrılar nedamet getiren günahkârlara sevecen gözlerle bakarlar. Son fuhuş evlerinin bulunduğu yere yapılan yolculuk da bir tür metafizik gecekondu ziyaretidir; ataerkil kötülüğün kendini üst üste iki kez şişirmek için sahneye koyduğu bir gösteri: İlki, eril tin ile dişil doğa arasındaki mesafeyi alabildiğine açarak; ikincisi, bu kendinden menkul farkı en büyük iyilik olarak yüceltmesini sağlayan topyekûn iktidarı çeşitli süslerle donatarak. Burjuvanın bayadere'ye ihtiyacı vardır, ama sadece ondan aldığı ve üstelik haset de duyduğu haz için değil, aynı zamanda kendini bir tanrı olarak görebilmek için. Burjuva kendi mıntıkasının sınırına ne kadar yaklaşır ve haysiyetini ne kadar unutursa, iktidar törenleri de o kadar kabalaşır. Gecenin hazları vardır, ama fahişe yine de yakılır. Geri kalan, İdea'dır.

113

Oyunbozan. — Amatör psikolojinin çilecilikle esrime arasında saptadığı yakınlık, azizlerle fahişeler arasındaki aşk-nefret ilişkisi, şu olguda bir nesnel temel buluyor: Çilecilik, doyumun hakkını verirken, ödemelerini taksit taksit yapan kültürden çok daha cömerttir. Haz düşmanlığı, doğası gereği verdiğinden daha çoğunu isteyen bir toplumun disipliniyle bir suç ortaklığını içerir elbet. Ama haz karşısında duyulan bir başka kuşku daha vardır ki, bu dünyadaki hazzın aslında haz olmadığı sezgisinden kaynaklanır. Schopenhauer'in bir kurgusu, bu sezişin bir yönünü ortaya koyar. Yaşama istencinin evetlenişinden yadsınışına geçiş, İstencin "kendisiyle nihai amacı arasına giren bütün engellerin acı verdiği; buna karşılık, bu amaca erişilmesinin do-

yum, memnunluk, mutluluk olduğu" yolundaki düşüncenin daha da geliştirilmesiyle gerçekleşir. Ne var ki, bu türden bir "acı", Schopenhauer'in ödünsüz sezgisine göre, ölümün kolayca arzulanabilir olduğu bir düzeye çıkabilse de, "doyum" halinin kendisi de tatminkâr değildir, çünkü "ihtiyaç ve tehlikenin kişiyi rahat bıraktığı noktada can sıkıntısı da o kadar yakına sokulur ki, çeşitli eğlence türleri vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelir. Yaşayan her şeyi hareket halinde tutan etken, varoluş çabasıdır. Ama varoluş bir kez güvence altına alındıktan sonra kişiler ne yapacaklarını bilmez olurlar: Böylece onları hareket halinde tutan ikinci etken devreye girer: Varoluşun yükünden kurtulma, varoluşu algılanmaz kılma, 'zaman öldürme' çabası, yani sıkıntıdan kaçma çabası."[1] Ancak, daha önce hiç bu kadar haysiyetli bir düzeye çıkarılmamış olan bu can sıkıntısı kavramı yine de –Schopenhauer'in tarih dışı zihninin kabullenemeyeceği şey de budur– her yönüyle burjuvadır. Yabancılaşmış emeğin tamamlayıcısıdır can sıkıntısı, negatif bir "boş zaman" deneyimidir – ister bu boş zaman işte harcanan enerjinin yeniden kazanılmasına ayrıldığı için, ister başkasının emeğinin mülk edinilmesi o boş zamanın üzerinde bir borç senedi gibi asılı durduğu için. Boş zaman, özneye dışardan dayatılan ve yorgun duraklama anlarında bile zorla sürdürülen bir üretim ritminin refleks hareketi olarak kalır. Tüm varoluşun özgürlükle hiçbir ilgisi olmadığının bilinci –kişinin yaşamını kazanma zorunluluğu nedeniyle, demek tam da bu esaretin kendisi nedeniyle, bastırılan ve yüze çıkması önlenen bir bilinç– ancak perde arasında oynanan kısa özgürlük oyunlarında ortaya çıkabilir. Pazar özlemi, çalışma haftasına değil, çalışmadan kurtulmuş olmaya duyulan bir özlemdir; Pazar gününün de kişiyi tatmin etmeyişinin nedeni vaktin işten uzak geçmesi değil, tatilin kendi vaadini tutmadığı duygusudur; tıpkı İngiliz Pazarları gibi, her Pazar çok az Pazardır. Zamanın acı verecek kadar uzadığını hisseden kişi boşuna beklemiş olandır: Yarının çoktan dünün devamı olmadığını anlamak hayal kırıklığına uğratmıştır onu. Ama çalışmak zorunda olmayanların can sıkıntısı da temelde bundan farklı değildir. Bir bütün olarak toplum, iktidardakilere de başkalarına yaptığı eziyeti uygular; iktidar sahipleri, ötekilere yasak olandan çoğu zaman kendileri da kaçınma eğilimindedirler. Burjuvazi, aslında erince yakın olabilecek doyum kavramını bir küfür sözcüğüne dönüştürmüştür. Başkaları aç dolaştığı için ideoloji de açlığın olmadığı bir durumun bayağılık olarak görülmesini gerektirir. Böylece burjuva burjuvayı mahkûm etmiş

olur. Onların çalışmadan bağışıklığı, aylaklığın övgüsünün de yasaklanmasına yol açıyordur: Aylaklık, can sıkıcı bir deneyim olarak sunulur. Schopenhauer'in değindiği hercümerc, hep bir şeyler yapma ihtiyacı, ayrıcalıklı bir durumun katlanılmazlığından çok, bu durumun iddialı gösterişliliğinden geliyordur, bir gösteriş olarak ortaya sürülmesinden: Gösteriş, tarihsel duruma bağlı olarak, ya toplumsal mesafeyi daha da açmak için kullanılır ya da önemli olduğu söylenen birtakım törenler yoluyla onu azaltmak için, efendilerin yararlı olduğunu kanıtlamak için. Eğer tepedekilerin canı sahiden sıkılıyorsa, fazla mutluluk onlara sıkıntı verdiğinden değil, genel zavallılık onları da belirlediğindendir bu. Eğlenceyi eblehliğe indirgeyen metâlaşma; egemenlerin neşesinde ürkütücü bir yankı bulan o gaddar buyurganlık; ve nihayet kendi gereksizliklerinin bilinci: Bunlar, tepedekilerin de erincini budayan etkenlerdir. Kâr sisteminden kâr eden hiç kimse, onun içinde utanç duymadan yaşayamaz ve bu da çarpıtılmamış hazları bile çarpıtır – filozofların hasetle baktıkları aşırılıklar kimi zaman hiç de onların bizi inandırmaya çalıştığı kadar sıkıcı olmasa bile. Uygarlık tarihine rastgele baktığımızda bile, gerçekleşmiş özgürlük koşullarında can sıkıntısının ortadan kalkacağına inanmamızı sağlayan birçok deneyimle karşılaşırız. *Omne animal post coitum triste est* [çiftleşmeden sonra bütün hayvanların üzerine bir hüzün çöker] sloganı, burjuvazinin insanı hor görmesinin ürünüdür. İnsanlığın yaratığımsı kasvetten daha uzak olduğu bir nokta yoktur oysa. Kendinden geçmeyi değil, toplumsal olarak onaylanmış sevişmeyi izler tiksinti: Ibsen'in deyimiyle, yapışkandır. Derin erotik duygu, yorgunluğu bir şefkat yakarısına dönüştürür ve geçici cinsel işlevsizlik de tutkunun kendisiyle hiç ilgisi olmayan rastlansal bir durum olarak görünür burada. Baudelaire de erotik saplantının esaretiyle tinselleşmiş aydınlanışını birlikte düşünmüş ve öpüşmenin, kokunun ve konuşmanın eşit ölçüde ölümsüz olduğunu söylemişti. Hazzın geçiciliği –ki çileciliğin asıl dayanağıdır– âşığın unutulmuş yaşamının sevilenin eklemlerinde parıldayarak ona geri yansıdığı o *minutes heureuses* [mutluluk dakikaları] dışında, şimdilik haz diye bir şeyin olmadığının da kanıtıdır. Tolstoy'un *Kreutzer Sonatı*'nda cinselliğin Hıristiyanca yadsınışı bile, bütün keşişçe vaazlarına karşın, o anların anısını tümüyle silmeyi başaramamıştır. Tolstoy'un tensel aşka karşı öne sürdüğü şey, teolojik kendini yadsıma motifinden ibaret değildir; mükemmel bir tersyüz edişle, hiçbir insanın bir başkasını kendi nesnesi haline getiremeyeceği düşün-

cesine de –ataerkil denetime karşı bir protestodur bu aslında– ulaşmaktadır. Ama tensel aşka karşı çıkışında, seksin her türlü maddi çıkarla iç içe girmiş o çarpık burjuva biçimini kollama kaygısı da alttan alta sürüp gider: Hazza karşı Rousseau'vari bir hınç, düşünme süreci içinde daha da yoğunlaşan bir hınç, Tolstoy'un o acı eleştiri ve yasaklamalarına ne kadar sızmış olursa olsun, aşağılık bir uzlaşma olarak evliliği yine de gözetiyordur. Nişanlılık dönemine saldırısı, o "damat" sözcüğünü anımsatan aile fotoğrafına da yönelir. "Çikolata getirmek ve ortalığı her türden tatlıya boğmak gibi tiksindirici âdetler de bütün bu iğrenç düğün hazırlıklarının üzerine tüy dikiyordu; herkes evden, yatak odasından, yataklardan, örtü ve yorganlardan, çamaşır ve tuvalet malzemelerinden söz ediyordu." Balayını da aynı şekilde alaya alır Tolstoy; hep girmek istediğimiz ve "son derece ilginç" olduğu iddia edilen bir sirk çadırına girdikten sonra duyduğumuz hayal kırıklığına benzetir balayı deneyimini. İğrenmenin nedeni, yorgun düşmüş duyulardan çok, hazzın kurumsal, izinli, özümlenmiş niteliğidir: Hazzı kalıba döken ve tam da zorunlu kıldığı anda onu ölümcül bir kasvete büründüren bir düzen içindeki sahte kendindeliği. Böyle bir tiksinti gittikçe artarak sonunda öyle bir noktaya ulaşabilir ki, coşku da kendi ilkesine karşı gerçekleşerek günah işlemek yerine tümüyle feragatin içine çekilmeyi yeğleyebilir.

114

Günedönen. — Bir aile dostu evlerinde kalmaya geldiğinde çocuğun kalbi yılbaşı öncesindekinden bile daha şiddetli bir bekleyiş duygusuyla çarpar. Gelen armağanlar değildir bunun nedeni, dönüşmüş varoluştur. Çocuk kapıda durmuş onun valizini açışını seyrederken konuk hanımın şifoniyerin üstüne yerleştirdiği parfümden anıya benzeyen bir koku gelir, oysa ilk kez duyuyordur o kokuyu. Suvretta Hotel'in ve Madonna di Campiglio'nun etiketlerini taşıyan kutular, çocuğun obur dikkati için, Alaattin'in ve Ali Baba'nın değerli kumaşlara – konuğun kimonoları– sarılmış mücevherlerinin İsviçre ve Güney Tirol kervansaraylarından tahtırevanlarla taşındığı sandıklardır. Ve nasıl masallarda periler çocuklarla konuşursa, ziyaretçi de evin çocuğuyla ona hiç tepeden bakmadan ciddi ciddi konuşur. Çocuk, ülkeler ve in-

sanlarla ilgili akıllıca sorular sorar; kadın da, çocukla çok aşina olmadığı ve yüzünde de büyülenmeden başka bir şey görmediği için, bir enişteninin beyninin sulanışı veya bir yeğenin eşiyle kavgaları hakkında tekinsiz öyküler anlatmakta hiçbir sakınca görmez. Böylece, kendini büyüklerin kudretli ve gizemli topluluğuna, aklı başında insanların büyülü çevresine bir anda kabul edilmiş hisseder çocuk. Günün yeni düzeniyle birlikte –belki de ertesi gün dersleri kaçırmasına göz yumulacaktır– kuşakları birbirinden ayıran sınırlar da askıya alınır ve saat gecenin on biri olduğu halde hâlâ yatağına gönderilmemiş olan çocuk da gerçek ruhsal ve tensel hazzın ne olabileceğini ilk kez sezmeye başlar. Bir tek bu ziyaret bile Perşembe'yi bir tatil gününe dönüştürmeye yetmiştir ve bütün bu neşeli gürültü çocuğa sofraya tüm insanlıkla birlikte oturmuş olduğu sanısını vermektedir. Çünkü konuk uzaktan geliyordur. Birden ortaya çıkışıyla, ailenin tek ve nihai dünya olmadığını hissettirerek daha ötesinde bir yaşam vaadi sunar ona. Çocuk, henüz biçimlenmemiş sevincin içine, semenderlerin ve leyleklerin gölünün içine atılma isteğini, korkunç kara adam imgesiyle, onu kaçırmak isteyen şeytan imgesiyle gemlemeyi ve bastırmayı öğrenmiştir acıyla – aynı imge burada da çıkar karşısına, ama bu kez korku duymuyordur artık. Ona en yakın olanların arasında, onların dostu olarak, her türlü farklılığın figürü belirmiştir. Çingene falcı, eve ön kapıdan kabul ediliyor ve ziyaretçi hanımın şahsında temize çıkarak bir kurtarıcı meleğe dönüşüyordur. Kadın, en yakındakinden alınan hazzın üzerindeki laneti, onu en uzaktakine bağlayarak kaldırmıştır. Çocuk da tüm varlığıyla beklemiştir bunu, tıpkı daha sonra çocukluğun en iyi anılarını unutmayan kişinin de beklemeyi bileceği gibi. Gün sayar aşk, ziyaretçinin eşikte belirip de yaşamın solmuş yüzünü yeniden aydınlattığı âna kadar: "İşte buradayım yine / sonsuz dünyadan döndüm."[1]

115

Su katılmamış şarap. — Bir kişinin bize karşı iyi niyet besleyip beslemediğinin şaşmaz bir ölçüsü vardır: Bizimle ilgili zalim ve düşmanca sözleri bize nasıl aktardığı. Bu tür şayialar çoğu zaman yersizdir; kötü niyetin hiçbir sorumluluk almadan, hatta iyi niyet adına yoluna devam edebilmesinin bahanelerinden başka bir şey değildir. Bü-

tün tanıdıklar, kısmen tanışıklığın sıkıcılığını sarsmak için, zaman zaman herkes hakkında küçültücü bir şeyler söylerler ama hepsi de başkalarının yargılarına karşı duyarlıdırlar ve sevmedikleri kişilerce bile sevilmeyi içten içe isterler: İnsanlar arasındaki yabancılaşma kadar genel ve ayrımsız bir şey varsa o da bu yabancılığı kırma arzusudur. İşte haber yayıcılar da tehlikeli malzemenin hiçbir zaman eksik olmadığı bu ortamdan beslenirler: Herkes tarafından sevilmek isteyenlerin bunun tersini gösteren kanıtlara doyamadığım çok iyi biliyorlardır. İnsanın iftiraları aktarmasını haklı gösterebilecek tek koşul, bunların ortak kararlarla, insanın güvenmek zorunda olduğu kişilerin, örneğin çalışma arkadaşlarının değerlendirilmesiyle açıkça ve dolaysızca ilgili olmasıdır. Şayia ne kadar tarafsız ve çıkarsızsa, acı vermekten duyulan o çarpık arzu da o kadar şiddetli demektir. Kötü sözü aktaran kişinin sadece iki tarafı birbirine düşürmek istediği ve bu arada kendini de göstermeye çalıştığı durumlar daha zararsızdır. Ama laf taşıyıcı daha çok kamuoyunun atanmış sözcüsü olarak ortaya çıkar ve serinkanlı nesnelliğiyle kurbanın boyun eğmek zorunda olduğu anonimliğin gücünü ona daha da iyi hissettirir. Yaralandığından habersiz olan yaralı tarafın onuru için duyulan gereksiz kaygı, her şeyin apaçık olması için gösterilen gereksiz özen, iç temizliğine verilen o abartılı önem – bütün bunlarda daha da sırıtır yalan. Bu değerler çarpık dünyamızın Gregers Werle'leri[1] tarafından öne sürüldüğünde çarpıklık daha da artar. İyi niyetliler, ahlaki sofuluk adına hareket ederken yok edicilere dönüşürler.

116

Duy şimdi, nasıl kötü kalpli olduğunu onun.[1] — Beklenmedik ve ciddi bir kazada yaşamlarını yitirme tehlikesi geçirenler, olayı sonradan anlatırken, o sırada hiç korku duymadıklarını söylerler çoğu kez. Genel dehşet özel olarak onlara yönelmiyor, sadece bir şehrin sakini olarak, büyük bir topluluğun üyesi olarak etkiliyordur onları. Sanki onları aslında ilgilendirmeyen, arızi ve deyim yerindeyse cansız bir yazgıya razı olmuşlardır. Korku yokluğu, psikolojik yönden, ağır bir darbe karşısında korku duymaya hazırlıklı olmamakla açıklanır. Mutlak duyarsızlığa çok benzeyen bir sakatlık vardır, kazada göz-

lemci gibi kalanın özgürlüğünde. Beden gibi ruhsal organizma da çapı kendisiyle orantılı deneyimleri algılamaya yatkındır. Deneyimin konusu bireye oranla fazla büyüdüğünde birey de onu deneyimlemek yerine sezgisel bilgiden tümüyle kopuk kavramlarla doğrudan doğruya kaydeder: Yaşanan, dışsal bir şeydir artık, ölçülemeyen, karşılaştırılamayan bir şey: Facia ona karşı nasıl kayıtsızsa, o da ona öyle kayıtsızdır. Ahlaki alanda da buna benzer bir durum görülür. Kabullenilmiş normlar açısından pek makbul sayılmayan davranışlar gösteren, örneğin düşmanından öç almaya gönül indiren ya da ona acımayı reddeden bir kişinin içten gelen bir suçluluk duygusu hissetmesi de zordur; ancak kendini zorlayarak suçluluk duyabilir böyle bir insan. Bu durum, ahlakın politikadan koparılması anlamına gelen devlet çıkarı doktriniyle de ilişkisiz değildir. Kamusal işlerle özel varoluş arasındaki mutlak karşıtlık da böyle kurgulanır. Büyük bir suç çoğu zaman basit bir konvansiyon ihlali olarak görünür bireye. Bunun tek nedeni, çiğnenmiş normların düpedüz konvansiyonel ve kireçleşmiş olması ve birey açısından bir bağlayıcılık taşımaması değildir: Bu normların nesnelliği, temelde bir tözsel içeriğe dayandıklarında bile, onları ahlaki duygulanımların uzağında, vicdan alanının dışında tutmak için başlı başına yeterli bir nedendir. Oysa bazı tikel tatsızlık ve kabalıklar, ola ki başka kimsenin fark etmediği hata mikro-organizmaları –örneğin, bir yemek davetinde sofraya herkesten önce oturmak ya da bu sadece akşam yemeklerinde yapıldığı halde bir çay davetinde konukların oturacağı yerlere adlarını belirten kartlar koymak– bu türden önemsiz ayrıntılar, kuralı bozmuş olan kişinin yeise varan bir pişmanlığa boğulmasına, vicdanında bir kara lekenin belirmesine neden olur ve bazen de bunları kendine bile itiraf etmesini önleyecek kadar yakıcı bir utanç duygusuna yol açar. Herhangi bir soylu yanı yoktur bunun, çünkü utanca kapılan kişi, gayri insani davranışlara hiçbir itirazı olmayan toplumun tam da bu yüzden yakışıksız davranışları hiç hoşgörmediğini çok iyi biliyordur: Metresini kapı dışarı eden ve böylece ne kadar değerli bir insan olduğunu kanıtlayan adam mutlaka toplumun onayını alacak, iyi bir çevreye mensup ama biraz fazla genç olan bir kızın elini saygıyla öptüğündeyse alay konusu olacaktır. Ancak, bu fazla lüks ve narsisistik tasaların bir ikinci yönü daha vardır: Nesnelleşmiş düzene çarpıp geri dönen deneyim için birer sığınaktırlar. Özne, hatalı ve doğru davranışın bu ufacık ayrımlarına uyup böylece geçer not alabilir; ama ahlaki suç karşısındaki kayıtsız-

lığında, kişisel karar yeteneksizliğinin kararın nesnesiyle doğru orantılı olarak arttığını sezmesinin de payı vardır. Kavgalı ayrıldığı sevgilisine yine telefon etmediği için onu gerçekten ortada bırakmış olduğunu sonradan akıl eden insanın durumunda komik bir yön vardır; Portici'nin dilsiz kızını anımsatır.[2] "Cinayet gazetelerde çıkanlara o kadar benzer ki," diyor polisiye yazarı Ellery Queen bir romanında, "sizin başınıza hiç gelmeyecek gibidir. Gazetede veya bir detektif romanında karşınıza çıkar, sizde iğrenme veya sempati duyguları uyandırır. Ama bir anlamı yoktur." Bu yüzden Thomas Mann gibi yazarlar da haber olmuş bütün facialarını –tren kazasından aşk kırgını kızın işlediği cinayete kadar– en sakil yönleriyle betimlemişlerdir: Onu şiirsel bir konuya ilişkin kılarak, aksi halde bir cenazenin aşırı tantanalı ciddiyetinin yol açacağı o bastırılmaz kahkahayı kendileri üretmeyi deniyorlardır, tıpkı şeytan çıkarır gibi. Buna karşılık, en ufak münasebetsizlikler de onlara gülüp geçmeden iyi ya da kötü olmamıza izin verdikleri için o kadar önemlidirler – bu noktada ciddiyetimiz biraz aldatıcı da olsa. Böyle densizlikler, ahlak duygusunu derimizde hissetmemizi –kızardığımız zaman– ve onu özneye bütünleştirmemizi sağlar; o özne ki, kendi içindeki devasa ahlak yasasına yıldızlı gökyüzüne bakar gibi çaresizce bakmaktadır ve zaten yasa da o gökyüzünün zayıf bir taklidinden ibarettir.[3] Böyle olayların temelde ahlaka ilişkin olmayan bir içerik taşıması, öte yandan içten gelen iyiliksever tepkilere ve herhangi bir düstura dayanmayan bazı insanca duygudaşlıklara da her şeye karşın rastlanıyor olması, edepli davranışın değerini azaltmaz. Çünkü iyicil tepki yabancılaşmaya hiç kulak asmadan dosdoğru geneli ifade ederken, öznenin de kendine yabancılaşmış olduğunu, çok kendine ait saydığı ahlaki buyrukların –iyi bir yurttaş olarak– aslında sadece bir taşıyıcısı olduğunu kolayca açığa vurabilir. Oysa ahlaki tepkileri tümüyle dışsal olana –fetişleşmiş âdetlere– cevap veren kişi, içsel ve dışsal arasındaki aşılmaz ayrılığın sıkıntısı yaşar ve üstelik bu taşlaşmış ayrıma sımsıkı bağlı kalırken, böylece kendini ve deneyiminin hakikatini feda etmeksizin geneli kavrama imkânını elde eder. İçselle dışsal arasındaki uçurumu daha da vurgulayan davranışları, bu ayrımın aşılmaya başladığı bir noktaya da işaret ediyordur. Dahası, monomanyak kişinin davranışlarını haklı çıkaran şey çoğu zaman kendi nesnesidir. Yanlış ve sahte yaşamın bütün erişilmez sorunları, monomanyakın o tuhaf ve saplantılı dikkatinin toplandığı toplumsal adap alanında da kendilerini gösterir ve onu yine bütünle uğraşmak

zorunda bırakırlar; şu farkla ki, bu alanın dışındayken onun erişemeyeceği bir noktada duran çatışkının burada paradigmatik bir model içinde her yönüyle ve özgürce işlenmesi mümkündür. Buna karşılık, tepkileriyle toplumsal gerçekliğe uyum gösteren kişinin özel dünyası tümüyle şekilsizdir, çünkü ona kalıbını veren şey sadece iktidar ilişkileridir. Dış dünyanın gözetiminden kaçarak kendi benliğinin genişleyen çemberi içinde rahatladığı anda zalim ve kaba davranmaya yatkındır. Uzaktakilerin ona dayattığı bütün disiplinin, dolaysızca dışa vurulmuş saldırganlığın gerektirdiği bütün feragatin öcünü o da en yakınındakilerden alacaktır şimdi. Dış dünyaya karşı, kendi nesnel düşmanlarına karşı saygılı ve dostça davranır, ama dostane ortamlarda bir taş yüreklilik ve kızgınlık anıtına dönüşür. Öz-korunum olarak uygarlığın ona insanlık olarak uygarlığı dayatmadığı anlarda, bu ikinci uygarlığa karşı bütün kızgınlığını açığa vurur ve kendi "ev, aile ve cemaat" ideolojisini yine kendisi çürütür. Mikrolojik ahlaki miyopluğun savaştığı da budur. Şekilsiz samimiyet ve gevşeklik, sadece şiddet için bir bahanedir onun açısından: Sonradan rahat rahat tatsızlaşabilmek için başvurulan bir nezaket gösterisi. Samimiyet alanını kılı kırk yararcasına tartar ve eleştirir, çünkü samimilikler onun özneliğinin koşulu olan öteki'nin tartıya gelmeyecek kadar hassas aylasını ihlal ediyor ve yabancılaştırıyordur. Yabancılık ancak komşunun mesafesini tanımakla hafifletilebilir: Bilince dahil edilebilir. Oysa başlangıçtan beri hiç değişmeden sürüp giden bir yakınlık varsayımı, yabancılığın düpedüz yadsınması, haksızlığı hiç azaltmadan öbür uca götürür: Ötekinin tikelliğini ve dolayısıyla insanlığını pratikte olumsuzluyor, onu "bizden biri" sayıyor ve mülkiyet envanterine katıyordur. Dolaysızlığın kendini ortaya sürdüğü ve pekiştirdiği her yerde toplumun kötü dolayımlılığı da sinsice gösterir kendini. Dolaysızlığın davasını ancak en temkinli düşünüş savunabilir bugün. Ve bu da en küçük ölçekte sınanır.

117

Il servo padrone.[1] – Otoriter kültürün bağımlı sınıflara yüklediği düşüncesiz görevler ancak sürekli gerileme pahasına yerine getirilebilir. Biçimsizlikleri tam da toplumsal biçimin ürünüdür. Gelgelelim kültür de kendi ürettiği barbarları her zaman yine kendi barbar doğası-

nı canlı tutmak için kullanmıştır. Tahakküm, dayandığı fiziksel şiddeti hükmedilenlere devreder: Çarpıtılmış içgüdülerini kolektif olarak onaylanmış yollardan dışa vurmalarına izin verilirken, soylunun kendi soyluluğunun tadını çıkarması için gerekli olan işleri yapmayı da öğrenirler. Ezenler, başkalarına uyguladıkları baskının bir bölümünün, ezilenler içinden seçtikleri uşaklar aracılığıyla kendilerine de uygulanmasına razı olmasalardı eğer, içerdiği bütün o disiplinle, kendiliğinden tepkilerin boğulmasıyla, kinik kuşkuculukla ve o köreltici kumanda şehvetiyle birlikte yönetici kliğin öz-eğitimi de imkânsızlaşırdı. Sınıflar arasındaki psikolojik mesafenin nesnel ekonomik farklılıktan çok daha az olmasının nedeni de budur elbet. Uzlaştırılmazların uyumu kötü bütünlüğün sürdürülmesine hizmet eder. Üstün bayağılığı, onu yeniyetme astıyla aynı düzeye koyar. Yaşamın ne menem bir şey olduğunu öğretmek için üst sınıf çocuklarına azap çektiren hizmetçi ve mürebbiyelerle başlayıp, yabancı sözcüklerin kullanımını yasaklarken çocukların bütün dil coşkusunu da öldüren Westerwald'lı[2] hocalardan geçip onları kuyruklarda bekleten memurlar ve müstahdemlerle, eğitim alanlarında kafalarına basan başçavuşlarla devam eden bir düz çizgi vardır: Dosdoğru Gestapo işkencecilerine ve gaz odalarının bürokratlarına ulaşır. Gücün alt katmanlara emanet edilmesi, üst katmanlardan da olumlu bir cevap alır hemen. Ailesinin edepli ciddiyetinden ürken çocuk mutfağa sığınacak, aşçının aslında gizliden gizliye aile terbiyesi ilkesini yansıtan canlılığının yarattığı sıcak ortamda gevşeyecektir. İncelmişler, incelmemişlerin çekimini hissedip onlara doğru giderler: Onların kabalığı, kendi kültürlerinin vermeyi reddettiği şeyi aldatıcı biçimde vaat ediyordur. Üst katmanların incelmiş bireyleri, onlara anarşik doğa gibi görünen kabalığın aslında tam da direnmeye çalıştıkları zorlanmanın doğurduğu bir refleksten ibaret olduğunu bilmezler. Üst katmanların kendi sınıf dayanışmaları ile alt katmanlardan gelen emanetçilere yaltaklanışları arasındaki dolayım ânı, yoksullar karşısında haklı bir suçluluk duygusudur. Ama dersini almış ve "burada işlerin nasıl yürüdüğünü" iliklerine kadar öğrenmiş isyancı da üst katmanların bir üyesine dönüşmüş demektir. Bruno Bettelheim,[3] Nazi kamplarındaki kurbanların kendi infazcılarıyla özdeşleştiklerini kaydetmişti – toplumsal bahçeciliğin İngiliz özel liseleri ve Alman askeri akademisi gibi daha yüksek fidanlıklarını da mahkûm edecek bir olgudur bu. Baş aşağı dünya, kendi kendini sürdürür: Tahakküm, hükmedilenlerce yayılıyordur.

118

Aşağıya, hep daha aşağıya.[1] — İnsanlar arasındaki özel ilişkiler sınai darboğazları örnek almış gibidir. En küçük toplulukta bile en alt basamaktaki üyedir düzeyi belirleyen. Sohbetlerde edeceğiniz sözü sadece bir kişinin anlamaması bile inceliksiz sayılmanıza yeter. Masada tek bir gayri insani sima olduğunda bile konuşmalar, insanlık adına, en aşikâr, en sıkıcı ve bayat konularla sınırlı tutulur. Dünya artık insanları dilsizleştirdiğine göre, kişiler de birbirleriyle konuşmadıkları sürece haklı konumda olacaklardır. Dilsizin hedefine ulaşması için kendi çıkarlarına ve doğasına sımsıkı sarılması yeterlidir. Bizimle boşu boşuna temas arayan biri yalvaran hatta rica eden bir ton benimsediği anda bize karşı avantajsız konuma düşer. Düşünme ve konuşma her zaman yalın gerçeği aşar, oysa darboğazın tanıdığı en yüksek başvuru makamı çıplak olgudur; böylece zekâ safdillik haline gelir ve kalın kafalılar da su götürmez bir gerçek olarak hemen sarılırlar buna. Olumlu olana verilen genel onay, her şeyi aşağıya çeken bir yerçekimi kuvvetidir: Karşıt eğilimle hesaplaşmayı reddederek ondan üstün olduğunu gösterir. Aşağı çekilmeye yanaşmayan daha karmaşık kişilik, düşüncesizlere karşı son derece düşünceli davranmak zorundadır; ötekilerinse huzursuz bir vicdanla kıvranmalarına gerek yoktur artık. Evrensel bir ilke haline gelen düşünce aczi, dirimsel bir güç olarak görülüyordur. Sorunların şekilci ve idari bir yolla çözülmesi, anlamlarıyla birbirine bağlı olan şeylerin koparılarak farklı kompartmanlara yerleştirilmesi, keyfi görüşlerin hiçbir kanıt göstermeden kör bir inatla savunulması, deneyim sürecinden geri çekilip nihai bir "Ben-böyleyim-işte" tavrıyla öne sürüldüğü için dumura uğrayan ve şekilsiz kalan bir benliğin bütün özellikleriyle şeyleştirilmesi – bunlar yeterlidir, en sıkı mantığı bile etkisiz kılmak için. Böyle davranan kişiler, elde edecekleri avantajın yanı sıra, tıpkı kendileri kadar kusurlu olan başkalarının onayını alacaklarından da emin olabilirler. Kendi zaaflarını sinikçe ilan edişleri, bu çağda nesnel tinin öznel olanı tasfiye ettiğini sezebildiklerini de gösterir. Henüz arka bacakları üstünde doğrulamamış zoolojik ataları kadar yere yakın ve gerçekçidirler.

Fazilet timsali. — İçgüdüsel doyumdan feragat olarak ahlak ile bastırma arasında bir bağlantı olduğunu herkes duymuştur. Ama ahlaki düşünceler sadece bütün öbür düşünceleri bastırmakla kalmazlar: Doğrudan doğruya baskıcıların varlığından türemişlerdir. Yunan dilinde iyilik ve servet kavramları Homeros'tan beri içiçe geçmiş durumdadır. Hümanistlerin modern topluma bir estetik-ahlaki ahenk modeli olarak sunduğu *kalokagathia*'da [güzel-iyi] her zaman mülkiyetin özel bir ağırlığı olmuştur ve Aristo'nun *Politika* metni de soyluluğu "miras alınan servet artı mükemmellik" olarak tanımlamakla içsel değerin toplumsal statü ile kaynaşmasını açıkça onaylamaktadır. Hem içsel hem dışsal varoluşu kuşatan, bireyin hem kent-devletteki konumunu hem de bir bütünlük olarak benliğini kuşatan klasik çağın *polis* kavramı, zenginliğe ahlaki bir değer yakıştırılmasını mümkün kılıyordu, üstelik doktrinin daha o dönemde bile hak ettiği kaba kuşkuları uyandırmadan. İnsanın değeri varolan devlet üzerinde görülebilir bir etki yapabilmesiyle ölçülecekse eğer, nüfuzlu olmasını sağlayan maddi zenginliğin de kişiliğinden kaynaklandığını söylemek gerekir, çünkü ahlaki töz, tıpkı Hegel'in geç dönem felsefesinde olduğu gibi, bu yaklaşıma göre de kişinin nesnel sosyal gerçekliğe katılımıyla belirlenmektedir. Bu özdeşliği ilk yadsıyan, devenin iğne deliğinden geçmesi zengin adamın cennete girmesinden daha kolaydır önermesiyle Hıristiyanlıktı. Ama yoksulluğa verilen bu özel teolojik prim, mülkiyet ahlakının genel bilinç üzerindeki etkisinin derinliğini de ortaya koyar. Sabit mülkiyet, göçebe varoluştan ayrışmanın yoluydu ve bütün normlar da böyle bir varoluşa karşı geliştiriliyordu; iyi olmak ve iyeliği olmak başından beri özdeşti.[1] İyi insan, kendini de mülkünü yönettiği gibi yöneten insandır: Özerk varlığı, maddi güç modeli üzerinde kurulmuştur. Öyleyse zenginleri de ahlaksızlıkla suçlamamak gerekir –böyle bir talep her zaman siyasal baskının önemli silahlarından biri olmuştur– yapılması gereken, başkaları için de ahlakı temsil ettiklerini onlara anlatmaktır. Ahlakta iyelikler yansır. Dünyanın cephaneliğinin bir öğesidir iyilik olarak servet: İkisinin özdeş olduğuna ilişkin inatçı yanılsama, ahlaki fikirlerin zenginlerin haklı olduğu düzenle yüzleşmesini önlemektedir; ama öte yandan da ahlakın zenginlikten türetilmiş olanların ötesinde başka somut tanımlarına ulaşmak

da mümkün olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde çıkarların rekabeti bireyle toplum arasındaki mesafenin açılması ve bireyin kendi başına kalmasına yol açacak, bu da onu zenginliğin ahlaki olduğu fikrine daha da inatla sarılmaya götürecektir. Bölünmüş olanı –içi ve dışı– yeniden birleştirme olasılığının kefili gibi görünüyordur servet. Dünyevi çilekeşliğin, iş adamının *ad maiorem dei gloriam* [Tanrının şanını artırmak] adına giriştiği –Max Weber tarafından yanlış biçimde mutlaklaştırılan– sınırsız çabanın sırrı da budur. Maddi başarı, bireyle toplumu, zengin adamın yalnızlıktan kurtulabileceği gibi rahatlatıcı ve artık çok şaibeli bir düşüncenin ötesinde, büsbütün radikal bir anlamda da birleştirir: Yalıtılmış ve gözükara biçimde savunulan bireysel çıkar bir noktada ekonomik güç olarak toplumsal egemenliğe dönüşür ve her şeyi birleştiren ilkenin cisimlenişi olarak ortaya koyar kendini. Zengin olan ya da zenginliğe sonradan ulaşan kişi, *nesnel tinin* – demek hoyrat bir ekonomik eşitsizlikle bir arada tutulan bir toplumun gerçekten akıldışı yönelişinin– amaçladığı şeyi kendisinin yine "kendi girişimiyle", bir benlik olarak gerçekleştirdiği duygusuna kapılır. Böylece aslında iyiliğin yokluğundan başka bir şey olmayan da ona iyiliğin ta kendisi olarak görünür. Hem kendisi hem de başkaları onu genel ilkenin gerçekleşmesi olarak görürler. Ve bu da bir adaletsizlik ilkesi olduğu için haksız adam haklıya dönüşür – sadece bir yanılsama da değildir bu tersyüz oluş, toplumun kendini yeniden üretmesini sağlayan yasanın karşı konulmaz gücüyle de desteklenmektedir. Bireylerin zenginliği toplumun "tarih-öncesi" ilerleyişinden ayrı tutulamaz. Üretim araçlarını zenginler kontrol eder. Bütün toplumun katıldığı teknik gelişmeler de bu yüzden "onların" –günümüzde sanayinin– ilerleme hanesine kaydedilir ve Ford'lar da varolan üretim ilişkileri çerçevesinde sahiden öyle oldukları ölçüde zorunlu olarak toplumun velinimeti gibi görünürler. Üretim sürecinin başlangıcında zaten imtiyazlı konumda olmaları, sanki kendilerine ait bir şeyden –artan kullanım değerinden– vazgeçiyormuş gibi görünmelerini sağlar; oysa kârın bir bölümünün kendi kaynağına geri dönmesine izin vermekten başka bir şey değildir yaptıkları. Ahlaki hiyerarşi de bir sarıdan ibarettir bu yüzden. Şüphesiz, yoksulluk her zaman çilecilik olarak göklere çıkarılmış, ahlakın cisimlenişi olan o zenginlikleri kazanmanın toplumsal koşulu olarak yüceltilmiştir; yine de hepimizin bildiği gibi değerli bulunmayan kişiler için "beş paralık adam" türünden deyimler kullanılmakta ve Alman ticari jargonunda da "adam iyi" sözü kişinin

ödeme kapasitesini belirtmektedir. Kadirimutlak bir ekonomik mantığın bu kadar sinikçe itiraf ettiği şey, bireylerin davranışında çok daha açık bir anlatım kazanır. Zenginlerin göze alabileceği farzolunan kişisel cömertlik, onları çevreleyen mutluluk aylası, yanlarına sokulmasına izin verdikleri kişilere de kısmen yansıyan o bahtiyarlık ışığı – bütün bunlar zenginleri perdelemeye, gözlerden gizlemeye yarar. Temiz ailelerdir onlar ve hep öyle kalırlar: İyidirler, *daha* iyidirler. Servet, aşikâr adaletsizliğe karşı bir yalıtım sağlar. Polis grevcileri coplarken fabrikatörün oğlunun ilerici bir yazarla iki kadeh viski içmesinde sakınca yoktur. Zengin adam, kişisel ahlakın en yaman kıstasları açısından bile, yoksul adamdan gerçekten daha iyi olabilirdi – olabilseydi eğer. Gerçeklikte hep savsaklandığını bildiğimiz bu imkân, ona sahip olmayanların ideolojisinde önemli bir rol oynar: Dolandırıcı bile –ki büyük şirketlerin yasal patronlarına rahatlıkla yeğlenebilir– tutuklandıktan sonra, çok zevkli döşenmiş evi sayesinde ünleniyor ve yüksek ücretli şirket yöneticisi de verdiği cömert ziyafetlerle insani bir sıcaklık kazanıyordur. Günümüzün barbarca başarı-dini de ahlaka düpedüz karşı değildir öyleyse: Batı'nın eve dönüşüdür, atalarımızın saygıdeğer ahlakına geri dönüşü. Bugünkü dünyayı mahkûm eden normlar bile onun günahlarının meyvesidir. Her türlü ahlakın modeli ahlaksızlıktır ve bugüne kadar da birincisi ikincisini hep yeniden üretmiştir. Sahiden kötüdür köle ahlakı: Efendi ahlakının sona ermeyişidir.

120

Rosenkavalier.[1] — Zarif kişileri cazip kılan şey, kendi üstünlüklerini kişisel ilişkilerinde kullanmaya kalkmayacaklarına ve kısıtlayıcı koşulların ürünü olan o dar görüşlülükten uzak kalacaklarına dair bir beklenti uyandırmalarıdır. Düşünsel serüvenlerden çekinmeyen, kendi çıkarlarını umursamayan ve hep incelmiş tepkiler gösteren kişiler olarak hayal ederiz onları; zulmün kurbanları kendilerini bu hale düşüren şeyi algılama imkânından bile yoksunken, onların, duyarlılıkları sayesinde, hiç değilse düşünce düzeyinde, kendi ayrıcalıklarının da temelini oluşturan bu zulme şiddetli bir tepki göstereceğine inanırız. Ama üretimin özel alandan kopukluğunun kendisi de sonuçta zorunlu bir toplumsal yanılsamaysa eğer, bu tinsel genişlik beklentisi boşa çı-

kacak demektir. En ince snobizm bile kendi nesnel koşulu karşısında tiksinti duymaz, tersine snobun o koşulu görmesini önler. Erdemin teröristlerinden nefret edenler, on sekizinci yüzyıl Fransız aristokrasisinin Aydınlanma'da ve Devrim hazırlıklarında çok oyunbazca müntehir bir rol oynadığını hayal etmeyi seviyorlar, ama bugün de tartışmaya açık bir noktadır bu. En azından burjuvazinin geç dönemlerinde bile böyle oyunbazlıklardan uzak durduğunu biliyoruz. Yanardağın tepesindeyken *déclassé*'lerin [sınıfsızlaşmışlar] dışında hiç kimse kalkıp oynamaz. Toplum yaşamının öznel olarak da ekonomik ilkeyle belirlenmiş olması ve ekonominin kendi rasyonalitesini bütüne yaymaması, yaşamın bencil çıkarlardan özgürleşimine bir zihinsel lüks olarak bile imkân vermiyor. Nasıl kendi muazzam boyutlara varmış servetlerinden zevk alamıyorlarsa, kendi aleyhlerinde düşünmeyi de beceremiyorlardır. Beyhudedir hafiflik çabası. Üst ve alt katmanların bilinç tarzları arasındaki farkların silinmesi, aralarındaki gerçek farkın sürüp gitmesine hizmet ediyor. Yoksulların düşünmesini önleyen şey başkalarının disiplinidir, zenginleri önleyense kendilerininki. Yöneticilerin bilinci, daha önce dinin maruz kaldığını her türlü zekâya uyguluyor bugün. Kültür *haute bourgeoisie* [yüksek burjuvazi] tarafından bir gösteriş öğesine dönüştürülüyor. Kişinin zekâsı veya eğitimi, onu evlenmeye veya davet edilmeye değer kılan nitelikler arasında sayılıyor, tıpkı usta binicilik, doğa sevgisi, cazibe veya bedene kusursuzca oturan bir smokin gibi. Bilgiyi ise merak etmiyorlar. Bu şen ruhlar çoğu kez tıpkı küçük burjuvalar gibi tümüyle gündelik işlere gömülmüş durumdadırlar. Evlerini döşerler, partiler verirler, otel ve uçak rezervasyonlarında virtüözce davranırlar. Kalan vakitlerini de Avrupa irrasyonalizminin sakatatlarıyla beslenmeye ayırırlar. Zihne duydukları düşmanlığı hiç saklamazlar: Düşüncenin verili her şeyden, her varolan'dan özerkliğinde bir nifak eğilimi seziyorlardır ve bunda haksız da sayılmazlar. Eğitimli filistenler Nietzsche'nin zamanında ilerlemeye, kitlelerin tereddütsüz yüceltilmesine ve olabildiğince çok sayıda insan için olabildiğince büyük mutluluk fikrine inanıyorlardı; bugün de pek farkında olmadan tam tersine inanıyorlar: 1789'un ilgasına, insan doğasının düzeltilmezliğine, mutluluğun antropolojik imkânsızlığına – kısaca, işçilerin fazla ücret aldığına. Bir önceki dönemin en derin sezişlerinin daha ötesi olmayan bayağılıklara indirgendiğini görüyoruz bugün. Toplumca kabullenilmiş son filozoflar olan Nietzsche ile Bergson'dan geriye kalan, kendi mazeretçileri tarafından kirletil-

miş bir doğa adına öne sürülen bir anti-entelektüalizmden başka bir şey değil. "Üçüncü Reich'ta beni en sıkan şey 'toprak' sözcüğünü artık kullanamayacak olmamız, çünkü Naziler müsadere ettiler bu sözü" – 1933'te böyle diyordu, bir genel müdürün sonradan Polonya'da katledilecek olan Yahudi eşi. Ve Faşistlerin yenilgisinden sonra bile, bir kokteylde herkesin radikal sandığı bir işçi lideriyle karşılaşan zarif bir Avusturyalı hanım, bu zata duyduğu hayranlığı ancak şu canavarca sözlerle ifade edebiliyordu: "Hem sonra entelektüellikten o kadar uzak, o kadar uzak ki!" Almanca'yı yapmacık bir yabancı vurguyla konuşmakta ısrar eden kökeni biraz bulanık bir aristokrat kız bana Hitler'den hoşlandığını itiraf ettiğinde kapıldığım korkuyu da unutmuyorum. Kızın görünüşü Hitler imgesiyle bağdaşacak gibi değildi. Pek tatlı bir boş kafalılık kızdan kendi gerçeğini gizliyor olmalı diye düşünmüştüm o tarihte. Oysa benden daha kurnazdı kız, çünkü temsil ettiği şey artık ortadan kalkmıştı ve kızın sınıfsal bilinci de bireysel yazgısını silmekle kendinde-varlığının, toplumsal karakterinin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Tepedekilerin saflarını büsbütün sıklaştırdıkları böyle bir ortamda her türlü öznel sapma imkânı ortadan kalkıyor ve farklılık da sadece bir gece elbisesinin daha seçkin kesiminde aranabiliyor.

121

Odette için requiem.[1] — Kıta Avrupasındaki üst sınıfların Anglomanisi, kendilerine yeterli olmaları amaçlanan birtakım feodal uygulamaların adada törenselleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kültür orada nesnel zihnin ayrı bir alanı olarak, sanat ve felsefe heveskârlığı olarak değil, empirik varoluşun bir biçimi olarak sürdürülür. Yüksek yaşam, aynı zamanda güzel yaşam da olmaya özenir. Katılanlara ideolojik bir haz payı sağlar. Yaşamın biçimselleşmesi kurallara bağlı kalmayı gerektiren bir göreve dönüştüğü, bir üslubun yapay olarak sürdürülmesini, doğru davranışla bağımsızlık arasında hassas bir dengenin korunmasını zorunlu kıldığı için varoluşun kendisi de anlamla yüklüymüş gibi görünüyor ve böylece toplumsal olarak gereksiz bir grubun huzursuz vicdanını rahatlatıyordur. İnsanın hep kendi mevki ve durumuna en uygun sözleri söyleme ve en uygun jestleri yapma yükümlülüğü bir ahlaki çabayı da zorunlu kılar. Kendi kişisel

eğilimlerine kapılmasının zorlaştırılması, ataerkil bir *noblesse oblige*'in [soylu doğmuş olmanın getirdiği yükümlülükler] gerektirdiği gibi yaşıyor olma duygusunu verir insana. Aynı zamanda kültürün nesnel tezahürlerden dolaysız yaşam alanına kaydırılması da kişinin dolaysızlığının çözümleyici akıl tarafından sarsılma tehlikesini ortadan kaldırır. Gururlu özgüvene yakışmayan bir zevksizlik olarak burun kıvırılır akla – ama Doğu Prusyalı bir Junker'in yüz kızartıcı kabalığıyla değil, görünüşte aydınca bir ölçüt adına, günlük yaşamın estetikleştirilmesi adına yapılır bu. Böylece yaratılan pohpohlayıcı yanılsama, kendisinin üstyapı/altyapı veya kültür/madde bölünmesinden münezzeh olduğunu söylüyordur insana. Yine de bütün aristokratik bezemelerine karşın törenselliğin vardığı ve varacağı nokta, kendi içinde anlamı olmayan bir performansı anlam olarak hipostazlaştıran ve zihni de zaten orada olan şeyin kopyası durumuna düşüren o geç burjuva tavrıdır. Bağlı kalınan norm bir kurmacadır; toplumsal önkoşulları da tıpkı örnek aldığı saray seremonisi gibi çoktan silinmiştir yeryüzünden. Kabullenilmesinin nedeniyse herhangi bir nesnel ahlaki bağlayıcılık değil, gayri meşru bir çıkar düzeninin meşrulaştırılmasına hizmet etmesidir. Nitekim Proust, kendisi de kapılmaya pek yatkın olan adamın o şaşmaz sezgisiyle, Anglomaniye ve kuralcı yaşam tarzının yüceltilmesine daha çok aristokratlarda değil de yükselmek isteyenler arasında rastlandığını saptamıştı: Züppeden hacıağaya giden yol bir adımlıktır. Bu, snobizm ile *art nouveau* arasındaki ilişkiyi de açıklar: Mübadeleyle tanımlanan bir sınıfın kendini mübadeleden arınmış bir sebze güzelliği imgesine adama çabasıdır *art nouveau*. Bu benlik şöleninin yaşamı hiç zenginleştirmediğinin kanıtı da kokteyl partilerinin sıkıcılığı, kır evlerindeki hafta sonu davetlerinin bunaltıcılığı ve bütün bu toplumsal alışveriş alanının simgesi olarak golf oyununun yavanlığıdır. Hiç kimseye gerçek bir haz vermeyen imtiyazlardır bunlar; tek işlevleri, hiçbir haz imkânı içermeyen bu sevinçsiz bütünün parçası olduklarını imtiyazlıların kendilerinden gizlemektir. Güzel yaşam, en son evresinde, düpedüz gösterişe, sadece seçkin olmaya indirgenmiştir –ki Veblen'e göre başından beri böyleydi– ve parkın sunduğu tek tatmin de dışarda kalanların burunlarını dayadıkları parmaklıklardır. Şimdi zaten karşı durulmaz biçimde demokratlaştırılan üst sınıfların kabahatlerinde, toplumu çoktandır tanımlayan şey bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıyor: Yaşam, kendi yokluğunun ideolojisine dönüşmüştür.

122

Monogramlar. — Odi profanum vulgus et arceo [bayağı halktan nefret eder ve kaçınırım], diyordu azatlı kölenin oğlu.[1]

Çok kötü insanların ölebileceğini düşünmek zordur.

"Biz" derken aslında "ben"i kastetmek, hakaretlerin en örtülüsüdür.

"Düşümde bana *x* göründü" ile "düşümde *x*'i gördüm" arasında dünyanın çağları vardır. Ama hangisi daha doğrudur? Düşü gönderen ruhlar olmadığı kadar, düşü gören de ego değildir.

Her açıdan iyi bakılmış bir adamın seksen beşinci yaşgününden önce gördüğüm bir düşte onu gerçekten sevindirmek için ne armağan etmeliyim diye sormuştum kendime ve sorumun cevabını da hemen vermiştim: Ölüler dünyası için bir rehber.

Leporello'nun parasızlıktan ve az yemek yiyebildiğinden yakınması, Don Juan'ın gerçekten yaşayıp yaşamadığı sorusuna yol açıyor.[2]

Çocukluğumda, kar küreyen adamları ilk kez gördüğüm günü anımsıyorum. İncecik pılı pırtılar içindeydiler. Ne yaptıklarını, kim olduklarını sormuştum büyüklere. İşsiz adamlar olduklarını ve ekmek paralarını çıkarsınlar diye onlara bu işin verildiğini söylemişlerdi. Öyleyse layıklarını bulmuşlar, diye bağırmıştım hırsla, kar küreyenlerin layığı budur! Sonra da kendimi tutamayıp hıçkırıklara boğulmuştum.

Aşk, farklı olanda benzerlik görme gücüdür.

İkinci Dünya Savaşından önce Paris'te bir sirk ilanı: *Plus sport que le théâtre, plus vivant que le cinéma.* [Tiyatrodan daha sportif, sinemadan daha canlı.]

Hays Bürosunun bütün kurallarına kesin biçimde uyan bir filmin büyük bir sanat yapıtı olması da mümkündür – ama Hays Bürolarının bulunduğu bir dünyada değil.[3]

Verlaine: Bağışlanabilir ölümcül günah.

Evelyn Waugh'un *Brideshead'e Son Gidiş*'i: Toplumsallaştırılmış züppelik.[4]

Zille, yoksulluğun kıçına bir şaplak atar.[5]

Scheler: *Le boudoir dans la philosophie.*[6]

Liliencron'un bir şiirinde askeri müzik betimlenir.[7] Şiir şöyle başlar: "Geliyor meydandan bandonun sesi, Kıyamet Gününde tubalar gibi"; ve şöyle biter: "Kanatları alaca bir kelebek gelir mi / Meydandan buraya kanat çırparak şimdi?" İktidarın şaireneleştirilmiş tarih felsefesi, Kıyamet Günüyle başlayıp kelebekle biten.

Trakl'ın "Yolda" şiirinde şu dize vardır: "Söyle, nice zamandır ölüyüz biz"; Däubler'in "Altın Soneler"inde de şu: "Nasıl da doğru hep ölü olduğumuz."[8] Dışavurumculuğun bütünlüğü, birbirine tümüyle yabancılaşmış ve yaşamı sadece kendi iç dünyalarında kabul eden kişilerin tam da bu yüzden ölü olduklarını dışa vurmasından kaynaklanır.

Borchardt'ın denediği yığınla biçim arasında güne uyarlanmış halk şarkıları da eksik değildi.[9] "Popüler tarz" deyimini reddediyor ve "Halk tarzında" diye niteliyordu bunları. Ama "Kanun namına" deyimini çağrıştırıyor bu da. Tadilatçı-şairin postunun altında, Prusyalı polis kımıldıyor.

Bugün düşünceyi bekleyen görevlerden biri de Batı kültürüne yöneltilen bütün gerici savları ilerici aydınlanmanın hizmetine koşmaktır.

Ancak kendilerini anlamayan düşünceler doğrudur.

Hus,[10] kendisini yakacakları odun yığınına çalı çırpı taşıyan zavallı yaşlı kadını gördüğünde, "*Sancta simplicitas!*" [kutsal basitlik] diye bağırmıştı. Ya onun her iki biçimiyle de Son Yemeği andıran kurban edilme gerekçesine ne demeli? Her düşünce kendinden bir basamak üstteki düşüncenin yanında safdil görünür ve aslında hiçbir şey de çok

saf değildir, çünkü unutuluşun ıssız ufkunda her şey basitleşip gidiyordur.

Ancak erki kışkırtmaksızın zayıf görünmeyi başardığında bulacaksın aşkı.

123

Kötü yoldaş.[1] — Faşizmi çok somut bir anlamıyla çocukluk anılarımdan çıkarsayabilmem gerekir. Bir fatihin en uzak bölgelere elçiler yollaması gibi, faşizm de istilanın çok öncesinde öncü birliklerini göndermişti oraya: Sınıf arkadaşlarım. Burjuva sınıfı herkesin herkesi ezdiği gaddar bir ulusal cemaat düşünü en başından beri beslemişse eğer, daha şimdiden Horst Bergenroth, Jürgen Bojunga veya Horst Eckhardt gibi adlar taşıyan çocuklar da yetişkinlerin onu gerçekleştirecek tarihsel erginliğe ulaşmasından çok önce bu düşü sahnelemeye koyulmuşlardı. Erişmek için kendilerini zorladıkları dehşetin gücünü öyle berrak bir biçimde hissedebiliyordum ki, daha sonra yaşanacak olan bütün mutluluklar her an geri alınabilecek borçlar olarak görünüyordu bana. Üçüncü Reich'ın gelişi siyasal yargı gücüm için bir sürpriz oldu, evet; ama bilinçdışı korkularım için değil. Sonu gelmeyen yıkımla ilgili her türlü motif yaşamımın o kadar derinlerine sızmış, Alman uyanışının bütün tehlike sinyalleri beni o kadar kavurup üzerimde o kadar silinmez izler bırakmıştı ki, Hitler'in diktatörlüğünde görür görmez tanımıştım onları: Çoğu zaman aptalca bir dehşete de kapılıyor ve topyekûn Devletin sırf bana karşı icat edildiğini, çocukluğumda ilksel biçimlerinden geçici olarak muaf tutulduğum her şeyi bana uygulamak amacıyla kurulduğunu düşünecek gibi oluyordum. Tek bir öğrencinin üzerine çullanıp onu pataklayan ve hocaya şikâyet edince de onu sınıf haini ilan eden beş yurtsever – yabancıların tutuklulara işkence yapıldığı iddialarını çürütmek için tutuklulara işkence yapanlar da bunlar değil miydi? En iyi öğrenci bir yanlış yaptığında onu saatlerce yuhalayanlar – bunlar değil miydi kendini asmayı deneyip de beceremeyen Yahudi tutuklunun çevresinde toplanıp alay edenler? Kendileri tek bir doğru cümle kuramadıkları halde benimkilerin çok uzun olduğunu söyleyenler – Alman edebiyatını orta-

dan kaldırıp da yerine kendi "yazın"larını bunlar koymadılar mı? Bazıları göğüslerini esrarengiz işaretler ve madalyalarla kaplıyor ve denizden çok uzak bir yerde, donanmanın çoktan ortadan kalktığı bir tarihte, donanma subayı olmak istiyorlardı: Müfreze ve birlik komutanı ilan etmişlerdi kendilerini, gayri meşrunun lejitimistleriydiler. Ters, huysuz, sıkışmış bir zekâya sahip olanlar vardı bir de; sınıftaki başarı şansları, liberalizm çağında yetenekli ama mütevazı bir çevreden gelen amatör mucitinkinden fazla değildi ve bu yüzden ailelerini sevindirmek için ders saatleri dışında marangozluk öğrenmeye çalışıyor, hatta kendi zevkleri için uzun öğleden sonra saatlerinde sınıfta kalarak çizim defterlerini karmaşık ve incelikli desenlerle dolduruyorlardı – Üçüncü Reich'ın o zalim etkinliğine ulaşmasına yardım ettiler ve bugün bir kez daha aldatılıyorlar. Hocalarla durmadan kavga ederek derslerin kesilmesine yol açanlara gelince, mezuniyetlerinin daha ilk gününde, hatta ilk saatinde, sövdükleri hocalarla sofraya oturup onlarla aynı birayı ve aynı erkek dünyasını paylaşmaya başladılar: Gönüllü vasallardı bunlar da, daha yumruklarını masaya indirirken bile efendilerine tapacaklarını sezdiren isyancılar. Bir üst sınıfa geçmeyi başaramamaları, geçenlerin tepesine çöküp onlardan öç almaları için yeterliydi. Bugün resmi görevlileri ve gönüllü memurlarıyla bütün bu figürler düşlerimden dışarıya fırlayarak beni geçmiş yaşamımdan ve dilimden yoksun bırakmış olduklarına göre, artık düşlerimde görmem de gerekmiyor onları. Faşizm, çocukluğun karabasanını gerçekleştirmiştir.

1935

124

Bulmaca. — Oligarşi noktasına varan bir tarihsel gelişmeye karşın neden işçiler kendi konumlarını gittikçe daha az anlar hale geliyorlar? Yararlı olabilecek bazı gözlemler var. Sahiplerin ve üreticilerin üretim aygıtıyla nesnel ilişkisi gittikçe katılaşırken, öznel sınıf aidiyeti daha da büyük dalgalanmalar gösteriyor. Ekonomik gelişmenin kendisi de bu eğilimi güçlendiriyor. Sermayenin organik bileşimi, sık sık belirtildiği gibi, denetimin fabrika sahiplerinden teknik uzmanlara kaymasını gerektirir. Birinciler, canlı emeğin muadili gibiydi; ikincilerse sermaye içindeki makine payının karşılığıdır. Ancak, teknik sü-

reçlerin hesaplanabilir niceliklere indirgenmesi, eğitim ve deneyimden büyük ölçüde bağımsız küçücük işlemlere ayrıştırılması, bu yeni işletme yöneticilerinin uzmanlığını da bir yanılsamaya, atanmış olma imtiyazını gözlerden saklayan bir gösterişe dönüştürüyor. Teknik gelişmede her işlemin gerçekten herkese açık olduğu bir noktaya varılmış olması – ilerlemenin bu içkin olarak sosyalist öğesi geç kapitalizmde çarpıtılmış ve kendi ereğinden saptırılmıştır. Herkes seçkinler arasına katılabilecek gibidir şimdi. Dahil edilmek için biraz beklemek yeterli görünüyordur. Kişilerin uygunluğunu ve seçilebilirliğini tanımlayan şey bir yakınlık ve akrabalık duygusudur: Dönen dolapların libidinal katkılarla süslenmesinden sağlıklı teknokratik zihniyete ve kanlı canlı *realpolitik*'e kadar uzanan bir duygu. Böyle adamlar sadece denetimde uzmanlaşmışlardır. Onların yaptığını başka herkesin de yapabilecek oluşu bu denetimcilerin gereksizleşmesine değil, herkesin görevlendirilme imkânının belirmesine yol açmıştır. Kuşkusuz, en iyi uyum sağlayanlar yeğleniyordur. Seçkinler hâlâ çok küçük bir azınlıktır, evet; ama yapısal imkân, herkese eşit fırsat yanılsamasının, bu yanılsamadan beslenen serbest rekabeti ortadan kaldırmış bir sistem altında da sürüp gitmesini sağlamaktadır. Teknik güçlerin imtiyazdan arınmış bir düzene imkân tanıması, herkesçe, hatta gölgede kalanlarca bile, aslında bunu önleyen toplumsal güçlerin sağladığı bir gelişme olarak görülüyordur. Genel olarak, öznel sınıf üyeliği bugün ekonomik düzenin kendi katılığının unutulmasını sağlayan bir akışkanlık içindedir: Katı şeyler her zaman başka bir yere taşınabilirler. Bireyin kendi ekonomik yazgısını önceden hesaplamasının imkânsızlığı bile bu rahatlatıcı akışkanlığa kendi katkısını yapar. Kişisel yetersizlik değildir çöküşü belirleyen etken, hiç kimseye, en tepedekilere bile güven duygusu vermeyen ışık geçirmez bir hiyerarşik yapıdır: Eşitlikçi bir tehdit. Yılın en başarılı filminde kahraman pilot savaştan dönüp de küçük burjuva karikatürleri tarafından bir birahane serserisi yerine konularak taciz edildiğinde, seyircilere sadece bilinçdışı bir "Oh olsun!" vesilesi vermekle kalmıyor, aynı zamanda onların "insanlar kardeştir" inancını da destekliyordur. Mutlak adaletsizlik böylece adaletin aldatıcı bir kopyasına, değersizleşmiş eşitliğe dönüşür. Bu arada sosyologlar da şu komik bilmece üzerinde kafa patlatmaya devam ediyorlardır: Proletarya nerede?

Olet.[1] — Avrupa'da burjuva-öncesi geçmiş, kişisel hizmet veya yardımlar karşılığında ücret almaktan duyulan utançta sürdürüyor varlığını. Yeni kıtada böyle bir şeye rastlanmaz. Eski dünyada da karşılıksız hiçbir şey yapılmazdı, yine de bir yara gibi yaşanırdı bu. Kuşkusuz, toprak tekeli gibi pek de ulvi sayılamayacak bir ayrıcalıktan kaynaklanan bir ahlaki seçkinlik düpedüz ideolojidir. Ama kişiliğin derinlerine nüfuz etmişti ve pazara karşı başların dik tutulmasını sağlıyordu. Alman egemen sınıfı, yirminci yüzyılın ortalarına kadar, imtiyazın veya üretim kontrolünün dışında kalan araçlarla para kazanmayı hep küçümsedi. Sanatçıların ve akademisyenlerin hor görülmesinin nedeni, kendilerinin de en çok isyan ettiği şeydi: Yaptıkları iş karşılığında para almak. Özel öğretmen Hölderlin ile piyanist Liszt, egemen bilince karşı çıkmalarına yol açan deneyimleri tam da ücretli çalışma sırasında yaşamışlardı. Yakın dönemlere kadar bir insanın alt ya da üst sınıf üyeliğini para kabul edip etmemek gibi çok basit bir ölçüt belirliyordu. Zaman zaman sahte gurur bilinçli eleştiri haline de geldi. Avrupa üst sınıflarının her çocuğu, akrabaların kendisine armağan olarak verdiği parayı alırken kızarıyor ve burjuva faydacılığının daha üstün gücü bu türden tepkilerin aşılmasını ve fazlasıyla telafi edilmesini sağlasa da "biz sadece mübadele için mi yaratıldık?" sorusu insanların içini kemirmeye devam ediyordu. Eskinin kalıntıları, Avrupa bilincinde, yeninin mayalarıydı. Oysa Amerika'da, zengin aile çocukları bile gazete satarak üç beş kuruş kazanmaktan yüksünmez; yetişkinlerin tavırlarına da sızmış bir aldırışsızlıktır bu. Yeni gelmiş Avrupalıya bütün Amerikalıların paralı hizmetlere yatkın haysiyetsiz kişiler olarak görünmesinin nedeni budur; buna karşılık Amerikalılar da prenslere özenen bir haneberduş diye bakarlar ona. Çalışma ayıp değildir düsturunun apaçıklığı; pazar ilişkilerinin feodal anlamıyla alçaltıcı olabileceği gibi züppece bir endişeden büsbütün azade bir saferunluk; emeğin hakkını alma ilkesinin demokratikliği – bunlar, en antidemokratik koşulların, ekonomik adaletsizliğin ve insanın alçalmasının sürüp gitmesine yardım ediyordur. Hiç kimsenin aklına gelmez, mübadele değeriyle ifade edilemeyen hizmetler de olabileceği. İşte, sadece kendi içkin ilkesi gereği bağlayıcı olabilecek bir hakikat tasarlamaktan aciz olan ve hakikati sadece başka şeyler için, başkaları

için, demek mübadele için varolan bir şey gibi gören o öznel aklın zaferinin asıl önkoşulu da budur. Atlantik'in doğu yakasında ideoloji gururdu, bu yanındaysa malların teslim edilmesidir. Bu, nesnel tinin ürünleri için de geçerlidir. Mübadele işleminde iki tarafın da avantaj beklemesi, başka bir deyişle öznel olarak en basit, en sınırlayıcı tavır, öznel dışavurumu da engeller. Her türlü pazarlanabilir üretimin önsel koşulu olan kârlılık, öznelliğe, demek kendinde-şey'e duyulan kendiliğinden ihtiyacı daha başlarken dumura uğratır. Üretim ve dağıtımlarında yapılan masrafı azami ölçüde sergileyen kültürel ürünlerde bile, nüfuz edilmez bir mekanizmanın etkisiyle olsa gerek, patronlarının en sevdiği melodiyi bininci kez çalarken bir yandan da piyanonun üstündeki tabağı yan gözüyle süzen bar piyanistini anımsatan bir şeyler vardır. Kültür endüstrisinin bütçesi trilyonları buluyordur mutlaka, ama performanslarının biçim yasasını belirleyen olgu bahşiştir. Endüstrileşmiş kültürün fazla cilalı, hijyenik niteliği, ilksel utancın tek kalıntısıdır bugün – bir arınma veya şeytan kovma imgesi ki, şef garsona benzememe telaşıyla zarafet bahsinde aristokratları bile geride bırakan ve böylece aslında bir şef garson olduğunu açığa vuran otel menecerinin frak ceketini andırıyor.

126

I.Q. — En ileri teknik gelişme evresine uygun düşen davranışların görüldüğü yerler, sadece gerçekten gerekli oldukları sektörlerle sınırlı değil. Düşünce de kendi performansına konulan toplumsal sınırlamalara sadece mesleki olarak dayatıldıkları alanda boyun eğmekle kalmıyor, her yönüyle gönüllü olarak uyarlanıyor bunlara. Kendisine görev olarak verilen sorunları çözme noktasına hapsedilip yozlaştırıldığı için, görevli olmadığı konuları bile bir sorun gibi işlemden geçiriyor. Özerkliğini yitirdiği için, gerçekliği özgür biçimde ve başlı başına bir amaç olarak kavrama konusunda kendine güvenemiyor. Bunu, pek saygın bir aldanış içinde, en yüksek ücreti alanlara bırakıyor ve böylece kendini ölçülebilir kılıyor. Davranışları, sürekli olarak formda olduğunu kanıtlama zorunluluğunu duyan bir adamın tavırları – kendi gözünde bile. Düşünme, kırılacak herhangi bir cevizin olmadığı anlarda bile sırf idman olsun diye yapılan bir temrine dönüşmüş du-

rumda. Nesnelerine sadece birer yarış engeli olarak, formunu sınayacağı araçlar olarak yöneliyor. Konularının ve dolayısıyla kendilerinin sorumluluğunu üstlenmek isteyen düşünme çabalarınınsa kibirli, havai ve bencil kişisel doyumlar olduğundan kuşkulanılıyor. Yeni-pozitivistler için bilgi nasıl bir yanda birikmiş duyu-algıları öte yanda mantıksal biçimcilik diye bölünmüşse, bütünsel bilgiyi ısmarlama bir eşya olarak gören tipin zihinsel faaliyeti de bir uçta zaten bildiklerinin envanterinin çıkarılmasıyla öbür uçta düşünme gücünün ölçülmesi biçiminde kutuplaşmıştır: Her düşünce ya bir bilgi yoklamasıdır bu tip için, ya da bir yetenek testi. Doğru cevaplar bir yerde zaten kaydedilmiş durumdadır. Pragmatizmin en son versiyonu olan araçsalcılık, başından beri, düşüncenin sadece uygulanışıyla değil, biçiminin önsel koşuluyla da ilgilidir. Muhalif aydınlar, bu etkilerin sınırları içinde topluma yeni bir içerik tasarlamaya giriştiklerinde, peşinen bu toplumun ihtiyaçlarına uyacak biçimde kurgulanmış olan bilinçlerinin biçimine takılarak hareketsiz kalırlar. Düşünce kendini düşünmeyi unuturken aynı zamanda kendi bekçisi haline de gelmiştir. Düşünmek, kişinin her an gerçekten düşünüp düşünemediğini kontrol etmesinden öte bir şey değildir artık. Görünüşte bağımsız düşünsel üretimlerin – gerek teorik gerek sanatsal– verdiği o boğulma duygusu da buradan gelir. Toplumun kendisi mahpus olduğu sürece zihnin toplumsallaşması da onu bir cam kafese hapsedip yalıtıyordur. Daha eski bir tarihte düşünce dıştan dayatılan görevleri nasıl içselleştirmişse, şimdi de onu kuşatan aygıtla bütünleşme işini üstlenmekte ve böylece onunla ilgili ekonomik ve siyasal hükümleri bile beklemeden kendi kendini mahkûm etmektedir.

127

Wishful Thinking.[1] – Zekâ bir ahlak kategorisidir. Duygu ile anlamanın birbirinden ayrılması –ki ahmağın aklanması ve aziz mertebesine çıkarılması da böylece mümkün olur– insanın birbirinden kopuk işlevlere bölünmesini hipostazlaştırır. Mankafaya düzülen övgülerde gizli bir kaygı da vardır: Koparılmış parçaların yeniden birleşerek bu sakatlığa son vermesinden korkuluyordur. "Bir zihnin ve bir kalbin varsa eğer," der Hölderlin bir şiirinde, "yalnız birini göster. İkisini de

mahkûm ederler, ikisini de gösterirsen." Sınırlı anlak'ı sonsuz akla[2] *– ama sonsuz olduğu için de sınırlı öznenin hiçbir zaman kavrayamayacağı akla– oranla hor gören yaklaşımda, eleştirel iddialarına karşın, şu bayat ezgiyi çok andıran bir yön vardır: "Hep daha dürüst ve doğru ol."*[3] Hegel anlak'ın aptallığını gösterdiğinde, yalıtılmış alanlar içinde çalışan düşünümün ve böylece her türden pozitivizmin içerdiği hakikatsizliği bütün boyutlarıyla ortaya koymakla kalmaz sadece; aynı zamanda düşüncenin yasaklanmasıyla da suç ortaklığı yapmış olur, kavramın negatif emeğini –ki onun yöntemi de tam bunu icra ettiği iddiasındadır– sınırlar ve yönettiği sürünün kendi zayıf ışıklarına güvenmelerine izin vermeyip onları bir araya gelmeye çağıran Protestan köy rahibini spekülasyonun doruğuna yükseltir. Oysa felsefenin yapması gereken, duygu ile anlak'ın karşıtlığında, bunların –tam da ahlaki olan– birliklerini aramaktır. Zekâ, yargı gücünü kullanırken, önceden verilmiş her şeye aynı zamanda onu dile de getirerek karşı çıkar. İçgüdüsel dürtüleri dışlayan yargının kendisi, toplumun baskısına bir karşı-basınçla cevap vererek telafi ediyordur bu dürtüleri. Benliğin bütünlük ve tutarlılığıyla ölçülür yargının gücü – ama işte bu yüzden, ruhsal işbölümünün duygulara emanet ettiği o içgüdüsel dinamikle de ölçülür. İçgüdü, dayanma istenci, mantığın anlamına içkindir. Mantıkta yargılayan özne kendini unuttuğu, hiçbir ödün ve uzlaşmayı kabul etmediği için kazanıyordur zaferlerini. Tersinden alırsak, en dar ufuklu insanlar da çıkarlarının başladığı noktada aptallaşır ve aslında pek de iyi anlayabilecekleri için anlamak istemedikleri şeye kusarlar öfkelerini: Bugünkü dünyayı kendi düzeninin saçmalığını anlamaktan alıkoyan gezegensel aptallık da yöneticilerin yüceltime uğratılmamış ve aşılamamış çıkarlarının sonuçlarından biridir sadece. Bu kısa erimli ama karşı durulmaz süreç, kemikleşerek tarihin seyrinin anonim şemasına dönüşür. Bireyin aptallığı ve inatçılığı da bunun karşılığıdır, önyargının gücüyle iş dünyası arasında bilinçli olarak bağlantı kurmayı beceremeyişi de bunun karşılığı. Bu tür aptallık her zaman ahlaki yetersizlikle, özerklik ve sorumluluk yoksunluğuyla birlikte gider; buna karşılık, Sokratik rasyonalizmin öyle çok doğru yanı vardır ki, düşünceleri biçimselci bir tavırla kendi çevrelerinde dönmeyip de gerçekten nesnelere yönelen gerçekten zeki bir insanın kötü olabileceğini düşünmek bile zordur. Çünkü kişinin körleşmiş biçimde kendi olumsal çıkarlarına gömülmesi demek olan kötülük, düşünce ortamı içine girdiğinde itici gücünü yitirmeye başlar. Scheler'in "bütün bilgi-

nin temelinde aşk yatar" düsturu bir yalandı, çünkü düşünülen şeyden hemen ve dolaysızca aşk talep ediyordu. Ama aşk eğer her türlü sahte dolaysızlığı çözmeye yönelir ve böylece hiç şüphesiz bilginin nesnesiyle de bağdaşmaz hale gelirse bu düşünce de bir hakikate dönüşebilir. Birbirine yabancılaşmış ruhsal bölmelerin senteziyle giderilmez düşüncenin kopukluğu, terapötik yöntemlerle akla akıldışı öğeler aşılamakla da giderilemez; tek çare, düşünceyi antitezci düşünce olarak kuran o istek öğesi üzerinde bilinçli olarak düşünmektir. Bu öğe, ancak hiçbir dışsal tortu kalmayacak ölçüde düşüncenin nesnelliği içinde eritildiği anda Ütopya'ya yönelen bir dürtüye dönüşebilir.

128

Gerilemeler. — "Beşiktekine Şarkı" Brahms'la ilgili ilk anımdır, şüphesiz başkalarının da. Tam bir yanlış anlama: Orada karanfil için kullanılan sözcüğün *–Näglein–* çiçeği belirttiğini bilmiyordum, çivi ya da toplu iğne [*nagel*] anlamına geldiğini, çocuk sonu gelmeyen bir huzur içinde korkusuzca uyusun diye karyolasının –benimki– çevresine gerilmiş o ışık sızdırmaz perdeleri tutturan iğnelerden söz edildiğini sanmıştım. Nasıl da soğuk ve şefkatsiz kalıyordu çiçekler, o perdelerin yanında. Eksiksiz aydınlığın bizdeki yeri ancak bilinçdışı karanlıkla doldurulabilir; vaktiyle olabileceğimiz şeyin yeriyse, doğmamış olduğumuz rüyası dışında, hiçbir şeyle.

"Rahat uyu / küçük gözlerin kapansın, / yağmur damlalarını dinle karanlıkta, / komşunun havlayan köpeğini duy. / Köpekçik dilenciyi ısırmış, / paltosunu koparmış, / kaçıyor işte dilenci, / sen rahat uyu şimdi." Ürkütücüdür Taubert'in ninnisinin ilk beyti. Oysa son iki dize bir huzur vaadiyle kutsar uykuyu. Ama sadece burjuva duygusuzluğundan, davetsiz misafirin kovulduğunu bilmenin getirdiği rahatlamadan da kaynaklanmaz bu. Uykuya dalmak üzere olan çocuk, yabancının kovulduğunu –ki Schott'un şarkılar kitabında bir Yahudi'yi andırıyordur– çoktan unutmuş gibidir ve "kaçıyor işte dilenci" dizesinde de başkalarının sefaletinden uzak bir huzur sezebiliyordur. Dünyada tek bir dilenci bile kaldığı sürece, der Benjamin bir fragmanında, mit de varlığını sürdürecektir; ancak son dilencinin de kaybolması yatıştırabilir

mit'i. Ama o zaman şiddet de tıpkı çocuğun uykuya dalışındaki gibi unutulmayacak mıdır? Dilencinin yokoluşu, ona o güne kadar yapılmış ve onarılması imkânsız bütün kötülükleri de onarmayacak mıdır sonunda? Köpekçikle birlikte tüm doğayı da zayıfların üstüne salan insan soyunun bütün zulüm ve eziyetlerinde, kendisi de doğanın bir parçası olan eziyetin son izlerinin silinmesi umudu da gizli değil midir? Dilenci, uygarlığın dışına kovulmakla yeryüzündeki sürgünlüğünden kurtulmuş ve sonunda kendi yurduna kavuşmuş olmayacak mıdır? "Rahat uyu artık, dilenci evini buldu."

Bir şarkı, kendimi bildim bileli mutluluk verdi bana: "Dağ ile derin, derin vadi arasında" diye başlıyor ve çayırda serilmiş yatarken bir avcı tarafından vurulan ve hâlâ canlı olduklarını anlayınca da hemen oradan seğirten iki tavşanın öyküsünü anlatıyordu. Ama kıssadan hisseyi ancak çok sonraları çıkarabildim: Sağduyu ancak umutsuzlukta ve uç durumlarda sürdürebilir varlığını; nesnel çılgınlığa kurban gitmemek için saçmalık gerekir. Örnek alınmalı o iki tavşan: Ateş edildiği anda kendini yere at, korkudan sersemlemiş bir halde bekle ve aklını başına toplar toplamaz da halin kaldıysa bütün gücünle tabanlarını yağla. Korku kapasitesiyle mutluluk kapasitesi birdir: Deneyime sınırsızca açık olmak, sırtı yere gelenin kendini yeniden keşfettiği o kendini bırakma yaşantısına denk düşer. Varolan karşısında duyulan ölçüsüz bir kederle ölçülmeseydi mutluluğa mutluluk denebilir miydi? Çünkü ağır hastadır dünya. Ona temkinli bir tavırla kendini uyarlayan, sırf böyle yapmakla onun çılgınlığına da katılmış olur; oysa egzantrik kişi direniyor ve dünyaya "yeter, kes artık!" diyebiliyordur. Felaketin yanılsamalı niteliği üzerinde, "umutsuzluğun gerçek dışılığı" üzerinde durup düşünebilen ve sadece kendisinin hâlâ canlı olduğunu değil, dünyada hâlâ yaşam olduğunu fark edebilen de sadece odur. Donup kalmış tavşanların kurnazlığı, kendileriyle birlikte avcıyı bile kurtarır: Kaçarken onun suçluluğunu da aşırmışlardır.

129

Müşteriye hizmet. — Kültür endüstrisi, müşterileri tarafından yönlendirildiğine ve onlara kendi istedikleri şeyleri sunduğuna yeminle

inandırmaya çalışır bizi. Ama özerk olduğunu kesinlikle yadsır ve kurbanlarını yargıç ilan ederken, özerk sanatın bütün aşırılıklarını kendi örtülü otokratlığıyla fersah fersah geride bırakır. Kültür endüstrisinin yaptığı, müşterilerinin tepkilerine uyarlanmaktan çok, onları kalpazanca imal etmektir. Kendisi de onlardan biriymiş gibi davranarak biçimlendirir müşterilerinin tavırlarını. Bütün bu uyarlanma ideali bir ideolojidir aslında: İnsanlar, toplumsal iktidarsızlığın kamusal göstergesi olan abartılı bir eşitlikçilik tavrıyla iktidardan ne kadar pay almaya çalışır ve böylece eşitliği ne kadar çarpıtırlarsa başkalarına ve toplumsal bütüne uyarlanmaya da o kadar istekli davranırlar. "Müzik, dinlemeyi dinleyenin yerine yapıyor" ve sinema da çocuklara bir şeyler sokuştururken ağızlarına kendi istedikleri sözleri de koyan ve değeri genellikle pek tartışmalı armağanı, çocuklardan işitmek istedikleri ağız şapırdatmalarıyla birlikte sunan büyüklerin iğrenç sahtekârlığını tröst ölçeğinde sürdürüyordur. Kültür endüstrisini döndüren çark, öykünmeci gerilemeye, bastırılmış taklit dürtülerinin istismarına ayarlıdır. Yöntemi, izleyicinin kendisini taklit edişini öngörmek ve böylece yaratmak istediği anlaşmayı zaten varmış gibi göstermektir. Üstelik hiç zorlanmadan başarıyordur bunu, çünkü istikrara kavuşturulmuş bir sistemde bu anlaşma zaten ondan bağımsız olarak da kuruluyordur ve ona düşen de bu anlaşmayı yoktan varetmekten çok, törensel bir biçimde ve hiç durmadan tekrarlamaktır. Bir uyaran da değildir ortaya koyduğu ürün; varolmayan uyaranlar karşısında bir tepki modelidir. Çoğu filmlerde karşılaştığımız o fazla şenlikli müzik, diyalog denen o çocuksu budalalıklar, o laubali teklifsizlik, hatta filmin en başındaki o yakın plan görüntü – hepsi de "harika!" diye bağırır gibidir. Kültürel aygıt, bu teknikleri kullanarak, sinematik gerilimin doruk noktasında son sürat yaklaşan bir trenin şiddetiyle saldırmaktadır seyirciye. Ama bütün filmlerin benimsediği ton, büyülemek veya yemek istediği çocuğu besleyen cadıyı andırır: "Bak, ne güzel, ne leziz çorba! Bayılacaksın!" Sanatta bu mutfak büyücülüğünü icat eden kişi, kendi dilsel içtenliklerine ve müziksel baharatlarına doyamayan Wagner'di; "Yüzük"te Mime'nin Siegfried'e zehirli iksiri sunduğu sahnede bu süreci bütün çıplaklığıyla ortaya koymuştu, bir dahinin zaptedilmez itiraf tutkusuyla. Ama sarı perçemli canavarın kendisi de artık ıhlamur ağacının altına uzandığına göre, kellesini kim uçuracak şimdi?[1]

130

Monoton. — Kendi huzursuz vicdanı bile yardım edemiyor kültür endüstrisine. Onu yöneten tin o kadar nesnelleşmiştir ki, kendi öznelerinin yüzüne bir tokat gibi inmektedir; onun araçları olan bu özneler de artık her şeyi bildikleri için daha çekimser davranmakta ve yol açtıkları pislikle kendi aralarına bir mesafe koymaya çabalamaktadırlar. Sinemanın ideolojilerin yayılmasına hizmet ettiği teslim ediliyor bugün – oysa bu itirafın kendisi de kasıtlı olarak yayılan bir ideolojidir. Temelinde, birtakım idari cihazlarla güvence altına alınan katı bir ayrım yatıyordur: Bir yanda sentetik gündüz düşleri, gündelik hayatın gelgitlerine karşı bir sığınak sağlayan "kaçış" ürünleri; öte yanda "bir mesaj taşıyan" ve bizi doğru toplumsal davranışlara çağıran iyi niyetli ürünler. Hemen kaçış ve mesaj kategorilerine dahil edilebilmeleri, iki türün hakikatsizliğinin de göstergesidir. Kaçış filmlerinin küçümseniş, yüzeyselliğe karşı gösterilen o standartlaşmış kızgınlık, egemen pratikte oyunu iyi oynayamadığı için kumara öfke duyan o çok bildik anlayışın acınası bir yankısından başka bir şey değildir. Müflis varoluşa sırtlarını dönmeleri değildir kaçış filmlerinin o kadar mide bulandırıcı olmasının nedeni; asıl neden, bu sırt çevirmeyi yeterince enerjik bir biçimde yapamamalarıdır, çünkü kendileri de aynı ölçüde müflistir, çünkü sundukları doyum gerçekliğin kepazeliğiyle, inkârın alçaltıcılığıyla örtüşmektedir. Düşlerin herhangi bir düşü yoktur. Beyaz perdenin kahramanları kendilerinin de normal insanlar olduğunu, birer yatırım olarak imal edilen kamusal simalardan ibaret olduklarını nasıl bir an bile unutturamıyorlarsa, şemalara uygun olarak üretilen fantezilerin ince cilasının altından da sinema ontolojisinin çıplak iskeleti bütün bir mecburi değerler hiyerarşisiyle ve iyi/kötü kodlarıyla sırıtıyordur. En pratik şeydir kaçış, büyük sermayenin en hararetle benimsediği şey: Uzaklara kaçırılırız, ama kaçışın empirik imkânına hiç kulak asmayan empirik yaşamın yasaları ta uzaktan beynimize çakılmaya devam eder. Mesajla doludur kaçış. Karşıtı olan mesaj da gerçekte olduğu şeye benzer: Kaçıştan kaçma isteği. Şeyleşmeye karşı direnci şeyleştirir. Bunu anlamak için, uzmanların bir selüloid başyapıta başka erdemlerin yanında ahlaki ciddiyet de içerdiği için düzdükleri övgüleri işitmek yeter: Tıpkı şahane bir film yıldızının aynı zamanda kişilik sahibi de olduğunu belirtirken kullandıkları ses tonuyla

konuşmaktadırlar. Yönetim kurulu, kaçış filminin içine, birtakım pahalı aksesuarların yanı sıra bir de ideal yerleştirmeye karar verebilir: İnsanın soylu, yardımsever ve nazik olması gerektiği yolunda Goethe'gil bir çağrı. Yapıtın içkin mantığından ve konu malzemesinden böylece koparıldığında bu idealin kendisi de gerektiğinde stoklardan çıkarılacak bir malzemeye dönüşür: Çaresi bulunan bozuklukların islahından, yüceltilmiş sosyal yardımdan öteye geçmeyen, aynı anda hem çok somut hem de tümüyle boş içerikler. Bu tür filmlerin en gözde izleği, sefil esrikliklerine imrenmeyle de baktıkları ayyaşların rehabilitasyonudur. Şimdi anonim yasalar uyarınca taşıllaşmakta olan toplumun kusurlarını düzeltmek için sadece iyi niyetin yeterli olduğu düşüncesi, dürüstçe kınandığı noktada bile bu toplumun savunulmasına yol açar. Bütün doğru-düşünceli insanların bir tür Halk Cephesi kurması isteniyordur. Mesajın pratik ruhu, her şeyin nasıl yoluna konulabileceğinin somut olarak gösterilmesi: Bu pratik ruh, herkes bir araya gelip de sorunun kökeninde ne yattığına karar verdiklerinde toplumun tümünü kucaklayan bir öznenin –ki şu anda yoktur– her şeyi düzelteceği masalını yayarak sistemin işleyişine bir dişli daha sağlıyordur. Kişinin böylece kendi yeteneklerini kanıtlaması da çok keyifli bir şeydir. Mesaj kaçışa dönüşür: Yaşadığı evi yeterince gayretkeş bir enerjiyle temizlemeye girişen kişi, evin üzerinde yükseldiği temeli unutur. Gerçek kaçış, bütünün en derin biçimsel yasalarından bile tiksintiyle geri duruşun imgesi, sırf pratik öneriler karşısındaki ödünsüz çileciliği sayesinde, herhangi bir mesaj dile getirmeksizin kendisi bir mesaj olabilirdi.

131

Büyükanne olarak kurt. — Sinemanın mazeretçilerinin cephaneliğindeki en güçlü sav aynı zamanda en kabasıdır: Sinemanın kitlesel olarak tüketilmesi. Kültür endüstrisinin bu vahşi aracını popüler sanat olarak nitelemektedirler. Filmlerin özerk yapıtın normlarından azadeliğinin onları estetik sorumluluktan da kurtardığına inanılıyordur; çünkü bu görüşü savunanlara göre böyle standartlar zaten gericidir. Filmleri sanatsal olarak soylulaştırma çabaları sahiden de eğreti durmaktadır; sahte bir yücelik izlenimi veren ve biçimin kendisine aykırı

olan bu tür ürünler, işin erbabı için getirilen ithal mallarını andırırlar. Film sanat olmaya ne kadar özenirse o kadar sahteleşir. Sinemanın savunucuları buna işaret edebilir ve üstelik artık kitsch'leşmiş bir içselliğin eleştirmenleri olarak da kendi kaba dışsal kitsch'leriyle sanatsal *avant-garde* olarak görebilirler kendilerini. Kişi bir kez bu zemine sürüklendikten sonra, teknik deneyim ve mesleki beceriyle pekiştirilen bu türden savlara karşı direnmesi de nerdeyse imkânsızlaşır. Filmin bir kitle sanatı olmayıp sadece kitleleri çekip çevirmek için kullanıldığını mı söylediniz? Ama pazar zaten halkın isteklerinin sürekli olarak belirtilmesini ve öne sürülmesini sağlıyordur; kolektif üretim, başlı başına, filmin kolektif niteliğinin garantisidir; ancak gerçeklerle bağını tümüyle koparmış bir insan, film yapımcılarını manipülator olarak görebilir; şüphesiz, birçoğu yeteneksizdir, ama gerekli yetenekler bir araya geldiğinde sistemin bütün sınırlılıklarına rağmen başarı mümkündür. Filmin yansıttığı kitle zevkinin aslında kitlelerin kendilerine ait olmayıp onlara bin türlü hileyle yutturulduğunu mu söyleyecek oldunuz? Cevap yine hazırdır: Kitlelerin gerçek yaşamda sergilediklerinden farklı bir kitle zevkinden söz etmek saçmadır ve bugüne kadar halk sanatı diye görülen her şeyin içinde de tahakküm vardır. Bu mantığa göre, şekilsiz genel iradeye biçim verilmesi de üretimin ütopik bir izlerçevreye değil, verili ihtiyaçlara göre yönlendirilmesiyle mümkün olur ancak. Sinemanın yalan klişelerle dolup taştığını mı belirttiniz? Ama halk sanatının da özüdür bu klişe; nasıl masallarda kurtarıcı prensle şeytan varsa fimlerde de kahramanla kötü adam vardır, hatta dünyayı iyi ile kötü diye bölen barbarca gaddarlık bile filmin en büyük masallarla ortak yönüdür: Üvey anne, kızgın demirden iskarpinler içinde dans ederken kendi ölümüne gitmiyor mudur?

Bütün bu savlar ancak mazeretçilerin varsaydığı temel kavramlar üzerinde uzun uzadıya düşünülerek cevaplanabilir. Kötü filmlerin varlık nedeni düpedüz yeteneksizlik değildir; iş dünyasının düzeni en yeteneklileri bile yerle bir eder ve yeteneksizler de oraya yalanla sahtekârlık arasındaki yakınlıktan ötürü üşüşürler. Kafasızlık nesneldir; personelin kalitesini yükseltmekle bir halk sanatı kurulamaz. O sanatın kavramı, tarımsal ilişkilerden ya da basit metâ üretimi ekonomisinden türemişti. Bu türden ilişkiler ve onları dile getiren karakterler de efendiler ve hizmetkârlardır, kazananlar ve yitirenler – ama dolayımsız, tümüyle nesnelleşmemiş bir biçimde yaparlar bunu. Şüphesiz, bu ilişkiler ve biçimler de en az geç sanayi toplumu kadar sınıf

farklarıyla damgalanmıştır, ama üyeleri tümelci yapı tarafından bütünüyle kapsanmamıştır henüz. Bu yapının bireysel özneleri önce toplam sürecin anlarına ya da bileşenlerine indirgemesi gerekiyordur ki, sonradan onları bu aciz ve yalıtılmış halleriyle kolektif içinde yeniden birleştirebilsin. Ancak, artık bir halkın olmayışı, Romantiklerin iddia ettiği gibi kitlelerin daha kötü olduğu anlamına da gelmez. Aslında, eskinin hakikatsizliği, tam da bu köklü biçimde yabancılaşmış yeni toplumda ortaya çıkıyordur ilk kez. Kültür endüstrisine göre halk sanatının mirası olan özellikler, yine bu endüstrinin faaliyetleri içinde, şaibeli bir görünüm kazanmaktadır. Geriye dönük bir etkisi vardır filmin: İyimser dehşeti, masalda her zaman adaletsizliğe hizmet etmiş olan şeyi gün ışığına çıkarmakta ve eskinin cezasını bulmuş günahkârlarında da bütünleşmiş toplumun mahkûm ettiklerinin –toplumsallaşmanın en baştan beri mahkûm etmeyi düşlediklerinin– yüzlerini göstermektedir. Bu yüzden, bireyci sanatın düşüşü, öznesini ve ilkel tepkilerini doğalmış gibi sunmaya çalışan bir yeni sanata da gerekçe olamaz: Bu ikincisinin asıl öznesi, birkaç büyük şirketin –kuşkusuz bilinçdışı– ortaklık ve dayanışmasıdır. Kitlelerin müşteri olarak sinema üzerinde bir etkisi bulunsa bile, takdir alkışlarının yerini almış olan gişe hasılatı kadar soyut bir şeydir bu etki: Sunulana sadece Evet ya da Hayır deme seçenekleri arasındaki farklılık ki, yoğunlaşmış güçle dağılıp seyrelmiş güçsüzlük arasındaki oransızlığın da çok temel bir boyutudur. Son olarak, bir filmin yapımında çok sayıda uzmanın ve basit teknisyenin de söz sahibi olması, o filmin insani niteliğinin güvencesi sayılamaz – tıpkı nitelikli bilimsel danışma kurumlarının varlığının bomba ve zehirli gaz imalatına insani bir nitelik kazandırmaya yetmemesi gibi.

Bir sanat olarak film üzerine yüksek perdeden söylenen sözler kendilerini göstermek isteyen yeteneksizlerin işine yarıyordur elbet; ama safdilliği savunmak değildir bunun seçeneği, hizmetkârlara özgü sayıldığı halde çoktandır efendilerin düşüncesine de sızmış olan o kalınlığı öne çıkarmak değildir. Bugün kendini sanki parçalarıymışçasına insanlara bağlayan sinema, aynı zamanda onların bir günden ötekine gerçekleşebilen yazgılarına da en uzak olan faaliyettir ve bu antinominin üzerinde düşünmeyi reddetmek de sadece sinema mazeretçilerinin işine yaramaktadır. Film yapan insanların kumpaşçı olmaması da bu gerçeği değiştirmez. Çekip çevirmenin nesnel ruhu, özel bir sansüre gerek kalmadan da, deneyim kurallarında, durum değerlendirme-

lerinde, teknik ölçütlerde, ekonomik açıdan kaçınılmaz hesaplamalarda ve sınai aygıtın bütün bir özgül ağırlığında kendini zaten dayatmaktadır ve kitlelere sorulacak olsa bile onlardan geri yansıyacak olan da sistemin hiçbir yerde eksikliğini hissettirmeyen varlığıdır. Yapımcılar özne olarak davranma imkânına sahip değildir; tıpkı işçileri ve müşterileri gibi onlar da kendi kendini yöneten bir makinenin dişlileridirler. Öte yandan, kitle sanatının her şeyde kusur bulan aydınların değil de kitlelerin gerçek zevkini yansıtması gerektiği yolundaki Hegelci havalı önermeyse tam bir gasptır. Her şeyi kapsayan bir ideoloji olarak sinemanın insanlığın nesnel çıkarlarına aykırılığı, kâr güdüsünün, kendini aldatmanın ve yalanın statükosuyla içiçe geçmiş oluşu, hiçbir yanlış anlamaya imkân bırakmayacak biçimde kanıtlanabilir. Fiili bir bilinç halini bahane ederek yapılan hiçbir itiraz, bu bilincin hem kendisiyle hem de nesnel koşullarla çelişkisini kavrayan ve böylece onu aşan sezişleri veto edemez. Faşist Alman profesörünün haklı olması da mümkündür: Gerçek halk şarkıları daha o dönemde bile üst katmandan aşağı sızmış değerlerden besleniyordu belki de. Bütün halk sanatının çatlaklarla dolu olması ve tıpkı film gibi "organik" bir bütünlükten çok uzak bulunması da bir rastlantı değildir. Gelgelelim, bir yanda kendini yücelttiği noktada bile sesinde bir yakınma tonu işitilebilen eski adaletsizlikle öte yanda kendini birliktelik olarak sunan. hoparlörlerin ve reklamcılık psikolojisinin yardımıyla sahte bir insani yakınlık görüntüsü yaratan yabancılaşma arasındaki fark da, öcülerden korkan oğlunu yatıştırmak için ona iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı bir masal anlatan anne ile onlara eski korkuyu bir kez daha ve adamakıllı öğretmek amacıyla bütün ülkelerdeki bütün dünya düzenlerinin adaletini seyircilerin gözlerine ve kulaklarına sokan sinema ürünleri arasındaki fark kadardır. Yetişkinin içindeki çocuğa o kadar kolayca seslenen masalsı düşler, topyekûn aydınlanma tarafından örgütlenmiş gerilemeden başka bir şey değildir; ve seyircinin sırtını en içtenlikle sıvazladıkları noktada da ona en mutlak biçimde ihanet ediyorlardır. Dolayımsızlık, filmlerin uydurduğu halk cemaati, geride bir kalıntı bile bırakmayan dolayım anlamına gelir: İnsanı ve insani olan her şeyi o kadar kusursuzca eşyaya indirgiyordur ki, insanlarla şeyler arasındaki farklılıkla birlikte şeyleşmenin efsunu da algılanmaz hale geliyordur. Sinema, özneleri toplumsal işlevlere dönüştürme çabasında o kadar başarılı olmuştur ki, tümüyle kapsanmış ve içerilmiş olanlar artık hiçbir çatışkının farkın-

da değildir ve kendi çarpıtılmalarını, insansızlaştırılmalarını da çok sıcak ve insani bir şey gibi zevkle izlemektedirler. Kültür endüstrisinin topyekûnluğu, dışarda hiçbir şey kalmayacak biçimde bütün öğelerinin birbirine bağlanmış olması, topyekûn toplumsal aldanışla birdir. Karşı savları da bu yüzden o kadar hafife alıyordur.

132

Pahalı röprodüksiyon. — Toplum, totaliter yönetim altına girmeden önce bile tümleşmiştir. Örgütlülüğü sayesinde, kendisiyle savaşanları bile, bilinçlerini biçimlendirerek kuşatır. Burjuva ideolojisine karşı bütün siyasal savları bir solukta sayabilen aydınlar bile bir standartlaşma sürecinden geçmekte –apaçık çıkar ve düşünce zıtlığına rağmen ortama uymaya heveslidirler– ve bakış açılarının içeriği de gittikçe rastlansallaştığı, düpedüz kendi tercihlerine ya da önlerindeki fırsatlarla ilgili değerlendirmelerine bağlı hale geldiği ölçüde de günün geçerli zihniyetine ayak uydurmaktadırlar. Radikal sandıkları şey, onlar gibiler için ayrılmış olan kompartmana nesnel olarak o kadar denk düşmektedir ki, radikalizm de bayağılaşarak soyut prestije, bugünlerde bir aydının neye karşı ve neye yandaş olması gerektiğini bilmenin verdiği bir meşruluğa dönüşmektedir. Vaktiyle seçmiş oldukları şeyler, çoktandır öğrenci kardeşlik gruplarınınki kadar kabullenilen, sayıca onlarınki kadar sınırlı ve değerler hiyerarşisi açısından da onlarınki kadar katılaşmış bir durumdadır. Resmi kitsch'e veriştirmekte ama görüşlerini oluştururken de tıpkı uslu çocuklar gibi sadece onlar için önceden seçilmiş yiyeceklere el sürmektedirler: Klişeye karşı klişe. Bu tür genç bohemlerin oturdukları yerler de düşünsel hanelerine benzer. Duvarlarda "Ayçiçekleri" veya "Arles'daki Kahve" gibi ünlü Van Gogh'ların aldatıcı biçimde sadık renkli röprodüksiyonları, kitap rafında suyunun suyu sosyalizm ve psikanalizle birlikte bazı ketlenmeleri olan mahcup hovardalar için bir miktar seksoloji. Buna Proust'un Random House baskısı da eklenmeli. Scott Moncrieff'in güzel çevirisi buna müstahak değildi oysa: Bir edisyon ki kapağında bile indirimli fiyat seçkinliğini hissettirmekte ve "bütün kitaplar bir arada" diye bağıran kaskatı biçimiyle de bu her cümlesi bir hazır düşünceyi etkisiz kılan yazarla sanki alay etmekte: Demek Alman evle-

rindeki orman hayvanları ve Kuzey Kutbu seferleriyle ilgili kitapların yerini gençler için şimdi ödüllü bir eşcinsel olarak Proust dolduruyor burada. Sonra bir gramofon ve yanında berisinde bazı plaklar: Belli ki tren istasyonlarına derin bir ilgi duyan sağlıklı ve yiğit bir ruhun *Lincoln*-kantatası, yeri geldiğinde mutlaka huşu içinde dinlenen Oklahoma folkloru ve kendinizi aynı anda hem kolektif, hem cüretli, hem de rahat hissetmenizi sağlayan birkaç tane de gürültülü caz plağı. Ortaya atılan her görüş dostların onayını kazanıyordur burada, ileri sürülen her sav önceden biliniyordur. En aykırıları da dahil bütün kültürel ürünlerin büyük sermayenin dağıtım mekanizmalarına bağlanmış olması, bu en gelişmiş ülkede seri üretim damgasını taşımayan hiçbir ürünün okura, seyirciye veya dinleyiciye ulaşma imkânının bulunmaması – bunlar, farklı yollara sapma özlemlerini daha işin başında kendi konularından yoksun bırakıyor. Kafka bile bir ucuz stüdyo demirbaşı olmak üzere. Aydınlar kendi özel dünyalarının onayını almış şeylere daha şimdiden o kadar bağlılar ki, entelektüel seçkinlik etiketi taşımayan hiçbir şeyi arzulayamıyorlar artık. İhtirasın hedeflediği en yüksek nokta, kabul görmüş şeyler üzerinde uzmanlık: Doğru sloganı bulmak. Yeni başlayanların dışarda kalmasıysa bir yanılsama: Sadece sıralarını bekliyorlar. Onları dönek olarak görmek fazla değer biçmek olur; sıradan yüzlerini "parlak zekânın" işareti olan gözlüklerle maskeliyorlar: Mercekler numarasız, sadece kendi kendilerine önemli görünmek ve yarışta öne geçmek için takıyorlar bunları. Onların da ötekilerden hiçbir farkı kalmadı. Muhalefetin öznel koşulu olan eşgüdümlendirilmemiş yargı sönüp giderken, gerektirdiği jestler hâlâ bir grup töreni gibi tekrarlanıyor. Stalin'in hafifçe öksürerek boğazını temizlemesi, bunların Kafka'yı da Van Gogh'u da derhal çöpe atması için yeterli.

133

Entelektüel tarihe katkı. — Bendeki 1910 tarihli *Zerdüşt* edisyonunun arkasında yayıncının bazı notları var. Tümü de Nietzsche-okurları kabilesinin zevklerine uyacak biçimde çarpıtılmış – Leipzig'li Bay Alfred Kröner konunun uzmanıymış anlaşılan. "*Yaşamın İdeal Amaçları,* Adalbert Svoboda. Svoboda, en uzak yöreleri ışıtan bir ay-

dınlanma feneri yakmıştır bu kitapla, arayış içindeki insan zihninin bütün sorunlarına parlak bir ışık düşürmekte, akıl, sanat ve kültürün gerçek ideallerini berrak bir biçimde sunmaktadır bize. Bu dev ölçekli ve etkileyici eser, baştan sona heyecan verici bir üslupla kaleme alınmıştır. Okuru sıkıca kavramakta, uyarmakta, öğretmekte ve bütün gerçekten özgür zihinler üzerinde canlandırıcı bir etki yapmaktadır, tıpkı sinirleri çelikleştiren bir banyo ya da ruhu tazeleyen dağ havası gibi." İmza: "İnsanlık" – ve nerdeyse David Friedrich Strauss kadar tavsiyeye şayan. "*Zerdüşt'e Dair*, Max Zerbst. İki Nietzsche var. Biri dünyaca ünlü 'son-moda-filozof', parıltılı şair, adı şimdi dillerden düşmeyen göz kamaştırıcı üslup ustası ki, eserlerinden alınmış ve yanlış anlaşılmış üç beş slogan 'okumuşların' şaibeli ortak mülkiyeti haline gelmiştir. Öteki Nietzsche ise derinliklerine bir türlü varılamayan tükenmez düşünür ve psikologdur. En uzak gelecek de insanın derinliklerini yoklayan ve yaşamın değerini veren bu ikinci Nietzsche'ye aittir. Bu Nietzsche'yi modern insanların algı düzeyi yüksek ve ciddi olanlarına daha yaklaştırmak, bu küçük kitapta bir araya getirilmiş iki konuşmanın da amacıdır." Yine de biri bana yeter de artar bile, çünkü ikincisinin başlığı şöyle: "*Filozof ve Soylu İnsan*, Friedrich Nietzsche' nin Kişilik ve Eserlerinin Tanımlanmasına Bir Katkı, Meta von Salis-Marschlins. Kitap, Nietzsche'nin kişiliğinin kendinin farkında olan bir kadın ruhunda uyandırdığı bütün duyguları dürüstçe kaydetmesiyle dikkatimizi çekiyor." Kamçıyı unutma, diyordu Zerdüşt. Bunun yerine, şu öneriliyor bize: "*Neşe Felsefesi*, Max Zerbst. Dr. Zerbst çıkış noktası olarak alıyor Nietzsche'yi, ama ondaki belli bir tek-yanlılığı aşmaya çalışıyor... Serinkanlı soyutlamalara ilgi duymuyor bu yazar; bir ilahidir seslendirdiği daha çok, neşeye adanmış felsefi bir ilahi." Bir öğrenci cümbüşü gibi tıpkı. O tek-yanlılığa hiç mi hiç yer yok. Ateistin cennetine kestirmeden çıkan bir yol: "*Dört İncil*, Almanca, Dr. Heinrich Schmidt'in Önsözü ve Notlarıyla. Edebiyatın bize sunduğu o defalarca çarpıtılmış İncil yerine, bu yeni edisyon kaynaklara dönüyor ve bu yönüyle sadece dindar insanlara değil, toplumsal eylem arzusunu içlerinde duyan o 'Deccallere'de çok yararlı olabilir." Seçmek zor ama, bu seçkin grupların ikisinin de hemen hemen sinoptistler[1] kadar tahammül edilebilir olduğunu varsaymakla çok yanılmış olmayız: "*Yeni İnsanın İncil'i* (Bir Sentez: Nietzsche ve İsa), Carl Martin. Çok hoş, çok öğretici bir kitap. Günümüzün bilim ve sanatında geçmişin hayaletlerine karşı savaşan her şey, bu olgun

ama yine de çok genç ve diri zihinde kök salmış ve çiçek vermiştir. Ve en kayda değeri de, bu 'yeni', son derece yeni insanın, diriltici iksiri kendine ve bizlere çok eski bir tazelenme pınarından getirmekte oluşudur: Uzaktan uzağa gelen kurtarılma müjdeleri ki, en saf notaları Dağdaki Vaaz'da işitilmişti.... Biçime, cümlelerin yalın ihtişamına da dikkat çekmek isterim." İmza: Ahlaki Kültür. Mucize, kırk yıl kadar önce ayrılmıştı aramızdan, hatta altmış, Nietzsche'deki dehanın dünyayla alışverişi vaktinde kesmeye çok haklı olarak karar verdiğini de düşünürsek.[2] Ama ne gam – vaktiyle rahat bir yaşam süren göçmen hanımefendilerin kariyerlerini New York'ta garsonlukla tamamlamalarına yol açan o örgütlü ahlaki kültürün şen ve inançsız rahipleri, yalnız kaldığında mırıldandığı "gizli gondolcu şarkısının" işitilmesinden korkan adamın terekesini kendilerine geçim kaynağı yapabilmişlerdir. Daha o tarihte bile bir yanılsamaydı, Avrupa'yı istila etmek üzere olan barbarizm tufanına şişe içinde mesaj bırakma umudu: Mektuplar, tazelenme pınarının çamuruna bulaşıyor, Soylu İnsan çeteleri ve benzeri süprüntüler tarafından son derece sanatsal ama çok da pahalı olmayan duvar süslerine dönüştürülüyordu. İletişimdeki ilerleme de ancak o tarihten sonra asıl hızını kazanmıştır. Ama özgür ruhların en özgürünün bile artık hayali bir gelecek kuşak –kendi çağdaşlarından bile daha saf, daha kolay inanan bir kuşak, böyle bir şey mümkünse eğer– için değil de sadece ölü Tanrı için yazıyor olması kimi gücendirebilir şimdi?

134

Juvenalis'in yanlışı.[1] — Yergi yazmak zor. Onu her zamankinden daha çok gerektiren çağımızda alaycılık bile kendi karikatürüne dönüşüp gülünç duruma düştüğü için de değil sadece. İroni yönteminin kendisi şimdi hakikatle çelişki içindedir. İroni, olduğunu iddia ettiği şey olarak sunmakla mahkûm eder nesnesini; ve bunu bir yargıda bulunmadan yapar: Gözleyen öznenin yerinde sanki kimse yoktur ve ironi de nesneyi kendinde-varlığıyla ölçüyordur. Pozitifin karşısına onun kendi pozitiflik iddialarıyla çıkarak gösterir negatifi. Tek bir yorum cümlesi eklediği anda kendini iptal etmiş olur. Bunda, her şeyin apaçık olduğu fikrine yaslanıyordur, en çok da toplumsal anlaşmanın

apaçıklığına, ortak bir zihinler-arası ritm düşüncesine. Öznel düşünümü, kavramsal edimin icrasını, ancak yaptırım gücüne sahip bir özneler-arası mutabakat varsayımı gereksiz kılabilir. Yanına kahkahayı almış olanın kanıta ihtiyacı yoktur. Bu yüzden de yüzyıllar boyunca, tâ Voltaire'in zamanına kadar, daha güçlü tarafın yanında, otoritenin yanında yer almayı yeğledi yergi. Genellikle, aydınlanmanın daha yeni evreleri tarafından tehdit edilen ve bu yüzden kendi gelenekselciliklerini aydınlanmış yöntemlerle desteklemek zorunda kalan daha eski katmanlar adına hareket ediyordu: Hiç tüketemediği konu, ahlak bozulmasıydı. Eskinin zarif hançerinin sonraki kuşaklara epeyce hantal bir kazma gibi görünmesinin nedeni de budur. Görünüşlerin bu iki yüzlü ve çatal dilli tinselleştirilişinin amacı, yergiciyi ilerlemenin rüzgârını arkasına almış latif bir ruh gibi sunmak olmuştur hep. Her şey ilerlemenin tehdidi altındakilerin değer ve çıkarlarıyla ölçülüyordur oysa; yine de geçerli ideoloji olarak ilerleme o kadar benimsenmiştir ki, yozlaşmış olduğu söylenen olgular hemen mahkûm edilmekte ve rasyonel bir tartışma içinde kendilerini savunma imkânından yoksun bırakılmaktadır. Sefih yaşamı müstehcenlik yoluyla teşhir etme iddiasındaki Aristophanes komedisi, modernist bir *laudatio temporis acti* [geçmiş zaman övgüsü] olarak, kara çaldığı güruha güveniyordu. Hıristiyanlık çağında burjuvazinin yükselişiyle birlikte ironinin işlevi de gevşedi. Erken bir dönemde ezilenlerin safına geçti, özellikle de aslında artık pek ezilmeyenlerin. Şüphesiz, kendi biçiminin tutsağı olarak, otoriter mirasından, isyankâr olmayan hasetinden tam vazgeçmedi hiç. İroninin kendini yücelterek artık yerleşik düzenle ve onun bilinciyle herhangi bir uzlaşmaya yanaşmayan insanlık düşüncelerine başvurmaya yönelmesi ancak burjuvazinin gerilemesiyle birlikte gündeme gelmiştir. Ama bu düşünceler bile kendi aşikârlıklarını bir an olsun yanlarından ayırmazlar: Nesnel, dolayımsız apaçıklık konusunda hiçbir kuşku beslenmiyor, kimin mazbut kimin alçak, neyin zekâ neyin aptallık ve neyin dil neyin gazetecilik olduğuna karar verilirken bir Karl Kraus nüktesinin suyu bulandırmasına asla izin verilmiyordur. O da zaten bu aklı başında insanların sağduyusuna borçludur kendi formülasyonlarının gücünü. Gündemdeki konuyu anında kavrarken nasıl hiçbir soru sormuyorlarsa, kendilerine de hiçbir sorunun yöneltilmesine izin vermezler. Gelgelelim, Kraus'un düzyazısı da kendi insaniliğini bir sabit gibi öne sürdüğü ölçüde geriye dönük bir nitelik kazanır. Yozlaşma ve çürümeyi, edebiyat züppelerini ve Fütüristleri

mahkûm eder. oysa entelektüel bir doğal yaşam halinin[2] softalarına karşı bunun değersizliğini sezmiş olmaktan başka bir üstünlüğü yoktur. Kraus'un Hitler karşısındaki uzlaşmaz tavrının sonunda Schuschnigg'e[3] karşı epeyce yumuşayabilmesi, bir cesaret eksikliğine değil, yerginin antinomilerine işaret eder. Tutunacak bir dala ihtiyacı vardır yerginin; ve bu kendinden menkul tatminsiz de sonuçta onun pozitifliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ucuz gazetecinin teşhir edilmesinde bile, bir hakikat payının, bir eleştirel öğenin yanı sıra, şişkin palavracıya katlanamayan o yavan sağduyudan bir iz vardır. Olduklarından fazla görünmeye çabalayanlar karşısında duyulan nefret, onları tartışmasız bir gerçek olarak kendi asıl doğalarına mıhlar. Şişirilmiş her şeyi hemen saptayan, temelsiz ama ticari entelektüel özentileri hemen yakalayan bakış, kendi daha yüksek standartlarının gereğini yerine getiremeyenleri teşhir eder. İktidar ve başarıdır bu daha yüksek standart; ve ona erişmek isteyenlerin beceriksizliğinde kendisinin de bir yalan olduğunu açığa vurur. Ama bu düzmece kişilikler her zaman ütopyayı da cisimlendirmişlerdir: Sahte mücevherlerde bile çaresiz bir çocukluk düşü pırıldıyordur ve bu da başarısız kaldığı için başarı mahkemesinde mahkûm olmuştur. Yerginin her çeşidi, çürümeyle özgür kalan enerjilere karşı kördür. Topyekûn çürümenin yergiye ait enerjileri özümleyip kendine mal etmesinin de nedeni budur. Üçüncü Reich'ın önderlerinin göçmenlere ve liberal devlet adamlarına karşı alaycı horgörüsü –ki sadece pazı kuvvetine dayanıyordu– bu tavrın son örneğiydi. Yerginin günümüzdeki imkânsızlığının sorumlusu, değerlerin göreceliği ve bağlayıcı normların eksikliği değildir; suçu oraya atmak, duygusallık olur. Daha çok, ironinin biçimsel koşulu olan anlaşmanın, yerini içerikler düzeyinde bir evrensel anlaşmaya bırakmış olmasından söz edilmelidir. Bu hem ironiye en uygun düşen hedeftir hem de ironinin dayanağını yoketmektedir. İroninin ortamı, ideoloji ile gerçeklik arasındaki fark, ortadan kalkmıştır. İdeoloji, gerçekliği kopyalamak ve böylece onaylamakla yetinmektedir. İroni şunu derdi: O öyle olduğunu iddia ediyor, ama aslında böyle. Oysa günümüzde dünya, en radikal yalanlarında bile, durumun işte böyle olduğu savına sığınmaktadır ve bu basit bulgu da ona göre iyilikle özdeştir. Yerleşik düzenin sarp kayalığında, ironistin parmaklarını geçirebileceği tek bir gedik bile yoktur. Uçurumdan düşerken, onu iktidarsızlaştıran o sinsi, hilekâr nesnenin alaycı kahkahasını da işitiyordur. Düşünmeyi reddeden Ne-yapalım-durum-böyle jesti, dünyanın

kurbanlarını ölüme gönderirken kullandığı yöntemdir ve ironiye içkin olan aşkın anlaşma da saldırması gerekenlerin gerçek oybirliği karşısında gülünç duruma düşüyordur. Topyekûn toplumun –ki muhalif sesi de, daha önce ironinin zaten iptal ettiği o iktidarsız itirazı da kendi içine çekerek özümlemişti– ölümcül ciddiyeti karşısında bugün sadece anlaşılmış hakikatin ölümcül ciddiyeti durmaktadır.

135

Kurbanlık kuzu. — Yazıyı bir katibe yazdırmanın, rahatlık ve yoğunlaşma kolaylığının yanında bir önemli yararı daha vardır. Üretimin ilk evrelerinde yazarın kendini eleştirmen konumuna geçirmesini sağlar. Yazdırdığı şeyler kesinleşmemiştir henüz, gözden geçirilecek bir deneysel malzemedir, ama bir kez kâğıda geçtikten sonra da yabancılaşmış ve bir ölçüde nesnel bir şey olarak görünür ona. Yetersiz bir metin yazmaktan korkmasına gerek yoktur, çünkü onu kaleme alacak olan kendisi değildir: Sorumluluğu yine sorumluluğun kendi çıkarları adına mat ediyordur. Bir düşünsel yapı kurma riski, önce not aldırmak sonra da zaten varolan bir şey üzerinde çalışmak gibi tehlikesiz biçimlere bürünür, bu da yazarın kendi pervasızlığını tam olarak algılamasını önler. Her türlü teorik söylevin bugün umut kırıcı boyutlara ulaşmış zorluğu karşısında bu tür hileler bir merhem gibidir. Önermeleri hem geri çekmek hem de sımsıkı bağlı kalmak üzere ortaya süren diyalektik işlemin teknik destekleridir bunlar. Ama yazıyı kâğıda geçiren kişi tam gerektiği anda yazarı çeliyorsa, ironiyle, sinirlilik, sabırsızlık veya saygısızlık belirtileriyle kendine getiriyorsa, asıl ona şükran duymak gerekir. Gazabı kendi üstüne çekmekte ve böylece vicdanı rahatsız yazarın yazdığından kuşkuya kapılarak o sözümona kutsal metni daha da kör bir inatla savunmasının önüne geçmektedir. Sorun çıkaran yardımcıyı nankörce hedef alan duygu, sanki başka bir düzlemde iyilikle özdeşmiş gibi, yazarın kendi konusuyla ilişkisini artmasını sağlıyordur.

Teşhirci. — Sanatçılar yüceltim yapmazlar. Arzularını tatmin etmek veya bastırmak yerine toplumca onaylanan işlere –yapıtlarına– dönüştürdükleri düşüncesi bir psikanalitik yanılsamadır. Ve zaten bugünün meşru sanat yapıtlarının istisnasız hepsi toplumca onaylanmayan şeylerdir. Psikanalitik önermenin tam tersi geçerlidir aslında: Sanatçılar, yüzer gezer durumda olan ama gerçeklikle de çatıştığı ölçüde nevrotik bir nitelik kazanan şiddetli içgüdüleri dışa vururlar. Zevkleri incelmemiş dar görüşlü adamın kafasındaki o piyanist ya da aktör imgesi bile –"insanların gönül tellerine dokunmayı biliyor ammavelakin kendi de bir sinir yumağı"–, feragatin gözde çocuklarının romanlar ve senfoniler yazarak dürtülerin basıncından kurtulduklarını öne süren şu aynı ölçüde dar görüşlü ekonomik içgüdüler teorisine[1] oranla daha büyük bir hakikat payı içerir. Sanatçılarda görülen, çekinme duygusunun eksikliğidir daha çok: Hiçbir korkunun bastıramadığı, histerikçe aşırı bir ketlenmemişlik, paranoya sınırına vardırılmış bir narsisizm. Yüceltilmiş her şeyin karşısına kendi mizaçlarını ve takıntılarını çıkarırlar. Estetlere karşı amansız, özenle geliştirilen ortamlara karşı aldırışsızdırlar ve insanların yaşamlarını zevkli bir biçimde sürdürme çabaları da, onların gözünde, daralma ve küçülme eğilimindeki yaşama karşı yine daralmış ve küçülmüş bir tepkidir – bunu saptamakta, onları yanlış anlayan psikologlar kadar insafsızdırlar. Mozart'ın Augsburg' daki kuzenine yazdığı mektuplara veya küskün özel öğretmenin öğrencisi ve ailesi hakkındaki şakalarına bakıldığında, kaba, saçma ve terbiyesiz olan şeylerin onları hep kendine çekmiş olduğu görülür. Freud'un teorisine uymuyorlardır, çünkü düşlerin ve nevrozların simgesel işleyişiyle ilgili bütün önemli sezişlerine karşın yeterli bir dışavurum kavramı yoktur bu teorinin. Sansürsüzce dışa vurulduğu halde artık amacına ulaşmayı da istemeyen bir içgüdüsel dürtünün bastırılmış olduğunu öne süremeyiz elbet. Öte yandan, motor ("gerçek") doyum ile sanrısal doyum arasındaki analitik ayrım da doyum ile gizlenmemiş dışavurum arasındaki ayrımın bir uzantısıdır. Ama dışavurum sanrı değildir. Görünüştür, çevresinden dolanmaya çalıştığı gerçeklik ilkesiyle ölçülen görünüş. Ancak, öznel malzeme görünüş aracılığıyla kendini gerçeğin yerine de koymaz; böyle bir hezeyan tam da semptoma özgüdür, öznel yaşantı içerikleri kendilerini semptom aracığıyla

gerçekliğin yerine koyuyorlardır. Dışavurum, karşısına ona benzemeyeni çıkararak olumsuzlar gerçekliği, ama onu hiçbir zaman yadsımaz; kendini görmediği için semptoma dönüşen çatışmaya gözünü kırpmadan bakar. Dışavurumun bastırmayla ortak yönü, deviniminin gerçeklik tarafından engellenmesidir. O devinimin –ve parçası olduğu bütün bir deneyim ağının– kendi nesnesiyle doğrudan iletişim yolu tıkalıdır. Dışavurum olarak, kendini ve dolayısıyla karşılaştığı direnci sahteleşmemiş bir biçimde açığa vurmasının yolu duyusal öykünmedir. O kadar güçlüdür ki, sağ kalmasının bedeli olarak sadece bir imgeye dönüşürken bile dışsal yörüngesinde herhangi bir sakatlanmaya uğramaz. Amacın ve öznel, sansürcü "işlemenin"[2] yerine koyduğu şey, nesnel ve polemiksel bir teşhirdir. Bu da onu yüceltimden ayırır: Öznenin her başarılı dışavurumu, kendi psikolojisindeki basınçlara karşı küçük bir zaferdir. Sanatın duygu gücü, tam da hayalgücünün içine çekilerek gerçekliğe kendi hakkını vermesinden ama bunu yaparken de uyarlanmaya teslim olmamasından, dışsal şiddeti içsel şekilsizleşme içinde sürdürmemesinden gelir. Ve bunu başarmanın bireysel bedeli de çok yüksektir: Her başarılı sanatçı, kendi psikolojisini çoktan aşmış olan dışavurumunun ardından çaresizce bakakalmış gibidir. Ama böylece yapıtları kadar kendileri de sanat yapıtlarının tanımları gereği birer kültürel başarı olduğu konusunda kuşkular uyandırırlar. Hiçbir sanat yapıtı, toplumsal örgütlenme içinde, kültürle alışveriş içinde olmaktan kaçınamaz; ama yine de basit elişinin ötesine geçmiş her sanat yapıtında kültüre burun kıvıran bir yön de vardır: Sadece bir sanat yapıtı olmakla kültürü dışlamıştır. Sanat da "sanata" sanatçılar kadar düşmandır. İçgüdünün amacından feragat ederken ona sadık kalır ve Freud'un safdilce yüceltim olarak yücelttiği o toplumca onaylanmış davranışın da maskesini düşürür. Öte yandan, belki yüceltim diye bir şey de zaten yoktur.

137

Küçük acılar, büyük şarkılar.[1] — Çağdaş kitle kültürü sadece tüm yaşamın dev işletmelerce kuşatılmış olması nedeniyle değil, bugün geçerli olan bilinç standartlaşmasına görünüşte en çok karşı olan şey –estetik öznelcilik– nedeniyle de bir tarihsel zorunluluk kazanıyor.

Evet, sanatçılar iç dünyaya doğru yol aldıkça dışsal gerçekliğe öykünmenin çocuksu zevkinden feragat etmeyi de öğrenmişlerdir. Ama aynı zamanda, ruhsal yaşam üzerinde düşünmek, kendilerini gittikçe daha çok denetim altına almayı da öğretmiştir onlara. Onları hep daha özgür kılan ve kendi dışlarına karşı bağımsızlık kazanmalarını sağlayan teknik ilerleme, içselin kendisinin de şeyleşmesine, teknikleşmesine yol açmıştır. Sanatçının kendini dışavurmakta ustalaşması ölçüsünde, dışavurduğu şeyin kendisi olması gereği de azalmakta ve dışa vurulan şeyle birlikte öznelliğin içeriği de sadece üretim sürecinin bir türevine dönüşmektedir. Nietzsche, dışavurumun ehlileştiricisi olan Wagner'i ikiyüzlülükle suçlarken bu dönüşümün bir ucunu sezmiş gibiydi; ama bunun bir psikoloji meselesi değil, bir tarihsel eğilim ürünü olduğunu kavrayamıyordu. Dışavurumsal içeriğin yönlendirilmemiş bir dürtüden çekip çevrilecek bir malzemeye dönüşmesi, onu elle tutulabilir, sergilenebilir ve satılabilir kılmaktadır. Örneğin Heine'nin lirik öznelciliği, kişiliğinin ticari özellikleriyle düpedüz bir karşıtlık içinde değildir; satılabilir olanın kendisi de öznellik tarafından öznelce yönetilmektedir. On dokuzuncu yüzyıl sanatçılarında görülen o virtüözce "ölçek" kullanımı, herhangi bir ihanete gerek kalmadan, sadece kendi içsel eğilimiyle, gazeteciliğe, seyirliğe, hesaba dönüşmektedir. Sanatın hareket yasası, öznenin kendini denetim altına alması ve dolayısıyla nesnelleştirmesi anlamına gelir ki bu da sanatın çöküşü demektir: Bütün malzeme ve duyguları kamuya en etkin biçimde satmak üzere idari bir incelemeden geçiren ve böylece dışsallığın ikinci evresini kuran sinemanın sanat düşmanlığının kaynağı yine sanatta, içsel doğa üzerinde gittikçe güçlenen egemenliktedir. Modern sanatçıların çok alkışlanan pozculuğu, teşhircilikleri, kendilerini pazara mal olarak sunmalarını sağlayan jesttir.

138

Who is who.[1] — Sanatçının ya da akademisyenin kendi safdilliği ve çıkarsızlığıyla ilgili hüsnükuruntusunun bir uzantısı da karşılaştığı güçlükleri hizmet aldığı kişilerin dolaşık çıkarlarıyla, pratik ve hesaplı zihniyetiyle açıklama eğilimidir. Ama kişinin kendini temize çıka-

rıp da dünyayı mahkûm eden her kurgu, kendi yeterliliğine ilişkin her iddia, nasıl tam da kişinin kendisi aracılığıyla yine dünyayı temize çıkarırsa, saflık ve iyi niyetlilikle kurnazlık arasındaki ilişkide de böyle bir tersyüz oluş vardır. Bin türlü siyasal ve taktik endişeyle örülmüş temkinli ve kuşkucu bir hesaplılık – ne beklemesi gerektiğini bilen dışta kalmış aydının günümüzde benimsediği tavır budur. Buna karşılık, parti sınırlarını çoktan aşarak tek bir "yaşama mekânında" toplanmış olan içerdekilerin onlara yakıştırılan hesaplılığa ihtiyacı kalmamıştır artık. Aklın oyununun kurallarına şaşmaz biçimde adandıkları ve çıkarları da zihinlerine tam anlamıyla nüfuz edip orada çökeldiği için şimdi bir kez daha içtenleştikleri görülmektedir. Onların uğursuz hesaplarının dünyanın karanlık seyriyle bir olduğunu düşünen kişi metafizik anlamda haklı olabilir, ama psikolojik olarak geçersiz bir noktada duruyordur: Zulmedilme manisinin nesnel artışına boyun eğmiştir. İşlevlerinin gereği olarak bayağı ve haince davranışlarda bulunanların, kendilerini ve dostlarını iktidara satanların kurnazlığa ya da art-düşünceye ihtiyacı yoktur, egonun herhangi bir ince plan yapması gerekmez: Başkalarının ancak akılalmaz tertiplerle başarabildiği şeyi külfetsizce elde etmek için sadece kendi tepkilerini kısıtlamamaları ve ânın gereklerini hiç düşünmeden yerine getirmeleri yeterlidir. Sırf güven sözünü telaffuz etmekle güven uyandırırlar. Nerede avantajlı olduklarını çok iyi görürler; kıt kanaat geçinir ve kendilerini bencillikten uzak ruhlar olarak sunarken, hiçbir şeylerini eksik bırakmayan bir düzenin de yandaşlığını yapabilirler. Kendi özel çıkarlarını hiçbir çatışmaya girmeden savundukları için bu çıkarlar da evrensel ve dolayısıyla çıkarsız görünür. Jestleri samimi, kendiliğinden ve dostanedir. Onlar tatlı, karşıtlarıysa tatsızdır. Kendi çıkarlarına aykırı bir davranışta bulunacak kadar bağımsız olmadıkları için başkalarının iyi niyetine güvenir ve bu iyi niyeti çevreye yayarlar. Soyut çıkar, tümüyle dolayımlanmış olduğu için, ikincil bir dolaysızlık yaratır, buna karşılık henüz tümüyle içerilmemiş adamsa doğallıktan uzak görünür. Yenilmemek için dünyevilik oyununda dünyayı mat etmek zorundadır ve bu da "kifayetsiz muhteris" diye damgalanmasını kolaylaştırır. Şüphecilik, iktidar hırsı, yoldaşlık eksikliği, riya, kibir ve tutarsızlık – karşılaşacağı çok haksız da olmayan suçlamalar bunlardır. Toplumsal cadılık oyuna katılmayanı bir bencile dönüştürürken, benliği olmadığı için gerçeklik ilkesine uygun yaşayan da diğerkâm olarak niteleniyordur.

139

Gönderilen bilinmiyor. — Kültürlü zevksizler bir sanat yapıtının onlara bir şey "vermesi" gerektiğini düşünürler hep. Radikal yapıtlara artık kızmıyor ve şu utanmazca alçakgönüllü mazerete sığınıyorlardır: Anlamıyorum. Bu tavır, hakikatle son negatif ilişkileri olan muhalifliği bile ortadan kaldırır ve tacizkâr nesne de tatlı bir gülümsemeyle kendi benzerleriyle birlikte kataloglanır: Reddetme veya yeğlenme sorumluluğu bile üstlenilmeden reddedilebilecek veya yeğlenebilecek tüketim mallarıdırlar artık. "Ben fazla aptalım", "Ben biraz eski kafalıyım", "Ben yetişemiyorum" – kişi kendini ne kadar küçültürse *vox inhumana populi*'nin [halkın insanlık dışı sesi] gür korosunu, taşlaşmış *Zeitgeist*'ın [zamanın ruhu] yargılama gücünü daha da şişireceğinden o kadar emin olabilir. Kimseye yararlı olmayan anlaşılmazlık eskiden insanları celallendiren bir suçtu: Şimdi acınacak bir çılgınlıktır o kadar. Uyarımla birlikte, uyarılma ve baştan çıkma olasılığı da savuşturulmaktadır. Doluluğun ve tözselliğin önkoşulu gibi sunulan o kişiye bir şeyler verme zorunluluğu aslında ikisini de baltalar ve verme edimini yoksullaştırır. Ama bu noktada insan ilişkileri de estetik gibidir. Acınası bir zavallılık olur bir insan bize hiçbir şey vermiyor diye yakınmak. İlişki kısırlaşmışsa kesilmelidir. Ama hem ilişkiye sıkıca sarılan hem de yakınan kişi alma ve kabullenme organından her zaman yoksundur: Fantezi. İki tarafın da mübadele ve yakınmayı dışlayan bir şey vermesi gerekir ve bu da ancak mutluluk olabilir; ama böyle bir verme de almadan ayrı düşünülemez. Kişinin öteki için bulduğu şey ona geri dönmüyorsa her şey bitmiş demektir. Bir yankılanma olmayan aşk yoktur. Mitlerde bağışın koşulu fedakârlığın kabullenilmesiydi; fedakârlık ediminin yeniden sahnelenmesi olan aşk da lanetlenmek istemiyorsa bu kabullenmeyi bulmak için yakaracaktır. Bugün verme ediminin çürümesine alma konusunda da bir sertlik eşlik ediyor. Ama bu da gerçek mutluluğun, kişilerin kendi özgün mutluluklarına sarılma imkânlarının yadsınması demektir. Duvar, kişinin yüzünü ekşiterek kendinden esirgediğini başkalarından almayı kabul etmesiyle yıkılabilir ancak. Ama almanın gerektirdiği zorlu çabaya katlanamıyordur insanlar. Tekniğin basıncı altında bunalmış bir halde, varoluşlarının boşuna sürüp gitmesine duydukları nefreti, varlıklarının bir ânı olarak hazzın bütün yüceltimlerinde bile

istediği enerji sarfiyatına aktarmaktadırlar. Bin türlü kolaylıkla donatıldıkları halde, bütün pratikleri saçma bir külfet olarak kalır; oysa yaşamlarının gizini oluşturan mutluluğa erişmek için kuvvet harcamaya katlanamıyorlardır. Burada parola "rahatla ve sakin ol"dur – coşku ve taşkınlığın değil, huzur evinin dilinden alınmış bir formül. Miadını doldurmuştur mutluluk: Ekonomik değildir. Mutluluğun ideası, cinsel birleşme, gevşekliğin tam tersidir çünkü, kutlu bir gerilmedir – tıpkı bütün bağımlı emeğin ideasının da bahtsızlık olması gibi.

140

Consecutio temporum.[1] — Benim atonal saçmalıklarıma bir son vermek isteyen ilk kompozisyon hocam, bu amaçla anlattığı yeni bestecilerin erotik skandalleriyle ilgili öykülerin etkili olmadığını görünce taktiğini değiştirmiş ve saldırılarını benim asıl zaafım saydığı noktaya yöneltmeye karar vermişti: Kendisinin de en az onlar kadar yeni ve yenilikçi olduğunu gösterecekti. Şu savları sürüyordu önüme: Ultra-modern artık modern değildi, aradığım uyarımlar çoktan hissizleşmişti, beni heyecanlandıran dışavurumsal figürler modası geçmiş bir duygusallığa aitti, oysa yeni genç kuşak, onun çok sevdiği bir deyişle, damarlarında daha fazla alyuvar taşıyordu. Oryantal izlekleri her zaman kromatik skalayla geliştiren kendi parçalarıysa rahatsız vicdanlı bir konservatuar müdürünün o aşırı incelikli ve temkinli yöntemini ele veriyordu. Ama çok geçmeden anlayacaktım: Benim modernliğime karşı çıkardığı moda, büyük salonların tarih-öncesi atmosferinde, adamın taşrada edindiği alışkanlıklara benziyordu aslında. Neo-klasisizm, kendini bir gericilik olarak görememekle kalmayıp gerici öğesini sanki kendi çağından ileri bir şeymiş gibi sunan o gericilik türü, sanatçıların o sonsuz yorucu duyarlılıklarını başından atmayı ve Courths-Maler'in[2] ruhuyla teknik ilerlemeninkini birleştirmeyi Faşizm ve kitle kültürü çağında hemen öğrenen o kapsayıcı eğilimin öncü koluydu. Modern gerçekten de modern-olmayana dönüşmüştür. Kronolojik değil niteliksel bir kavramdır modernlik. Sadece soyut biçime indirgenemeyeceği gibi, alışılmış yüzey tutarlılığına, uyum görüntüsüne, sırf kopyalamayla sağlanan düzene de aynı ölçüde sırtını dönmek zorundadır. Faşist savaş birliklerinin yiğitleri, Fütü-

rizme ateş püskürürken, özel münasebetsizliğiyle kolektif çağın gereklerine uyamıyor diye Kübizmi listeye alan Moskova sansürcülerinden ve bir Strindberg veya Wedekind oyununu eskimiş bulup da bir yeraltı röportajını çağdaş sayan yüzsüz tiyatro eleştirmenlerinden daha iyi sezmişlerdi neyin ne olduğunu. Yine de bunların bıkkın ve umursamaz zevksizliği bir gerçeği ortaya koyuyor: Her türlü dışavuruma kendi örgütlenmesini dayatmak isteyen topyekûn toplumun ilerleyişi, Lindbergh'in[3] karısınca geleceğin dalgası diye adlandırılan şeyin gücünü, başka bir deyişle varlığın eleştirel kurgulanışını geride bırakmaktadır. Sözkonusu olan, bunun yozlaşmış bir kamuoyunca yasaklanması değildir sadece; egemen saçmalık bu eleştirinin de tözünü etkilemektedir. Zihni de kendi modelini benimsemeye zorlayan varolanın gücü o kadar ezicidir ki, protestonun henüz tümüyle içerilmemiş ifadesi bile bu ortamda ev yapımı, amaçsız, deneyimsiz bir nitelik almaktadır – modernliğin geriliğinden vaktiyle o kadar kahince kuşkulanmış olan taşralılığı andıran bir nitelik. Benliksiz yaşayan bireylerin ruhsal gerilemesinin öbür yüzü, nesnel tinin gerilemesidir: Kalınlık, ilkellik ve pazarlıklı satışlar çoktan çürümüş olanı en yeni tarihsel güç diye ortaya sürmekte ve gerilemenin uygun adım yürüyüşüne coşkuyla katılmayan her şeyi geçmişe havale etmektedir. İlerleme ve gericilik arasındaki bu bire bir alışveriş, çağdaş sanatta yön bulmayı nerdeyse siyasetteki kadar zorlaştırmakta ve üstelik üretimi de felç etmektedir: Aşırı amaçlar güden kişi kendini bir orman kaçkını gibi görmeye zorlanmakta, buna karşılık konformist de eskisi gibi mahcup bir tavırla edebiyatın ve bahçenin çardaklarına[4] ilişmek yerine bir roket hızıyla ileri fırlayarak en geriye doğru yol almaktadır.

141

La nuance / encor'.[1] — Düşünme ve bilginin ince ayrımları ve vurgu farklarını bir yana bırakması talebi, sadece egemen kalınlığa boyun eğmek olarak savuşturulamaz. Dilsel nüans artık algılanmaz olduğunda, sadece onu işitemeyen değil, dilin kendisi de suçlu demektir. Dil, kendi nesnel tözü gereği, toplumsal ifadedir – kendini birey olarak toplumdan şiddetle kopardığı yerde bile. Dilin iletişim içinde geçirdiği değişiklikler, yazarın iletilemeyecek malzemesini de işin

içine çeker. Kullanımla bozulan sözcüklerin ve deyimlerin çalışma odasının kuytuluğuna sapasağlam ulaşmaları imkânsızdır. Ve tarihsel hasar da orada onarılamaz. Tarih sadece dile dokunmakla kalmaz, aynı zamanda onun içinde gerçekleşir. Geçerli kullanıma karşın hâlâ ısrarla kullanılan sözlerde dar kafalı taşralılığın veya şen şakrak restorasyonun izleri görülebilir. Bütün nüanslar o kadar saptırılmış ve birer "çeşni" olarak sunulmuştur ki, gelişmiş edebi incelikler bile "guruba dalmak", "mutantan", "zümrüt yeşili", "rayihalı" gibi değersizleşmiş sözleri çağrıştırmaktadır. Bayağılığa karşı alınan önlemlerin kendileri de bayağılaşmakta, tasannuya, bezemeciliğe dönüşmekte, lavtaları, geleneksel kıyafetleri ve bütün takım taklavatıyla birlikte ruhani atmosferi de Almanya'da siyasal olarak örgütlenmiş o kadınsı dünyadan gelen gamlı bir avunu tonu kazanmaktadır. Orada yaşamlarını sürdürmeyi becermiş aydınların sahipsiz kalmış kültür mevkilerini büyük bir gönül rahatlığıyla kapmak için ortaya sürdükleri o pahalı süprüntülerde, daha dün bir dilsel bilinçlilik havası taşıyan, geleneğe düşman şeylerin bugün özenti bir "Ah! dünün dünyası!" bezemeciliğine dönüştüğü kolayca görülebilir. Alman kültürünün karşısında görünüşte iki seçenek vadır: Ya iğrenç bir ikinci *Biedermeier*[2] ya da zevksiz bir idari kırtasiyecilik. Ama sadece pazar çıkarlarının değil, inandırıcı siyasal programların ve nihayet dilin kendi tarihsel durumunun da önerdiği bu basitleştirme, nüansları aşmaktan çok, daha da çürümelerine yol açıyordur. Yaptığı, kadirimutlak topluma kurbanlar vermektir. Ama o toplum, tam da kadirimutlaklığıyla, gündelik konuşma dilini küçümsediği o daha yumuşak günlerdeki kadar aykırı ve yabancıdır bilginin ve ifadenin öznesine. İnsanların insani bakımdan denk olmadıkları bütünlük tarafından özümlenmesi, kurumsallaşmış dilsel biçimleri de safdilce bireyci ton farklılıkları kadar boş kılar. Kurum dilini edebi ortama dahil ederek kendi kazdığı kuyuya düşürme çabası da sonuçsuzdur: Bir grafiği bile okumaktan aciz insanların mühendis havaları takınmasına benzer bu. Kendi yalıtılmışlığının romantizm koktuğundan kaygılanan yazara çekici gelen kolektif dil de daha az romantik değildir: Yazar, aralarından biri olarak doğrudan doğruya adlarına konuşamadıklarının sesini gaspediyordur böylece; onların adına konuşamamaktadır çünkü kendi dili, şeyleşme sürecinde, hepsinin birbirinden kopuk olduğu kadar kopmuştur onlarınkinden; adlarına konuşamamaktadır çünkü kolektifin bugünkü biçiminin kendi de dilsizdir. Bugün özneyi dile getirme görevini üstlenmiş olmak hiçbir

kolektifi özne yapmaya yetmez. Totaliterlerin gözetiminde düzenlenen özgürlük şenliklerinin resmi ilahi tonuna uyum göstermeye çalışmayan ve Roger Caillois'nın[3] epeyce muğlak biçimde önerdiği *aridité*'yi [çoraklık] gerçekten benimseyen kişi, karşılığında somut ve genel hiçbir şey almaksızın yoksunluğa razı olur gibi bir nesnel disipline boyun eğmiş olmakla kalır. Burjuva öznelciliğini giderme iddiasındaki bir dilin soyutluğuyla yine bu dilin son derece somut nesneleri arasındaki çelişki bir tarihsel antinomiden kaynaklanır, yazarların yetersizliğinden değil. Özne, kendini kolektife teslim etmek istiyor ama orada iptal edilmeye de razı olmuyordur. Böylece özelden vazgeçişi bile özel ve gerçekdışı bir nitelik alır. Oluşturduğu dil, toplumun sımsıkı kurgusunu sadece kendi gücüne dayanarak taklit ederken, betona nihayet konuşma imkânı kazandırdığına inanır. Ama cezasız kalmaz böyle bir sevecen safdillik: Bu kendinden menkul komünal dil durmadan *faux pas*'ya [yanlış adım, gaf] düşecek, ne gerçeğin ne de yerin hakkını veren bir "ayaklarım-yere-basar" gerçekçiliğine kapılacaktır – bir burjuvanın lugat paralamasından o kadar da farklı olmayan bir durum. Nüansın çürüyüşünden çıkarılacak ders, çürümüş biçimlere inatla sarılmak veya büsbütün köklerini kazımak değil, onları daha da nüanslı bir biçimde aşmaya çalışmak, nüansı bir öznel ton farklılığı olmaktan çıkıp nesnenin arınmış ve özgül bir tanımına dönüştüğü yere kadar götürmek olmalıdır. Yazar, sözcüğün yan gözle başka şeylere bakmadan sadece konuya değinmesini sağlayan çok sıkı bir denetimi, bütün deyişlerin ayıklanmasıyla, neyin kendi başına dilsel bir anlamı olduğunu neyinse olmadığını saptamaya yönelik sabırlı bir çabayla birleştirmelidir. Ama her şeye karşın *Zeitgeist*'ın gerisine düşmekten, ıskartaya çıkarılmış öznelliğin çöp yığınına atılmaktan korkanlara kariyerist bir zamana uygunlukla ilerici içeriğin artık aynı şey olmadığını anımsatmak gerekir. Moderni gerilik olarak tasfiye eden bir düzende, bu mahkûm edilmiş gerilik, tarihsel sürece üzerinde unutkanca yol aldığı bir zemin sağlayan hakikatin de emanetçisi olabilir. Özneyi doldurabilecek olandan başka bir hakikatin dile getirilmesi imkânsız olduğu için, çağdışılık da modernliğin sığınağı haline gelir.

Alman şarkısı da bunu yapar.[1] — Stefan George gibi sanatçılar serbest vezni ölü doğmuş bir biçim olarak, vezinle düzyazının bir melez ürünü olarak reddetmişlerdi. Hölderlin'in geç dönem ilahileriyle Goethe'nin şiirleri bu savı çürütüyor. George gibilerinin fazlaca teknik gözleri, serbest vezni sadece dış görünüşüyle algılar. Tarihin darbelerinin serbest vezinde yankılanan sesine tıkalıdır kulakları. Serbest ritmler, sadece yozlaştıkları dönemde alt alta dizilen "yüksek" tonlu düzyazı cümlelerine indirgenmişlerdir. Başlı başına bir biçim düzeyine çıkabildiği her durumda vezinli bentten türeyen ve öznelliği aşan bir tarz olarak belirir serbest vezin. Veznin ruhunu kendi iddialarına karşı yöneltir: Mutlak kesinliğin kesin bir olumsuzlanışıdır, tıpkı sekiz vuruşlu ritmin simetrisinden kurtulan müziksel düzyazının da kendi varlığını tonal düzenliliğin geliştirilmesi sürecinde olgunlaşan çok katı konstrüksiyon ilkelerine borçlu olması gibi. Serbest ritmlerde, sanatlı bir biçimde uyaksız olan klasik bendin yıkıntıları yeni bir ifade gücü kazanır. Kendi köşeli ve yabancı şekillerini daha yeni dillerin içine sokarken, bu yabancılık onlara iletişimin tüketemediği şeyleri dile getirme imkânı kazandırır. Ama bir zamanlar içinde dimdik durdukları dillerin taşkınına da direnememişlerdir. İletişim dünyasının ıssızlığında kalakalmış ve ondan ayırt edilmelerini sağlayacak hiçbir kaprisli kıvranış da yapamadan, sanki kimliklerini gizler gibi ve bütün imtiyazlarından uzakta, mesafenin ve üsluplaştırmanın kırık dökük delilleri olarak dururlar – ta ki, Trakl'ınki gibi şiirlerde, düşün dalgaları çaresiz vezinlerin üstünü büsbütün örtene kadar. Nedensiz değildi serbest ritmler çağının Fransız Devrimine rastlaması: İnsan haysiyetinin ve eşitliğin ağırbaşlı jestlerle sahneye çıktığı çağ. Ama bu tür vezinlerin bilinçli uygulanışı, bir bütün olarak dilin bilinçdışı tarihinde izlediği yolu andırmıyor mudur? Dikkatle tasarlanmış her düzyazı da aslında bir serbest ritmler sistemi, mutlak'ın büyüsünü yine o mutlak'ın görünüşünün yadsınışıyla özdeşleştirmeyi amaçlayan bir girişim, zihnin kendisini laikleştirmek yoluyla ifadenin metafizik gücünü koruma çabası değil midir? Böyle olsaydı, mitin tasfiyesinin şimdi dilin kendisinin de yıkımına yol açtığı bu ortamda, her düzyazı yazarının üstlendiği Sisyphos emeğinin üzerine de bir ışık huzmesi düşerdi. Dilsel Kişotizm bir zorunluluktur bugün, çünkü kurulan her

cümle, en başından beri belirsiz ve ikizanlamlı olan dilin ticarileşmeye ve onun parçası olan kutsanmış yalana mı teslim olacağı yoksa beslendiği kutsal öğeden yüz çevirerek kendini bir kutlu metine mi dönüştüreceği kararı üzerinde belirleyici bir etki yapar. Düzyazı kendini şiirden o kadar çileci bir biçimde ayırıyorsa, amacı şarkının anısını kurtarmaktır.

143

In nuce.[1] — Bugün sanatın görevi kaosu düzene getirmektir.

Sanatsal üretkenlik: İradi biçimde irade dışı davranma yeteneği.

Sanat, hakikat olma yalanından kurtarılmış sihirdir.

Sanat yapıtları, iyi de olsa kötü de olsa fetişlerden doğduğuna göre, yapıtlarına karşı tavırları hafifçe fetişistik diye ayıplayabilir miyiz sanatçıları?

En eski çağlardan beri İdeaların temsili olarak tinsellik üzerinde en büyük hak iddiasında bulunan sanat biçimi, tiyatro, aynı zamanda en içkin varsayımlarıyla bir seyirciye de bel bağlar.

Nasıl Benjamin'e göre resim ve heykel şeylerin dilsiz dilini daha yüksek ama yine de kendine benzeyen bir dile çevirirse, müziğin de adları saf ses olarak kurtardığı söylenebilir – ama onları şeylerden koparmak pahasına.

Sanatın kesin ve saf kavramı belki sadece müzik için geçerlidir: Büyük şiirde ve büyük resimde –tam da en büyük olanlarında– estetik sınırları aşan, biçimin özerkliği içinde erimeyen bir konu öğesi bulunur. Bir estetik teorisi ne kadar derin ve önemliyse, on dokuzuncu yüzyılın büyük romanları türünden sanat yapıtlarının da o teori içinde anlamlandırılması o kadar zorlaşır. Hegel, Kant'a karşı polemiğinde kendisi için bir avantaja çevirmişti bunu.

Bir sanat yapıtı sadece kendi terimleriyle, bir dolaysız algı ve düşünüş nesnesi olarak anlaşılmalıdır – estetik teorisyenlerinin öne sürdüğü bu sav pek sağlam görünmüyor. Böyle bir dolaysız kavrayış imkânını sınırlayan tek etken, her yapıtın kendi kültürel varsayımları ve en başta da sadece işi bilenlerce anlaşılabilecek o özel "dil" değildir. Böyle güçlüklerin olmadığı durumlarda bile, sanat yapıtı sadece kendimizi ona teslim etmenin ötesinde bir şeyler de bekler bizden. *Yarasa*'yı[2] güzel bulmak isteyen kişi, onun *Yarasa* olduğunu bilmek zorundadır: Annesi, o kanatlı hayvanla değil bir karnaval giysisiyle ilgili olduğunu söylemiş olmalıdır ona; kendisine şöyle denmiş olduğunu aklında tutabilmelidir: Yarın *Yarasa*'yı görmeye gidebilirsin. Gelenek içinde olmanın anlamı şuydu: Sanat yapıtını onaylanmış, geçerli bir şey olarak görmek ve yaşamak: Yapıt aracılığıyla, onu daha önce görmüş olanların bütün tepkilerine de katılmak. Bu bir kez yıkılınca yapıt da bütün çıplaklığı ve yanılabilirliğiyle ortaya çıkar. Olay örgüsü bir ritüelken budalalığa dönüşür, müzik bir anlamlı figürler kanonu olmaktan çıkıp yavan ve bayat bir ezgi durumuna düşer. Artık o kadar güzel değildir. Kitle kültürü de uyarlama hakkını buradan almıştır. Kendi geleneğinin dışında her geleneksel kültürün düştüğü zaaf, onu düzeltmenin ve böylece vahşice sakatlamanın gerekçesi olur.

Büyük sanat yapıtlarından taşan rahatlık duygusu, dile getirdiklerinden çok, zorlu bir mücadele içinde varoluşun dışına çıkmış olmalarının ürünüdür. Umut, rahata ermemişler arasında bulunur en çabuk.

Kafka: Benliksiz tekbenci.[3]

Sıkı bir Kierkegaard okuru olmasına karşın, Kafka'nın varoluşçu felsefeyle ilişkisi, tutunamayanlardan söz ederken kullanılan "tükenmiş varoluşlar" deyimiyle sınırlıdır.

Gerçeküstücülük *promesse du bonheur*'ü [mutluluk vaadi] yerine getirmez. Herhangi bir bütünsel biçimin ilettiği mutluluk görünüşüne, bu biçimin hakikatiyle ilgili kaygıyı feda eder.

Sihirli Flüt. — Aydınlanma ile sanatı düpedüz karşıt sayan kültürel tutuculuk ideolojisi, başka nedenlerin yanı sıra, güzelliğin doğuşundaki aydınlanma ânını göremediği için de yanlıştır. Aydınlanma sadece güzelliğin bağlandığı bütün nitelikleri bir bir çözüp eritmekle kalmaz; en başta güzellik niteliğinin kendisini öne süren de odur. Kant'a göre sanat yapıtlarının uyandırdığı çıkarsız haz, her estetik nesnede hâlâ işlemekte olan tarihsel antitezlerin yardımıyla anlaşılabilir ancak. Çıkar gözetmeden seyredilen nesnenin zevk vermesinin nedeni, bir zamanlar en şiddetli çıkarlara seslenmiş ve bu yüzden de sakince seyredilememiş olmasıdır. Seyredebiliyor olmak, aydınlanmış özdisiplinin bir zaferidir. Güzellik ve lüksün imgesini bugün bile ayrışmamış biçimde sunan altın ve değerli taşlara büyülü bir güç yakıştırılırdı. Yansıttıkları ışıltının onların kendi özü ya da cevheri olduğu düşünülürdü: Işıklarının değdiği her şey onların etkisi altına girmiş sayılıyordu. Önceleri, doğanın denetim altına alınmasında kullanıldı bu. Mücevherler, dünyanın seyrine yine dünyanın kurnazca gaspedilmiş kendi gücüyle hâkim olmayı sağlayacak araçlar olarak görülüyordu. Büyü, kadirimutlaklık yanılsamasıyla bağlantılıydı. Bu yanılsama zihnin öz-aydınlanmasıyla giderildi; ama büyünün kendisi parlak nesnelerin insanlar üzerindeki etkisinde sürdürdü varlığını: Bir zamanlar karşısında kapıldıkları dehşet, bu büyünün tahakküm iddiasını çözümlemeyi başardıktan sonra bile gözlerini kamaştırmaya devam etmektedir. Fetişist tapınmanın bir kalıntısı olan seyredici düşünce, aynı zamanda onun aşılmasının da bir evresidir. Parlak cisimler sihirlilik iddialarını bir yana bırakır ve öznenin hem onlara yakıştırdığı hem de kendi kullanmayı umduğu güçten vazgeçerken, sevecenlik ve yumuşaklık imgelerine, doğa üzerindeki tahakkümün yaralarından arındırılmış bir mutluluk vaadine dönüşürler. Lüksün tarih-öncesi tarihidir bu ve uzun bir göç yoluyla her türlü sanatın anlamına da sızmıştır. Kendini mutlak güçsüzlük içinde ortaya koyan şeyin, aynı anda hem kusursuzluk hem de hiçlik olan güzelliğin büyüsünde, kadirimutlaklık yanılsaması kendi negatif yansısını bulur: Umut. Bütün kuvvet sınavlarından kaçmıştır. Bütünsel amaçsızlık, tahakküm dünyasındaki bütün bir amaçlılığın yalanını yüzüne vurur. Varolan toplum da bugüne kadar ancak bu olumsuzlama sayesinde, sonucu kurulu düzenin

kendi akıl ilkesinden çıkararak o düzeni uç noktasına götüren bu yadsıma sayesinde başka bir toplumun olabileceğinin farkına varmıştır. Seyretmenin erinci, büyübozumuna uğramış bir büyüden gelir. Parıltı, mitin yatıştırılmasıdır.

145

Sanat nesnesi. — Evlerde birikmiş ucube nesneler, hazırlıksız seyirciyi sanat yapıtlarına benzerlikleriyle afallatabilir. Uçmasınlar diye kâğıtların üzerine konulan ve içinde çam ağaçlı bir manzara bulunan Bad Wildungen hatırası yarımküre biçimindeki cam ağırlığın bile Stifter'in yeşil Fichtau'suyla[1] belli bir benzerliği vardır; rengarenk bahçe cücesi bile Balzac veya Dickens'da karşılaşılan bir yaratığı andırır. Bunun sorumlusu ne sadece öznelerdir ne de her türlü estetik görünüşün soyut benzerliği. Böyle sakillikler daha çok şu olgunun ifadesidir: İnsanlar, onları meşakkate mıhlayacak şeyin bir parçasını kendi içlerinden türetmeyi ve korktukları şeyi kendileri yaratarak uyarlanma zorunluluğunu simgesel olarak kırmayı sonunda başarmışlardır. Ve aynı zafer en güçlü sanat yapıtlarında bile uzaktan uzağa yankılanır – onu unutmak ve kendilerini herhangi bir modele bağlı olmayan katışıksız benlikler olarak görmek isteseler de. İki durumda da doğadan özgürleşme kutlanmaktadır ama bu özgürlük yine de mit'in kapanına yakalanmıştır. İnsanlar geçmişte onları korkudan titren şeyi şimdi kendi hizmetlerine koşuyorlardır. Büyük tablolarla kartpostal resimlerinin ortak yanı, tarihten bile eski imgeleri dokunabileceğimiz kadar yakınımıza getirmeleridir. Ders kitabındaki *L'automne* [sonbahar] ilüstrasyonu bir *déjà vu* [sanki önceden yaşanmış] duygusu uyandırır; Eroika senfonisi, bütün büyük felsefeler gibi, ideayı tümel bir süreç olarak ama yine de bütün duyusallığıyla dolaysızca buradaymış gibi temsil eder. Kitsch'in uyandırdığı öfke, artık tabu olduğu halde öykünmeden hâlâ utanmazca zevk alınıyor olmasına duyulan kızgınlıktır sonuçta; oysa sanat yapıtlarının gücü de öykünmeden hâlâ gizlice beslenmeye devam ediyordur. Varoluşun ve amaçlarının nüfuzundan kaçan tek şey, ona karşı çıkan daha iyi bir dünya değildir sadece: Kendini öne sürmekten aciz daha aptal bir dünya da kaçıp gidiyordur bu yetki alanından. Özerk sanat, kendi gerçek –suçlu ve mütehak-

kim– iddiacılığı yerine yalıtılmış ve sözümona masum iddialılığını ne kadar yüceltir ve putlaştırırsa, bu aptallık da o kadar artar. Öznel edim, kendini nesnel anlamın başarılı bir kurtuluşu olarak sunmakla hakikatini yitirir. Onu bundan ötürü mahkûm eden de kitsch'tir; kitsch'in yalanı, hakikat kılığına girmeye bile gerek görmüyordur. Uyandırdığı düşmanlığın nedeni, sanatın sırrım ve kültürle vahşetin akrabalığını ağzından kaçırmasıdır. Kant'ın estetik tanımı olan "amaçsız amaçlılık" her sanat yapıtının da çözümsüz çelişkisini oluşturur: Yapıt, yapmanın taçlanışıdır, bir ikinci yaratış olarak kendini mutlak, amaçsız ve kendi içinde varolan bir şey gibi öne süren doğa-yönetme kapasitesinin doruk-ürünüdür; oysa yapma edimi ve yapılmış şeyin yüceltilmesi, sanatın kopmak istediği rasyonel amaçlılıktan ayrılamaz. Olanla yapılan arasındaki çelişki sanatın yaşamsal öğesidir ve onun gelişme yasasının sınırlarını çizer; ama sanatın utanç kaynağı da budur: Varolan maddi üretim yöntemini çok dolaylı biçimde olsa da izlediği ve nesnelerini "yaptığı" ölçüde üretimi andıran sanat, olumsuzlamaya çalıştığı "ne için?" sorusundan da yakasını kurtaramaz. Yapılmış şeylerin üretim tarzı maddi ürünlerin seri-üretimine ne kadar yaklaşırsa bu ölümcül soruyu da o kadar safdilce kışkırtır. Ama sanat yapıtları boğmaya, susturmaya çalışırlar onu. "Kusursuzluk," Nietzsche'nin dediği gibi, "meydana gelmiş olmamalıdır", başka bir deyişle, yapılmış görünmemelidir. Ama kusursuzluk sayesinde yapımla kendi arasında ne kadar mesafe koyarsa, kendi yapılmış varoluşu da o kadar kırılganlaşır: Yapımın izlerini silmek için başvurulan o sonu gelmez çabalar ve külfetli yöntemler sanat yapıtlarını zedeler ve parçasallığa mahkûm eder. Büyünün sönüşünün ardından, imgelerin geleceğe aktarılmasını sanat üstlenmiştir. Ama bu görevi yerine getirirken imgeleri tahrip etmiş olan ilkeyi kullanmaktadır: Sanatın Yunanca adının kökü, teknik sözcüğünün de köküdür. Uygarlık süreciyle paradoksal bağlantısı sanatın kendi idesiyle çelişkiye düşmesine yol açar. Zamanımızın ilkörnekleri, sinema ve popüler müzik sektörünce geç endüstri çağının tüketimine sunulan kasvetli seyirlikler ve "hit" parçalar, sadece sanatı tasfiye etmekle kalmamakta, avaz avaz bağıran ahmaklıklarıyla, en eski sanat yapıtlarının içinde her zaman saklı durumda olan ve en olgunlarına hâlâ güç vermeye devam eden o hezeyanı da bir anda gün ışığına çıkarmaktadırlar. Sonun çirkinliği, kökendeki aldanış öğesini de aydınlatıyordur. – Fransız sanatının hem talihi hem de kısıtlılığı, küçük resimler yapmanın gururundan hiçbir zaman tam vaz-

geçmemesidir, nitekim Alman sanatından en açık biçimde ayrıldığı nokta da kitsch'in varlığını görememesidir. Fransız sanatı, yüzlerce önemli örnekte, ustaca yapılmış olduğu için zevk veren şeye hoşgörüyle bakmıştır: Büyük işçilik, *bien fait*'den [iyi yapılmış olan] zararsız bir zevk alma ânıyla, duyusal yaşamı denetim altında tutuyordur. Meydana gelişten bağımsız kusursuzluğun mutlak iddiası –hakikat ve görünüş diyalektiği– böylece bir yana bırakılmış olsa da, Haydn'm "Muhteşem Moğollar" adını taktıklarının hakikatsizliğinden de uzak durulmuştur. Bunlar, sevimli vinyetlere ve heykelciklere burun kıvırır ve her türlü fetişi kovarken asıl kendilerini fetişizme mahkûm edenlerdir. Zevk, yapılmış olanla görünüşte meydana-gelmemiş-olan arasındaki çelişkiyi dengede tutma yeteneğidir; ne var ki, hiçbir zaman zevkle tam özdeş olmayan gerçek sanat yapıtları da bu çelişkiyi en aşırı noktaya götüren ve kendilerini bunun sonucu olan çöküşte gerçekleştirenlerdir.

146

Oyuncakçı dükkânı. — Hebbel, güncesinin şaşırtıcı bir paragrafında, "ömrümüzün sonbaharında yaşamın büyüsünü" alıp götüren şeyin ne olduğunu sorar. "Çünkü dönüp duran bütün o alacalı kuklalarda onları harekete geçiren çarkı görürüz ve bu da yaşamın soluk kesici çeşitliliğini dümdüz bir tekdüzeliğe indirger. İp cambazlarının şarkı söylediğini, kavalcıların kaval çaldığını, kızların su dağıttığını, arabacıların kupa arabalarını sürdüğünü gören çocuk, hepsinin sırf öyle yapmak zevkli olduğu için yapıldığını sanır; bu insanların da karınlarını doyurmak, uyumak ve uyanmak zorunda olduğunu düşünemez. Ama biz, asıl amacın farkındayızdır." Geçinmektir bu amaç ve bütün o faaliyetleri bir araç durumuna sokar, mübadele edilebilir soyut emek sürecine indirger. Şeylerin nitelikleri onların özü olmaktan çıkar ve değerlerinin rastlansal görünüşü haline gelir. "Eşdeğer biçim"[1] bütün algıları sakatlar: Artık kendi öz-belirleniminin ışımasıyla bir "yapma sevinci" olarak yayılmayan şey gözlere de soluk görünür. Organlarımız duyusal hiçbir şeyi yalıtılmış biçimde algılamaz; ama bir rengin, bir sesin, bir devinimin orada kendisi için mi, yoksa başka bir şey için mi varolduğunu fark ederler. Sahte bir çeşitlilikten usanmış,

temellükün amaçlarına uyum gösterdikleri, hatta varlıklarını da büyük ölçüde ona borçlu oldukları halde hâlâ başlı başlarına bir amaçmış gibi davranan duyusal niteliklerin aldatıcı iddialarından hayal kırıklığına kapılmışlardır ve bu yüzden her şeyi griye boyuyorlardır. Seyredilen dünyadan sıkılmak ve büyüsünün bir cila olduğunu söylemek, duyular dünyasının bir "metâlaşmış-dünya" olarak kendi nesnel rolüne gösterdiği tepkidir. Şeyler, ancak temellükten arındırıldıklarında aynı anda hem renkli hem de yararlı olacaklardır: Evrensel zorlanma dünyasında bu ikisinin uzlaştırılması imkânsızdır. Ancak, çocuklar da "soluk kesici çeşitlilik" yanılsamasına Hebbel'in sandığı kadar kapılmış değillerdir; teslim olmuş yetişkinin artık görmediği o çelişkinin, görüngü ile satılabilirlik arasındaki çelişkinin farkındadırlar ve onu kabullenmezler. Oyundur savunmaları. Çocuğun şaşmaz gözü, "eşdeğer biçimin tuhaflığını" hemen görür ve şaşkınlığa kapılır: "kullanım değeri, kendi karşıtının, değerin, açığa çıkma biçimine, görüngüsel biçimine dönüşmüştür." [*Kapital,* 1. cilt]

Çocuk, amaçsız etkinliği içinde, her şeyi tersyüz eden bir atlatmayla, mübadele değerine karşı kullanım değerinin yanında yer alır. Tam da oynadığı şeyleri dolayımlanmış yararlılıklarından yoksun bıraktığı için, hem insanları hem de şeyleri eşit ölçüde çarpıtan mübadele ilişkisini değil, insanlara karşı iyicil olanı kurtarmaya yönelir bu oyuncaklarda. Küçük tanklar hiçbir yere gitmiyordur ve üstlerindeki minik namlular da boştur; yine de sadık kalırlar kendi yazgılarına, görev yapmadıkları, o yazgıyı indirgeyen soyutlama sürecine katılmadıkları ve bunun yerine kendilerine yüklenen özgül amaçların alegorisi olarak durdukları için sadık kalırlar. Belki dağılıp saçılmış ama ökseye düşmemiş bir halde, sessizce bekliyorlardır: Toplumun kendi üzerlerindeki toplumsal lekeyi sonunda silip silmeyeceğini, insanlarla şeyler arasındaki yaşamsal sürecin, praksisin, sonunda pratiklikten kurtulup kurtulamayacağını görmek için. Oyunların gerçekdışılığı, gerçekliğin de henüz gerçek olmadığının işaretidir. Doğru yaşamın bilinçsiz provalarıdır oyunlar. Çocukların hayvanlarla ilişkisi, Marx'ın bile birer işçi olarak artı-değer üretmeyi çok gördüğü bu yaratıklarda gizlenmiş Ütopya'ya bağlıdır bütünüyle.[2] Hayvanlar, insanların tanıyabildiği herhangi bir amacın dışında durmakla, mübadele edilmesi kesinlikle imkânsız olan adlarını sanki bir dışavurum gibi sunuyorlardır bize. Çocukların onları o kadar sevmesinin, onları seyretmekten o kadar zevk almasının nedeni de budur. Gergedanın biçimi, ben bir

gergedanım der. Masallar ve operetler böyle imgeleri tanırlar ve "Orion'un adının Orion olduğunu nereden biliyoruz?" diye soran kadının bu gülünç sorusu da yıldızların katına yükselir.

147

Novissimum Organum.[1] — Ücretli emeğin modern çağın kitlelerini oluşturduğunu, hatta işçinin kendisini de yarattığını çoktandır biliyoruz. Bir genel ilke olarak birey sadece biyolojik temel değildir, toplumsal sürecin bir yansısıdır; kendini bir kendinde-şey olarak gören bilinçli bir yanılsamadır, çünkü bireyleşmiş şeyler modern ekonomide sadece değer yasasının taşıyıcıları olarak işlev görürler. Bireyin sadece toplumsal rolü değil, içsel yapısı da bundan çıkarsanabilir. Burada belirleyici olan, özellikle şimdiki evrede, sermayenin organik bileşimidir. Birikim teorisi bununla "üretim araçları kitlesinin, onları canlandıran emek gücü kitlesine oranla artmasını" kastediyordu [*Kapital,* 1. cilt]. Toplumun bütünleşmesi, özellikle totaliter devletlerde, özneleri maddi üretim ağında kısmi anlar olmakla sınırlıyorsa eğer, "sermayenin teknik bileşiminin değişmesi" de üretim sürecinin teknolojik gerekleri tarafından kuşatılan, hatta oluşturulan insanlarda kendini tekrarlayacaktır. İnsanın organik bileşimi artıyor. Özneleri yaşayan amaçlar değil de üretim araçları olarak belirleyen etken, makinelerin değişken sermaye oranıyla birlikte büyümektedir. İnsanın "makineleştiğini" söylemek de yanıltıcı olur, çünkü bu deyim insanın durağan bir şey olduğu ve sırf dışsal bir "etki" yüzünden, kendi dışındaki üretim koşullarına uyarlandığı için bazı şekilsizleşmelere uğradığı varsayımını içeriyordur. Oysa bu türden "şekilsizleşmelerin" altında değişmez bir temel, toplumsal mekanizmaların sadece dıştan etkilediği bir varlıksal iç mekân yoktur: Deformasyon, insanların değil, çocuklarını biyolojistik ideolojinin doğaya yansıttığı o "kalıtımsal kusurla" birlikte doğuran toplumun hastalığıdır. Yaşamın kendini varolan üretim ilişkileri içinde yeniden-üretmesi, ancak emek gücünün bir metâya dönüşmesiyle başlayan süreç insanların tüm varoluşlarına sızdığı ve bütün dürtülerini mübadele ilişkisinin biçimsel bakımdan ölçülebilir çeşitlemeleri olarak nesnelleştirdiği anda mümkün olur. Bu ilişkilerin en yüksek düzeyde örgütlenmesi, ölmüş insanların da eşgü-

dümünü gerektirir. Yaşama istenci, böylece yaşama istencinin yadsınmasına bağımlı hale geldiğini görür: Benliği sürdürme dürtüsü, öznelliğin bütün canlılığını iptal etmektedir. Buna oranla, uyarlanmanın bütün başarıları, sosyal psikoloji ve kültürel antropolojinin betimlediği bütün uyumluluk edimleri, sadece birer gölge-olgudur. İnsanın organik bileşimi sadece uzmanlaşmış teknik yetileriyle de ilgili değildir; bunun kadar –ve alışılmış kültürel eleştirinin hiç kabul etmeyeceği nokta da budur– teknik yetilerin tersiyle, kendileri de bir zamanlar toplumsal diyalektikten doğmuş olan ve şimdi bir kez daha ona boyun eğen doğallık anlarını da içerir. İnsanda teknolojiden farklı olan şey bile şimdi bir tür makine yağı gibi ona dahil ediliyordur. Başlangıçta hem insanı üretim sürecinin sektörlerine göre ayrıştıran işbölümünün hem de özgürlüğün ürünü olan ruhsal farklılaşmanın kendisi de sonunda üretimin hizmetine girmektedir. "Uzmanlaşmış 'virtüöz'", diye yazmıştı bir diyalektikçi bundan otuz yıl önce, "nesnelleşmiş ve şeyleşmiş yetilerinin satıcısı... kendi nesnelleşmiş ve şeyleşmiş yetilerinin işleyişi karşısında seyirci konumuna düşer. Bu olgunun iyice grotesk bir görünüm kazandığı yer gazeteciliktir. Burada, soyut bir mekanizmaya indirgenen şey, öznelliğin kendisidir: Bilgi, mizaç, ifade gücü. Bunlar hem kendi 'sahiplerinin' kişiliğinden hem de eldeki konunun maddi ve somut doğasından kopmuş, özerk bir işleyiş kazanmıştır. Gazetecinin 'güçlü kanılardan arınmış' olması, deneyimlerini ve inançlarını peşkeş çekişi, kapitalist şeyleşmenin doruğudur."[2] Burada burjuvazinin "yozlaşmasının bir tezahürü" olarak saptanan ama o dönemde burjuvazinin kendisinin henüz yadsıdığı ve kınadığı olgu, bugün artık bir toplumsal norm haline gelmiş, geç endüstriyelizm çağının geçerli ve onaylanmış karakterine dönüşmüştür. Sadece canlılığın, yaşayan şeyin satılmasıyla da sınırlı bir olgu değildir artık. Satılabilirliğin bir önsel haline geldiği koşullarda, canlı da, bir canlı olarak, bir şeye, bir alete dönüştürmüştür kendini. Ego, bilinçli bir biçimde tüm insanı[3] bir aygıt olarak kendi hizmetine koşmaktadır. Bu yeniden-örgütlenmede, işletme yöneticisi olarak ego, kendi varlık ve etkinliğinin çok büyük bölümünü iş mekanizması olarak egoya devreder ve büsbütün soyutlaşıp sadece bir referans noktası haline gelir: Benliği sürdürme çabası, kendi benliğinden vazgeçiyordur. Gerçek nezaket ve yumuşakbaşlılıktan histerik öfke nöbetlerine bütün kişilik özellikleri istendiği gibi çekip çevrilebilir hale gelir ve sonunda belli bir durumun gereklerine tam ve kesin olarak cevap veren gereçlere

dönüşür. Seferber edilmek, mizaçları ve duyguları değiştirmiştir. Geriye kalan, ağırlıksız, katı ve boş duygu kabuklarıdır, herhangi bir kişisel özellikten yoksun, istendiği gibi taşınabilecek malzeme. Bu duygular ve mizaçlar artık özne değildir; tersine, özne onlara kendi içsel nesnesi gibi davranmakta ve karşılık vermektedir. Ego karşısında sınırsız uysallıklarında aynı zamanda ona yabancılaşmışlardır: Tümüyle pasif oldukları için artık onu de besleyemiyorlardır. Şizofreninin toplumsal türeyişidir bu. Kişilik özelliklerinin hem kendi içgüdüsel temellerinden hem de benlikten kopması ve eskiden onları sadece bir arada tutan benliğin şimdi onlara komuta etmesi, insanın gittikçe artan içsel örgütlülüğünün bedelini gittikçe artan bir çözülmeyle ödemesine yol açar. İşbölümünün bireyin içinde doruğuna ulaşması, bireyin kökten nesnelleşmesi, kişiliğin marazi parçalanışıyla sonuçlanır. Bütün totaliter kitle hareketlerinin antropolojik önkoşulu olan "psikotik kişilik" de böyle doğar. Köklü ve sağlam kişilik özelliklerinden otomatik davranış kalıplarına bu geçiş tam da insanın organik bileşiminin artışıdır. Dolayımlayıcı bir kişilik yapısının dengeleyici ağırlığından yoksun hızlı tepkiler, içtenlik ve kendiliğindenliği geri getirmez, sadece kişiyi bir merkezi otorite tarafından ileri geri sürülen ve ayarlanan bir ölçüm aleti haline getirir. Bireyin tepkileri ne kadar çabuk ve dolaysızsa, aslında dolayım da o kadar derinleşmiş demektir: Anında verilen o dirençsiz karşılıklarda özne tümüyle sönüyordur. Bugünkü toplumsal reflekslerin asıl modeli olan biyolojik refleksler de –öznelliğin ölçeğine vurulduğunda– nesnelleşmiş ve yabancıdır: Boşuna değildir çoğu zaman "mekanik" olarak nitelenmeleri. Organizmalar ölüme yaklaştıkları ölçüde davranışları bir seğirmeyi andıran bu türden devinimlere doğru geriler. Öyleyse kitlelerin iki tür totaliter devlette de infilak eden yıkıcı eğilimleri, ölüm arzusundan çok, şimdiden gelmiş oldukları durumun belirtileridir: Onlara canlı görünen her şeyi kendilerine benzetmek için öldürüyorlardır.

148

Sakatatçılık. – Metafizik kategoriler sadece toplumsal sistemi gizleyen bir ideoloji değildir; aynı zamanda onun doğasını, onunla ilgili hakikati dile getirirler. Toplumun en merkezi deneyimleri de bu kate-

gorilerin geçirdiği dönüşümlerde çökelmiştir. İşte ölüm de böylece tarihin kapsamı içine girer ve tarih de ancak ölüm aracılığıyla anlaşılabilir. Eskiden ölümün haysiyeti bireyinkini andırırdı. Bireyin temelde ekonomik olan özerkliği, geçmişte onu göreceleştirmiş olan teolojik ölümsüzlük umudu bir kez sönmeye başladıktan sonra, bireyin mutlaklığı anlayışıyla doruk noktasına çıktı. Çok yoğun ve şiddetle hissedilmiş bir ölüm imgesi de buna denk düşüyordu: Bütün burjuva davranış ve düşüncesinin temeli olan bireyin tümüyle silinip yokolduğu bir ölüm tarzı. Ölüm, mutlak değerin mutlak fiyatıydı. Şimdi o da toplumsal olarak iflas etmiş bireyin yazgısını paylaşıyor. Eski haysiyet kılığına büründüğü yerlerdeyse her zaman örtük biçimde içerdiği yalanı dışa sızdırmakta: Nüfuz edilmez olanı adlandırabiliyor olma yalanı, öznesiz olanı yüklemlendirme, özümlenmez olanı içerme yalanı. Ne var ki, ölümün haysiyetinin hakikati ve hakikatsizliği sorusu çağdaş bilinçten tümüyle kovulmuşsa eğer, bunun nedeni öte dünyaya ilişkin birtakım umutlar beslenmesi değil, şimdi-ve-burada'nın umutsuz sefaletidir. "Modern dünya," diyordu radikal Katolik Charles Péguy daha 1907'de, "dünyada alçaltılması belki de en zor olan şeyi alçaltmayı başarmıştır. Bu şeyin sanki dokusunda özel bir haysiyet vardır, başka hiçbir şeyde olmayan bir alçalma yeteneksizliği. Ama modern dünya onu da alçaltmayı başarmıştır: Ölümü alçaltmıştır." Ölümün yokettiği bireyin kendisi de bir hiçse, kendini yönetme yeteneğinden ve kendi varlığından yoksunsa, o zaman yokedici güç de –sanki Heidegger'in hiçleştiren hiçlik formülünün fazla şakacı bir uygulaması gibi– bir hiç haline gelir. Bireyin bir başkasıyla tümüyle değiştirilebilir oluşu, ölümünü de pratikte –ve mutlak bir küçümsemeyle– geri alınabilir bir adım haline getirir: Tam da, bir zamanlar paradoksal bir duyguyla Hıristiyanlığın da düşündüğü gibi. Gelgelelim, "ihmal edilebilir bir nicelik" olarak ölüm bütünüyle özümlenip eritilmiştir. Herkesin, bütün işlevleriyle her insanın yerine, toplumun hazır bekleyen bir yedeği de vardır ve zaten bu yedek de kendi işini ve yerini işgal etmiş biri olarak, bir ölü adayı olarak görüyordur onu. Böylece ölüm deneyimi de memurların birbirinin yerine atanmasına dönüşür ve insanın ölümle doğal ilişkisinin bu toplumsal ilişkiye tümüyle dahil edilememiş bazı yönleri hâlâ kalmışsa onlar da sağlık hizmetlerine havale edilir. Bir canlının toplumsal sistemin dışına çıkışına indirgenmekle ölüm nihayet evcilleştirilmiştir: Ölmek, toplumsal mutlak'ın karşısında doğal organizmanın mutlak anlamsızlığını doğruluyordur sadece. Eğer kül-

tür endüstrisinin toplumun organik bileşimindeki değişmelere tanıklık ettiği bir yer varsa, o da bu durumun hiç de örtülü olmayan kabullenilişindedir. Kültür endüstrisinin mercekleri altında gülünçleşmeye başlar ölüm. Kuşkusuz, belli bir ürün tarzında onu karşılayan kahkaha ikizanlamlıdır. Doğanın tümü üzerine toplumun serdiği ağın altındaki şekilsiz şeyden duyulan korkuyu dile getirmektedir hâlâ. Ama bu ağ o kadar sıkı ve kalındır ki, doğanın örtülmemiş halinin anımsanışı da çocuksu ve duygusal görünüyordur. Edgar Wallace'ın nasyonellik payı pek düşük kurguları, çözüme ulaştırılmayan düğümleri ve kaba abartmalarıyla sanki okurla alay eden ama böyle yapmakla totaliter terörün kolektif imagosunun muhteşem bir önsezisini de sunan kitapları, polisiye türünün çöküş ânını temsil ediyordu; ardından, cinayet komedisi olarak nitelenebilecek bir tarz ortaya çıktı. Bu yeni tarz, düzmece ürpertiyi alaya almayı sürdürmekle birlikte, ölüm imgelerini de çürütmekte ve yıkmaktadır. Ceset, zaten dönüşmüş olduğu şeydir burada, bir sahne aksesuarı. Hâlâ insana benziyordur ama sadece bir cisimdir, tıpkı cesetlerin çoktan dönüştükleri şeyin alegorileri olarak oraya buraya taşındığı *A Slight Case of Murder* [Hafif Bir Cinayet Vakası] filminde olduğu gibi. Komedi, yıllarca önce Kafka'nın "Avcı Gracchus" öyküsünde panik içinde betimlediği ölümün o sahte ilgasını son zerresine kadar sömürüyor: Yine bu yüzden olmalı, müzik de komikleşmeye başlıyor. Nasyonal Sosyalistlerin milyonlarca insana yaptıkları, canlıların ölü madde gibi ölçülüp düzenlenmesi, ardından ölümün seri-üretimi ve fiyatının kırılması, cesetlerin karşısında ilhama gelip kıkırdamaya başlayanların üzerine kendi şekillendirici gölgesini çoktan düşürmüştü. Belirleyici olan, biyolojik yıkımın bilinçli toplumsal irade tarafından özümlenişidir. Ancak ölüme kendi üyeleri kadar kayıtsız kalan bir insanlık, kendisi de ölmüş olan bir insanlık, ölümü sayısız insana idari yöntemlerle uygulayabilir. Rilke'nin "kişinin kendi ölümü" için duası, bugünlerde insanların sadece kuyruğu titretmekle kaldığını gizlemeye yönelik acınası bir çabadır.

149

Abartmayın. – Modern toplumun eğilimlerini eleştirmeye kalkan kişi, daha cümlesini bitirmeden, bu işler hep böyledir veya devran değişmez türünden otomatik bir itirazla karşılaşır. Eleştirmenin heyecanı –ki derhal söndürülmelidir– sadece tarihin değişmezliğini anlayamamasının, herkesin histeri teşhisini yapıştırdığı bir mantıksızlığın ifadesidir. Davacıya, saldırısının gerisindeki amacın kendini yüceltmek olduğu da söylenir: Kendisi için özel imtiyazlar istiyordur, oysa kızdığı şeyler zaten herkesin malumudur, aslında pek de önemsizdir ve bu yüzden kimsenin bunlara vakit harcaması beklenmemelidir. Felaketin apaçıklığı, mazeretçileri için bir artıya dönüşmüştür (herkesin bildiğini kimsenin söylemesine gerek yoktur) ve suskunluk örtüsü altında hiçbir dirençle karşılaşmadan sürüp gitmesi sağlanmaktadır. Onaylanan, her meşrepten felsefenin insanların kafalarına çaktığı şeydir: Varoluşun inatçı çekim gücünü yanına alan her şey haklıdır. Huzursuz olmanız bile dünyayı terbiye etmeye çalışan bir reformcu olduğunuz yolunda kuşkular uyandırmaya yeter. Düzenle suç ortaklığı, karşıtına gerici ve tutarsız bir çöküş teorisi yakıştırma –dehşet bütün çağlara özgü değil midir zaten?– hilesine başvurur ve düşüncesindeki sözde hatayı göstererek negatif olanla ilgili somut seziş ve saptamalarını da lekelemeye çalışır: Karanlıktan yakınana "karanlık simsarı" damgası vuruluyordur. Bu işlerin hep böyle olduğu varsayılsa bile –ki ne Cengiz Han, ne Timur ne de Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi milyonlarca insanın ciğerlerini sistemli biçimde gazla doldurarak patlatmış değildir– vahşetin ebediliği yine de her yeni biçiminin bir öncekini fersah fersah geride bırakması gerçeğinde ifade etmektedir kendini. Değişmeyen şey, sabit bir ıstırap miktarı değil, bu ıstırabın cehenneme doğru ilerleyişidir: Antagonizmaların şiddetlenmesi tezinin de anlamı budur. Bu teze başka bir anlam vermek onu evcilleştirmek ve nitel sıçramayı bir yana bırakarak uzlaşma arayışlarına girmek olur. Ölüm kamplarını uygarlığın kıvançlı ilerlemesinde bir teknik arıza ve Yahudilerin kurban edilmesini de dünya-tarihsel açıdan önemsiz bir ayrıntı olarak gören kişi, sadece diyalektiğin ufkundan geri dönmekle kalmaz, kendi politikasının anlamını da tersyüz eder: Nihai yıkımı önlemek değil miydi bu politikanın anlamı? Sadece üretici güçlerin gelişmesinde değil, tahakkümün gittikçe artan basıncın-

da da nicelik niteliğe dönüşür. Toplum işçilerin yaşamını yeniden üretmeye devam ederken Yahudiler bir grup olarak imha edilirse, ikincilerin burjuva olduğu ve yazgılarının da tarihin büyük dinamiği açısından hiç önemli olmadığı savı bir iktisadi sofizme dönüşür – üstelik, kitlesel katliam tam da kâr oranının düşüşüyle açıklanabilecek bir şey olduğu için. Dehşet, her zaman aynı kalışıyla belirlenen şeydir –"tarih-öncesinin" sürüp gidişi– ama her zaman da farklı, öngörülmemiş, her türlü beklentiyi aşan bir şey olarak, gelişen üretici güçlerin sadık gölgesi olarak gerçekleşir. Marx'ın maddi üretimde saptadığı ikilik şiddeti de tanımlar: "Üretimin bütün evreleri için geçerli olan bazı özellikler vardır, zihin de bunları genel özellikler olarak alır; ama her türlü üretimin *genel önkoşulları* denen şeyler... üretimin hiçbir gerçek tarihsel evresinin anlaşılmasını sağlamayacak birtakım soyut anlardan ibarettir." [*Grundrisse*] Başka bir deyişle, tarihsel olarak değişmeyen öğeleri soyutlayarak çekip çıkarmakla tarafsız bilimsel nesnelliğe uyulmuş olunmaz; tersine, bu soyutlama, yanlış olmadığı durumlarda bile, elle tutulur ve dolayısıyla saldırılabilir olanı gizleyen bir sis perdesi yaratır. Mazeretçilerin de kabul etmediği budur. Bir yandan *dernière nouveauté* [son yenilikler] diye sayıklarken bir yandan da tarih denen o cehennemi makineyi yadsımaktadırlar. Auschwitz, Yunan şehir devletlerinin yıkımından sadece vahşetin derecesi açısından farklı olan ve bu yüzden de serinkanlı bir nesnellikle seyredilebilecek bir şey değildir. Kuşkusuz, sığır arabalarına doldurularak kamplara götürülenlerin yaşadığı eşi görülmemiş işkence ve aşağılanma, en uzak geçmişe de kurşuni bir ışık düşürür ve eskinin düşüncesiz, plansız şiddetinde bilimsel yöntemlerle hazırlanan vahşetin teleolojik biçimde içerilmiş olduğunu gösterir. Ama özdeşlik de özdeşlikdışı olanda, henüz tamamlanmamış olanın çoktan tamamlanmış olanı teşhir edişinde yatıyordur. Devran değişmez önermesi de bu dolayımsız biçimiyle yanlıştır; ancak bütünselliğin dinamiği içine sokulduğunda doğruluk kazanır. Dehşetin artışını görmekten kaçınan kişi, sadece taşyürekli bir seyirci durumuna düşmekle kalmaz; en yenisiyle bir önceki arasındaki farkla birlikte, bitimsiz dehşet demek olan bütünün gerçek özdeşliğini de gözden kaçırmış olur.

Son baskı. — Poe ile Baudelaire'in merkezi pasajlarında yenilik kavramı belirir. İlkinde, Maelstrom'un ve yarattığı ürpertinin betimlenişinde –daha önce yeterli bir anlatıma kavuşmadığı belirtilen bu ürperti, "yeni" olanın kendisidir–, ikincisinde, *Kötülük Çiçekleri*'nde, cennet mi cehennem mi diye düşünülmeden uçuruma atılma kararının verildiği o "Ölüm" bölümünün son dizesinde: "*au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau*" [bilinmezin dibine, yeniyi bulmak için]. Bilinmeyen bir tehdittir ikisinde de öznenin bağrına bastığı, başdöndürücü bir tersyüz oluşla sevinç ve haz da vaat eden bir tehdit. Bilinçte boş, yazısız bir yer olan ve sanki kapalı gözlerle beklenen yeni, korku ve umutsuzluktan bir uyarım çıkarmanın formülüdür. Kötülük çiçekleri yaratır. Ama güçlükle seçilebilen çizgileri, en kesin, belirsizlikten en uzak tepki için de bir şifredir. Soyutlaşmış bir dünyaya, sanayi çağına, öznenin verdiği kesin yanıtın sınırlarını çizer. Yenilik tapıncı ve dolayısıyla modernlik düşüncesi, artık yeni bir şey olmadığı gerçeğine karşı bir başkaldırıdır. Makineyle üretilmiş malların hiç değişmeyen niteliği, hem nesneleri hem de seyredilişlerini kendi ağına çeken ve özümleyen toplumsallaşma, karşılaşılan her şeyi hep olmuş olana, bir türün rastgele örneklerinden birine, bir modelin kopyasına dönüştürür. Plansızlık katmanı, ereklerin de besleyici toprağını oluşturan o ereksizlik düzlemi, artık tüketilmiş gibidir. Yenilik düşüncesi de bu ereksizliğin düşünü görüyordur. Kendisi de erişilmez olan yenilik, deneyimin çürüyüşüne ilişkin ilk seziş kımıltılarının belirdiği bir ortamda, yıkılmış tanrının yerine koyar kendini. Ama soyutluğunun da gösterdiği gibi, kavramı o hastalığa bağlı kalmıştır, hep geri çekilen bir somutluğa dokunmaya çabalıyordur iktidarsızca. "Modernliğin tarihöncesi"[1] üzerinde çalışırken, Baudelaire'in *noveau*'sunun zahiri eşanlamlısı olan duyum sözcüğünün geçirdiği anlam değişmeleri üzerinde düşünmek yararlı olabilir. Avrupa'nın eğitimli katmanları bu sözcükle epistemoloji aracılığıyla tanıştı. Locke'da, düşünmenin karşıtı olarak, basit, dolaysız algı anlamına geliyordu. Daha sonra büyük Bilinmeyen haline geldi, sonunda da kitlelerin uyarıcısı oldu: Tahripkâr esriticı: Bir tüketim malı olarak şok. Niteliklerine bakmadan bir şeyi hâlâ algılayabiliyor olmak böylece mutluluğun yerine geçmektedir, çünkü kadirimutlak nicelleşme algı imkânının kendisini ortadan kaldırmaya

yönelmiştir. Deneyimin kendi konusuyla yoğun ilişkisinin yerinde şimdi fiziksel olarak yalıtılmış ve sadece öznel bir şey kalmıştır: Basınç-ölçere bakmakla tamamı kavranabilen duygu. Kendinde-varlığın egemenliğinden tarihsel özgürleşim böylece algı düzemine de taşınmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın duyu-psikolojisi, deneyim zeminini basit bir "temel uyarıma" indirgeyerek içermiştir bu süreci; buna göre, özgül duyu-enerjileri de bu temel uyarımların kendi tikel yapılarından bağımsızdır. Oysa Baudelaire'in şiiri, yediği darbeyle kapanmış bir gözün gördüğü şimşek çakımlarıyla doludur. İşte, yenilik düşüncesi de tıpkı bu çakımlar kadar hayaletimsidir. Serinkanlı ve mesafeli seyredişin ancak şeylerin toplumca şekillendirilmiş alçı kalıplarına erişebildiği bir ortamda, böylece çakanın kendisi de tekrardır. Başlı başına bir amaç olarak benimsenen, bir tür laboratuar ürünü olarak, soyut bir kavramsal şema olarak alınan yeni, bu apansız hayaletimsi belirişlerinde, travmatik nevrozları da andıran bir biçimde, eskinin karşı durulmaz bir geri dönüşü haline gelir. Kamaşmış bakış zamansal ilerleme örtüsünü yırtıyor ve süreğen aynılığın değişmez ilkörneklerini açığa çıkarıyordur: Yeninin keşfedilişinin hep şeytani bir nitelik taşımasının, sonsuza kadar tekrarlanan bir lanetlenme deneyimi olmasının nedeni de budur. Poe'nun "yepyeni" alegorisi, Maelstrom'un göbeğinde son hızla dönerken bir bakıma da sabit kalan o çaresiz teknedir.[2] Mazohistin kendini yeniye teslim ederken hissettiği duyumların hepsi birer gerilemedir. Psikanaliz de şunun anlaşılmasına imkân tanıdığı ölçüde doğrudur: Baudelaire'gil modernlik, onu izleyen bütün modernlikler gibi, çocuğun kısmi dürtülerinin betimlenmesine yarar.[3] Bu modernliğin çoğulculuğu, burjuva aklının monizminin gözünde kendi öz-yıkımının aldatıcı biçimde umut gibi parıldamasını sağlayan çok-renkli *fata morgana*'dır [serap]. Modernlik düşüncesi bu sahte vaatten oluşur; ve modern olan her şey, hiç değişmeyen nüvesinden ötürü, ortaya çıkar çıkmaz çağdışı bir görünüm kazanır. On dokuzuncu yüzyıl ortasında bir modernlik yazıtı gibi yükselen Wagner'in *Tristan*'ı aynı zamanda tekrar zorlantısı adına dikilmiş devasa bir anıttır. Yüceltildiği anda ikizdeğerli niteliği de açığa çıkar yeninin: Gittikçe katılaşan bir kurulu düzenin tekliğinin ötesine geçmeye çabalayan her şeye kucak açıyordur; ama yeninin içinde özümlenmek, bu tekliğin ağırlığı altında öznenin aldatıcı yaşama anları arasında parçalanarak daha da çözülmesine ve böylece yeniyi modaya uygun biçimde tasfiye eden topyekûn toplumun güçlenmesine neden oluyordur. Baude-

laire'in o cinsellik şehidiyle, cinayet kurbanıyla ilgili şiiri, suçun ürkütücü biçimde özgürleştirici bir ölü-doğasını sunarken hazzı da alegorik biçimde kutlar; ama başsız çıplak gövdeye bakarken yaşadığı başdönmesinde, Hitler rejiminin olası kurbanlarının kendi sonlarını ilan eden gazeteleri kapışmalarındaki o sakat ve çaresiz iştahı çok andıran bir şey de vardır. Mutlak duyusallıktı faşizm, nihai sansasyon: Göbbels, ilk pogromların başladığı günlerde yayımlanan bir duyuruda, hiç değilse Nasyonal Sosyalistler sıkıcı değil diye övünüyordu. Üçüncü Reich'ta haberlerin ve söylentilerin soyut dehşeti, kitlelerin sönükleşmiş duyu dünyasında anlık bir parıltı yaratabilecek tek uyarım olarak yaşanmaktaydı. Sıkıntıdan boğulan yürekler her şeyin öncesinde yer alan ilksel bir dünya bulmak için manşetlere sarılıyorlardı: Bu manşet açlığının nerdeyse karşı durulmaz gücü olmasaydı gözlemcilerin hatta faillerin bile ağza alınmayacak kadar korkunç olana katlanması imkânsız olurdu. Savaş ilerledikçe felaket haberleri bile Almanya'da tüm açıklığıyla basına yansıtılmaya başlandı ve yavaş yavaş kesinleşen askeri çöküşün de üstü örtülmedi. Sadizm ve mazohizm gibi kavramlar artık yeterli değildir. Teknik iletişimin geçerli olduğu kitle toplumunda, sansasyonalizm ile dolayımlanmaktadır bu olgular, kuyruklu yıldızı andıran, uzak ve nihai bir yenilik düşüncesinin dolayımından geçmektedir. Art arda yaşadığı şoklarla kıvranan ve zulme kimin maruz kaldığını, kendisinin mi yoksa başkalarının mı acı çektiğini unutan bir toplumu tümüyle etkisi altına alıyordur bu sansasyonalizm. Bu durumda, uyarım-değerine oranla şokun somut içeriği de sahiden önemsizleşir, tıpkı başlangıçta şairlerin ideallerinde olduğu gibi; hatta belki de Poe ile Baudelaire'in tadına baktığı dehşet, diktatörlerce gerçekleştirildiğinde, duyum özelliğini yitiriyor ve sönüp gidiyordur. Bütün niteliklerin şiddetli bir atılımla yeni içine alınarak kurtarılması çabasının kendisi nitelikten yoksundu. Kendinden arındırılarak yeni haline getirilen her şey hazza dönüşebilir – tıpkı duyarsızlaşmış morfin bağımlılarının sonunda atropin zehiri de içinde her türlü uyuşturucuya ayrımsızca sarılmaları gibi. Sansasyon, nitelikler arasında ayrım yapma yeteneğiyle birlikte her türlü yargıyı da boğmuştur: Onu gerçekten yıkıcı bir yozlaşma etkeni haline getiren de budur. Gerileyici diktatörlüğün teröründe, modernlik, ilerlemenin diyalektik imgesi, sonunda infilak etmiştir. Yeniliğin kolektif biçimi –Wagner'in yaygaracılığı kadar Baudelaire'deki gazetecilik damarında da bunu haber veren bir çizgi çoktan belirmişti– gerçekte dışsal yaşamdan

imal edilmiş uyarıcı ve felç edici bir narkotik karışımdır: Boşuna değildir Poe'nun, Baudelaire'in, Wagner'in hep madde bağımlısı olmaları. Yenilik ancak totaliter formatı içinde basit bir kötülük haline gelir: Orada, bir zamanlar yenilik kategorisinin doğmasına da yol açmış olan bireyle toplum arasındaki gerilim tümüyle gevşeyip yiter. Bugün, sadece yeterince çağdışı olması koşuluyla her türden yeniliğin alkışlanması evrensel bir durum haline gelmiştir: Sahte mimesis'in evrensel ortamı. Öznenin çözülmesi, kendini durmadan değişen bir aynılığa teslim etmesiyle doruğa çıkmaktadır. Kişiliğin bütün sağlamlığını yok eden bir süreçtir bu. Baudelaire'in imgelerin gücüyle denetim altına aldığı şey, iradesiz büyülenmeye kendiliğinden geliyordur. İnançsızlık ve kimlik eksikliği, her türlü duruma marazi bir uyarlanma eğilimi, yeniliğin uyarımıyla gerçekleşen hallerdir ve yenilik de sadece bir uyarım olarak artık uyaramamaktadır. Belki de bu gevşeklikte insanlığın artık çocuk istemediği ilan ediliyordur, çünkü şimdi en kötünün kehaneti herkese açıktır: Yeni, doğmamış olan herkesin gizli amblemidir. Malthus on dokuzuncu yüzyılın atalarından biridir ve Baudelaire'in kısır güzelliği yüceltmesi de nedensiz değildir. Kendini yeniden-üretmekten umut kesen insanlık, bilinçdışı bir mekanizmayla, varkalma arzusunu hiçbir zaman bilinmemiş olanın o göz kamaştırıcı ejderha figürüne yansıtmakta, ama bu da ölümü andırmaktadır. Böyle bir figür, artık kendi üyelerine gerçek bir ihtiyacı da kalmamış olan kapsayıcı bir yapının çöküşüne işaret eder.

151

Gizliciliğe karşı tezler.[1] — I. Gizlicilik eğilimi bir bilinç gerilemesinin belirtisidir. Bilinç, koşulsuz olanı düşünme ve koşullu olana katlanma gücünü yitirmiştir. Birlikleri ve farklılıklarıyla birlikte ikisini de kavramsal emek yoluyla tanımlamak yerine ayrımsızca birbirine karıştırır. Böylece koşulsuz olan şey olgu haline gelirken, koşullu olan da dolaysız bir öze dönüşür. Tektanrıcılık çözülerek ikincil bir mitolojiye indergenir. "Astrolojiye inanıyorum, çünkü Tanrı'ya inanmıyorum" – Amerika'da yapılan bir sosyo-psikolojik araştırmanın deneklerinden biri böyle diyordu. Kendini tek Tanrı konumuna yükselt-

miş olan sağgörülü akıl da o Tanrı'nın düşüşünün öksesine yakalanmış gibidir. Tin parçalanarak tinlere bölünüyor[2] ve böylece onların varolmadığını görme imkânına sırt çeviriyordur. Toplumun yıkıma gitme yönündeki örtülü eğilimi felaketin kurbanlarını sanrılı bir olgunun yardımıyla sahte bir vahiy içinde uykuya yatırır. Felaketin parçalanmış apaçıklığında kendi topyekûn kıyametleriyle yüzleşmeyi ve ona katlanmayı boşuna umarlar. İnsanlar üzerinde denetim olarak doğa üzerindeki denetimi, insanların doğadan duyabileceği her türlü korkuyu kat kat aşan bir dehşete dönüşmüş bir insanlık, binlerce yıllık bir aydınlanmadan sonra bir kez daha paniğe kapılmıştır.

II. İkinci mitoloji ilkinden de daha hakikat dışıdır. Birincisi, art arda gelen çağların bilgi düzeyinin bir çökeltisiydi; bu çağların her biri, doğa karşısında gözü kapalı bir teslimiyetten bir öncekine oranla daha özgürleşmiş bir bilince sahip olduğunu ortaya koyuyordu. İkincisiyse, dengesini yitirmiş ve efsunlanmış bir halde, zorlukla edinilmiş özbilincini bir yana atmakta ve bunu tam da gizlicilerin egemen olduklarını iddia ettikleri o katışıksız ilksel gücü her yere yayılmış mübadele ilkesiyle tasfiye eden bir toplum içinde yapmaktadırlar. Gemi dümencisinin Dioskuros'lara[3] bakması veya ağacın ve pınarın ruh sahibi olduğuna inanılması gibi davranışlar, açıklanamayan şey karşısında düşülen bütün o şaşkın aldanışa karşın, öznenin nesneler üzerinde çalışırken yaşadığı deneyime tarihsel olarak uygun düşüyordu. Oysa rasyonelleşmiş topluma karşı tepkinin çok rasyonel bir istismarı olan bugünün yeniden-doğmuş animizmi, her çaptan bilicinin çadırında ve muayene odasında, kendisinin de ürünü ve kanıtı olduğu yabancılaşmayı yadsımakta ve olmayan deneyimin yerini tutacak ikameler üretmektedir. Gizlici, nihai kanıtını metâların fetiş niteliğinden çıkarır: Nesnelleşmiş emek, şeytani bir sırıtışla kendisine bakan nesnelerle dört bir yandan tehdit ediyordur onu. Ürünler halinde pıhtılaşmış bir dünyada unutulan şey, bu dünyanın insanlar tarafından yaratılmış olduğu gerçeği, bilinçten bölünüp ayrılmakta[4] ve nesnelerin dünyasına dışardan eklenen ve onlarla eşdeğer olan bir kendinde-varlık olarak yanlış-hatırlanmaktadır. Nesneler aklın soğuk ışığında donarak zaten bir yanılsama olan canlarını yitirdikleri için de şimdi onlara can veren toplumsal niteliğe bağımsız bir varlık yakıştırılmaktadır: Hem doğal hem de doğa-üstü bir varlık, şeyler arasında bir şey.

III. Düşünce, geç kapitalizm çağında büyüye gerilemekle, geç kapitalist biçimlerle bütünleşmiş, onların bir parçası olmuştur. Sistemin kenarlarındaki toplum-dışı "alacakaranlık olguları", duvarlarındaki küçük çatlaklardan dışarı bakma çabaları – bütün bu acınası aranışlar, dışarda ne olduğunun görülmesine hiç yardım etmezken, içerdeki çürüme eğilimlerini daha da aydınlatmaktadır. Billur küreleriyle müşterilerinin yüreklerine dehşet salan üçkâğıtçı küçük falcılar, insanlığın yazgısını elinde tutan daha büyük sahtekârların oyuncak modelleridir. Toplumun kendisi de ruh ve madde araştırmalarının örümcek kafalıları kadar düşmanlığa ve tertiplere yatkındır. Gizli ve karanlık şeylerin ipnotik gücü totaliter terörü andırır: Bugünün süreçlerinde iç içe geçmişlerdir. Kâhinin gülümseyişi, ruhların dolaysız maddi sömürüsünü şeytanca bir hazla seyreden toplumun kendi kendisiyle alay edişinin minyatürüdür. Basındaki fal sütunları halklara verilen resmi talimatlara denk düşüyordur ve sayı mistisizmi de idari istatistikler ve kartel fiyatları için bir hazırlıktır. Bütünleşmenin bile birbirini imha eden iktidar gruplarına bölünmenin ideolojisi olduğu açığa çıkmaktadır şimdi. Bütünleşen kişi, yitip gidiyordur.

IV. Gizlicilik, her türlü anlamın öznelleşmesinin –ki bu da şeyleşmenin tamamlayıcısıdır– doğurduğu bir refleks davranışıdır. İnsanlar nesnel gerçekliği her zamankinden de sağır bulduklarında, abrakadabra diyerek ondan bir anlam çıkarmaya çabalarlar. Her ehven-i şere ayrım gözetmeksizin anlam yakıştırılır: Gerçeğin artık çok inandırıcı olmayan rasyonelliğinin yerini zıplayan masalar ve toprak yığınlarından yayılan ışınlar almaktadır. Görüngüsel dünyanın sakatat ve süprüntüleri, hasta bilinç için, *mundus intelligibilis*'tir [kavranabilir dünya] şimdi. Nerdeyse spekülatif hakikat de olabilecektir bu, tıpkı Kafka'nın Odradek'inin nerdeyse bir melek olabileceği gibi; ama düşüncenin dolayımını dışlayan bir pozitivite içinde, sadece kendine yabancılaşmış barbarca bir çarpıtmadır, kendini nesnesiyle karıştıran öznellik. "Tin" diye yutturulan şeyin boşluğu ne kadar mutlaksa –ve ruhsal yönden daha az yoksul herhangi bir şeyde aydınlanmış özne hemen kendini görecek ve tanıyacaktır– orada keşfedilen anlam da o kadar yüklü olur. Oysa hiçbir anlam yoktur orada, klinik olarak değilse bile tarihsel olarak çözülmekte olan bir özne, bilinçdışında kendini oraya yansıtma zorlanmasını duyuyordur, o kadar. İstiyordur ki dünya da kendi çürüyüşünü andırsın: Böylece irade dışı güçler ve kem

gözlerle alışverişe girecektir. "Üçüncüsü avucumu okuyor, / Kötü sonumu okumak istiyor!" Gizlicilikte zihin kendi efsunlanışının ağırlığı altında inler, tıpkı karabasan gören birinin sıkıntısının, düş gördüğü ama uyanamadığı duygusuyla daha da artması gibi.

V. Gizliciliğin gücü, anti-Semitizm türünden düşünce tarzları aracılığıyla bağlantılı olduğu Faşizmin gücü gibi, sadece marazi olmakla kalmaz. Bu gücün asıl kaynağı, hakikat açlığı çeken bilincin, her türden resmi ilerlemenin kendisinden kurnazca esirgediği bulanık bir bilgiyi o her derde deva basit reçeteler aracılığıyla –tıpkı üstüste bindirilmiş resimlerde olduğu gibi– ele geçirdiğini sanmasından gelir. Kendiliğinden değişme olasılığını dışlamakla toplumun topyekûn felakete yönelmekte olduğunun bilgisidir bu. Yabancılaşmış öğelerin –yıldızlardan daha yabancı bir şey var mıdır?– anlaşılmaz bağlantılarını özne hakkında bilgi gibi sunan astrolojik hokus pokus gerçek saçmalığın minyatür bir röprodüksiyonudur. Yıldız kümelerine bakarak ortaya çıkarılan tehlike, kendini tam da bilinçsizlik aracılığıyla, öznelerin yokluğu aracılığıyla sürdüren tarihsel tehdidi andırır. Hepsinin de sadece kendilerinden oluşan bir bütünün olası kurbanları olduğu gerçeğini katlanılır kılmak için, o bütünü benzer ama dışsal bir şeye aktarıyorlardır. Kendilerini adadıkları o elemli budalalıkta, yaşadıkları o içi boş dehşette, nafile elemlerini, ölüm karşısında duydukları o hissizleştirici korkuyu boşaltma imkânı bulurlar; ama bir yandan da bastırmaya devam ederler onu, eğer yaşamlarını sürdürmek istiyorlarsa başka çareleri de yoktur. Ömür çizgilerindeki bir kırılmaya bakarak gizlice gelişen bir kanserin onları beklediğini söyleyen falcı bir sahtekârdır; ama sahtekârlığı sadece felaketi saptadığını iddia ettiği yerle, avuçla sınırlıdır: Müşterilerinin teşhisten asıl kaçındıkları yerde, kolektif alanda, tümüyle geçerli olacaktır bu kehanet. Gizliciler çocuksu bir korkunçluk taşıyan bilimsel fantezileri haklı olarak çok severler. Her yerde buldukları ruhlarla uranyum izotopları arasında yarattıkları kafa karışıklığı aslında mutlak berraklıktır. Mistik ışınlar da teknik olanların alçakgönüllü habercileridir. Batıl inanç bilgidir, çünkü toplumsal yüzeyde dağılmış bir halde duran yıkım şifrelerini bir bütün olarak görür; çılgınlıktır, çünkü ölümü arzuladığı bütün bir süreç boyunca yine de yanılsamalara bağlı kalmıştır: Toplumun yanlış bir yere, gökyüzüne yansıtılan şekil değiştirmiş imgesinden ancak gerçek toplumun incelenmesiyle elde edilebilecek bir cevabı bekliyordur.

VI. Gizlicilik kalın kafalıların metafiziğidir. Medyumların basitliği, açıklanan hakikatlerin sıradanlığından daha rastlansal değildir. Ruhçuluğun erken dönemlerinden beri, Gayb âleminin ilettiği en önemli mesajlar rahmetli büyükannenin selamları ve yakın tarihli yolculuk müjdeleri olmuştur. Tinler dünyasının zavallı insan aklına içerebileceğinden fazla bir şey veremeyeceği mazereti de aynı ölçüde saçmadır ve paranoyak sistemin hipotezinin bir uzantısıdır; ne de olsa *lumen naturale* [doğal ışık] bizi büyükanneye ziyaretin daha ötesinde bir yerlere götürebilmiştir ve bu gerçeği kabullenmek istemeyen tinleri de edepsiz gulyabaniler olarak görüp her türlü alışverişe son vermek gerekir. Doğa-üstü mesajın içeriğinin basmakalıp doğallığı, sahteliğini de ele verir. İnsanlar, yitirdiklerini ötelerde ararken, sadece sahip oldukları hiçlikle karşılaşırlar. İflah olmaz gerçekçiler olarak kendilerini evlerinde hissettikleri o iç karartıcı gündelik sıradanlıkla bağlantıyı koparmamak için, pek bayıldıkları anlamı, uzağına kaçmaya çalıştıkları anlamsızlığa uyarlarlar. Değersiz sihir, aydınlattığı değersiz varoluştan başka bir şey değildir. Heyecansız sıradanlıkları o kadar sıcak ve keyifli kılan da budur. Gerçekte varolandan sadece gerçek olmamalarıyla ayrılan gerçekler bir dördüncü boyut olarak tezgâhlanmaktadır. Tek *qualitas occulta*'ları [gizli, esrarlı nitelikler] da bu varolmayışlarıdır ama ahmaklara bir dünya görüşü sağlarlar. Astrologlar ve ruhçular, her soruya verdikleri dümdüz ve kesin cevaplarla sorunları çözmüyor, sadece bazı kaba dayanak ve çıkış noktalarının yardımıyla her türlü çözüm imkânının ötesine atıyorlardır. Bir tür uzay olarak tasarladıkları yüce âlemlerinin düşünülmeye hiç ihtiyacı yoktur: O da tıpkı sandalyeler ve vazolar gibi doğaldır ve orada duruyordur. Böylece konformizmi de pekiştirir. Orada olanı, düpedüz orada olmanın kendi başına anlam olması kadar memnun eden bir şey yoktur.[5]

VII. Büyük dinler, ya suretlerin yasaklanmasından sonra Yahudilikte olduğu gibi ölülerin kurtarılışını bir sessizlik perdesiyle örtmüşler ya da etin dirilişini vazetmişlerdir. Tinsel ve fiziksel olanın birbirinden ayrılamayacağı önermesi her dinin ciddiye aldığı bir düşüncedir. Onlar için aynı zamanda şu ya da bu bedensel algıda temellenmeyen ve bedensel tatmini aramayan hiçbir "tinsel" olgu, hiçbir amaçlılık yoktu. Diriliş düşüncesine gönül indirmeyen ve aslında kurtarılmayı da istemeyen gizliciler için fazla kabadır bu. Huxley'nin bile metafizik-

ten ayırt edemediği gizlici metafizik şu aksioma dayanır: "Ruh sonsuz yükselebilir, ya ya! / Beden aşağıda sedirde uzandığı yerde kalır." Ruhsallık ne kadar canlı, ne kadar neşeli ve içtense, o kadar mekaniktir: Descartes bile ayrım çizgisini bu kadar net çizememiştir. İşbölümü ve şeyleşme uç noktaya götürülüyor, beden ve ruh sanki sürekli yenilenen bir canlı teşrihle birbirinden koparılıyordur. Ruh onu ilgilendirmeyen işleri bir yana bırakacak ve daha ışıklı bir âlemde kendi hummalı faaliyetine tam da yarıda kaldığı noktadan devam edecektir. Gelgelelim, bu bağımsızlık ilanında ruh da sahte bir özgürleşimle kendini ayırt ettiği şeyin ucuz bir taklidine benzemeye başlar. En katı felsefenin bile kabul ettiği karşılıklı etkileşimin yerine semavi beden oturtulur – hipostazlaştırılmış tinin kendi karşıtına verdiği alçaltıcı bir ödün. Saf tin düşüncesi bedenin kendisinde değil beden metaforunda kavranabilir ancak – ve yine orada iptal olur. Şeyleştirilmiş tinler, çoktan olumsuzlanmışlardır.

VIII. Maddeciliğe yüklenirler. Ama semavi bedenin ağırlığını ölçmek de isterler. İlgilerinin yöneldiği nesnenin aynı anda hem deneyim alanının ötesinde yer alması hem de deneyimlenebilir olması gerekiyordur. İzledikleri yol kesinlikle bilimseldir; hurafe ne kadar bâtılsa, deney de o kadar özenle hazırlanır. Bilimsel kontrollerin şişkin ciddiyeti, artık kontrol edilecek hiçbir şeyin bulunmadığı bir saçmalık noktasına vardırılır. Ruhları kovan rasyonalistik ve empirisist aygıtın aynısı, şimdi onları artık kendi akıllarına güvenmeyenlere bir kez daha kabul ettirmek için kullanılmaktadır: Sanki herhangi bir ilksel ve katışıksız ruh, doğa üzerindeki egemenliğin bu türden uçucu varlıklara kurduğu tuzaklar karşısında cesaretini yitirip gerisin geri kaçmayacakmış gibi. Ama bunu bile bir avantaja çevirmeye çalışır gizliciler. Ruhlar kontrolü sevmediği için, bütün güvenlik önlemlerinin ortasında minicik bir kapı açık bırakılır ki engelle karşılaşmadan girebilsinler. Çünkü pratik bir topluluktur gizliciler. Amaçsız bir merakın tutsağı değillerdir: Bahşiş bekliyorlardır. Yıldızlarla avans işlemleri arasındaki mesafe bir adımda alınır. Elde edilen bilgi de bir zavallı tanıdığın en güzel umutlarının boşa çıkmış olduğundan öteye geçmez çoğu zaman.

IX. Gizliciliğin en büyük günahı tinle varoluşu birbirine bulaştırması ve böylece ikincisini tinin bir sıfatına indirgemesidir. Tin, bir sağ kal-

ma organı olarak, varoluştan türemiştir. Ama varoluş üzerinde düşünürken aynı zamanda başka bir şey haline de gelir. Varolan, kendi hakkındaki düşünce olarak olumsuzluyordur kendini. Böyle bir olumsuzlama, tinin asal öğesidir. Ona pozitif bir varoluş yakıştırmak, bu varoluş daha yüksek bir düzeye ait olsa bile, tini kendi karşıtına teslim etmek olur. Geç dönem burjuva ideolojisi, onu bir kez daha animizm-öncesinde bulunduğu noktaya geri döndürmüştür: Toplumsal işbölümü modeline göre kurulmuş, kol emeği ile tinsel emek arasındaki bölünmeyi, ilki üzerindeki planlı tahakkümü model alan bir kendinde-varlık. Bilinç, kendinde-tin kavramında, tini kendi kurucusu olan toplumsal ilkeden bağımsızlaştırarak imtiyazı ontolojik olarak meşrulaştırıyor ve sürüp gitmesine hizmet ediyordur. Bu türden bir ideolojinin patlama noktasına ulaştığı yer gizliciliktir: Üç yüz altmış derece dönmüş İdealizm. Varlıkla tinin bu kaskatı karşıtlığı, tini de varlığın bir departmanı yapar. Eğer İdealizm varlığın tin olmasını tinin de varolmasını sadece bütün adına, İdea adına istediyse, gizlicilik bundan varoluşun belirlenmiş varlık olduğu gibi saçma bir sonuç çıkarır: "Varoluş, meydana geldikten sonra, her zaman bir varlık-olmayanla birlikte varlıktır ve bu varlık-olmayan da varlıkla basit bir birlik içinde alınır. Varlık-olmayanın varlığın içine alınması, somut bütünün varlık biçiminde, dolaysızlık biçiminde olması, bizatihi belirlenmişliği oluşturur."[6] Gizliciler, "varlıkla basit birlik" içindeki varlık-olmayanı düz anlamıyla alırlar; benimsedikleri somutluk türü, bütünden belirlenmiş olana doğru hırsızlama bir kestirme yoldur ve bunu da daha önce bir kez belirlenmiş olduğuna göre bütünün artık bütün olmadığını iddia ederek savunurlar. Metafiziğe şöyle seslenirler: *Hic Rhodus hic salta* [Halep oradaysa arşın burada]: Eğer tine felsefe tarafından varoluş yakıştırılması belirlenebilir bir şeyse, oraya buraya saçılmış herhangi bir varoluş parçasının da sonuçta tikel bir tin olarak meşrulaştırılabileceğini sezmektedirler. Öyleyse tinin varolduğunu öne süren doktrin, burjuva bilincinin nihai yüceltilişi, tinlere inanmak gibi nihai bir alçalmayı da teleolojik olarak barındırıyordu kendi içinde. Varoluş üzerinde odaklanma, her zaman "pozitif" ve dünyayı meşrulaştıran bir işlem olarak, aynı zamanda tinin pozitifliği tezini de içerir: Tini bir noktaya mıhlar ve mutlakı bir anda görünüşe çevirir. Bir "ürün" olarak nesnel dünyanın bütünü mü tindir, yoksa belirli bir şey belirli bir tin midir – bu ayrım önemsizleşir ve Dünya-Tini de tinsizleşmiş yerleşik düzenin koruyucu meleği olarak en yüksek Ruh haline gelir.

Gizlicileri besleyen de budur: Mistisizmleri, Hegel'deki mistik ânın *enfant terrible*'idir [arsız çocuk]. Spekülasyonu müflis bir sahtekârlık noktasına vardırırlar. Belirlenmiş varlığı zihin olarak ya da tin olarak tezgâhlarken, nesnelleşmiş zihni de mutlaka başarısız kalacağı varoluş sınavına sokarlar. Varolan bir tin yoktur.

152

Suistimale karşı uyarı. — Diyalektik, sofistlerden kaynaklanır; dogmatik iddiaların sarsalandığı ve savcılarla komedya yazarlarının söylediği gibi özlü sözün daha etkili olduğu bir tartışma tarzıydı. Sonraları, *philosophia perennis*'e [ebedi felsefe] karşı süreğen bir eleştiri yöntemine dönüştü, ezilenlerin bütün düşünceleri için, hatta düşünmedikleri düşünceler için de bir sığınak haline geldi. Ama kişinin kendini haklı çıkarma aracı olarak başından beri de bir tahakküm aletiydi: İçerikle ilgili olmayan biçimsel bir mazeret tekniği, masrafını ödeyen herkese hizmet edebilecek bir araç, sürekli ve başarılı biçimde durumu tersine çevirme ve haklı konuma geçme ilkesi. Öyleyse diyalektiğin hakikati veya hakikatsizliği de yöntemin kendisine içkin olmayıp tarihsel süreç içindeki ereğinden kaynaklanıyordur. Hegelci okulun sağ ve sol kanatlara bölünmesi, 1848 devriminden önceki siyasal durum kadar, teorinin bu ikizanlamlılığına da bağlıydı. Diyalektik düşünce, sadece tarihin mutlak nesnesi olarak proletaryanın onun ilk toplumsal öznesi de olabileceğini ve böylece insanlığın kendini bilinçli olarak belirlemesini gerçekleştirebileceğini söyleyen Marx'ın doktrinini değil, Gustave Doré'nin[1] eski rejimin parlamentodaki bir temsilcisinden aktardığı şu nükteyi de içerir: 16. Louis olmasaydı devrim de olmazdı, insan hakları için ona teşekkür borçluyuz. Negatif felsefe, her şeyi çözerken, çözücüyü de çözer. Ama bu felsefenin çözüleni de çözeni de hem askıya alıp hem koruduğunu iddia ettiği yeni biçimin düşmanca karşıtlıklarla belirlenmiş bir toplumda saf haliyle ortaya çıkması imkânsızdır. Tahakküm kendini hep yeniden-ürettiği sürece, eski nitelik de çözücünün çözülmesinde rafine olmamış haliyle yeniden belirir: Radikal anlamıyla hiçbir sıçrayış yapılmamıştır. Bu ancak özgürleştirici olayla gerçekleşebilir. Yeni niteliğin diyalek-

tik belirlenimi, tahakkümü sürdüren o nesnel eğilimin şiddetine de bir ucuyla hep bağlı olduğu için, olumsuzlamanın olumsuzlanmasını kavramsal olarak başarabildiği her durumda, kaçınılmaz olarak kötü eski düzeni varolmayan alternatifin yerine koyma –düşüncede bile olsa– zorunluluğuyla karşılaşır. Nesnelliğe derinlemesine nüfuz etmesinin bedeli, nesnelliğin hakikat olduğu yalanını bir suç ortağı gibi kabullenmek zorunda kalmasıdır. İmtiyazdan arınmış bir dünya imgesini sadece bir olumsuzluktan, varolma imtiyazını tarihsel sürece borçlu olan bir dünyadan türetmekle sınırlar kendini – ama böylece restorasyona boyun eğmiş olur. Özel varoluş kaydetmiştir bu zorlanmayı. Hegel onu boşlukla suçluyordu. Sadece kendinden ibaret kalan öznellik, diyordu, kendi ilkesinin katışıksızlığı üzerinde diretmekle antinomilere takılıp kalır. Toplumda ve devlette nesnelleşmediği sürece, kendi kabahatinin kurbanı olur, ikiyüzlülüğe ve kötülüğe yenik düşer. Kişisel ahlak, sırf içsel bir kesinlik duygusuna ve özgüvene dayanan özerklik, bir yanılsamadan ibarettir. Eğer "ahlaki bir gerçekliğin olmadığı"[2] doğruysa, o zaman *Hak Felsefesi*'nde evliliğin vicdandan daha yüksek bir düzleme yerleştirilmesini ve Hegel'in romantiklerle birlikte ironiyle aynı düzleme yerleştirdiği vicdanın da kendi düzleminde bile "öznel kibir"le suçlanmasını bununla tutarlı saymak gerekecektir. Sistemin her düzeyinde etkisini gösteren bu diyalektik motif hem doğrudur hem yanlış. Doğrudur çünkü tikelin maskesini düşürerek zorunlu bir yanılsama olduğunu ortaya koyar, kendilerini sadece kendileri sanan ve bütünün anları olduklarını anlamayan yalıtılmış şeylerin yanlış bilinci olduğunu açığa çıkarır; ve bu yanlış bilinci de bütünün gücüyle kırıp parçalar. Yanlıştır, çünkü düşüncenin kötü öznelliğin karşıtı olarak gördüğü nesnelliğin kendisi özgür olmadığı ve öznenin eleştirileriyle yüzleşmediği sürece, nesnellik motifi, "yabancılaşma", öznenin kendini burjuva biçimde öne sürmesinin bahanesine dönüşerek sadece bir rasyonalizasyon olma durumuna düşecektir. Özel istencin boyun eğmesi yoluyla özelin keyfiliğinin buyruğundan kurtulma beklentisini ifade eden yabancılaşma [*Entäusserung*] sözcüğü, yabancı dışsal dünyayı kurumsal olarak öznenin karşısına dikmekteki inadıyla –bütün barışma çağrılarına karşın– özneyle nesnenin süregiden uzlaşmazlığını kabul etmiş olur. Bu uzlaşmazlık diyalektik eleştirinin başlıca izleğidir. Öznenin kendine yabancılaşması, Goethe'nin "ruhun kurtuluşu" diye nitelediği feragattir ve dolayısıyla eskiden olduğu gibi şimdi de statükonun meşrulaştırılması anlamına

gelir. Ödünsüzce gerçekçi tutum alan diyalektikçi, tam da en keskin seziş ve kavrayışlarından –örneğin ataerkil toplumda kadınların sakatlanmasına ve bu antropolojik çarpılmanın da ancak toplumsal önkoşullarıyla birlikte ortadan kaldırılabileceğine ilişkin düşüncelerinden– bir hane reisi bakış açısı türetebilir ve ataerkil ilişkinin sürüp gitmesinin sözcüsü haline gelebilir. Bu noktada geçerli nedenleri de yok değildir: Varolan koşullarda farklı ilişkilerin imkânsızlığına işaret edecek, hatta ezilenlere duyduğu şefkatten ötürü onları sahte bir özgürleşimin kötü sonuçlarına karşı uyaracaktır – ama bütün bu hakikatler eril çıkarın elinde bir ideolojiye dönüşür. Diyalektikçi, yaşlı kızın mutsuzluk ve kırılganlığını, boşanmanın caniyane sonuçlarını biliyordur. Ama paylaşılmış bir yaşamda korunmayan gelip geçici tutkulara karşı nesnelleşmiş evliliği anti-romantik bir tavırla savunmakla da sevmeden evlenenlerin ve evlenmiş oldukları şeyi sevenlerin, başka bir deyişle soyut mülkiyet ilişkisine âşık olanların sözcüsü durumuna düşer. Böyle bir bilgeliğin mantıksal sonucu, verili ilişkiler ağına uyum gösterdikleri ve kendilerinden isteneni yaptıkları sürece insanların da fazla önemli olmadığıdır. Aydınlanmış bir diyalektik, kendini bu türden ayartmalardan koruyabilmek için, incelikli düşünme tavrının içinde her zaman varolan mazeretçi ve restorasyoncu öğeye karşı sürekli tetikte olmak zorundadır. Düşünümün düşünülmemişliğe kayma eğilimi, diyalektik işlemin, sanki kendisi bütünün o dolaysız bilgisiymiş gibi, çeşitli savlar arasında fazlasıyla külfetsizce mekik dokuyuşunda ele verir kendini: Diyalektiğin ilkesi tam da böyle dolayımsız bir bilgiyi dışlıyordur çünkü. Bütünün bakış açısı, başöğretmence bir "ama-kastettiğim-bu-değildi" jestiyle, tartışılan kişiyi her türlü somut negatif yargıdan yoksun bırakırken bir yandan da kavramların hareketini zorbaca durdurmak, olguların aşılmaz ataletine işaret ederek diyalektiği kıskıvrak bağlamak üzere benimsenir. Hasarın kaynağında *thema probandum* [kanıtlayıcı tema] vardır: Düşünen, kendini diyalektiğe teslim edeceğine onu kullanmaktadır. Böylece, ustaca diyalektik olan düşünce de diyalektik-öncesi evreye geri döner: Büyük bir huzur içinde, her şeyin iki yanının bulunduğunu gösterme çabası.

153

Son olarak. — Umutsuzluk karşısında sorumlu bir biçimde sürdürülebilecek tek felsefe, her şeyi kurtarılmanın bakış açısından görünecekleri biçimleriyle düşünme çabasıdır. Kurtarılışın dünyaya saçtığı ışıktan başka ışığı yoktur bilginin; başka her şey kurgudur, tekrardır, sadece tekniktir. Perspektifler oluşturulmalı, öyle perspektifler ki dünyayı yerinden uğratsın, yadırgı kılsın, onu bütün çatlakları, kırışıklıkları, yara izleriyle birlikte bir gün mesihin ışığında görüneceği gibi sefalet ve çarpıklığıyla göstersin. Keyfiliğe ya da cebre kaymadan, sadece nesnelerle temas yoluyla böyle perspektiflere ulaşmak – düşüncenin görevi sadece budur. En kolay şeydir bu, çünkü durum bunu istemektedir bizden, çünkü sonuna kadar götürülen negatiflik, adı konduğunda ve göz kırpmadan yüzleşildiğinde, kendi karşıtının ayna imgesini verir. Ama aynı zamanda en imkânsız olan şeydir, çünkü varoluşun menzilinin dışında duran, bir milim bile olsa dışında duran bir bakış açısını gerektirir; oysa hepimiz biliyoruz ki herhangi bir geçerli bilgi ancak varolandan elde edilebilir, ama böyle olduğu için de kaçmaya çalıştığı sefalet ve çarpıklığın izlerini taşır. Düşünce, koşulsuz olan adına kendi koşulluluğunu ne kadar yadsırsa, dünyaya da o kadar bilinçsizce ve dolayısıyla o kadar yıkıcı biçimde teslim eder kendini. Sonunda kendi imkânsızlığını bile mümkün olan adına kavramak zorundadır. Ama düşüncenin böylece altına girdiği yükün yanında, kurtarılmanın gerçekliği ya da gerçekdışılığı sorunu da pek önemsizdir.

—

NOTLAR

Sunuş

1. "Kendinde" (veya "kendinde-olmak") ve "kendi-için" (veya "kendi-için-olmak"). Hegel bu terimleri çoğu zaman bir karşıtlık ilişkisi içinde kullanmıştır. Bir şey, başka şeylerle veya kendisiyle ilişkilerinden bağımsız olarak alındığında "kendinde-şey"dir. Bu durumda, belirlenmiş bir niteliği de yoktur; en fazla, henüz ilişkiler içinde gerçekleşmemiş olan gizil bir niteliği veya nitelikleri olabilir. "Kendi-için-olmak", fiilen veya zihinsel olarak bir ilişkiler dünyasına adım atmakla gerçekleşir. Bu ilişkiler bir sınırlanma veya belirlenme de getirir. Örneğin bir insanın manav olması, manav olmayan başkalarının bulunmasına bağlıdır; herkes manav olsaydı hiç kimse manav olarak belirlenmiş olmazdı. Bu, manavlığın bir meslek olarak başkaları tarafından tanınması demektir. Ama daha önemlisi, kişinin kendini (başkalarına oranla) manav olarak tanıması, kendi-için de manav olması, manavlık gizilgücünü gerçekleştirmesi demektir. "Kendinde" ve "kendi-için" karşıtlığı böylece "gizil-gerçekleşmiş", "örtük-belirtik" ve "bilinçsiz-bilinçli" gibi karşıtlıklarla da örtüşür. Hegel'de "kendinde-şey", mantıksal ve kronolojik açıdan temeldir ve "kendi-için-şey"den önce gelir. Oysa burada Adorno bir tersyüz olma durumuna işaret etmektedir: Özne (ve içerdiği özgürlük deneyimi) hâlâ kendi-içindir, kendini bir özne saymaktadır (sanmaktadır), ama bu özneliğin gerçekleşmesini sağlayan temeli (nitelikleri) çoktan yitirmiştir.
2. *Phänomenologie des Geistes*, *Werke 3*, Frankfurt 1970: 52 ve 36.
3. Adorno, "tarih-öncesi" kavramını Marx'taki anlamıyla kullanır. Buna göre tarih-öncesi, yazılı tarihten önceki zamanları değil, insanlığın henüz "zorunluluk alanından özgürlük alanına" geçmediği komünizm-öncesi bütün çağları belirtir.
4. Hipostazlaştırma: Yunanca *hypostasis* sözcüğü, dayanak veya temel anlamına gelir. Felsefede de yine temel veya töz anlamında kullanılmıştır: Kendisine oranla her şeyin ikincil veya türevsel olduğu bir mutlak dayanak. Adorno, sözcüğün fiil haline olumsuz bir anlam yüklər: Hipostazlaştırma (a) göreli ya da ilişkisel olan şeyin mutlaklaştırılması ve (b) belli bir süreç içinde sadece bir an ya da bir boyut olan şeyin süreçten koparılarak hareketsizleştirilmesidir.

2. 1. İyi bilinen bir Alman şarkısının sözlerine gönderme: *Der liebste Platz*

NOTLAR

2. 1. İyi bilinen bir Alman şarkısının sözlerine gönderme: *Der liebste Platz den ich auf Erden hab', / das ist die Rasenbank am Elterngrab* [Yeryüzünde sahip olduğum en sevgili toprak / Anababamın mezarı olan çimenli tümsektir].
   2. Freud'un metapsikolojisinde, zihnin işleyişini yöneten iki ilkeden biri. Öteki –ve daha temel olanı– haz ilkesidir. Gerçeklik ilkesi, haz ilkesinin işleyişini sınırlar ve değiştirir: Dış dünyanın gerekleri (ki buna bireyin sağ kalma zorunluluğu da dahildir) hazzın ve doyuma ulaşma çabasının en dolaysız ve kestirme yollara girmesini önler, doyumu erteler ve/veya dolaylı yollara zorlar. Haz ilkesi, bilinçdışında hüküm süren ilkedir; gerçeklik ilkesiyse zihnin bilinçli kesiminin bilinçdışından ayrışmasının ifadesidir.

5. 1. *Herr Doktor, das ist schön von Euch*: Goethe'nin *Faust*'unda (1. Bölüm) yaşlı bir köylü, mütevazı halkla bir araya gelmeye gönül indirdiği için Faust'a teşekkür ediyor.

6. 1. Monadolojik ilke. Yunanca "bir" veya "birim" anlamına gelen *monas* sözcüğünden gelen terim, Leibniz'in *Monadoloji* adlı yapıtında, daha fazla bölünemeyecek kadar küçük psiko-fiziksel birimler anlamında kullanılır. Her monad, bilinçlilik derecesine göre ötekilerden ayrışan tek, bütünsel ve dinamik bir tözdür. Monadlar arasında gerçek bir alışveriş ya da nedensellik ilişkisi yoktur, ama her biri kendi içinde bir değişme ilkesi barındırır. Hiçbiri ötekilerden etkilenmez ama her biri gerçekliğin tümünü yansıtır. Adorno'da monad, hem rekabetçi toplumun burjuva bireyini hem de özerk sanat yapıtını belirtir. Adorno, kavramın iç çelişkisini belirginleştirir. Monadolojik ilke, toplumla ve başkalarıyla ilişkisizlik iddiasıyla sadece bir ideolojidir: Tarihsel olarak zorunlu bir yanılsama. Ama bütünsellik iddiasıyla da her türlü kısmi konumun eleştirisini içerir: Henüz varolmayan bir evrensel barışın önsezisidir.
   2. Jacob Grimm (1785-1863) Alman filolojisini sistematik bir disiplin olarak kuran yazar ve masal derlemecisi. Johann Jakob Bachofen (1815-87) hukuk ve mitoloji tarihiyle uğraşmış romantik tarihçi.
   3. Friedrich-August Wolf (1759-1824), Homeros destanlarının kökenleriyle ilgili ilk araştırmaları yapan klasik filolog. Goethe'nin arkadaşı. Adolf Kirchhoff (1856-1905) Antik çağ kültürü üzerine araştırmalarıyla tanınan Alman filolog.
   4. Jean Paul [Richter] (1763-1825) Alman romantizminin öncülerinden. Romanlarıyla etkili olmuştur.

7. 1."Onlar, halk" (veya halkımız): ABD Anayasasındaki "Biz, halk" sözünün dönüştürülmüş biçimi. Amerikan popülizminin değişmez söz kalıplarından biri.

2. Marx'ın *Komünist Manifesto*'da köy yaşamı için kullandığı niteleme.
3. "Sen busun": Upanişadlar'da geçen panteist formül.

9. 1. *Vor allem eins, mein Kind*: Geç Romantik şair Robert Reinick'in (1805-52) "*Vor allem eins, mein Kind, sei treu und wahr, / lass nie die Lüge deinen Mund entweihen*" dizelerine gönderme. (Her şeyden önce, çocuğum, vefalı ve dürüst ol, / yalan hiç kirletmesin ağzını.)

11. 1. Hegel'de evrensellik, belirlenmemiş ve niteliksiz bir basitlikten somut ve zengin bir kapsayıcılığa doğru gelişir ve bu noktada yine bireyselle özdeş olur. "İyi evrensel" de, bireysel ve özgül olanı içererek soyutluktan ve belirlenmemişlikten kurtulmuş olan evrenseldir.

12. 1. *Inter pares*: Eşler arasında.

14. 1. *Le bourgeois revenant*: Hortlamış burjuva.

15. 1. *Le nouvel avare*: Yeni cimri.
2. Makatsal karakter: Freud'un cinsel gelişim şemasındaki ikinci evre olan makatsal evrenin (ilki, ağızsal evre) özelliklerinin sabitleşmesiyle oluşan kişilik tipi. Bebeğin kas yapısının dışkısını tutmayı sağlayacak ölçüde güçlendiği bu evrede cinsel dürtü, makatsal erojen bölgenin egemenliği altında örgütlenmiştir. Nesne ilişkisine de dışkılama işleviyle (içerde tutma / dışarı atma) ve dışkının simgesel değeriyle bağlantılı anlamlar yüklenmiştir. Böylece fantazmatik bir "makatsal denklem" oluşur: Dışkı = anneye verilen (veya verilmeyen) hediye = çocuk = penis = değerli cisimler = altın = para. Freud, makatsal evrede kas denetiminin güçlenmesine bağlı olarak sadist özelliklerin de belirdiğini söyler ve bu evreyi kimi zaman makatsal/sadistik evre olarak adlandırır. Yetişkin kişide sürüp giden bazı kişilik özellikleri (tertiplilik, aşırı tutumluluk, inatçılık), kişinin makatsal evrede sabitleştiğini gösterir.
3. Gobseck ve Esther: Balzac'ın *İhtişam ve Sefalet* ile *Tefeci Gobseck* gibi romanlarındaki cimri tefeci ve kibar yosma tipleri. Esther, Gobseck'in küçük yeğenidir.
4. Harpagon: Molière'in *Cimri* oyununun başkişisi. Scrooge: Dickens'ın *Bir Yılbaşı Şarkısı* (1843) kitabındaki cimri ve kötü karakter.

16. 1. "*Takt*" sözcüğünü "incelik" olarak Türkçeleştirdik. Sözcüğün Türkçe'de karşıt-anlamlıları daha çoktur: Düşüncesizlik, densizlik, hesapsızlık. Ama bütün bunlardan "-siz" ekini çıkarıp yerine "-li" ekini koyarak elde edilecek sözcükler, *takt*'ı tam olarak karşılamaz. *Takt*, Adorno'nun da açıkladığı gibi, taraflar arasındaki ortak zeminin çöktüğü ve çıkarların ya da konumların uzlaşmaz hale geldiği bir durumda, iki tarafın da te-

mel konumlarını tehlikeye atmaksızın yine de bir ilişkinin sürmesini sağlayan son çaredir.

18. 1. Viyana Atölyeleri: 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başlarında Viyana'da egemen olan mimarlık, iç mimarlık ve mobilya tasarımı akımı. Otto Wagner ve Joseph Hoffmann gibi mimarların başlattığı akım, *Art Nouveau*'dan etkilenmişti, Gustav Klimt gibi ressamların yapıtlarında da kendini belli eden aşırı süslemeci bir anlayışa bağlıydı. Bauhaus ise Almanya'da 1919'da Walter Groupius'un yönetiminde kurulan ve Nazi döneminde kapanan tasarım ve el sanatları okuludur. Viyana'nın beliren süslemeci üslubuna karşı, daha yalın, işlevselci ve seri üretime öncelik veren bir anlayışı savunmuştur. Klee ve Moholy-Nagy gibi sanatçılar da okulla bağlantılıdır.

20. 1. *Struwwelpeter*: "Saçı başı dağınık çocuk". Aynı zamanda Alman yazar Heinrich Hoffmann'ın 1845 yılında yayımlanan masallar kitabının adı. *Minima Moralia*'da bu kitaba birçok gönderme vardır.
2. David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Chicago 1963: 6-7.
3. Gustav-Richard Heyer (1890-1967): Psikolog, Jung'un izleyicilerinden.

23. 1. *Plurale tantum*: Sadece çoğul kipiyle.

24. 1. *Tough baby*: Sert çocuk.

26. 1. *English spoken*: İngilizce konuşulur.

27. 1. *On parle français*: Fransızca konuşulur.

29. 1. Romantik Alman besteci Carl Maria von Weber'in operası (1821).
2. *Tinin Fenomenolojisi*'nin (Hegel) önsözündeki cümlenin tersyüz edilmiş biçimi: "Doğru, bütündür [ya da, bütün olandır]. Ama bütün de kendi gelişimi içinde kendini kusursuzlaştıran özden başka bir şey değildir."

30. 1. *Pro domo nostra*: Kendi çatımız için, kendi evimiz için.
2. İkinci Dünya Savaşı.
3. Arturo Toscanini (1867-1957): İtalyan orkestra şefi. Son derece coşkulu ve şatafatlı Beethoven, Verdi ve Wagner yorumlarıyla tanınır.

32. 1. Rudolf Carnap (1891-1970): Neo-pozitivist felsefenin önde gelen temsilcisi. 1936'da ABD'ye göç etmiştir. Matthias Grünewald (1470/80-1528): Geç dönem Gotik ressam. Heinrich Schütz (1585-1672): Erken dönem Barok besteci. Grünewald da Schütz de yapıtlarındaki koyu dinsellikle tanınırlar.

2. August Bebel (1840-1913): Alman Sosyal Demokrat Partisinin kurucularından ve kırk yıl boyunca en etkili ve popüler önderlerinden.
3. Hans Driesch (1867-1941): Biyolog ve Alman "yaşama felsefesinin" temsilcilerinden; *Organizmanın Bilim ve Felsefesi*'nin yazarı. Heinrich Rickert (1863-1936): Neo-Kantçı felsefeci. Öznelci bir epistemolojinin savunucularından.

33. 1. Otuz Yıl Savaşları: 1618-48 arasında, Kutsal Roma-Cermen İmparatoruyla Protestan Alman prenslerini ve Habsburglarla Bourbonları karşı karşıya getiren savaş. Komutanların akılalmaz çapulculuklarıyla da tarihe geçmiştir.
2. Sir Edward Grey (1862-1933): 1905-16 arasında İngiltere dışişleri bakanı, İngiltere tarihinde bu görevde en uzun kalan kişi. Önce Liberal Parti'deyken, Boer Savaşı nedeniyle bu partinin ikiye bölünmesi üzerine yayılmacı kanatta yer yer aldı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında büyük güçler arasında, bu olmayınca da İngiltere ve Fransa arasında ittifak yanlısı bir politika izledi.

34. 1. *Hans-Guck-in-die-Luft*: *Der Struwwelpeter*'de öyküsü anlatılan çocuklardan biri. Hep göğe bakarak yürüdüğü için sürekli düşer.

35. 1. Mosse-Verlag ve Ullstein-Verlag, Weimar Cumhuriyetinde Alman-Yahudi sermayesine dayanan iki büyük yayın grubuydu. Bünyelerinde gazeteler, dergiler ve yayınevleri bulunan bu iki grup, 1933'ten sonra Nazi yönetimince devletleştirildi.
2. Hans Fallada (1893-1947): Toplumsal konuları röportaj gerçekçiliğiyle işleyen romancı. Romanları Weimar Cumhuriyetinin son yıllarında çok popüler olan Fallada, Nazi yönetimi altında da kitap yazmaya devam etmiştir.

36. 1. *Die Gesundheit zum Tode*: Kierkegaard'ın yapıtı *Ölüme Götüren Hastalık*'ın başlığının tersyüz edilişi.

37. 1. *Diesseits des Lustprinzips*: Freud'un *Haz İlkesinin Ötesinde* kitabının başlığının tersyüz edilişi.
2. Rabindranath Tagore (1861-1941): Halkçı bir boyut da taşıyan mistik eğilimlere sahip Bengalli şair ve denemeci. Franz Werfel (1890-1945): Dinsel-hümaniter duyarlığıyla tanınan Dışavurumcu Alman şair. Ermeni kırımının bir safhasını anlattığı *Musa Dağ'da Kırk Gün* kitabıyla ünlenmiştir.
3. Janus: Roma mitolojisinde bir tanrı; biri öne öbürü arkaya bakan iki yüzü vardı.

4. *Ratio*: Akıl, muhakeme yeteneği. Hem rasyonellik (akla uygunluk) hem de rasyonalizasyon (gerekçeklendirme, olmayan nedenler icat etme) terimlerinin köküdür.
5. Heine'nin *Deutschland. Ein Wintermärchen* şiirine gönderme.
6. Aktarım (*Übertragung*): Psikanalitik teoriye göre, bilinçdışı arzuların aktüelleştiği ya da yeniden yaşandığı bir durum. Aktarım, belirli nesneleri kullanır ve bu nesnelerle kurulmuş belirli bir ilişkinin çerçevesi içinde gelişir. En tipik örneği, analiz süreci içinde hastanın analistle kurduğu ilişkidir ve "aktarım" terimi de psikanalitik teoride daha çok bu terapötik anlamıyla kullanılır. Aktarımda, bebeklik döneminin ruhsal prototipleri yeniden ortaya çıkar ve sanki ilk kez yaşanıyormuşçasına güçlü bir etki kazanır. Klasik psikanaliz, hastanın analiste karşı aktarımının önce geliştirilmesi, sonra çözümlenmesi ve sonunda da kırılması (ya da "sonlandırılması") evrelerini öngörmüştür.

38. 1. *Aufforderung zum Tanz*: Napolyon-sonrası dönemin ilk modern dans müziği olan ve 1819'da Carl Maria von Weber tarafından bestelenen bir piyano solosunun adı.
2. Gerileme (*Regression*): Çoktan ulaşılmış bir evreden daha eski bir evreye geri dönüş. Gerileme kavramı, psikanalitik teori çerçevesinde, oluşumsal bir sıralanışı varsayar ve öznenin kendi gelişimindeki daha eski evrelere (önceki cinsel gelişim aşamalarına, nesne ilişkilerine ve özdeşleşmelere) geri dönüşünü belirtir. Bu geri dönüşe, karmaşıklık, yapı ve farklılaşma açısından daha düşük bir ifade düzeyine gerileme de eşlik eder. Terapi sırasındaki gerilemeler, aktarımın belirtisi sayılır.

39. 1. Almanca orijinalinde "properties" olarak geçiyor. Bu İngilizce sözcük, hem "özellikler" hem de "mal-mülk" anlamına gelir. Psikanaliz pratiğinin ticarileşmesine bir gönderme.

40. 1. *Immer davon reden, nie daran denken*: Savaş-öncesi Avusturya'da Nazi Almanyasının parçası olmak isteyenlerin sloganının tersyüz edilişi: *Nie davon reden, immer daran denken* (ondan hiç söz etme ama hep onu düşün).
2. Karen Horney (1885-1952) Alman kökenli ABD'li psikanalist. Kişiliğin belirlenmesinde ruhsal dürtülerden çok çevresel ve toplumsal koşulların rol oynadığını öne sürerek Freud'un "libido" ve "ölüm içgüdüsü" gibi kavramlarını reddetmiştir. Alfred Adler ve başlangıçta Frankfurt Okuluna bağlı olan Eric Fromm gibi analistlerle birlikte psikanaliz içindeki "revizyonist" akımı oluşturur.
3. Adorno, "ortodoks yöntem" nitelemesiyle, Horney ve Fromm gibi "revizyonistlerden" farklı olarak, görünüşte Freud'un radikal buluş ve yöntemlerine bağlı kalan Anna Freud, Ernest Jones, Heinz Hartmann, Otto

Fenichel gibi analistleri ve dolaylı olarak da Freud'un kendisini kastetmektedir.

41. 1. Gustav Freytag'ın *Die Journalisten* (1854, Gazeteciler) adlı komedisindeki Schmock tipine gönderme.
2. *Vom Kozmogonischen Eros* (1922) Viyanalı tutucu ve irrasyonalist felsefeci Ludwig Klages'in (1872-1956) yapıtıydı. Sonradan Nazi yönetimiyle anlaşmakta zorluk çekmeyen Klages, Adorno'nun arkadaşı Walter Benjamin'i de ilk gençliğinde etkilemişti.
3. "Atılmışlık" (*geworfenheit*) *Varlık ve Zaman*'da Heidegger'in türettiği sözcüklerden ve düşüncesinin kilit kavramlarından biri. "Varoluşsal açığa-çıkış" olarak da geçer. Grafoloji ve ritmik cimnastik (*Ritmin Özü Üstüne*, 1933), Klages'in ortaya attığı uğraşlardandı.
4. *Apokrif*: Sonradan eklendikleri ve sahih olmadıkları gerekçesiyle kutsal kitaplara alınmayan, daha çok mistiklerin, heterodoks yorumcuların ve kimi zaman da şarlatanların öne sürdüğü metinler. Burada, düzmece bilgi.

42. 1. *Gedankenfreiheit*: Adorno, bu pasajda, Almanca terimin çifte anlamıyla oynamaktadır. Terim Almanca'da hem kişinin siyasal anlamda düşünce özgürlüğünü hem de psikanalizdeki serbest çağrışım yöntemini belirtmek için kullanılabilir.
2. Georg Groddeck (1866-1934): Psikiyatrik çalışmalarına bağımsız olarak başlayıp 1910'dan sonra Freud'un etkisi altına giren Alman hekimi. *Das Buch vom Es*'i (1923; O'nun Kitabı) yazmıştır. Freud "Id" ("O") terimini Groddeck'ten almıştır.
3. Vahiy felsefesi: Schleiermacher ve Jacobi'nin tanrı bilgisinin dolaysız deneyimden türetilebileceğini savunan yaklaşımları. Adorno, bu çizgiye Schelling'i de dahil eder gibidir.

44. 1. İlksel veya temel felsefe. Her türlü felsefi önermenin indirgenebileceği nihai dayanak veya hipostaz.

45. 1. *Wie scheint doch alles Werdende so krank*: Dışavurumcu şair Georg Trakl'ın "Heiterer Frühling" şiirinden bir dize.
2. Johann-Peter Eckermann'ın *Goethe ile Konuşmalar* adlı yapıtında geçen bir pasaj.

46. 1. Baron Karl Friedrich Hieronymus Münchhausen (1720-97): Savaşlarda başından geçenleri anlattığı gülünç ve son derece abartılı öyküleriyle tanınan Alman soylusu. Osmanlılara karşı Rus ordusunda savaşmıştır.

47. 1. Latince *De gustibus non est disputandum* (zevkler tartışılmaz) deyişinin tersyüz edilişi.

48. 1. *Alles was entsteht, ist wert, dass es zugrunde geht*: *Faust*'un birinci cildinde Mephistopheles'in düsturu.
2. Anatole France'ın dört ciltlik roman dizisi *Histoire Contemporaine*'in (1897-1901) kahramanı.

50. 1. Georg Simmel (1858-1918): Marx'ın etkisi yansıtan *Paranın Felsefesi* (1900) adlı kitabıyla tanınan felsefeci ve sosyolog. György Lukacs'ın da hocası olan Simmel, Alman "yaşama felsefesinin" (*Lebensphilosophie*) en önemli temsilcilerindendi.
2. Özlerin görülenmesi: Husserl'in fenomenolojik yönteminin temel işlemi. Bir "öz"ün tarihsel koşullarından bağımsız olarak deneyimlenmesi ve düşünülmesi.

51. 1. Johann Georg Hamann (1730-88): Alman felsefeci ve teolog. Kant'ın arkadaşı. Rasyonalizm ve soyutlamaya tepki duyarak felsefeyi dinle uzlaştırmaya çalışmıştır. Söylediklerini gizleyen ve süsleyen son derece şifreli üslubuyla tanınır, ama Herder, Goethe, Hegel ve Kierkegaard üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.
2. Echternach, Lüksemburg'da bir kasaba. Paskalya bayramındaki dans alayı, üç adım ileri iki adım geri ritmiyle ilerler.

52. 1. Bunu izleyen bütün göndermeler, Grimm Masallarının figürleriyle ilgilidir.

54. 1. Amalia ile Louise, Friedrich Schiller'in *Die Räuber* (Haydutlar) ve *Kabale und Liebe* (Hile ve Aşk) adlı oyunlarının kadın kahramanlarıdır.
2. *Die reine Tathandlung*: Fichte'nin bir deyimi.
3. Adelheid, Klärchen ve Gretchen, Goethe'nin *Götz von Berlichingen*, *Egmont* ve *Faust* oyunlarının kadın kahramanlarıdır. İtalyan şair Torquato Tasso, Goethe'nin aynı adlı oyununun kahramanıdır.

55. 1. Artur Schnitzler (1862-1931): Viyana burjuva yaşamını konu alan ve erotik izlekleri işleyen Avusturyalı oyun yazarı ve romancı.
2. Frank Wedekind (1864-1918): Sonradan Brecht'i de etkileyecek olan radikal Dışavurumcu oyun yazarı.

56. 1. Göndermeler, sırasıyla Ibsen'in *Hortlaklar*, *John Gabriel Borkman*, *Bir Halk Düşmanı*, *Denizden Gelen Kadın*, *Yapı Ustası Solness*, *Brand* ve *Küçük Eyolf* adlı oyunlarınadır. Rahat-durmayan-Philipp, Çorbacı-Kaspar, Kötü-kalpli-Friederich, Elinde-kibritlerle-danseden-Pauline, Uçan-Robert, Başında-kavak-yelleri-esen-Hans, Eli-makaslı-Terzi ve Koca-Nikolas da *Der Struwwelpeter*'den bazı figürlerdir.

58. 1. Avustralya'da yaşayan ve gövdesi tümüyle dikenlerle kaplı olan iri çöl kertenkelesi.

59. 1. Fransız kökenli Alman Romantik şair Adelbert von Chamisso'nun (1781-1838) "*Seit ich ihn gesehen / glaub' ich blind zu sein*" (Onu ilk gördüğüm anden beri / kör olmuş gibiyim) dizelerine gönderme.

60. 1. *Philister*: Dar kafalı, kendi sınırlı çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen, zevksiz orta sınıf mensupları.
2. David Friedrich Strauss (1808-74): İncil eleştirileriyle tanınan ve Hıristiyanlığın yerine evrim felsefesini öneren Alman yazarı. Bismarck'ın destekçilerinden.

61. 1. Nietzsche, *Deccal*, çev. Oruç Aruoba (Hil: İstanbul 1995: 76; burdaki çeviri biraz farklı).
2. Nietzsche, *Deccal*: 60.

63. 1. Honoré Daumier (1808-78): Fransız karikatürist ve ressam. Keskin eleştirelliğiyle ünlenmişti.

66. 1. *Mélange*: Karışım.
2. Eritme potası, Amerikan toplumunun farklı kökenlerden topluluk ve insanları kaynaştırdığı iddiasının metaforudur.

67. 1. *Unmaß für Unmaß*: Shakespeare'in "Ölçüye Ölçü" olarak da çevrilebilecek olan *Kısasa Kısas* oyununun başlığının tersyüz edilişi.

68. 1. Hayvan öyküleri yazarı Paul Eipper'ın (1891-1964) *Tiere sehen dich an* (Hayvanlar Sana Bakıyor) kitabının başlığının dönüştürülmüş biçimi.

71. 1. *Pseudomenos*: Yunanca'da "yalancı". Eubulides'in ortaya attığı mantıksal paradoks da ("Bütün insanlar yalancıdır") bu adla anılır.

72. 1. *Heute löken die meisten mit dem Stachel*. Almanca bir deyimin ters yüz edilişi. *Löcken gegen den Stachel* (dikenlere vurmak), muhalefet etmek, kişisel özgürlüğü sınırlayan şeyleri kabul etmemek demektir. Adorno bunu "*löcken mit dem Stachel*"e (dikenlerle vurmak) dönüştürüyor.

73. 1. Yeremya: Tevrat'ın kitaplarından biri. Kitaba adını veren peygamber Yeremya, şehrin Babillilerin eline geçtiği dönemde Kudüs'te yaşamaktaydı. Şehrin ve tapınağın yıkılmasından sonra, Yeremya'nın düşüncelerinde ulusun yerini giderek birey almaya başladı. İnancın kaynağı, Yeremya'ya göre, tapınak değil, kişinin kendi kalbiydi. Yeremya, İsrailo-

remya'ya göre, tapınak değil, kişinin kendi kalbiydi. Yeremya, İsrailoğullarının günahlarını ve Tanrı buyruğuna karşı aldırışsızlıklarını eleştirdiği için taşlanarak öldürülmüştür.

74. 1. Karl Hagenbeck (1844-1913): 1907'de Hamburg yakınlarında açık bir hayvanat bahçesi kuran kişi.
2. Alfred Brehm (1829-84): 19. yüzyılın önemli zoolog ve kaşiflerinden.

75. 1. Schubert'in *Winterreise*'sindeki (1827) *Das Wirtshaus* (Meyhane) şarkısından.

77. 1. Thorstein Veblen (1857-1929): ABD'li iktisatçı ve sosyolog. *The Theory of the Leisure Class* (1889, Aylak Sınıf Kuramı) adlı yapıtında, zenginlerin yaşam biçimini betimlemek amacıyla geliştirdiği "gösterişçi tüketim" kavramı sonradan sosyolojik araştırmalarda sıkça kullanılmıştır.
2. *Neusachlichkeit*: Yeni Nesnellik (veya Yeni Şeysilik). Dışavurumculuğun duygusallığına bir tepki olarak ortaya çıkan ve nesnelci bir yalınlığı savunan akım. Oskar Schlemmer gibi ressam ve tasarımcılar tarafından öne sürülen anlayış, asıl uygulama alanını Bauhaus'un iç mimarlık ve tasarım çalışmalarında bulmuş, ama Paul Klee, Otto Dix ve Max Beckmann gibi eski dışavurumcuları da etkilemiştir.

79. 1. Aklı akla feda etmek. Ignatius Loyola'nın formüle ettiği Cizvit düsturun dönüştürülmüş biçimi: *Dei sacrificium intellectus* (Aklı itaate bağımlı kılmak, Tanrı için yapılacak en iyi fedakârlıktır).
2. Bütün algı içeriklerini "ben düşünüyorum" tavrının nesnesi kılan ve her türlü tekil ve somut algıdan önce gelen yeti. Kant'ta "aşkın algılama" olarak da geçer.

82. 1. *Nichtidentität*: Adorno'nun felsefesinin temel kavramlarından biri. Adorno, "özdeşlik düşüncesi" adını verdiği egemen felsefeyi, bütün tikel nesneleri genel kavramların veya bütünsel bir kavramlar sisteminin içine sokma çabası olarak tanımlar. Kavramla nesnesinin özdeş olduğunu varsayan bu düşüncenin temelinde, insanın doğaya egemen olma çabası vardır ve Adorno'ya göre her türlü tahakkümcü düşünce de temelde aynı anlayışı sürdürür. Eleştirel felsefenin görevi, Adorno'ya göre, özdeşlik-dışı olana yer açmaktır. Ancak, özdeşlik-dışı da, düpedüz kavrama sığmayan veya kavramlarla yaklaşılamayacak olandan çok, kavramla nesnesi arasındaki gerilimdir.
2. *Faust*'ta (2. bölüm, son sahne) meleklerin okuduğu şarkıya gönderme: *Wer immer strebend sich bemüht, / den können wir erlösen* (durmak bilmeyen bir emekle çabalayanı / halas edebiliriz).

85. 1. Carl Schmitt (1888-1982): Nazi döneminde resmi statü kazanan otoriter hukuk ve siyaset kuramcısı.

86. 1. *Hänschen klein / ging allein / in die weite Welt hinein* (Küçük Hans tek başına koca dünyaya gitti) diye başlayan bir Alman şarkısına gönderme.

87. 1. *Ringverein*: Terim, bilinen güreş kulüpleri kadar, 1. Dünya Savaşından sonra Berlin'de çevreye dehşet salan ve "güreş kulübü" diye anılan haydut çetelerini de belirtir.
2. *Kategorischer Imperativ*: Kant'ın ahlak felsefesinin temel kavramlarından biri. Yapılması gereken, bu düşünceye göre, hem özgür iradenin hem de zorunluluğun ürünüdür.
3. Goethe'nin oyununda, Faust'un ünlü sözüne gönderme: *Im Anfang war die Tat* (Başlangıçta eylem vardı).

88. 1. *Graeculi*: Eski Yunan şehirlerinden Roma İmparatorluğu'na sığınmış olanlar.

90. 1. ABD'de kırklı yılların popüler bir vantriloku.

91. 1. 19. yüzyıldaki Genç Almanya hareketinin bir yenilenişi olarak 20. yüzyıl başlarında oluşan akım. Ömrü kısa sürmüş ve yandaşlarının bir bölümü Nazi hareketine, bazıları çeşitli mistik gruplara, çok küçük bir kısmı da sol hareketlere katılmıştır. Walter Benjamin, bu son gruptandı.

92. 1. Hans Christian Andersen'in bir kitabının adı.

94. 1. *Staatsaktion*: Almanca *Staatsakt* sözü, devlet töreni anlamına gelir. Buradan türetilen *Staatsaktion* sözünün mecazi anlamıysa "ortalığı velveleye vermek"tir.
2. Bu pasaj, Brecht'in *Arturo Ui'nin Önlenebilir Yükselişi* adlı oyununun bir eleştirisidir. Adorno daha sonra bu eleştiriyi geliştirerek "Bağlanma" başlıklı makaleyi yazmıştır. Bkz. *Edebiyat ve Eleştiri*, İstanbul, 1980.

95. 1. August Stramm (1874-1915): Savaşta ölen Alman Dışavurumcu şair. Sözdizimini askıya alan kısa, sert şiirleriyle akımın en güçlü temsilcilerindendir. Oskar Kokoschka (1886-1980) ressam olarak öne çıkmadan önce, 1907-19 yıllarında bir dizi Dışavurumcu oyun yazmıştır. En ünlüsü *Cinayet: Kadınların Umudu*'dur.

97. 1. Jacob Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*, Berlin 1902, Cilt IV: 515-16

99. 1. Lejitimizm: Genel olarak tahttan indirilmiş bir hükümdarın (özel olarak da Fransa'da 1830 devriminden sonra Bourbon hanedanının) miras haklarını savunma amacıyla oluşan siyasal hareket.

100. 1. "Su Üstünde / Suya Dair": Maupassant'ın deniz yolculuklarıyla ilgili bir skeçler kitabının adı.
2. Carl Sternheim (1878-1942): 1. Dünya Savaşı öncesi Alman toplumunu konu alan, Maupassant'ın öykülerini de andıran bir dizi yergici oyun yazmıştır.

103. 1. *Der Heideknabe*: Hebbel'in bir baladı (1844). Çocuğun korktuğu her şeyin başına geldiğini anlatır.

104. 1. Altın Kapı.
2. *So muss übervorteilt, / Albern doch überall sein die Liebe*: Hölderlin'in *Tränen* (Gözyaşı Dökmek) başlıklı şiirinden dizeler.

106. 1. Schubert'in *Die Schöne Müllerin* dizisindeki *Trockne Blumen* (1823) şarkısına gönderme. *Ihr Blümlein alle, die sie mir gab* (Bana verdiği bütün küçük çiçekler) sözleriyle başlayan şarkının teması, çiçeklerin ve temsil ettikleri duygunun solmasıdır.
2. Jean Paul [Richter] (1763-1825): Alman romancısı.

107. 1. "Artık aramayın, kalbimi": Baudelaire'in "*Causerie*" ("Konuşma") şiirinden.
2. Duchesse de Langeais, Balzac'ın aynı adı taşıyan romanının kadın kahramanı; işvelilik, Langeais'de soğuklukla birleşmiştir.

108. 1. Kuzey Alman folklorunda, büyücülerin kibirli prensesleri kertenkeleye dönüştürerek cezalandırdığına inanılır.
2. Preziosa: Pius-Alexander Wolff'un aynı adı taşıyan oyununun (1821) kadın kahramanı; oyun, Carl-Maria von Weber tarafından müziğe uyarlanmıştır. Peregrina: Eduard Mörike'nin (1804-75), *Maler Nolten* adlı romanında yer alan aşk şiirleri dizisinde seslenilen kadın. Albertine: Proust'un *Yitik Zamanın İzinde* romanında, anlatıcının sevgilisi.
3. Theodor Storm (1817-88): Mörike'nin arkadaşı olan Frizyalı yazar. Kederli kısa romanlarıyla tanınır.
4. Mignon: Goethe'nin *Wilhelm Meister'in Öğrencilik Yılları* adlı romanının en önemli kadın karakteri.

109. 1. Faydasız Güzellik: Maupassant'ın son öykü kitabının adı (1890).

110. 1. Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma* operasının kahramanının ve kendi karısının adı.

111. 1. Yunan mitolojisinde, Zeus ile Hermes'i tanımadan evlerine kabul eden yoksul karı koca. Bu iyiliğe karşılık olarak Zeus da çiftin kulübesini bir tapınağa dönüştürür ve kendilerine birlikte ölme lûtfu bahşedilir.

112. 1. *Et dona ferentes*: "ve hediyeler sunuldu"; Vergilius'un bir dizesine gönderme.
2. Goethe'nin *Tanrı ile Bayadere* adlı şiirine gönderme.

113. 1. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*: 369.

114. 1. *Da bin ich wieder, / hergekommen aus weiter Welt*: Mörike'nin *Peregrina* şiirlerinden.

115. 1. Ibsen'in *Yaban Ördekleri* oyununun başkişisi.

116. 1. *Und höre nur, wie bös er war*: *Struwwelpeter*'den bir dize.
2. *La muette de Portici* (Portici'nin Dilsiz Kızı): Daniel François Auber'in yapıtı olan ilk büyük Fransız operası (1828).
3. Kant, ahlaki yasayı (Kategorik Emir) nereye gidersek gidelim bizi hep gören, gözeten ve gözaltında tutan yıldızlı gökyüzüne benzetmiş; Freud da Kant'ın bu mecazına, ahlakın ve dolayısıyla süperegonun bizi hep gören bir baba figürünün içselleştirilmesiyle oluştuğunu anlatmak için başvurmuştur.

117. 1. Hizmetçi patron. Giovanni Pergolesi'nin ünlü operası *La Serva Padrone*'ye (1733, Hanım Hizmetçi) gönderme.
2. Westerwald: Almanya'nın batısında, Ren ırmağının sağ yakasında dağlık bölge.
3. Bruno Bettelheim (1903-1990): Otistik çocuklarla ilgili çalışmalarıyla tanınan Avusturya kökenli ABD'li psikanalist. "Uç Durumlarda Bireysel ve Kitlesel Davranış" (1943) adlı makalesinde, toplama kamplarındaki insanların davranışlarını ve Nazi terörünün bireyler ve topluluklar üzerindeki psikolojik etkilerini incelemiştir.

118. 1. *Hinunter und immer weiter*: Schubert'in bir şarkısının başlığı.

119. 1. Almanca *gut* sözcüğünün iki anlamı: *Gut haben* (iyeliği olmak, bir mala sahip olmak) ve *gut sein* (iyi olmak).

120. 1. Güllü Şövalye: Viyanalı besteci Richard Strauss'un operası (1911).

121. 1. Proust'un romanında, Swann'ın karısı olan kibar fahişe.

122. 1. Latin şairi Horatius. Azatlı bir kölenin oğluydu.
2. Leporello: Mozart'ın *Don Giovanni* operasında Don Giovanni'nin uşağı.
3. Will Hays (1879-1954). ABD'li Cumhuriyetçi politikacı ve Amerikan Sinema Birliği başkanı. Bu derneğin sansür dairesi üzerindeki etkisinden ötürü, daire "Hays Bürosu" olarak tanındı. Hays, Amerikan sinema endüstrisinde kara listelerin hazırlanmasına ve oyuncuların sözleşmelerine ahlaki koşullar konmasına önayak olmuştur.
4. Evelyn Waugh (1903-66). İngiliz romancı. *Brideshead'e Son Gidiş* (1945) romanında, ilahi takdiri ve toprak sahibi bir Katolik ailenin yeniden inançlarına bağlanmasını konu alır. Genellikle, İngiliz üst sınıfının yaşamını "İngilizlik" öğesini öne çıkararak anlatırken günlük yaşamdaki "Amerikanizm" belirtilerine keskin bir yergici tavırla yaklaşır.
5. Heinrich Zille (1858-1929): Alman karikatürist. Yirminci yüzyılın başlarında Berlin'in plebyen yaşamını konu alan neşeli karikatürleriyle tanınır.
6. Felsefedeki Yatak Odası: Marki de Sade'ın *La Philosophie dans le Boudoir* (Yatak Odasında Felsefe) kitabının başlığının tersyüz edilişi. Max Scheler (1874-1928). Fenomenoloji akımına bağlı Alman felsefeci ve bilgi sosyolojisi kuramcısı.
7. Detlev von Liliencron (1844-1909): Doğalcı şair ve öykücü.
8. Georg Trakl (1887-1914): Dışavurumcular arasında anılan Avusturyalı şair. Karamsal ama tutkulu şiirleriyle akımın en büyük ismi sayılır. Savaşta ölmüştür. Theodor Däubler (1876-1934): Avusturyalı şair. 1915-19 yıllarında yazdığı mistik esinli şiirleriyle Dışavurumculuk akımına katılmıştır.
9. Rudolf Borchardt (1877-1945): Tutucu ve anti-rasyonalist şair ve deneme yazarı. Yüzyılın ilk yarısında Alman orta sınıfının en sevdiği şairlerden.
10. Jan Hus (1372-1415): Çek din reformcusu. Reform hareketinin öncüsü sayılan görüşleri yüzünden önce aforoz edildi (1411) sonra da Konstanz Konsili tarafından mahkûm edildikten sonra yakılarak öldürüldü.

123. 1. *Der böse Kamerad*: Nazilerin popülerleştirdiği *Der gute Kamerad* (İyi Yoldaş) şarkısına gönderme.

125. 1. *Olet*: Kokar. Juvenalis'in *pecunia non olet* (para, kokmaz) özdeyişinin tersyüz edilişi.

127. 1. Hüsn-ü kuruntu.
2. Anlak (*Verstand*) ve akıl (*Vernunft*). Kökleri Platon'a kadar giden bir ayrım. Platon'da *dianoia* ("mantık, muhakeme yetisi"), algı ile *nous* ("zihin, zekâ") arasında yer alır. *Dianoia* matematikle, *nous* ise felsefey-

le ilişkilidir. Kant'ta *Verstand* kavramlaştırma yetisini, *Vernunft* ise çıkarsama yetisini belirtir; ancak *Vernunft*'un daha yüksek bir rolü de vardır: İdea'ları anlama yetisini belirtir ve metafizik kavramların kaynağını oluşturur. Hegel'de (ve Schelling'de) bu düşünceler farklı bir vurgu kazanır. Schelling'e göre, *Verstand*'ın özü berraklık ve yüzeyselliktir: Sonsuzluk ve sonluluk gibi kavramları sabitleştirir ve birbirinden soyutlar. Bu, zihnin ilk ve pozitif aşamasıdır. Bundan sonra, negatif *Vernunft* (veya diyalektik) aşaması gelir: *Vernunft*, bütünsel akıldır; *Verstand*'ın soyutlamalarına içkin çelişkileri açığa çıkarır, kaskatı ayrımların nasıl eridiğini ve karşıtların nasıl içiçe geçtiğini gösterir. Hegel'in bu noktada Schelling'den ayrılan yanı, anlak ve aklı, bir dış gözlemcinin nesnelere uyguladığı işlemler olarak değil de nesnelerin kendilerine içkin hareketler olarak görmesidir. Adorno, Hegel'in bütünlük fikrini kabul etmekle birlikte, anlak'ı (ve anlamayı) küçümseyen tavrına katılmaz: Anlama, kısmi bir konuma sıkışmış öznenin, onu kısmileştiren yanlış bütüne karşı yine de tek silahıdır. Böylece Hegel'e karşı Kant'ı oyuna sürer. Tıpkı varoluşçularla pozitivistleri birbirine kırdırdığı gibi.

3. *Üb' immer Treu und Redlichkeit*: Mozart'ın bestelediği şarkıdan bir dize.

129. 1. Ihlamur Ağacının Altında: Berlin'in ana caddesi. Wagner'in *Nibelungen Yüzüğü* adlı opera dizisinde, kahraman Siegfried hem kendisine zehir sunan cüce Mime'yi hem de ejderhayı öldürür. Ama Adorno'nun bu metni yazdığı tarihte, bu sarışın perçemli canavar (Nazi devleti) çoktan yenik düşmüştür.

133. 1. Sinoptistler: İncil'in dördüncü kitabını dışarda bırakıp sadece ilk üç kitaptan alınan bilgilere dayanan bir dinsel açıklama tarzının uygulayıcıları.

2. Nietzsche 1900'de, Adorno'nun bu satırları yazışından kırk altı yıl önce ölmüştü. Ama çıldırarak toplum yaşamından kopuşu, 1888'dedir.

134. 1. Latin yazarı Juvenalis'in *difficile est satyras non scribere* (yergi yazmamak zordur) sözüne gönderme.

2. Doğal yaşam hali: Locke ve Hobbes'un liberal toplum kuramında, henüz toplum sözleşmesinin yapılmadığı, iktidarın bir kamusal otoriteye devredilmediği ve "herkes herkesin kurdudur" ilkesinin geçerli olduğu hipotetik vahşet hali.

3. Kurt von Schuschnigg: 1930'ların muhafazakâr Avusturya politikacısı. Hitler'le iyi geçinmeye çalışarak Avusturya'nın bağımsızlığını korumaya çabalamıştır.

136. 1. Psikanalizde, özellikle ortodoks Freudgil kuramda, "ekonomik" terimi,

ruhsal süreçlerin bir içgüdüsel enerjinin dolaşımından oluştuğunu belirtmek için kullanılır. Bu, hesaplanamasa da, nicel terimlerle ifade edilebilen, yani azalan, artan ve denge durumuna ulaşan bir enerjidir.

2. Adorno'nun da tırnak içinde kullandığı "*Bearbeitung*" terimi, Freud'un "sekundäre Bearbeitung" (ikincil işleme) kavramına bir göndermedir. Freud'a göre, düşler, ancak görece tutarlı ve izlenebilir bir senaryo olarak belirebildiklerinde bilinç eşiğinden geçebilirler. Bu tutarlılık ve öyküselliğin sağlanması için de bir "ikincil işleme"ye tabi tutulurlar. Bu işlemi gerçekleştiren, süperegonun bir parçası olan sansür mekanizmasıdır.

137. 1. Heine'nin dizelerinin tersyüz edilişi: *Aus meinem grossen Schmerzen / mach' ich die kleinen Lieder* (Büyük acılarımdan küçük şarkılar yaparım).

138. 1. Kim kimdir.

140. 1. Zaman kiplerinin sıralanışı.

2. Hedwig Courths-Maler (1867-1950): Çok satan duygusal romanların yazarı.
3. Charles Lindbergh (1902-74): New York ile Paris arasında ilk uçuşu tek başına gerçekleştiren ABD'li pilot.
4. On dokuzuncu yüzyıl sonunda milliyetçi-muhafazakâr eğilimli bir aile dergisi olan *Die Gartenlaube*'ye gönderme.

141. 1. *Car nous voulons la nuance encor', / Pas la couleur, rien que la nuance* (Çünkü biz sadece nüansı istiyoruz, / Rengi değil, sadece nüansı!): Verlaine'in Simgeci manifestosu olan "Şiir Sanatı"ndan iki dize.

2. *Biedermeier*: Alman edebiyatında 1815-48 yılları arasında egemen olan bir eğilim. Almanya'nın büyük bölümünün baskıcı muhafazakâr rejimlerce yönetildiği bir dönemde ortaya çıkan bu akım, genellikle, Romantizmin ve Heinrich Heine tarafından temsil edilen Genç Almanya hareketinin karşıtı olarak görülür. Bunların düşüncede eleştirel, üslupta kimi zaman gerçekçi kimi zaman coşkulu tavırlarına karşı, Biedermeier yazarları düşüncede tutuculuğu ve üslupta didaktikliği benimsemiştir. Ancak Adorno, genellikle bu akımla özdeşleştirilen Mörike ve Stifter gibi yazarları, akımın geri kalanından ayrı tutar.
3. Roger Caillois (1912-1978): Fransız yazar. Antropolojik bir anlayışla yazdığı metinlerde, toplumda kutsalın ve oyunun yeri üzerinde durmuş, ilkelliğin modern yaşamda süregiden izlerini araştırmıştır.

142. 1. *Dem folgt deutscher Gesang*: Hölderlin'in "Patmos" şiirinin son dizesi.

143. 1. *In nuce*: Kısaca.
2. Johann Strauss'un opereti (1874).
3. *Der Solipsist ohne ipse*.

145. 1. Fichtau, Adalbert Stifter'in *Die Narrenburg* ve *Prokopus* öykülerindeki güzel ve huzurlu vadi.

146. 1. *Aquivalentform*: Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin temel kavramlarından. "Mübadele (veya değişim) değeri" olarak da adlandırılır. "Bir metânın eşdeğer biçimi, onun başka metâlarla dolaysızca değiştirebildiği biçimdir" (*Kapital*). Eşdeğer biçim, bir ürünün ya da nesnenin, kendini özsel olarak farklı kılan bütün somut özelliklerinden arındırılarak başka her şeyle ölçülebilmesini sağlayan soyut biçimdir ve günlük yaşamdaki karşılığı da paradır.
2. Marx'a göre, değerin kaynağında iki şey vardır: Doğa ve insan emeği. Ama *artık*-değerin tek kaynağı emek gücüdür.

147. 1. "Daha Yeni Organon": Francis Bacon'ın *Novum Organum*'unun (1620) başlığının dönüştürülmüş biçimi.
2. Georg Lukacs, *History and Class-Consciousness* [Tarih ve Sınıf Bilinci], Londra, 1971: 100.
3. İnsanın, bilinçli varlığının (yani Egonun) ötesindeki maddi ve ruhsal yönlerini de içeren bütünsel varlığı.

150. 1. Walter Benjamin'in bir kavramı. Bütün bu fragman, Benjamin'in Baudelaire ve "yenilik" ile ilgili yazılarına örtük bir eleştiri olarak tasarlanmıştır. "Baudelaire'de Bazı Motifler Üzerine", *Son Bakışta Aşk*, der. Nurdan Gürbilek, İstanbul, 1993: 116-55.
2. E. A. Poe'nun "Maelström'e İniş" öyküsünde, Norveç açıklarındaki Maelström girdabına yakalanan denizci, döne döne denizin dibine gömülürken, yüzyılların birikintisinin de kendisiyle birlikte orada dönüp durmakta olduğunu görür.
3. *Partialtrieben*: Psikanalizin cinselliği ayrıştırmayı başarabildiği en küçük birimler. Freud'un cinsel gelişim kuramına göre, cinsel dürtü ergenlik çağında üreme işlevinin egemenliği altında bütünleşmeden önce, birbirinden bağımsız işleyen birtakım kısmi dürtülere bölünmüş durumdadır. Bu dürtülerin her biri belli bir kaynak ya da erojen bölgeyle (örneğin, ağızsal dürtü, makatsal dürtü) ve belli bir amaçla (görme/gözetleme dürtüsü, boyun eğdirme dürtüsü) belirlenir. Ve cinsel olgunlaşmadan sonra bile bu daha eski deneyimlere gerilemek mümkündür.

151. 1. *Okkultismus* terimini gizlicilik olarak Türkçeleştirdik.
2. Bu bölümde geçen *Geist* ve *Seele* terimlerini, sırasıyla, tin ve ruh olarak

Türkçeleştirdik. *Seele*, Yunanca *psike* ve Latince *anima* terimlerine tekabül eder ve "ruh" olarak çevrilebileceği gibi "can" olarak da karşılanabilir. Ruh, Yunan felsefesinde yaşamın ilkesidir: Yaşayan her şeyin ruhu vardır. Hegel, ruh teriminin bu kullanımını kabul eder, ama kapsamını sınırlar: Ruh, bütün zihinsel faaliyetleri değil, insanların öbür canlılarla ortak faaliyetlerini içermektedir sadece: bedensel nitelikler ve hareketler, duyumlar, duygular, alışkanlıklar. Bunun karşısında, sadece insana özgü olan bilinç ve tin (*Geist*) vardır (Ruh, Hegel'in şemasında, beden ile tin arasında bir yerde durur). *Geist*, Alman Romantiklerinin fazla rasyonel bularak küçümsedikleri bir kavramdır. Latince'de *spiritus* ve Fransızca'da *Esprit* sözcüklerini karşılayan bu kavrama karşı Alman Romantikleri *Gemüt* (duygu, gönül) kavramını çıkarmışlardır. Buna karşılık Hegel, Kant'ın insan zihnine aktif ve kurucu bir rol yükleyen tavrını benimseyerek *Geist*'ı en yüksek düzeye koyar. Hegel'e göre her "ben" bir tindir, ama öznel bir tindir; her birinin hem içinde hem de ötesinde bir Nesnel Tin vardır. Öte yandan, tinin de "hayalet" sözcüğüyle aynı kökenden geldiğini belirtmek gerekir.

3. Dioskuros'lar: Yunan mitolojisinde Zeus ile Leda'nın ikiz oğulları Kastor ile Polydeukes'in ortak adları.
4. *Abgespalten*: Freud'un *Ichspaltung* (ben'in bölünmesi) kavramına gönderme. Bu terim, Freud'a göre fetişizmin ve psikozların kökeninde yatan bir zihinsel olguyu belirtir: Ben'in içinde yanyana duran iki ayrı tavır vardır; bunlardan biri, içgüdüsel taleplerle çatışsa bile gerçekliği yine de hesaba katar; öteki, içgüdüsel taleplerle çatışan bütün gerçeklik öğelerini görüş alanının dışına atar ve onların yerine arzunun türevi olan bir fantazmatik olguyu koyar. Freud'un Melanie Klein gibi bazı izleyicileri, kavramı Adorno'nun kullandığı biçimiyle (bölüp ayırmak için) kullanmışlardır.
5. Heidegger'in *Dasein* ("şurada-olan") kavramına örtük eleştiri.
6. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, *Werke 5*: 116.

152. 1. Gustave Doré (1832-83): Fransız ressam ve ilüstrasyoncu.
2. *Phänomenologie des Geistes*, *Werke 3*: 452.

THEODOR W. ADORNO

MINIMA MORALIA

Minima Moralia, Adorno'nun başyapıtıdır. İlgilendiği bütün alanları bu kitapta –bazen birkaç sayfalık tek bir fragman içinde– bir araya getirmiştir: Felsefe, günlük yaşam, siyaset ve işçi hareketinin tarihi, edebiyat ve müzik, psikoloji, Faşizm, ırkçılık ve savaş. Bir polemik kitabı olarak da görülebilir: Bütün bu konuları, karşılarında eleştirel bir tutum aldığı düşünce sistemleriyle (örneğin varoluşçuluk veya psikanaliz) ve Heidegger gibi düşünürlerle kimi zaman açık kimi zaman örtük bir tartışma içinde işlemektedir. Adorno'nun kendine özgü yöntemi de bu kitapta en güçlü ifadesini bulur: İlk bakışta önemsiz görünebilen tek bir olay ya da nesne (örneğin astroloji) Adorno'nun merceği altında, büyük tarihsel eğilimleri açıklayan bir şifre olarak belirmektedir. Sunuş yazısında şöyle diyor: "Kitabın her üç bölümünde de çıkış noktası, en dar haliyle özel alandır... Buradan toplumsal ve antropolojik boyutları daha belirgin olan düşüncelere geçilir; bunlar, psikoloji, estetik ve özneyle ilişkisi içinde bilimle ilgilidir. Her bölümün sonundaki aforizmalar da, bu düşünceleri felsefeye doğru geliştirir." Ama bu parçalar kitabına herhangi bir yerinden girmek de mümkündür: Amacının "her noktası merkeze aynı uzaklıkta olan bir yazıya" ulaşmak olduğunu yine bu kitabın bir yerinde Adorno'nun kendisi söylemiştir.

METİS FELSEFE ISBN-13: 978-975-342-207-9

METİS YAYINLARI WWW.METISKITAP.COM